

LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

XIII

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

XIII

9411

BUCUREȘTI — 1967

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. *Al. Graur*, Acad. *D. Panaitescu-Perpessicius*
(redactori responsabili)

Emil Boldan
(redactor responsabil adjunct)

Ion Coteanu, membru coresp. al Acad. Republicii Socialiste România, *Gh. Ivănescu*, membru coresp. al Acad. Republicii Socialiste România, *Mioara Avram*, *M. Bărbătescu*, *Alex. Bistrițianu*, *Alex. Bojin*, *Gh. Bulgăr*, *Const. Ciopraga*, *Ion Dumitrescu*, *Pompiliu Marcea*, *Emilia Șt. Milicescu*, *G. C. Nicolescu*, *Iosif Pervain*, *Mihai Pop*, *Dan Simonescu*, *Alecsandrina Tutoveanu* (membri)

Mircea Anghelescu *G. Beldescu*
(secretari de redacție)

SUMAR

Acad. Iorgu Iordan	Tradiții și succese ale științelor filologice	7
--------------------	---	---

*

TEORIE, CRITICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Savin Bratu	Locul <i>Ţiganiadei</i> în istoria ideologiei noastre literare	35
M. Gheorghievici	Vuk Stefanović Karadžić și românii	55
Ioan Micu	Motive horatiane și ovidiene în dramaturgia lui Alecsandri	63
Drăghici Mărgineanu	„Aurora Română“ precursoare a „Familiei“	77
Mariana Nuși Vintilă	Camil Petrescu : eroii dramelor și sensul evoluției lor	85

LIMBA ȘI STIL

Gr. Brâncuș	O concordanță gramaticală româno-albaneză : modul supin	99
Mircea Radu	Observații în legătură cu sinonimia, sistemul vocabularului și raportul limbii cu gândirea	107
G. F. Ţepelea	Problema unității limbii literare în discuția periodicelor transilvane din preajma Unirii	129

FOLCLOR

M. Robea	Culegerea și valorificarea folclorului literar în presa comunistă (1921—1944)	145
----------	---	-----

Gh. Popovici

Ecoul activității folclorice a lui V. Alecsandri în Transilvania

163

METODICA

Alexandrina Darie

Folosirea mijloacelor tehnice audio-vizuale în predarea literaturii

173

TEXTE ȘI DOCUMENTE

V. Popeangă

Fragmente din corespondența lui Slavici

187

TRADIȚII ȘI SUCESE ALE ȘTIINȚELOR FILOLOGICE *

Acad. IORGU IORDAN

Filologia, în sensul larg al cuvântului, acela de studiu al limbii în general, ca mijloc de comunicare între oameni, și al limbii ca expresie a unui conținut cu caracter individual, precum și de studiu al textelor literare privite sub toate aspectele lor, are la noi o vechime cu mult mai mare decât aceea a Academiei al cărei prim centenar îl sărbătorim în momentul de față. Datorită unor împrejurări speciale, produs al condițiilor istorice de dezvoltare social-politică, conștiința națională, în accepția modernă a termenului, a apărut mai devreme la românii de peste Carpați. Cauzele fenomenului sînt unele interne, altele externe. Legăturile mai strînse cu Apusul și orînduirea feudală de tip occidental, caracteristice pentru Ungaria, combinate cu situația grea de ordin național a românilor trăitori acolo, au făcut ca în rîndurile acestora să apară, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un număr de intelectuali formați sub influența ideilor iluministe ale vremii. La aceasta a contribuit, în mare măsură, situația generală din Ungaria, unde, în aceeași epocă, se iviseră deja premisele, bineînțelese modeste, ale capitalismului, reprezentat prin clasa, în curs de formație, a burgheziei. Condițiile interne, favorabile pentru dezvoltarea conștiinței naționale a românilor transilvăneni, au fost ajutate puternic de un factor oarecum extern, în orice caz accidental. Este vorba de așa-zisa unire a unei părți din populația românească de peste munți cu biserica de la Roma, fapt care, din punct de vedere cultural, s-a soldat cu posibilitatea lor de a cunoaște limba latină, limba serviciului religios al catolicilor. La fel cu cronicii moldoveni și munteni din secolul al XVII-lea, care, ca Grigore Ureche, Miron Costin și stolnicul Cantacuzino, făcînd studii în școli poloneze (primii doi) și italienești (ultimul), cu latina drept limbă de predare, au descoperit cu multă ușurință că româna este o continuatoare a limbii vorbite de romani, tinerii învățaței transilvăneni, inițiați în cunoașterea și studiul latinei, au făcut aceeași descoperire. Numai că de astă dată împrejurările erau mult mai prielnice în sensul dezvoltării și adîncirii acestei descoperiri. Mai întîi, unii dintre ei — este vorba de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior — au putut studia ani de-a rîndul în însăși patria limbii latine, Roma, grație faptului, deja amintit, că aparțineau grupului de români uniți. Astfel au avut ei prilejul nu numai să-și însușească în așa măsură latina, încît s-o poată folosi mai tîrziu în opere

* Lucrare întocmită cu prilejul centenarului Academiei Republicii Socialiste România (sept., 1966) și prezentată, la una dintre ședințele consacrate acestui important eveniment cultural și științific, într-o formă abreviată, care va apărea în „Analele” Academiei.

de tot felul, ci totodată să cerceteze în bibliotecile și arhivele cetății eterne numeroase documente în care se vorbea despre cucerirea Daciei de către romani și despre consecința logică a acestei acțiuni: romanizarea populației cucerite, deci nașterea, cu timpul, a poporului român și a limbii lui. Față de predecesorii lor moldoveni și munteni, ardelenii amintiți mai sus aveau dezavantajul, dovedit ulterior a fi, sub aspectul științific al activității lor, un mare avantaj, de a trăi sub o stăpânire străină, care nu voia să recunoască nici măcar formal existența, alături de unguri, sași și secui, a unei a patra „națiuni”, cea românească, deși aceasta era cea mai numeroasă.

Așa se explică, pe scurt, apariția în istoria culturii și științei noastre naționale a așa-zisei Școli ardeleni, avînd drept conducători, întrucît ei i-au pus bazele, pe cei trei învățați pomeniți mai înainte, ale căror idei, numeroși alții, mai tineri, veniți după, iar parte chiar în aceași vreme cu dîșșii, le-au continuat și dezvoltat nu numai în Transilvania și Banat, ci și dincoace de munți, în cele două principate, formal libere, unde, începînd cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, își făceau apariția stări de lucruri de ordin social-politic și, deci, necesități spirituale asemănătoare cu cele de pe la sfîrșitul secolului precedent ale românilor de peste Carpați.

Școala ardeleană a cultivat, dintre disciplinele care interesează expunerea de față, numai lingvistica. Filologia, adică studiul textelor vechi și publicarea celor rămase în manuscris, avea să apară ceva mai tîrziu, la continuatorii acestei școli, cunoscuți, în general, ca grup, sub titulatura „curentul latinist”, în frunte cu Timotei Cipariu, care, bineînțeles, a publicat și lucrări strict lingvistice, la fel, de altminteri, cu numeroși alți reprezentanți ai acestui curent. Pentru a ușura înțelegerea concepției care le-a servit drept călăuză, ca și pentru a aprecia just roadele muncii lor, trebuie arătat că operele importante ale celor trei ardeleni, care au început să apară la 1780 (și anume *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae*, cu o ediție nouă în 1805, *Tratatul despre ortografie*¹ al lui Petru Maior și *Lexiconul de la Buda*), datează din vremea cînd studiul științific al limbilor, întemeiat pe metoda comparativă și pe cea istorică, nu luase încă ființă. (Prima lucrare care folosește metoda comparativă — nu și pe cea istorică, aceasta a fost aplicată ceva mai tîrziu — a văzut lumina tiparului în 1816: *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen* de Franz Bopp.) Aceasta însemnează că lucrările lingvistice ale școlii ardeleni n-au putut beneficia de achizițiile metodologice, care sînt totodată și de concepție științifică în sens strict, ale specialiștilor străini, apărute ca atare zeci de ani mai tîrziu. La aceasta trebuie adăugat faptul, foarte important din punct de vedere istoric, care ne interesează aici, că nici cercetările privitoare la alte limbi romane nu s-au putut bucura de avantajul teoretic (metodă și concepție) amintit chiar acum, și pentru același motiv. Lucrările francezului François Raynouard, consacrate limbii provensale sau occitane (el îi spunea, greșit, „limbă romanică primitivă”), și limbilor romane în ansamblul lor (apărute una în 1816, cealaltă în 1821), suferă și ele, într-o măsură destul de însemnată, de această lipsă, cu toate că, din punct de vedere cronologic, cel puțin pentru a doua dintre

¹ E vorba de scrierea limbii noastre cu alfabetul latinesc, care trebuia să înlocuiască pe cel chirilic.

lucrările menționate, nu este valabilă scuza invocată în cazul învățaților noștri ardeleni.

Activitatea acestora a avut, ca să zic așa, de luptat și cu alte obstacole. Unul este consecința directă a faptului că lingvistica științifică, bazată, înainte de toate, pe istorie, adică pe dezvoltarea firească a limbajului uman de-a lungul secolilor, nu fusese încă creată. Concepția despre limbă era cea raționalistă, a secolului al XVIII-lea, care considera acest mijloc de comunicare între oameni ca un produs al rațiunii, adică al voinței lor, și, prin urmare, apt de a fi modificat, tot printr-un act de voință, cel puțin al celor care îl studiază, dacă nu al întregii colectivități lingvistice. Al doilea, în ce privește rezultatul practic, identic cu primul, a fost de natură politică. Descoperind, cum am spus, originea latină, deci „nobilă“, a limbii române, îmbinată cu originea la fel de „nobilă“ a poporului român, reprezentanții școlii ardeleni și-au pus știința lingvistică (și istorică) în slujba năzuințelor, îndreptățite, spre libertate și independență a neamului lor, care era scos în afara legii, în sensul că nu i se recunoștea existența nici juridică, nici politică în cadrul celorlalte popoare din Transilvania. De aici a rezultat atitudinea lor puristă în materie de limbă: fiind urmașa directă a latinei, româna trebuie să se elibereze de elementele nelatinești care au pătruns cu timpul în alcătuirea ei, pentru a redeveni ceea ce a fost ea din capul locului, o limbă latină pură. Acest punct de vedere, relativ moderat la reprezentanții Școlii ardeleni, s-a impus, până la ultimele lui limite, în lucrările de mai târziu, realizate de reprezentanții curentului latinist: pe măsură ce trecea timpul, clasa burgheză, naționalistă prin definiție, își sporea forțele, și diversele mișcări social-politice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au culminat cu revoluția din 1848, atât dincoace, cât și dincolo de Carpați, vorbesc clar în acest sens.

Pentru epoca în care au apărut, *Gramatica* lui Micu-Șincai și *Lexiconul de la Buda* (dicționar al limbii noastre cu traducerea în latină, maghiară și germană a cuvintelor studiate și cu etimologia lor), operă colectivă și de lungă durată, trebuie considerate ca adevărate evenimente în viața științifică a poporului nostru. Ele sînt primele lucrări lingvistice efectuate de oameni nu numai buni cunoscători ai materialului de fapte prelucrat, ci și pregătiți, potrivit cu starea generală a științei limbii din vremea lor, să abordeze și să rezolve problemele gramaticii și ale lexicului românesc, așa cum se puneau și cum puteau fi ele studiate atunci. Serviciul adus de autorii lor poporului nostru a fost, pentru motivele deja arătate, în mai mică măsură de natură strict științifică și în mult mai mare măsură de ordin cultural și politic. Cele două opere în discuție — mă refer mereu numai la ele, pentru motivul că sînt mai importante și au determinat apariția a numeroase altele, mai ales gramaticale — au trezit interesul pentru limba maternă al unui public din ce în ce mai larg și, prin aceasta, au contribuit la întărirea conștiinței naționale, dat fiind că una dintre formele concrete, cea mai obișnuită și cea mai la îndemîna oricui de exprimare a acestei conștiințe, este tocmai limba.

Valoarea lor științifică, modestă, dacă o judecăm abstract și teoretic, a fost totuși mare din punct de vedere practic dincolo de granițele teritoriului locuit de români.

Fiind scrise latinește (e vorba, bineînțeles, de explicațiile date faptelor de limbă supuse discuției), lucrările amintite au putut fi folosite de lingviștii

străini în gramaticile și în dicționarele etimologice ale idiomelor romanice. Deja Raynouard, în *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine* (1821), consacră un capitol special limbii române, iar 15 ani mai târziu, când apare primul volum din *Grammatik der romanischen Sprachen* a lui Friedrich Diez, creatorul lingvisticii romanice ca disciplină cu adevărat științifică, româna este tratată pe picior de egalitate cu celelalte continuatoare ale latinei, fiind socotită drept limbă propriu-zisă, căci îndeplinea ambele condiții stabilite de Diez : folosirea ei atît ca limbă oficială a unui stat constituit, cum erau atunci Moldova și Muntenia, cît și în texte de tot felul, și pusă, alături de italiană, în grupul oriental al limbilor romanice. Același loc de cinste i-l acordă Diez în *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (ediția I, 1854). În felul acesta munca reprezentanților Școlii ardelenne a ajutat la progresul lingvisticii romanice pe plan european : valoarea celor două opere fundamentale ale lui Diez ar fi fost, evident, știrbită, dacă ar fi lipsit din ele problemele speciale ale limbii noastre.

Merită, în sfîrșit, să fie menționată, tot în cadrul aprecierilor de ordin general, ideea lui Petru Maior că româna și, implicit, celelalte idiome romanice, continuă nu latina clasică, păstrată în opere literare, istorice, filozofice etc., cum își închipuiau, cred, mai toți specialiștii de atunci, ci din latina populară, aspectul vorbit de masele romane și romanizate ale limbii scrise de Cicero, Virgiliu și ceilalți mari mînuitori ai ei. În orice caz, Petru Maior a ajuns singur, printr-o înțelegere adîncă a lucrurilor, la această idee, extrem de importantă, cum s-a dovedit ulterior.

Interesul pentru chestiunile de limbă, privite, cum nu era posibil altfel în prima jumătate a secolului al XIX-lea, din punctul de vedere al rostului ei ca mijloc de comunicare între oameni, crește mereu și se adîncește. Burghezia incipientă din Principate simțea necesitatea unității nu numai în domeniul pur economic, ci și în cel cultural-politic : interesele ei de clasă cereau o piață unică, comună, pentru desfacerea produselor pe o scară cît mai largă, cereau însă, din aceleași motive, și o limbă (și literatură) unică, adică unitară, precum și un organism politic comun. Așa se explică, între altele, preocupările atîtor scriitori și oameni de cultură din Moldova și Muntenia în legătură cu problemele de limbă considerate sub aspectul unității ei. Este caracteristică, în acest sens, corespondența dintre Eliade Rădulescu, autor (în 1828) al unei excelente gramatici destinate unui public larg, și Costache Negruzzi, scriitorul moldovean, care, în ciuda atașamentului puternic față de provincia-i natală, își modifică într-o măsură considerabilă limba scrierilor sale, în sensul înlocuirii unui număr destul de mare de particularități moldovenesti prin formele corespunzătoare din subdialectul muntenesc. O anticipare, semnificativă, a ceea ce se va petrece după unirea Principatelor, cînd tonul, în materie de limbă, îl va da, prin forța lucrurilor, graiul vorbit în capitala României.

Probleme lingvistice pun și caută să le rezolve scriitorii și gînditorii mai cu seamă, dacă nu chiar exclusiv, moldoveni și sub aspectul teoretic. Locul de frunte, cu mult mai important în această privință, îl ocupă Alecu Russo, care

pledează mai puțin pentru o unitate lingvistică în sensul lui Eliade și Negruzzi, și mai mult pentru promovarea, în operele literare, a vorbirii populare, cea mai autentică variantă a limbii întregului popor. Lucrările lui despre limbă, cu un caracter polemic foarte vizibil, se bazează pe o concepție care îmbrățișează întreaga viață spirituală a românilor și pe care o putem califica cu termenul, foarte actual astăzi, de specific național: să fim noi înșine în tot ce se leagă de spirit, deci în limbă, în literatură și în celelalte aspecte ale activității noastre intelectuale. Aceeași mentalitate de burghez înaintat explică această atitudine, care începuse să apară încă din 1840, o dată cu revista intitulată semnificativ și oarecum profetic „Dacia literară“ de către inițiatorul și animatorul ei principal, Mihail Kogălniceanu. Și, ca totdeauna în epocile bine orientate ideologic, teoria mergea mână în mână cu practica: recomandările de principiu ale lui Kogălniceanu și Russo căpătau formă concretă prin activitatea lui Alecsandri, culegător de poezii populare și autor de comedii satirice contra „stricătorilor de limbă“ (deci contra celor ce împiedicau realizarea unității lingvistice), ca să nu mai amintesc întemeierea, de către el însuși, a revistei „România literară“ (1855), continuatoare strălucită și, în bună parte, mai eficace, datorită noilor condiții politice, a „Daciei literare“, în care s-au discutat de asemenea probleme lingvistice în sensul arătat aici.

Dacă mai evocăm înființarea, imediat după unirea Principatelor, a celor două universități (Iași, 1860 și București, 1864), în programa cărora studiile umanistice în general, deci și cele privitoare la limbă și literatură, ocupau un loc important, putem spune că terenul pentru apariția viitoarei Academii Române era așa de bine pregătit, încât ar fi fost de mirare, ba chiar imposibil, să nu ia ființă, la doi ani după Universitatea din București, Societatea Literară Română, devenită, foarte curînd, Societatea Academică Română și ceva mai târziu Academia Română.

Care este legătura logică dintre acest eveniment, pe care îl comemorăm în momentul de față, și expunerea precedentă despre activitatea lingvistică (și filologică — aceasta a existat de asemenea, dar într-o măsură mult mai redusă)? Scopul principal, la începuturile ei, s-ar putea spune aproape unic al instituției create acum un secol, era de a întocmi o *Gramatică* și un *Dicționar*, precum și, strîns legat mai cu seamă de prima dintre aceste opere normative, de a stabili o ortografie, care și ea urma să servească drept model pentru cei ce aveau să folosească în scris limba noastră națională. Aceste preocupări, care sînt exprimate foarte succint dar clar prin termenul „literară“ din prima titlatură a Academiei, amintesc foarte bine de ale Academiei Franceze¹, întemeiate acum 330 de ani, și au fost explicate, de obicei, prin imitarea soriei ei mai vîrstnice din țara de unde veneau, într-adevăr, numeroase modele pentru reorganizarea statului național burghez, născut în urma unirii Moldovei cu Muntenia. Influența franceză a fost, indiscutabil, foarte puternică în epoca aceea, dar fără intervenția unui factor intern, impus tocmai de instalarea bur-

¹ Cu excepția ortografiei, care, în Franța, nu se punea oficial, deși problema era atunci mai actuală și, desigur, măcar relativ rezolvabilă, în comparație cu raportul de astăzi dintre pronunțare și scriere. La noi, ortografia a constituit acum un secol o preocupare mai importantă și cerea, deci, o rezolvare mai urgentă decît *Gramatica* și *Dicționarul*, din cauză că se înlocuise, de curînd, alfabetul chirilic prin cel latinesc.

gheziei, ca forță de prim rang, la conducerea statului, rezultatele acestei influențe n-ar fi fost nici pe departe atât de importante și de durabile. Limba nu are caracter de clasă, dar, ca purtătoare a culturii, care, într-o societate împărțită în clase antagoniste, poate servi și, de fapt, servește interesele politice ale tuturor claselor, în primul rând însă pe ale celor dominante, ea devine, prin forța lucrurilor, un instrument menit să consolideze poziția acestora.

Cei dintâi membri ai Societății literare, numiți de guvernul țării dintre personalitățile culturale proeminente ale tuturor ținuturilor locuite de români (printre ele și Peninsula Balcanică) — fapt extrem de semnificativ pentru atmosfera spirituală a epocii — erau, în majoritate, adepți, declarați ori nu, ai curentului latinist în sens larg, adică apărători ai „purității” limbii române, ca continuatoare directă, autentică, a latinei aduse de romani, prin cuceriri, în partea de răsărit a vastului lor imperiu. Așa se face că elaborarea, mai întâi a *Dicționarului*, terminat în 1876, și apoi a *Gramaticii* (1869, 1877), au fost încredințate, primul, unui colectiv condus de A. T. Laurian și I. C. Massim, iar a doua, prin concurs, lui Timotei Cipariu, toți partizani, așa zice fanatici, ai latinismului. Despre ambele aceste opere s-a vorbit mult, după apariția lor și în continuare, până în zilele noastre, cu întreruperi puține și scurte, și s-a vorbit defavorabil sau chiar foarte defavorabil. (Printre criticii severi și, deci, măcar într-o anumită măsură, nedrepti, mă număr eu însumi.) Valoarea lor trebuie judecată în raport cu condițiile istorice atât interne, cât și externe, ale epocii în care au fost realizate. Nici *Dicționarul*, nici *Gramatica* nu puteau fi elaborate altfel decât au fost, din cauza slabei dezvoltări a lingvisticii, mai întâi în țara noastră, apoi, evident mult mai puțin, pe plan european. Amândouă au avut ca autori membri fruntași ai Academiei, în cazul *Gramaticii*, Cipariu, care dăduse la iveală o serie de lucrări remarcabile, privitoare, îndeosebi, la limba veche românească. Lui i-a lipsit însă o temeinică pregătire lingvistică generală — să nu uităm că a fost, de fapt, un autodidact — așa de necesară mai cu seamă pentru alcătuirea unei gramatici descriptive, deci a limbii actuale, cum trebuie să fie și cum a fost chiar în intenția autorului ei. Cât despre *Dicționar*, lipsurile așa zice materiale și tehnice sînt mai puține și nu așa de grave, cum s-a afirmat mereu, lucru dovedit acum¹, în urma unei analize critice atente². Eroarea fundamentală, în ambele cazuri, a autorilor constă în concepția lor lingvistică și filologică, pe care am prezentat-o, succint, cînd m-am ocupat de așa-zisa Școală ardeleană. În ce privește situația, pe plan european, a științei limbii, așa cum o constatăm în numeroase lucrări similare, vorbește și ea oarecum în favoarea compatrioților noștri. Dacă facem abstracție de dicționarele etimologice, ca și de cele explicative, ale diverselor idiome romanice, *Dicționarul* lui Laurian și Massim, fiind totodată normativ, explicativ și etimologic, pune probleme multiple și mai grele decât cele două specii de dicționare amintite, și de aceea rezolvarea lor satisfăcătoare se împiedica de numeroase obstacole, în fața cărora se opresc sau dau înapoi chiar lexicografi

¹ Cf. Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 131 și urm.

² Despre *Gramatica* lui Cipariu a prezentat o comunicare la Sesiunea științifică dedicată centenarului Academiei Mioara Avram (v. „Limba română“ XV, 1966, p. 487 și urm.).

moderni. Cu privire la *Gramatică*, este de ajuns să arăt că Academia Franceză, după aproape trei secole de la înființarea ei, a dat la iveală o gramatică, sub orice critică¹, a limbii franceze, iar italienii, în ciuda faptului că au avut în secolul al XIX-lea un foarte mare lingvist, pe G. I. Ascoli, cu numeroși elevi remarcabili, au recurs la *Italianische Grammatik* (1890) a lui W. Meyer-Lübke, pe care au tradus-o pur și simplu (și nici măcar în întregime), la aproape 40 de ani de la apariția ei.

O soluție mai acceptabilă, în principiu, a căpătat, la Academia Română, problema ortografiei, în sensul că, după discuții îndelungate și foarte aprinse, datorită interesului mai puțin special, deci mai larg, pe care îl trezea (și nu numai în cadrul instituției noastre), a triumfat (1881), într-o măsură însemnată, punctul de vedere fonetic împotriva celui etimologic. Contribuția aș spune esențială, calitativ vorbind, la victoria fonetismului, a venit din partea academicienilor nespecialiști, în frunte cu Titu Maiorescu, protagonist al scrierii fonetice încă din 1867, Alex. Odobescu, Vasile Alecsandri ș.a., toți adversari ai latinismului extremist.²

Ajungem astfel în preajma anului 1880, când se împlinea un secol de la apariția *Gramaticii* lui Micu și Șincai. Într-o lucrare mai veche am numit acest răstimp epoca eroică a lingvisticii (și filologiei) românești.³ Ea se caracterizează prin slăbiciunile inerente oricărui început, cu deosebire la un popor ca al nostru, căruia i-a lipsit orice tradiție în acest domeniu de activitate înainte de ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Munca dusă de învățații acestei epoci, toți sau aproape toți adepți ai latinismului din cauze asupra cărora am insistat cum se cuvine în paginile precedente, n-a fost zadarnică chiar sub raportul strict științific, ca să nu mai vorbesc de cel politic și cultural în genere. Afară de exemplul dat contemporanilor prin osteneala și pasiunea pe care le-au pus în slujba unei cauze atât de frumoase — întreținerea cultului pentru limba națională și dezvoltarea conștiinței despre originea ei — latinistii merită recunoașterea și recunoștința noastră pentru cele două realizări ale școlii ardelenе, care au intrat de mult în patrimoniul lingvisticii romanice: *Gramatica* lui Micu-Șincai și *Lexiconul de la Buda*. Am spus deja că, grație lor, limba noastră a fost primită din capul locului în *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836 și urm.) și *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (1854), operele fundamentale ale lui Friedrich Diez, creatorul romanisticii ca disciplină științifică propriu-zisă. Astfel caracterul latin al limbii române nu l-a mai putut contesta nimeni, cel puțin nici un specialist vrednic de a fi luat în serios. O mențiune aparte merită, în ce privește pe reprezentanții curentului latinist în sens strict-continuator al Școlii ardelenе, Timotei Cipariu ca inițiator al studiului românei vechi, pe bază nu numai de texte tipărite, ci și de manuscrise, ceea ce însemnează că, de fapt, el este inițiatorul filologiei în sensul modern, mai restrâns al termenului. Și toți la un loc, indiferent de valoarea lor

¹ Cf. Ferdinand Brunot, *Grammaire de l'Académie Française*, Paris (1932).

² Vezi acum Flora Șuteu, *Proiecte ortografice ale Societății Academice Române*, în „Limba română“ XV, 1966, p. 503 și urm.

³ *Discurs* [de recepțiune] rostit la 28 mai 1946 în ședința publică solemnă [a Academiei Române], București, 1946, p. 21.

individuală și de perioada când au lucrat, și-au câștigat titlul glorios de fondatori ai lingvisticii și filologiei naționale, de creatori ai unei tradiții în aceste ramuri de activitate științifică, tradiție care avea să dea în curând roade vrednice de stimă și admirație.

Din punct de vedere exclusiv cronologic, și nici așa în întregime, aparțin epocii pe care am numit-o eroică, și anume părții ei finale, doi învățați, profund diferiți în ce privește concepția științifică de cei amintiți până acum, precum și între dînșii. Este vorba de B.-P. Hasdeu și A. (de) Cihac. Deosebirea amîndorura față de latinisti constă în faptul că ei se manifestă ca adversari ai latinismului și, drept urmare, ca cercetători, în general obiectivi, ai limbii, în sensul că nu încearcă, sub nici o formă, s-o modifice ori s-o prezinte mai mult ori mai puțin în conformitate cu o idee personală, apriorică a lor.

Cihac, fiu al unui medic austriac de origine cehă, stabilit la noi în primele decenii ale secolului trecut și cunoscut între altele ca participant foarte activ la întemeierea celebrei Societăți a medicilor și naturaliştilor din Iași, a consacrat limbii noastre aproape întreaga sa activitate de cercetător atent și serios. Este autorul celui dintîi dicționar etimologic românesc, întocmit pe baze strict științifice: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, 1870, 1879. În vremea când elaborează el această operă, cercetările în domeniul etimologiei făcuseră mari progrese, nu numai în general vorbind, ci și cu privire la limbile romanice. *Dicționarul etimologic* al acestora, al cărui autor este Friederich Diez, citat în cursul discuției precedente, ajunsese la a doua ediție, ca să nu mai amintim de studiile, din ce în ce mai numeroase, consacrate fie chestiunilor teoretice ale etimologiei, fie, cu deosebire, unei serii nesfîrșite de cuvinte rămase neexplicate sau explicate nesatisfăcător în ce privește originea lor. Cihac a putut utiliza rezultatele obținute pe plan european în această ramură a lingvisticii și să alcătuiască astfel un dicționar etimologic al limbii noastre la înălțimea exigențelor epocii sale. El a fost, cum am afirmat deja, un adversar al latinismului exagerat, ca și Hasdeu, de pildă, deci n-a tăgăduit — nici nu ar fi avut cum — latinitatea unei bune părți a elementului lexical românesc. Dovadă în acest sens este prima diviziune (apărută în volum separat) a operei sale, unde sînt prezentate și explicate etimologic cuvintele moștenite din latină ale limbii noastre. În ciuda unor lipsuri, inevitabile nu numai pentru vremea de acum un secol — chiar profanii știu că cele mai discutate chestiuni sînt tocmai cele privitoare la originea cuvintelor — acest prim volum al *Dicționarului* lui Cihac a rezistat timpului, și specialiștii nu-l consideră, în general, inferior lucrării similare a lui Sextil Pușcariu din anul 1905, dacă țin (și trebuie să țină) seamă de progresele realizate de știința limbii, în toate ramurile ei, deci, și în aceea a etimologiei, de-a lungul a 35 de ani, care separă cele două lucrări aici în discuție.

Eroarea științifică a lui Cihac intervine atunci când încearcă să arate statistic participarea elementului latinesc la constituirea vocabularului limbii noastre în comparație cu cea a elementelor nelatinești. După el, acestea din urmă reprezintă 80% (și anume 40% slave, 20% turcești și 20% diverse), pe când primul numai 20%. Eroarea fundamentală constă în faptul că Cihac

„numără“ cuvintele limbii noastre în loc să le „cîntărească“, ține seamă de cantitatea lor — și aceasta destul de nesigură, întrucît dicționarul în discuție nu înregistrează nici pe departe toate cuvintele — și nu de calitatea lor, adică de valoarea lor funcțională. De aceea nu i-a fost greu lui Hasdeu să dovedească, întemeiat pe texte, că în limba reală, care constă totdeauna din grupuri sintactice (propoziții și fraze), cuvintele latinești alcătuiesc marea majoritate. O demonstrație identică au făcut mai târziu Sextil Pușcariu¹, care citează strofe întregi din poeziile lui Eminescu², unde nu apare nici un cuvînt nelatinesc, și Al. Graur, care, pomînd de la ideea așa-zisului fond lexical principal, adică de la soliditatea poziției cuvintelor în ansamblul vocabularului românesc, a constatat că cele latinești reprezintă 60%. Cu toate acestea, meritul lui Cihac de a fi pus bazele științifice ale cercetărilor în domeniul etimologiei limbii române rămîne întreg. Se poate susține, fără riscul de a greși, că direct sau indirect, studiile, ca și dicționarele etimologice care au urmat așî au punctul de plecare în opera lui lexicografică.

Am afirmat că Hasdeu a fost și el un adversar al latinisților. Afirmarea este justă, dar spune prea puțin, cînd urmează să ne ocupăm de această uriașă personalitate a științei și culturii noastre naționale. Prin imensa bogăție și varietate a preocupărilor sale — a fost lingvist, filolog, istoric, arhivist, literat, publicist, ziarist, filozof — ca și prin capacitatea, în primul rînd, înnăscută, de a îmbrățișa și a înțelege probleme aparținînd mai tuturor ramurilor de activitate intelectuală, Hasdeu este un spirit universal, un adevărat om al Renașterii. Pe noi ne interesează aici lucrările lui lingvistice și filologice.

Am arătat deja cum privea el raportul de forță dintre diversele elemente constitutive ale lexicului limbii române. Pentru ilustrarea demonstrației, dar și datorită talentului său literar, el a comparat cuvintele cu banii, în sensul că, așa cum moneda bună, valoroasă, se bucură de o circulație superioară celor cu o valoare mai mică, la fel se petrec lucrurile cu cuvintele „bune“, acelea care ajută pe om în orice împrejurare la comunicarea ideilor și sentimentelor sale, spre deosebire de cele mai puțin „bune“, care sînt rar folosite. Ideea aceasta, cunoscută, în mod obișnuit, sub numele de teoria circulației, poate și trebuie să fie considerată ca o contribuție românească la patrimoniul lingvisticii mondiale.

Fiind vorba de acest aspect teoretic al activității lui Hasdeu ca lingvist, trebuie să spun, în continuare, că el este cel dintîi român care cultivă lingvistica generală, ceea ce am putea numi filozofie a limbajului, mai ales ca profesor la Universitatea din București. Cunoștințele lui în acest domeniu erau deopotrivă de ample și de variate, tot așa înțelegerea lui pentru astfel de probleme. Păcat că numeroasele-i preocupări l-au împiedicat să acorde toată atenția cursurilor sale universitare, fapt care s-a soldat cu absența din literatura noastră de specialitate a unei lucrări de doctrină lingvistică pe care el singur era în stare, la vremea lui, s-o realizeze. Reacția lui Hasdeu contra latinismului exagerat s-a manifestat în alt mod decît la Cihac. La acesta a intervenit, ca un fel de antidot, supraevaluarea elementului slav, care dă sau poate da impresia

¹ În *Locul limbii române între limbile romanice*, discurs de recepție la Academia Română (1920).

² Vezi și constatările similare făcute de mine în „Viața românească“, nr. 4/5, 1964.

unui adevărat misticism. La Hasdeu s-a produs o refugiere în trecutul îndepărtat, preroman, al limbii noastre, mai exact, al poporului nostru, trecut față de care el manifesta o credință de asemenea aproape mistică. (Acest element, precum și punctul lui de plecare — atitudinea față de latiniști — apropie pe acești doi învățați, altfel radical deosebiți unul de altul. De aceea, în discursul meu de recepție, i-am pus împreună, în epoca „romantică“, de scurtă durată, a lingvisticii românești.) Spre această poziție, pe Hasdeu l-a ademenit istoricul care exista în el, mai puternic chiar decât lingvistul și filologul. Urmărind începuturile poporului român, el a trebuit să acorde populațiilor autohtone anterioare cuceririi de către romani a ținuturilor din partea de răsărit a imperiului lor o atenție foarte mare din punct de vedere nu numai istoric, ci și lingvistic. Pentru descoperirea originii dace și trace în general a unor cuvinte românești, numeroase după părerea sa, Hasdeu a recurs, întocmai ca continuatorii lui în acest domeniu, și la limba albaneză, considerată, de obicei, ca înrudită cu una¹ dintre limbile populațiilor băștinașe romanizate cu vremea. Metoda aceasta se impune, fiindcă despre limba vorbită de daci, geți, moesi etc. nu se știe direct mai nimic. În asemenea condiții, imaginația își cere, prin forța lucrurilor, drepturile ei, și Hasdeu avea o mare capacitate imaginativă (dovadă, între altele, opera lui literară), pe care a pus-o din plin la contribuție. Rezultatul au fost numeroase pagini admirabil scrise, dar și ideea, la care n-a renunțat nici unul dintre lingviștii români de după dânsul, că limba noastră posedă elemente autohtone și că ele trebuie studiate.

În sfârșit — e un fel de a vorbi în cazul lui Hasdeu — el este, ca lingvist, autorul unui fragment de dicționar al limbii române, intitulat *Etymologicum Magnum Romaniae*. După opera, analizată în lucrarea de față, a lui Laurian și Massim, Academia Română a însărcinat cu elaborarea unui nou dicționar pe cel mai indicat dintre specialiștii noștri de atunci. Conceput, în ciuda titlului, mai mult ca o lucrare lexicografică cu caracter enciclopedic, acest dicționar nu putea fi terminat, chiar dacă autorul lui ar fi avut foarte numeroși colaboratori, ceea ce n-a fost de loc cazul (căci n-avea de unde să-i ia), și ar fi ajuns la o vîrstă mai mult decât matusalemică. Dar meritul, în special de natură teoretică, al lui Hasdeu nu este întru nimic diminuat prin faptul că opera sa, enormă ca dimensiuni (patru volume, format de lexicon), s-a oprit la cuvîntul *bărbat*. El a impus un tip de dicționar academic, care, nu numai atunci, însemna un act pur și simplu revoluționar, întrucît accepta, în principiu, orice cuvînt al limbii noastre, indiferent de sursa lui (texte vechi, vorbirea populară și cea familiară etc.). Urmașii lui Hasdeu au respectat acest punct de vedere, exprimat, dedesubtul titlului latinesc dat mai sus, prin cuvintele „Dicționarul limbii istorice și poporane² a românilor“ și care constituie un titlu de glorie al Academiei noastre, în comparație cu operele lexicografice, elaborate după criteriile puriste, ale Academiei Franceze și ale Academiei Spaniole, de pildă.

Hasdeu a fost și un filolog excepțional de valoros. El continuă, dezvoltînd și ridicînd la un nivel superior, munca de cercetare a textelor vechi româ-

¹ Mă exprim astfel, din cauză că albanezii erau socotiți în timpul lui Hasdeu ca descendenți ai ilirilor, mai tîrziu, îndeosebi astăzi, ai tracilor, fără ca teoria ilirică să fi ieșit cu totul din circulație.

² Adică „veche (în sens larg, deci și «scrisă») și populară“.

nești începută de Cipariu : *Cuvente den bătrâni* — așa este intitulată opera sa fundamentală în acest domeniu — constituie un model de metodă și de acribie filologică, pe care în unele privințe putem și trebuie să-l urmăm chiar în zilele noastre. Această operă, în trei volume, conține texte vechi, editate potrivit cerințelor celor mai exigente ale vremii și însoțite de note, comentarii și observații de tot felul, necesare înțelegerii lor integrale, la care editorul a adăugat un amplu și original studiu de istorie literară pe baze comparative, asupra conținutului unei bune părți a textelor respective. Spre deosebire de Cipariu, care, datorită formației sale teologice, se simțea atras mai cu seamă de texte religioase — de altfel, primele, din punct de vedere cronologic, în limba română — Hasdeu s-a ocupat în special de texte profane, printre ele însă foarte multe, cum nu era posibil altfel către sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, cu numeroase elemente religioase, dar eretice, căci — și aceasta le mărește valoarea — caracterul lor este, de fapt, popular. În ele apare credința, neacceptată de biserica oficială, despre existența în lume a două principii antagonice, binele și răul, care dirijează tot ce se întâmplă în viața atât individuală, cât și colectivă, a omenirii. Este vorba de mișcarea numită bogomilism, după inițiatorul ei, călugărul Bogomil, foarte răspândită prin secolele XII—XIII în Peninsula Balcanică (cu începuturi din secolul al X-lea) mai ales în Bulgaria, de unde s-a extins și la noi. (A avut ramificații puternice și în Occident, unde, contra partizanilor lui, cunoscuți sub numele de albigenzi, s-a pornit, la începutul secolului al XIII-lea, o adevărată cruciadă, de o cruzime nemai-întâlnită.) În studiul amintit, Hasdeu a avut, o dată mai mult, prilejul să-și desfășoare imensa lui erudiție, una — poate chiar cea mai importantă — dintre trăsăturile caracteristice ale activității sale științifice, și nu numai în domeniul filologiei propriu-zise, unde erudiția își găsește totuși locul mai potrivit, ca să nu spun obligatoriu.

În preajma anului 1880 apare pe plan european o mișcare inovatoare în lingvistică. Sub influența științelor naturale, mai precis a biologiei, cu care studiul limbilor prezintă asemănări în special de metodă — se pornește de la fapte individuale spre a se ajunge la generalizări — unii lingviști germani au crezut că pot asimila, în ce privește modul cum se produc fenomenele lingvistice (și anume cele fonetice), disciplina cultivată de ei cu științele biologice. După cum în domeniul acestora modificările suferite de specii de-a lungul timpului au loc inconștient, ca produs al unor legi care acționează cu o forță irezistibilă, tot așa schimbările produse treptat în structura fonetică a limbajului uman sînt efectul inevitabil al unor legi, existente în însăși constituția fizică, materială a sunetelor. Astfel a luat naștere curentul sau școala neogramaticilor (în mod oficial, la 1878, așa spune), cînd apare luorarea *Morphologische Untersuchungen* de H. Osthoff și K. Brugmann, în care este prezentată această nouă concepție, caracterizată, în primul rînd, prin proclamarea ideii de „lege fonetică“. În ciuda criticilor, adesea violente, aduse neogramaticilor — nume dat lor, la început, în derîdere de către un adversar — doctrina lor a fost acceptată de marea majoritate a specialiștilor, printre ei și lingviștii români nu numai din aceea vreme, ci și de mai

târziu, pînă aproape de zilele noastre. Ceea ce atrăgea în această nouă teorie lingvistică era ideea de lege, care se părea că găsește o confirmare elocventă în regularitatea, mai mult aparentă (neogramaticii o considerau absolută, fără excepții), a modificărilor fonetice, de fapt o corespondențelor într-adevăr regulate dintre un sunet să zicem latinesc și continuatoarele lui din idiomele române, sau dintre un sunet românesc actual și predecesorul lui din limba noastră veche.

Primii lingviști români care și-au însușit și au aplicat în cercetările lor concepția neogramaticilor au fost — lucru firesc, chiar inevitabil — aceia care și-au început activitatea științifică tocmai în momentul în care noua școală lingvistică își exercita puternic influența. Este vorba, în ordine cronologică, de Alexandru Lambrior, Heimann Tiktin și Alexandru Philippide, toți ieșeni. Înarmați cu acest precis instrument de lucru, care sînt ori păreau că sînt legile fonetice, lingviștii amintiți, pregătiți toți în străinătate (primul în Franța, ceilalți în Germania), au pornit la studiul sistematic al limbii noastre, sub mai toate aspectele ei (veche și modernă, scrisă și vorbită etc.). Contribuția lor la progresul lingvisticii românești, aș putea spune chiar la fundamentarea ei științifică în sensul exigent al cuvîntului, a fost decisivă. Prin ei, această ramură a științei noastre naționale, cunoscută pînă atunci destul de puțin peste hotare (prin Hasdeu, a cărui activitate se desfășoară bogat și cu rezultate remarcabile mai ales tot după 1880, și prin Cihac, considerat însă ca neromân de către confracții săi străini), izbutește să se impună atenției specialiștilor europeni și să dobîndească un loc onorabil în mișcarea lingvistică a continentului.

Opera lor diferă simțitor de la unul la altul. Lambrior, mort de tînr, n-a avut timpul necesar pentru a realiza ceea ce-i permiteau cu prisosință capacitatea și pregătirea lui. El era foarte indicat să studieze cu succes mai ales variantele dialectale, în special moldovenești, ale limbii noastre, cum probează contribuțiile apărute în „Convorbiri literare“ și în celebra revistă franceză „Romania“, precum și aspectele ei vechi, pentru care stă dovadă lucrarea, intitulată modest *Carte de citire*, dar care, prin valoarea ei reală, este una dintre cele mai serioase ale lingvisticii românești.

Tiktin a învățat românește, relativ tîrziu, dar s-a pasionat în așa măsură pentru studiul ei, mai întîi practic, apoi științific, încît i-a consacrat toate ostenele îndelungatei sale vieți. Evitînd, cred intenționat, discuțiile teoretice cu caracter mai mult ori mai puțin academic, cum se spunea pe vremuri, adică numai de dragul teoriei, el a cercetat și analizat faptele de limbă cu o rară obiectivitate, care mărește valoarea operei sale, nu prea voluminoasă, dar impresionantă prin caracterul ei oarecum definitiv, în sensul că studiile ulterioare ale altora i-au adus prea puține schimbări esențiale. Am în vedere, înainte de toate, prima sa lucrare mai întinsă, *Studien zur rumänischen Philologie* (1848), model de aplicare cu succes, rămas întreg pînă astăzi, al „legilor fonetice“ la rezolvarea unor probleme de fonetică istorică românească, și *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (1893—1925), singurul dicționar complet (explicativ și etimologic) al limbii noastre, a cărui existență se face simțită în toate operele lexicografice românești de după el și pînă în momentul de față. Tiktin a scris și o *Gramatică română*, în două volume, care merită a fi citată nu numai pentru că multă vreme a fost, sub anumite aspecte, cea mai bună lucrare de acest gen la noi, ci și pentru

că ni-l arată pe autorul ei, mare savant, preocupat de probleme practice ale lingvisticii, deci un adevărat precursor, într-o epocă mult îndepărtată de a noastră.

Din punctul de vedere al posibilității de a exercita o influență durabilă și mai largă în domeniul său de activitate, Alexandru Philippide a avut o situație aș zice privilegiată, în comparație cu Lambrior și Tiktin. Căci a fost timp de 40 de ani (1893—1933) profesor de filologie română la Universitatea din Iași, ca titular al celei dintâi catedre consacrate acestei specialități în învățământul nostru superior. Acest fapt l-a ajutat să pregătească un număr considerabil de elevi, dintre care nu puțini au lucrat sau continuă să lucreze cu rezultate apreciate favorabil de specialiștii români și străini în domeniul lingvisticii și al filologiei¹.

Philippide a început ca filolog propriu-zis cu o serie de articole în „Convorbiri literare” și cu cartea *Introducere în studiul limbii și literaturii române* (1888), bogată mai ales în informații de ordin bibliografic și biografic. Prima sa lucrare lingvistică este *Principii de istoria limbii* (1894), a amplă introducere teoretică la o istorie a limbii române pe care a predat-o la catedră și din care anumite lucruri au intrat în opera sa capitală de mai târziu *Originea românilor*. Am spus, la un moment dat, că, după apariția școlii neogramatice, toți lingviștii noștri și-au însușit concepția și metodele acesteia. Philippide a dat o preferință, ca să zic așa, celui mai filozof dintre reprezentanții ei, Hermann Paul, a cărui operă principală (*Prinzipien der Sprachgeschichte*) i-a servit ca model în cartea sa cu titlu identic, citată mai sus. Dacă liniile generale, de natură teoretică, sînt mai totdeauna identice în ambele lucrări, faptele folosite și interpretarea lor diferă de la una la alta, ca să nu mai amintesc de altele alte lucruri care lipsesc cu totul la savantul german. Originalitatea autorului român a fost constatată și apreciată de diverșii lui recenzenți străini. Cartea lui Philippide a devenit curînd, cu modificări numeroase și redusă la conținutul ei strict teoretic, materie obligatorie a cursului ținut de dînsul. În felul acesta, la catedra lui se preda ceea ce astăzi, în urma reformei învățământului superior, numim lingvistică generală. Cunoștințe teoretice dobîndeau studenții și la lecțiile consacrate foneticii, căreia Philippide îi acorda o atenție neobișnuit de mare, între altele și pentru că, în ce privește modificările suferite de o limbă prin adoptarea ei de către o populație străină, el considera, pe bună dreptate, ca o cauză esențială așa-zisa bază de articulație (în fond, deprinderile fonetice), diferită de la o limbă la alta, adică de la un popor la altul.

Originală, mai ales în sensul actual al termenului, este și *Gramatica elementară a limbii române* (1897), care, deși tipărită și pusă în comerț, a fost întocmită, cum spune autorul ei însuși, pentru necesitățile sale personale, în legătură cu munca la *Dicționarul limbii române*, încredințat lui de Academia Română. Modern în această gramatică este inventarul foarte bogat de formații lexicale, de forme și de funcțiuni gramaticale, extrase toate din operele celor mai buni scriitori ai noștri din secolul al XIX-lea. În ce privește funcțiunile, trezește admirație subtilitatea interpretării tuturor nuanțelor exprimate

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Școala filologică ieșeană*, în „Analele Universității «Al. I. Cuza»” din Iași (Serie nouă), Secțiunea III (Științe sociale), tomul VI, anul 1960, fasc. 2, Supliment.

prin aceeași formă sau construcție sintactică. La baza acestor analize stă, în primul rând, vorbirea populară, așa cum apare ea în scrierile lui Creangă.

Opera de căpetenie a lui Philippide este *Originea românilor*, în două volume masive (1925—1927), model de erudiție profundă și precisă, de acribie filologică desăvârșită, de originalitate în concepție și în interpretarea faptelor. Întemeindu-se pe mărturiile documentelor istorice și pe studiul limbii noastre, considerată în ea însăși, dar și în comparație cu albaneza, autorul caută să stabilească originea atât locală, cât și etnică a poporului nostru. Dintre ideile originale, a căror explicare a dus, după mine, la rezultate convingătoare, mă opresc la următoarea. Comparând subdialectele și graiurile limbii române propriu-zise (cea vorbită pe teritoriul vechii Dacii) și reținând asemănările lor cele mai importante, Philippide reușește să urmărească de aproape și foarte precis migrațiile diverselor ramuri ale poporului nostru imediat după constituirea lui pînă la epoca în care le găsim stabilite pentru totdeauna acolo unde ne arată așezarea lor de mai târziu și cea actuală.

Aici este locul, sub raportul cronologic al dezvoltării lingvisticii și filologiei românești, să spun câteva cuvinte despre Lazăr Șăineanu, un eminent elev al lui Hasdeu, care l-a sprijinit cu convingerea că-i merită din belșug sprijinul, de altfel nesolicitat. Pînă în 1900, cînd a trebuit să se expatrieze (nu din vina lui), Șăineanu a dat la iveală o serie de lucrări remarcabile prin seriozitatea și originalitatea lor. Unele sînt de lingvistică, de exemplu *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, cu conținut, în fond, teoretic, căci studiază cauzele modificărilor semantice pe bază de material lingvistic românesc, și *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (trei volume), altele de folclor (*Basmelor române*, o cercetare foarte amplă, în bună parte comparativă, a temei enunțate în titlu), iar altele cu conținut divers, ca, de pildă, *Istoria filologiei române*. Nu trebuie uitat nici *Dicționarul universal al limbii române*, care a adus reale servicii unui public larg, de-a lungul a multor generații (între 1896 și 1946 a avut nouă ediții). Stabilit în Franța, Șăineanu s-a consacrat studiilor de argou, care l-au dus la cercetarea limbii lui Rabelais, și de etimologie franceză (adesea și romanică), în care s-a distins ca un fruntaș al romanisticii mondiale.

O situație asemănătoare cu a lui Șăineanu a avut Moses Gaster, în sensul că și el a fost nevoit să părăsească țara și să se stabilească în altă parte (în Anglia). Gaster a fost mai cu seamă filolog (cf. *Crestomație română*, două volume), posesor a numeroase manuscrise, dintre care unele au putut fi consultate și de Eminescu, apoi istoric literar și folclorist. A contribuit în largă măsură la cunoașterea științifică, printre străini, a vieții spirituale românești, în special așa cum apare ea în literatura populară, căci, după stabilirea la Londra, el a continuat, pînă la sfîrșitul vieții sale neobișnuit de lungi, să lucreze în aceleași domenii în care își începuse activitatea pe cînd se afla în România.

Într-o situație, caracterizată de mine drept privilegiată, s-au găsit alți doi lingviști români, la fel de cunoscuți ca Philippide, dar mult mai tineri decît el : unul este Ovid Densusianu, fost profesor, patru decenii de-a rîndul (1898—1938), la Universitatea din București, celălalt, Sextil Pușcariu, de la Universi-

tatea din Cluj. Deosebirea dintre dîșșii și emulul lor ieșean n-a fost, cum se va vedea îndată, exclusiv de vîrstă, după cum nici între ei amîndoi n-au existat numai asemănări, deși diferența cronologică se reducea la puțin lucru.

Prin mulțimea și varietatea preocupărilor sale, Ovid Densusianu amintește, în largă măsură, de Hasdeu. A fost lingvist, filolog propriu-zis, istoric și critic literar, folclorist, scriitor-artist, întemeietor și conducător de reviste. O bogăție aproape tot atît de mare prezintă și activitatea sa didactică. A deținut catedra de „Filologia romanică, cu privire specială la limba română”, care nu și-a schimbat nici titulatura, nici conținutul, pînă la sfîrșitul vieții lui. Din această cauză, prima universitate a țării n-a avut o catedră de Limba română decît cu începere din anul 1938, ceea ce, din punctul de vedere al pregătirii în această specialitate a viitorilor profesori de liceu, n-a însemnat un avantaj. În schimb, studenții pasionați pentru cercetarea pur științifică puteau găsi îndemn și sprijin în activitatea multilaterală desfășurată la catedră de profesorul lor, care trebuia să facă și făcea în mod strălucit față tuturor cerințelor, impuse, de altfel, de el însuși, ale unei catedre așa de complexe ca profil.

Lucrarea fundamentală a lui Densusianu în domeniul lingvisticii este *Histoire de la langue roumaine*, în două volume (1901, 1938)¹, dintre care primul prezintă epoca de formare și pe cea imediat următoare a limbii noastre, cu toate elementele-i constitutive, iar al doilea, aspectul ei din secolul al XVI-lea, așa cum apare în cele mai vechi texte românești. Calitățile de lingvist și cele de filolog ale autorului s-au îmbinat în chip fericit pentru a duce, mai cu seamă în volumul al II-lea, la rezultate valabile, în bună parte, și în momentul de față. Strîns legat de această operă este *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, elaborat împreună cu I. A. Candrea² (literele A—P), superior cu mult, tuturor lucrărilor similare care l-au precedat.

Începutul făcut de Lambrior (v. mai sus, p. 18) în domeniul dialectologiei a fost continuat pe o scară largă de către Densusianu și unii dintre elevii lui. Monografia *Graul din Țara Hațegului*, operă personală a sa, este un adevărat model de studiu dialectologic prin adîncirea cercetării și înregistrarea, cu interpretările corespunzătoare, a faptelor caracteristice pentru vorbirea populară din regiunea respectivă (de unde-i era originară familia).

Ar mai fi de adăugat preocuparea lui Densusianu în legătură cu numele de locuri. Articolul *Urme vechi de limbă în toponimia românească* trebuie socotit drept prima încercare riguroasă științifică de a studia lingvistic nomenclatura geografică a țării noastre. Rămas fără continuare în ce privește prezentarea sub forma tiparului a preocupărilor autorului în această ramură a lingvisticii, el a fost urmat de cursuri universitare, litografiate, ale profesorului și de studiile unora dintre elevii lui (ca D. Pușchilă și Gh. Giuglea). Și sub acest aspect

¹ Tradusă și publicată în românește (1961).

² Fost profesor la Universitatea din București. A avut o formație și preocupări, în multe privințe, asemănătoare cu ale lui Densusianu (minus istoria literară și literatura beletristică), mai ales la catedră. Este, între altele, autorul unui bun dicționar al limbii noastre (*Dicționarul enciclopedic „Cartea Românească”*) și al unei ediții critice model de text vechi românesc (*Psaltirea Scheiană*). La acestea ar trebui adăugate excelențele lui lucrări folcloristice (*Iarba fiarelor*, *Folclorul medical român comparat* etc.). În istoria lingvisticii românești, Candrea trebuie considerat drept cel mai bun etimolog: numeroase cuvinte rămase neexplicate sau explicate nesatisfăcător de alții au găsit în el pe descoperitorul originii lor adevărate.

fi seamăna Candrea, care a ținut lecții de toponimie la universitate și, în plus, s-a ocupat, ceva mai puțin, de ramura ei strâns înrudită, antroponimia.

Despre activitatea lui Densusianu ca istoric literar va fi vorba în partea finală a expunerii de față, unde se va prezenta un bilanț de ansamblu al realizărilor noastre în domeniul istoriei literaturii. Aici rămîne să mai amintesc o importantă lucrare folclorică a lui : *Viața păstorească în poezia noastră populară*. În concepția acestui mare savant despre produsele spirituale, în sens larg, ale poporului român, păstoritul, ocupația de predilecție în primele lui veacuri de existență (și ca o continuare a strămoșilor autohtoni din regiunile unde s-au format), joacă un rol extrem de important, în sensul că se oglindește în limbă, în folclor, în datini și obiceiuri etc. Lucrarea citată chiar acum urmărește, cu ajutorul poeziei populare (în frunte cu *Miorița*, din care reproduce un număr de 40 de variante, unele balade propriu-zise, altele devenite colinde ¹), reflectarea acestei ocupații străvechi a românilor în folclorul lor poetic. Și unele probleme lingvistice, în special de vocabular, a încercat Densusianu să le rezolve, cu succes mai modest, bazîndu-se pe aceeași concepție „păstorească“.

Data fiind originea sa ardelenescă, Sextil Pușcariu și-a început activitatea științifică și didactică, imediat după obținerea, la Leipzig, a doctoratului, ca cetățean al imperiului austro-ungar, ceea ce a însemnat, în multe privințe, un mare avantaj. A fost docent la Universitatea din Viena, unde s-a putut bucura de contactul cu marele romanist al vremii, W. Meyer-Lübke, apoi, după numai cîțiva ani, profesor de limba și literatura română la Cernăuți. Ca și Densusianu, dar pe un plan mai puțin larg, el a cultivat lingvistica, istoria literară și filologia propriu-zisă. În 1905 a publicat *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element*, întrucîtva superior, cum era firesc, după aproape patru decenii, lucrării similare a lui Cihac (v. p. 14—15), și în același an a fost însărcinat de Academia Română cu elaborarea *Dicționarului limbii române*, după încercările care n-au putut fi duse la capăt, ale lui Hasdeu (vezi p. 16) și Philippide (acesta adunase un material foarte bogat și redactase primele trei litere și o bună parte din *D.*). Primind de la predecesorii săi, în special de la ultimul, fișierul cu cuvinte, fiind, deci, scutit, cel puțin pentru un timp, de munca cea mai grea și mai obositoare cerută de întocmirea oricărei lucrări lexicografice, cu atît mai mult în cazul unui dicționar general, Pușcariu a izbutit să publice, pînă în 1913, literele *A* și *B*.

Primul război mondial i-a întrerupt activitatea, și nu numai la *Dicționar*, din cauza obligațiilor militare, pentru a o relua la noua universitate românească din Cluj, în anul 1919. Datorită entuziasmului și capacității sale de bun organizator, Pușcariu a izbutit, în scurtă vreme, să facă din capitala Transilvaniei primul oraș al țării în ce privește disciplinele care ne preocupă în prezenta comunicare. Într-o vreme cînd spiritul individualist era foarte puternic, în general vorbind, printre intelectualii noștri, la Cluj se aplica, cu mare succes, ideea muncii colective, atît de familiară nouă astăzi. Și aceasta, grație, înainte de toate, faptului că Pușcariu a strîns în jurul lui și al „Muzeului limbii române“, cel dintîi institut românesc de lingvistică și filologie în sensul exigent al termenului, o serie de specialiști, toți membri ai corpului didactic universitar, printre

¹ Cercetările întreprinse de A. Fochi, *Miorița*, București (1964) au dus la înregistrarea a 825 de variante ale acestei poezii.

ei, N. Drăganu, Vasile Bogrea, Th. Capidan, Gh. Giuglea, Const. Lacea, Iosif Popovici, Emil Petrovici și alții.

S-a reluat lucrul la *Dicționarul Academiei*, dar totodată, sub impulsul progreselor realizate de geografia lingvistică, s-a purces la întocmirea unui *Atlas* al graiurilor românești de pretutindeni. Prin această operă, care n-a putut, din cauza ultimului război, să fie tipărită în întregime, școala lingvistică clujeană, condusă de Pușcariu, a intrat, cum se spune, în circuitul științific european.

Studiul diverselor variante ale limbii noastre nu s-a limitat, în ce privește Clujul, la atlasul amintit. Pușcariu însuși și-a continuat cercetările asupra istroromânei, publicînd volumul II și III din *Studii istroromâne*¹, iar Th. Capidan s-a ocupat de aromână (*Aromânii. Dialectul aromân*, 1932, un volum masiv, care conține tot ce este necesar pentru o cunoaștere cuprinzătoare a acestui dialect și a vieții vorbitorilor ei) și de meglenoromână (*Meglenoromânii*, trei volume, 1925—1936). O dată cu vorbirea populară, unii dintre lingviștii clujeni au studiat, de cele mai multe ori pe bază de material cules în același mod ca pentru *Atlas* (prin anchete pe teren sau, mai rar, prin corespondență), numele proprii de persoane și de locuri. Merită a fi citate aici lucrările lui Șt. Pașca (*Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*) și Emil Petrovici (acesta în diverse articole, consacrate aproape toate toponimicelor de origine bulgară). Importante, mai cu seamă prin marea bogăție a materialului de fapte, cules, în general, din documente și monumente scrise în epoca feudală, sînt lucrările lui Drăganu : *Toponimie și istorie și Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*².

Muzeul limbii române a avut publicația sa periodică, buletinul anual „Dacoromania“, în care apăreau, între altele, comunicările prezentate la ședințele săptămînale ale Muzeului. Și în acest anuar se putea vedea și înțelege spiritul de muncă colectivă, amintit mai înainte, al clujenilor.

Pușcariu și, dintre cei citați mai sus, Drăganu au cultivat și filologia, atît ca editori de texte vechi, cît și ca istorici literari. Cel dintîi a publicat o *Istorie a literaturii române vechi* (în două ediții), celălalt, diverse studii, unele extinse, consacrate unor opere sau unor autori mai puțin cunoscuți, aparținînd toți epocii vechi a scrisului nostru național. O trăsătură caracteristică a lui Pușcariu ca lingvist, care-l deosebește de emulii lui de la celelalte două universități ale țării (București și Iași), este înțelegerea pentru noutăți, pentru concepții și metode noi în domeniul disciplinei pe care o cultiva cu predilecție. Așa se explică inițiativa de a întocmi un atlas al limbii române, pentru realizarea căruia a utilizat cele mai moderne achiziții ale geografiei lingvistice, și, tot așa, preocuparea în legătură cu fonologia, ramură nouă a disciplinei noastre, creație a școlii de la Praga. Spiritul modern al concepției sale se observă clar în lucrarea menită să-i înlocuiască activitatea științifică în domeniul lingvisticii, *Limba română*, din care au apărut două volume (unul postum).³

¹ Volumul I apăruse în 1906.

² Merită a fi menționată aici și opera postumă a acestui harnic om de știință : *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor ; Istoria sintaxei ; Elemente de sintaxă a limbii române*, toate publicate de fosta Societate română de lingvistică, prin grija lui A. L. ROSETTI.

³ Alte lucruri despre Pușcariu se pot afla din articolul meu apărut în „Cercetări de lingvistică“, Cluj, XI, 1966.

În perioada dintre cele două războaie, mai ales în cea de-a doua parte a ei, și-au desfășurat activitatea științifică, începută deja după primul război, de astă dată însă ca profesori universitari, Al. Rosetti și autorul acestei comunicări. Cred necesar să-i amintesc aici, pentru că și unul și celălalt au continuat, pînă aproape de reforma învățămîntului superior și de reorganizare a Academiei, tradiția foștilor lor profesori: Ovid Densusianu, respectiv Alexandru Philippide. Colegul Rosetti a mers pe urmele maestrului său și în ce privește opera sa principală: *Istoria limbii române* (șase volume), care diferă, bineînțeles, nu numai prin planul sau metoda ei, ci și, în general, din punctul de vedere al concepției, de *Histoire de la langue roumaine* a lui Densusianu. A manifestat însă, chiar de pe atunci, o anumită preferință pentru inovațiile ivite în lingvistica europeană. Eu însumi m-am arătat foarte fidel dascălului meu numai la cursurile universitare, care tindeau să informeze pe studenți cu privire la toate aspectele (teritoriale, cronologice etc.) ale limbii noastre, în vederea unei pregătiri temeinice, fie pentru cariera didactică, fie pentru cea științifică. De asemenea l-am avut mereu drept model în ce privește conștiințiozitatea și punctualitatea îndeplinirii obligațiilor profesionale. Cît despre lucrările științifice, m-am simțit atras, încă din tinerețe, de limba actuală, considerată sub raportul evoluției ei, așa cum poate fi ea sesizată în diversele ei stiluri și în vorbirea populară. La aceasta s-a adăugat o preocupare din ce în ce mai susținută cu privire la lingvistica romanică în general, iar după ultimul război la limba spaniolă.

Deși oarecum de prisos, căci titlurile, destul de numeroase ale lucrărilor citate prezintă clar situația, trebuie să arăt, pentru a ușura comparația (și a-i înțelege semnificația) cu activitatea de după 23 August, că cel puțin 90% din munca dusă de lingviștii și filologii români¹ pînă la sfîrșitul ultimului război, se referă la limba română. Afară de Hasdeu, Densusianu și Pușcariu, care au dat la iveală și unele lucrări din domenii înrudite (slavistică sau, mai cu seamă, romanistică), toți ceilalți s-au ocupat de probleme lingvistice și filologice pe care le puneau limba noastră. Mai mult decît atît, cele mai importante opere realizate de-a lungul unui secol și jumătate au avut drept temă fie, în primul rînd, formarea acestei limbi, cu insistență specială, în majoritatea cazurilor, asupra caracterului ei latin, fie prezentarea, în lucrări lexicografice, a vocabularului, de asemenea cu atenția îndreptată mai ales spre elementul latinesc. S-a continuat astfel, în linii mari, tradiția inaugurată de Școala ardeleană, cu modificări esențiale de concepție și metodă, dar cu păstrarea tematicii principale. Lucru firesc, dacă ne transpunem în atmosfera spirituală predominantă în epoca de formare a burgheziei naționale, urmată de dezvoltarea ascendentă a acestei clase și de

¹ Cu privire la activitatea filologică propriu-zisă ar mai fi de amintit cîțiva specialiști care s-au ocupat aproape exclusiv de filologie, fără să aibă preocupări lingvistice, adesea nici chiar în legătură cu textele publicate sau editate de dîșii: Ion Bianu, Nerva Hodoș, C. Gălușcă, Const. Giurescu (acesta istoric), Vasile Grecu, P. P. Panaitescu (ultimii și-au continuat activitatea și după 23 August, editînd, unul, mai ales texte juridice, celălalt, texte istorice) ș.a.

accentuarea naționalismului după instalarea ei, pentru o bucată de vreme, la conducerea politică a țării.

Interesant este faptul că lucrările consacrate înainte de ultimul război altor limbi, și anume celor slave și romanice, urmăreau, de fapt, același scop ca majoritatea celor privitoare la limba română. Studiul raporturilor slavo-române privitye sub aspectul lor lingvistic (aș putea adăuga și etnic, adică istoric în sens strict) tindea să arate contribuția elementului slav la constituirea sau numai la dezvoltarea limbii române (și a poporului român). S-au remarcat în această privință mai cu seamă Ioan Bogdan (acesta a lucrat cu deosebire în domeniul istoriei și al filologiei propriu-zise) și Ilie Bărbulescu. Contribuții vrednice de amintit au dat și Iosif Popovici, fost titular al catedrei de Slavistică de la Universitatea din Cluj, apoi Emil Petrovici, a cărui activitate în acest domeniu cade, cronologic, atât cantitativ cât și calitativ vorbind, după Eliberare.

Romanistica a fost cultivată ceva mai puțin decât slavistica, și aceasta din cauză că cercetările asupra limbii române au avut drept obiectiv principal tocmai latinitatea ei. Romanști, în sens strict, de specialiști în lingvistica romanică generală sau în unele ramuri ale ei, n-am avut înainte de ultimul război. Unii dintre elevii lui Densusianu, ca să nu-l mai amintesc pe el însuși, au cultivat mai ales istoria literară a diverselor popoare romanice. Studiul limbilor și al folclorului acestora s-a făcut, în general, și nu numai de către discipoli ai lui, la catedrele respective din învățământul superior. O excepție, parțială și ea, reprezintă Gh. Giuglea și cel ce vă vorbește, datorită, cel puțin într-o măsură însemnată, faptului că amândoi au fost titulari ai catedrelor de Filologie romanică, create după primul război mondial la universitățile din Cluj și Iași, primul, pînă la pensionare, celălalt, între 1926 și 1934, la Iași apoi, după reformă, la București.¹

Și mai redusă a fost activitatea specialiștilor noștri în ce privește alte ramuri ale lingvisticii și filologiei. Toate universitățile țării aveau și atunci catedre, unele cu o vechime considerabilă, de Greacă și Latină (la București, și una de Lingvistică indoeuropeană). Majoritatea profesorilor respectivi se preocupau, chiar la cursuri, aproape exclusiv de literatura scrisă în aceste limbi. Așa se face că nu putem înregistra decât extrem de puține lucrări consacrate lingvisticii și filologiei indoeuropene (în sens larg), de pildă Iuliu Valaori, *Elemente de lingvistică indoeuropeană*, A. Graur, *Les consonnes géminées en latin ; I et V en latin ; Ab, ad, apud et cum en latin de Gaule*.²

Schimbările profunde de ordin social-politic, intervenite în țara noastră, după Eliberare, care au culminat cu instaurarea regimului democrat-popular, au avut consecințe hotărâtoare și în domeniul științei și al culturii în general.

¹ Această situație se explică în același fel ca aceea privitoare la lingvistica (și filologia) indoeuropeană (v. ceva mai departe). La catedrele de Franceză și Italiană, precum și în afara lor, se cultiva, cu predilecție, istoria literară, ceea ce a făcut ca atât titularii lor, cât și elevii maștrilor să se intereseze aproape exclusiv de literatura scrisă în limbile respective.

² Autorul acestor trei lucrări nu era atunci membru al corpului didactic universitar.

Inceputul s-a făcut cu reorganizarea Academiei și cu reforma învățămîntului superior. Între aceste două acte de primă importanță există o legătură indisolubilă, în sensul că institutele de cercetări, din ce în ce mai numeroase, ale noii Academii s-au înjghebat și au continuat să se dezvolte prin contribuția, în cvasiunanimitatea cazurilor, a cadrelor didactice din universități și politehnici, iar îmbogățirea lor cu cercetători tineri s-a realizat și se realizează în continuare tot cu concursul instituțiilor de învățămînt superior, ai căror absolvenți, selectați de comisii speciale, sînt repartizați, potrivit cu nevoile, unităților științifice ale Academiei. (De altfel, legătura amintită a existat, fiindcă este impusă de realitatea obiectivă, și înainte de 23 August. Expunerea care precedă a arătat mereu cum se reflecta în domeniul științelor filologice activitatea desfășurată de specialiști, mai toți profesori universitari și, grație acestora, de către elevii lor.)

Prin reforma amintită, în programa universităților noastre au apărut ramuri noi, necunoscute mai înainte, ale lingvisticii și filologiei. S-au creat catedre de Lingvistică generală, a căror menire principală este pregătirea teoretică, pe baza concepției marxist-leniniste, a studenților, viitori cercetători și profesori în învățămîntul de cultură generală. În domeniul filologiei propriu-zise, acestor cadre le corespund cele de Teoria literaturii, care urmăresc același scop de inițiere filozofică în interpretarea fenomenului literar. O disciplină cu preocupări de asemenea generale, obligatorie, ca și cele deja amintite, pentru toți studenții Facultăților de filologie, este Istoria literaturii universale.

Preferința de pe vremuri, dictată adesea de comoditatea unor profesori, pentru istoria literară în dauna studiului științific al limbilor străine, a încetat o dată cu noua organizare a universităților. Numărul de ore consacrate limbii alese de studenți ca materie de bază este, în primii ani, mai mare decît al celor acordate literaturii, și pe bună dreptate: operele literare trebuie citite și interpretate în original, prin urmare, cea dintîi obligație a viitorului profesor sau cercetător în domeniul istoriei literaturii este să posede bine, chiar foarte bine, limba respectivă, și nu numai din punct de vedere practic.

S-au înmulțit limbile (și literaturile corespunzătoare) care pot fi studiate, mai ales la Universitatea din București. Au apărut astfel toate idiomele slave, fiecare ca unitate autonomă în ce privește organizarea, dar strîns legată de celelalte, nu numai prin cursuri generale, comune pentru toți studenții care le au drept materie principală, ci și prin existența unei Facultăți de filologie slavă. Există apoi o catedră de limbi orientale (chineză, araba, turca, tătara).

Rezultatul acestor inovații — le-am menționat pe cele mai importante — este, sub aspectul științific, faptul că în momentul de față noi avem specialiști în toate domeniile amintite. Spre exemplificare, citez cazul Institutului de lingvistică din București al Academiei Republicii Socialiste România, în cadrul căruia există următoarele sectoare nu numai necunoscute, dar nici măcar imaginabile altădată într-un institut similar: Lingvistică romanică, Lingvistică slavă, Lingvistică indoeuropeană, Lingvistică orientală, Lingvistică germanică. Toate sînt active în sensul că membrii lor publică lucrări de specialitate în revistele noastre, adesea și în reviste străine.

Lărgirea și adîncirea studiilor lingvistice și filologice se manifestă, cum era de așteptat, grație aceleiași reforme fundamentale a învățămîntului univer-

sitar, adică, de fapt, concepției noi, progresiste, care-i stă la bază, și în domeniul limbii și literaturii naționale. Universitatea din capitala țării are acum o Facultate specială de limba și literatura română, dovadă a importanței pe care o acordă regimul nostru socialist produselor spirituale celor mai specifice ale poporului român. Reflectarea pe plan științific a acestei situații o pot exemplifica iarăși prin prezentarea organizării secției de lingvistică românească a Institutului din București, cu cei circa 40 de cercetători, repartizați în următoarele trei sectoare: Lexicografie și lexicologie, Gramatică, Filologie și limbă literară. Numeroase sînt cadrele științifice și în celelalte unități similare ale Academiei: Centrul de fonetică și dialectologie (București), Institutul de lingvistică și istorie literară (Cluj), Centrul de lingvistică, filologie și folclor (Iași), Institutul de istorie și teorie literară (București). La acestea trebuie adăugate catedrele de Limba și literatura română de la universități, care desfășoară de asemenea o susținută activitate științifică. O manifestare convingătoare a capacității marelui număr de cercetători în domeniul limbii noastre a fost Conferința națională (cu participare internațională) de lingvistică românească, ținută la București în octombrie 1964.

Toată activitatea lingviștilor și filologilor români de astăzi se întemeiază pe tradiția creată de predecesorii lor, începînd cu cei dintîi reprezentanți ai Școlii ardelenе și continuînd cu urmașii lor, direcți sau indirecti, din secolul al XIX-lea și din primele patru decenii ale secolului al XX-lea. Tradiția aceasta este mai întîi de natură afectivă și constă în dragostea firească pentru limba și literatura poporului nostru, în pasiunea cu care li se studiază începuturile, izvoarele, evoluția, indiferent de concepție și de metodă a cercetării. În al doilea rînd, înaintașii noștri ne servesc drept exemplu în ce privește năzuința de a descoperi în mod obiectiv adevărul, de a rezolva just, conform cu faptele, cu realitatea, problemele pe care le pune cercetarea lingvistică și filologică (nu numai ale limbii și literaturii române). În sfîrșit, munca depusă de-a lungul unui secol și jumătate a dus la realizări științifice concrete, pe care le folosim noi cei de azi nu numai ca punct de plecare pentru lucrări asemănătoare, cerute de necesitățile noastre actuale și la înălțimea exigențelor științifice din momentul de față, ci, adesea, și ca achiziții definitive, apte de a fi utilizate fără modificări în cercetările noastre de toate felurile. Această tradiție dă roade cu totul superioare celor din trecutul imediat, grație faptului că este călăuzită de concepția marxist-leninistă, precum și sprijinului activ de care se bucură știința și cultura în general din partea conducerii politice și de stat a României socialiste.

O bună bucată de vreme, unitățile lingvistice și filologice ale Academiei, precum și catedrele corespunzătoare din universități și-au concentrat eforturile mai ales în direcția practică, spre satisfacerea nevoilor mereu crescînde ale maselor doritoare de învățatură. Astfel au luat naștere *Gramatica limbii române* (în două volume), *Dicționarul limbii române literare contemporane* (în patru volume), *Dicționarul limbii române moderne* (un volum), *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, numeroase manuale și tratate (*Limba română contemporană*, *Introducere în lingvistica romanică*, *Introducere în lingvistică*, *Scurtă istorie a lingvisticii*, *Studii de lingvistică generală*), diverse dicționare bilingve etc. Bineînțeles, studiile și articolele de dimensiuni variate și cu con-

ținut divers, produse ale muncii individuale, n-au lipsit, dimpotrivă, ele au putut umple tot timpul paginile revistelor și publicațiilor periodice al căror număr este de câteva ori mai mare decât înainte de instaurarea regimului democrat popular. O mare cantitate de studii au apărut în culegeri cu caracter de serie, de pildă *Fonetică și dialectologie* (cinci volume), *Studii de gramatică* (trei volume), *Studii și materiale privitoare la formarea cvintelor în limba română* (trei volume), *Probleme de lingvistică generală* (patru volume), *Limba și literatură* (douăsprezece volume) etc.

Cercetările asupra graiurilor populare s-au extins și au căpătat forme noi. Pe lângă publicarea în continuare a materialelor culese pentru *Atlasul lingvistic român*, inițiat de Sextil Pușcariu (au apărut pînă acum cinci volume sub îngrijirea acad. Emil Petrovici), au început și continuă anchetele dialectale nu numai pentru întocmirea unui nou atlas, acesta pe regiuni, ci și pentru o arhivă fonogramică a limbii române (înregistrări de texte populare cu ajutorul magnetofonului), menită să conserve, în vederea studiilor viitoare, aspectul actual al vorbirii populare, influențată din ce în ce mai puternic, datorită răspîndirii culturii în mase, de limba literară. Aceste metode se aplică și la studiul limbilor vorbite de naționalitățile conlocuitoare din țara noastră. Dialectele românești dinafara teritoriului României se bucură în continuare de atenția specialiștilor. Acad. Petrovici și un colaborator al său au întreprins trei călătorii științifice la istroromâni, iar profesorul Tache Papahagi, cel mai bun cunoscător al aromânei (graiul său matern), a dat la iveală un valoros *Dicționar general și etimologic* al acestui dialect. Problemele teoretice ale dialectologiei le discută prof. Ion Coteanu în volumul *Elemente de dialectologie a limbii române*.

Ramuri ale lingvisticii de-abia abordate în trecut, de pildă antroponimia, au găsit acum cercetători pasionați, cu deosebire la Cluj, unde exista o anumită tradiție în acest domeniu. Au apărut și lucrări de ansamblu, cum sînt *Dicționar onomastic românesc* de N. A. Constantinescu și *Nume de persoane* de acad. Al Graur (aceasta, cu preocupări de ordin teoretic general, se adresează unui public larg). Și studiul numelor de locuri a căpătat o formă concretă cu un conținut bogat, întrucît îmbrățișează nomenclatura topică a întregii țări, în cartea *Toponimia românească* a celui ce vă vorbește.¹

Studiul limbii literare, destul de neglijat în trecut, preocupă pe mulți dintre cercetătorii noștri. Institutul de lingvistică din București, care are, cum am mai spus, un sector special consacrat acestui domeniu, a publicat trei volume de *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* și a pregătit pentru tipar *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, inițiat și condus pînă aproape de sfîrșit de regretatul Tudor Vianu. Acelorași preocupări îi aparțin *Formarea terminologiei științifice românești*, de N. A. Ursu², *Istoria limbii române literare*, I, de Al. Rosetti și B. Cazacu, precum și lucrările, cu conținut mai ales teoretic, ale lui B. Cazacu (*Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*) și I. Coteanu (*Româna literară și problemele ei principale*).

¹ Institutul de lingvistică din București are în profilul lui, începînd din anul acesta, un sector de onomastică, pe care îl va organiza în curînd, după obținerea personalului științific necesar.

² Împreună cu soția sa, Ursu elaborează de mai multă vreme o lucrare de ansamblu asupra neologismelor limbii noastre.

O noutate în sensul cel mai strict al cuvântului o constituie cele două volume de *Crestomație romanică*, lucrare colectivă a sectorului de Lingvistică romanică de la Institutul de Lingvistică din București, care, cum arată titlul, conține texte, însoțite de scurte introduceri și mai ales de bogate note explicative, aparținând tuturor limbilor romanice cu începere de la cele mai vechi atestări (plus latina populară). Al treilea și ultimul volum al acestei lucrări, care a fost, în general, foarte bine primită de specialiștii străini, se află sub tipar. El va conține și texte dialectale din toate regiunile României.

Altă noutate, aceasta mai importantă, fiind de conținut, este apariția unei discipline lingvistice întemeiate pe psihologie. E vorba de așa-numita psiholingvistică, creație recentă și pe plan mondial, care se bucură, mai ales în ultimii ani, de atenția la fel de mare a lingviștilor propriu-ziși, ca și a psihologilor în general. Ea este reprezentată la noi, cu succes, apreciat și peste hotare, de Tatiana Slama-Cazacu, autoare a unei serii de studii, printre care și următoarele patru cărți: *Relațiile dintre gândire și limbaj în ontogeneză, Limbaj și context* (publicată și în franceză, la Haga), *Dialogul la copii, Comunicarea în procesul muncii*.

În sfârșit, trebuie menționat, în mod deosebit, faptul că concepțiile și metodele structuraliste, mai cu seamă sub aspectele lor actuale, găsesc ecou puternic în special printre tinerii noștri cercetători. Au apărut și continuă să apară, de obicei în reviste, numeroase articole și studii, consacrate în marea lor majoritate, problemelor de fonetică și morfologie românească. Lucrări aparte, în volum, există de asemenea într-un număr deocamdată redus. Citez, printre altele, *Fonologia limbii române*, de Em. Vasiliu, și cărțile lui Solomon Marcus, consacrate lingvisticii matematice (*Lingvistica matematică. Modele matematice în lingvistică; Gramatici și automate finite*¹), cel mai bun cunoscător de la noi al acestei discipline, mai puțin interesantă, după mine, din punct de vedere strict lingvistic, dar foarte importantă sub aspectul practic de aplicare mai ales în domeniul traducerilor automate.

Au fost reluate cercetările cu privire la probleme mari, abordate și chiar rezolvate, unele numai în parte, la vremea lor, cu mijloacele și posibilitățile existente atunci. Este vorba, mai întâi, de *Dicționarul limbii române* (general sau tezaur, cum i se spune adesea, spre a evita confuzia cu alte opere similare), început de vechea Academie Română în câteva rînduri, ultima dată sub conducerea lui Sextil Pușcariu, care a redactat și publicat (împreună cu colaboratorii lui) literele *A, B, C, F, G, H, I, Î, J* și *L*. Se lucrează acum, la toate cele trei unități cu profil lingvistic ale Academiei, în continuare, de la litera *M* încolo. Mai mult de o treime din restul încă neelaborat este redactat într-o primă formă. Greutăți întâmpinăm în legătură cu tiparul, în primul rînd din cauza complexității tehnice a unei astfel de opere. Pînă acum au apărut opt fascicule din *M* (în total 640 de pagini), plus una, aproape dublă, cu introducerea, bibliografia etc. pentru întregul dicționar.

Cealaltă lucrare fundamentală pentru cunoașterea științifică a limbii noastre este *Tratatul de istorie a limbii române*, care urmează să-i înfățișeze evoluția începînd cu latina, aflată la baza ei, și mergînd pînă în momentul de

¹ Împreună cu Edmond Nicolau și Sorin Stati a publicat (1966) și o *Introducere în lingvistica matematică*.

față. A apărut primul volum consacrat limbii latine. Munca merge destul de încet, deși o duce un colectiv bogat de cercetători din toate centrele universitare și unitățile științifice ale Academiei, din cauză că pînă la ivirea primelor texte românești (secolul al XVI-lea) se operează mai mult cu ipoteze, comparații și conjecturi, cum nu-i posibil altfel în lipsă de material propriu-zis, iar pentru epoca strict literară există numai puține ediții bine întocmite ale textelor respective. Istoria limbii române a fost tratată anterior de Ovid Densusianu (epoca de formație și cea imediat următoare, apoi secolul al XVI-lea) și de Al. Rosetti (de la latină pînă în secolul al XVII-lea inclusiv). Tratatul în curs de elaborare va avea o amploare mult mai mare și, lucru esențial, o concepție și o metodă diferite, conform cu exigențele ideologice și științifice actuale.

Și pentru cunoașterea adîncită a literaturii noastre s-au început, încă de acum cîțiva ani, cercetările necesare. Din planuitul *Tratat de istorie a literaturii române*, la care lucrează de asemenea numeroși specialiști din întreaga țară, a apărut numai primul volum, consacrat epocii vechi și producțiilor literare populare. Întîrzierea realizării acestei opere, care trebuie să depășească pe cele anterioare (a lui N. Iorga, extrem de bogată în fapte și informații de tot felul, și a lui G. Călinescu, întocmită cu mare talent, dar pe baze predominant estetice sau chiar estetizante), se datorește, între altele, și încetării din viață acum un an și jumătate a redactorului-șef general, acad. G. Călinescu.

Pentru încurajarea și răspîndirea în cercuri mai largi a preocupărilor legate de studiul limbilor și literaturilor în general au luat ființă diverse asociații științifice, care își fac cunoscute rezultatele muncii lor în publicații periodice speciale: Societatea de științe istorice și filologice (*Limbă și literatură*; *Studii de literatură universală*); Asociația slavistilor (*Romano-Slavica*); Societatea de studii clasice (*Studii clasice*); Societatea română de lingvistică romanică.

Succesele obținute îndeosebi de lingviștii români, foarte numeroși și în marea lor majoritate tineri sau mai tineri, sînt reale. Ele au fost și sînt recunoscute de către specialiștii străini, atît în recenzii despre lucrările noastre, cît și cu prilejul numeroaselor manifestări internaționale, la care am participat (uneori, ca la Congresul lingviștilor, Oslo 1957, și la Congresul romanistilor, Lisabona 1959) cu volume speciale și continuăm a participa, prezentînd comunicări și rapoarte, în general favorabil apreciate.

Prestigiul de care se bucură peste hotare activitatea lingvistică românească se dovedește și prin faptul că reprezentanții ei mai vîrstnici sînt desemnați în comitetele de onoare ale congreselor, prezidează ședințe, sînt aleși în comitetele asociațiilor internaționale, în academii străine, distinși cu titlul de doctor *honoris causa* etc. Consacrarea cea mai de preț, căci se referă la întreaga colectivitate lingvistică românească, o constituie însă hotărîrea Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor (CIPL) ca cel de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor să se țină la București (1967) precum și cele 187 — din totalul de 280 — de voturi ale membrilor Societății de lingvistică romanică (Franța) date nouă în legătură cu al XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică (1968), pe care îl vom organiza tot în capitala țării noastre.

În domeniul istoriei și criticii literare, activitatea începe la noi mult mai tîrziu decît în acela al lingvisticii și al filologiei. Faptul s-ar explica prin inte-

resul mai redus din punct de vedere politic național pe care îl prezenta studiul literaturii în comparație cu cel al limbii. Să nu uităm că nu numai reprezentanții Școlii ardelenne, ci și continuatorii lor, chiar când aveau o concepție diferită, vedeau în cercetările lor lingvistice unul dintre mijloacele menite să dovedească drepturile poporului nostru de pretutindeni la independența națională. Acest lucru nu părea posibil atunci cu ajutorul literaturii, care, prin conținutul ei, nu da impresia că ar avea ceva specific românesc sau legat de originea romană a românilor și a limbii lor.

Dacă trecem peste diversele aprecieri ale lui Eliade-Rădulescu asupra unora dintre scriitorii sau operele literare din prima epocă a literaturii noastre moderne, trebuie să ne oprim la programul „Daciei literare“ (1840), care cerea scrieri originale, căci, spuneă Kogălniceanu, traducerile nu fac o literatură, și pentru realizarea acestui postulat el recomanda folosirea trecutului istoric și a vieții poporului. Aceste idei le dezvoltă ceva mai târziu Alecu Russo cu o pătrundere aș spune uimitoare pentru vremea aceea. Ele s-au dovedit cores-punzătoare realității, cum au probat scriitorii generației de la 1840 (C. Negruzzi, V. Alecsandri, D. Bolintineanu ș.a.).

Alt moment important în dezvoltarea istoriei și criticii literare îl constituie apariția „Convorbirilor literare“, al căror conducător a fost ani de-a rândul Titu Maiorescu, rămas inspirator al revistei și după ce s-a retras formal de la conducerea ei. În unele privințe, acest moment reprezintă o continuare logică a celui imediat precedent (cu unele deosebiri de ordin negativ, ca, de pildă, atitudinea ostilă față de poezia cu conținut patriotic). În general vorbind și judecând situația sub aspectul practic, activitatea desfășurată în și prin această revistă însemnează un progres, întrucât a contribuit la ridicarea nivelului artistic al literaturii noastre. Cât despre Maiorescu însuși, trebuie subliniat faptul că el și-a dat seama încă de la început de valoarea și în special de posibilitățile de dezvoltare ale lui Eminescu, din operele căruia a publicat foarte mult în „Convorbiri“, și că mai târziu a luat, la Academia Română, apărarea poeziei populare împotriva lui Duiliu Zamfirescu și a făcut un raport elogios pentru premiarea celui dintâi volum de poezii al lui Goga.

Pătrunderea, deocamdată timidă, a ideilor socialiste în țara noastră a făcut posibilă apariția (în 1881) a revistei progresiste „Contemporanul“, în care și-a publicat o bună parte din studiile sale Dobrogeanu-Gherea, reprezentant al criticii literare marxiste și adversar foarte activ al celei estetice, preconizată de Maiorescu. La aceasta se adaugă literatura beletristică publicată de scriitori legați de masele populare și numeroase articole de cultură generală, de știință popularizată etc., destinate unui public larg, doritor să se instruiască. O continuare a „Contemporanului“ din punctul de vedere al concepției literare trebuie socotită revista „Evenimentul literar“, unde s-au format ca critici R. Ionescu-Rion, G. Ibrăileanu ș.a.

Trecând peste curentul de la „Semănătorul“, cu ecou slab în mișcarea noastră literară privită în ansamblu, mai ales sub raportul dezvoltării ei progresive, ajungem la „Viața românească“ (1906), cea mai importantă dintre revistele noastre, a cărei doctrină literară se rezumă, în fond, la „specificul

național“, ceea ce însemnează reluarea ideii de bază a „Daciei literare“, documentată științific și ridicată la un înalt nivel teoretic.

Între cele două războaie, mișcarea critică de la noi se caracterizează mai cu seamă prin existența „cenaclurilor“ literare, fiecare cu adepții și cu revista lui („Vieața nouă“ a lui Ovid Densusianu, „Convorbiri critice“ a lui M. Dragomirescu, ambele create înainte de primul război mondial, „Sburătorul“ a lui Eugen Lovinescu), cu colaboratori în general tineri și admiratori ai curentelor noi din mișcarea literară europeană, dintre care unii au devenit scriitori frunțași ai literaturii noastre.

Revistele și personalitățile amintite s-au ocupat mai toate numai de critica literară. Istoria literaturii au cultivat-o Densusianu și Lovinescu; începutul l-a făcut însă Nicolae Iorga, care, cu puterea-i de muncă excepțională și cu deprinderea lui (în calitate de istoric propriu-zis) de a studia și a descoperi documente, a izbutit să realizeze o istorie aproape completă a literaturii noastre, extrem de bogată în fapte, cu caracterizări și portrete de cele mai multe ori nu numai juste, ci și valoroase din punct de vedere literar, dar cu anumite lipsuri de natură estetică și, câteodată, cu aprecieri departe de realitatea obiectivă. El este și autorul unei istorii a literaturilor romanice, care posedă aceleași calități de informație, cu atât mai demne de admirat, cu cât a elaborat-o în condiții grele de ordin bibliografic. Exemplul lui Iorga a fost urmat de Sextil Pușcariu, N. Drăganu și N. Cartoian, autori ai unor lucrări de istorie a literaturii române vechi. Ultimul a studiat cu succes și cărțile populare, adică literatura populară scrisă. La cursurile lor universitare au făcut istorie literară și G. Ibrăileanu, M. Dragomirescu, G. Bogdan-Duică, D. Caracostea etc. Ultimii doi au și publicat o parte însemnată a cercetărilor lor asupra istoriei literaturii române. O istorie completă a literaturii noastre, extrem de originală mai cu seamă în privința caracterizării scriitorilor și operelor, după criterii, cum am mai spus, în general estetizante și foarte adesea subiective, scrisă cu mare talent literar, a publicat, în 1941, G. Călinescu. O cale de mijloc între documentarea bogată și aprecierea estetică a știut să țină, cu succes remarcabil, D. Popovici, fost profesor la Universitatea din Cluj.

După Eliberare continuă să predomine, într-o măsură chiar mai mare decât înainte, critica literară. Aceasta, datorită, în primul rând, unei efervescențe creatoare mereu în creștere, caracteristică pentru toate ramurile de activitate intelectuală, ca urmare logică a condițiilor create de regimul democrat popular. Numeroși critici literari, unii cu state de serviciu vechi și de prima calitate, ca Tudor Vianu, Perpessicius, G. Călinescu, Mihai Ralea, alții activi și înainte de ultimul război (Al. Dima, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu), marea majoritate însă apariții recente în publicistica noastră, și-au spus — și cei mai mulți își spun în continuare — părerea despre extraordinar de marea cantitate de literatură produsă în cei douăzeci de ani de muncă în împrejurări fundamentale diferite de cele dinaintea războiului. O trăsătură caracteristică vrednică de subliniat este atenția mare acordată problemelor teoretice ale criticii literare privite din punct de vedere marxist. În vremea din urmă s-a discutat mult despre realismul socialist, și nu numai de către critici, ci și de către esteticieni cu pregătire filozofică propriu-zisă. Nu mă pot pronunța asupra rezultatelor acestor discuții, nefiind nici istoric literar, nici critic. Este clar

însă că la baza tuturor studiilor respective stă ideea susținută de Dobrogeanu-Gherea și Ibrăileanu despre necesitatea unei literaturi teziste, combative, puse în slujba maselor. Evident că atât orizontul, cât și perspectiva din care este privită astăzi literatura s-au lărgit, grație, între altele, și unei cunoașteri mult mai cuprinzătoare nu numai a literaturii universale, ci și a științei literare moderne.

Lucrările de istorie literară sînt și acum puține în comparație cu cele de critică. Din *Tratatul de istorie a literaturii române* a apărut, încă de acum trei ani, primul volum, consacrat epocii vechi și folclorului. Cursurile universitare tipărite sau litografiate sînt destinate în primul rînd, dacă nu chiar exclusiv, studenților și nu pot satisface exigențele științifice ale specialiștilor, ca să nu mai vorbesc de cerințele societății noastre noi, în plină ascensiune intelectuală. Trebuie reluată munca de documentare, sub toate formele ei, așa cum au făcut Iorga și alți înaintași, muncă într-adevăr grea, nu totdeauna foarte plăcută în sensul obișnuit al cuvîntului, dar absolut necesară pentru valorificarea și reconsiderarea, pe baza unei concepții noi, strict științifice, a trecutului nostru literar. Semne îmbucurătoare sînt în ultima vreme, și mai toate vin de la cercetători, în general, tineri. Au apărut o serie de monografii serioase consacrate lui Ion Ghica, Boliac, Alecsandri, Slavici, Sadoveanu, Ibrăileanu, Macedonski, Vlahuță, Arghezi, Goga, Delavrancea, Hogaș, Lovinescu ș.a. Mai vechi avem pe ale lui Eminescu, Creangă și Caragiale. Se simte totuși nevoia unei opere mai mari de sinteză, și aceasta nu poate fi decît *Tratatul* amintit mai înainte, la care se lucrează, e adevărat, dar într-un ritm neîngăduit în zilele noastre și într-o țară socialistă. Pentru cunoașterea precisă a textelor supuse analizei este nevoie de ediții întocmite conform progreselor realizate în acest domeniu. Prea puțini scriitori români s-au bucurat, în acest sens, de atenția specialiștilor. Afară de Eminescu, de Caragiale (o ediție nouă a operei acestuia este în curs de apariție), de Alecsandri (din care a ieșit numai un prim volum), de Odobescu, alții, de asemenea mari, așteaptă editorii. Se găsesc într-un stadiu foarte apropiat de finisare Creangă și Macedonski. Un rol important în această materie, ca și, în general, cu privire la istoria și critica literară, revine Institutului de istorie și teorie literară din București și secțiilor respective din Cluj, Iași ale Academiei.

Crearea unei catedre de Literatură universală, prin reforma din 1948 a învățămîntului universitar, explică, în largă măsură, interesul acordat marilor scriitori străini și capodoperelor literare mondiale. Și mai înainte au existat cercetători români care s-au simțit atrași de unii reprezentanți ai literaturilor de peste hotare. Am amintit *Istoria literaturilor romanice* a lui Iorga. Trebuie adăugați Ovid Densusianu, Tudor Vianu (ultimul a continuat să lucreze în acest domeniu și după Eliberare, atât la catedra de Literatură universală, cât și în numeroase studii de sinteză, unde este foarte bine reprezentat punctul de vedere comparatist, absolut necesar în acest domeniu), G. Călinescu ș.a. Astăzi numărul lor este mult mai mare, dar predomină aproape exclusiv eseu și critica literară.

Ar mai fi de spus ceva, spre a încheia, despre activitatea din domeniul folcloristicii. Încă de la sfîrșitul secolului trecut avem lucrări despre datini,

obiceiuri etc. populare românești. Autorul lor este S. Fl. Marian, fost membru al Academiei Române. El a avut emuli pe Artur Gorovei, G. T. Kirileanu (acesta a întemeiat revista „Șezătoarea“), Tudor Pamfile ș.a.

Astăzi se lucrează științific în domeniul acesta la unitățile de cercetări, amintite mai sus, ale Academiei, precum și la Institutul de etnografie și folclor al instituției noastre. Editura pentru literatură și artă a publicat, în condiții tehnice superioare și cu studii introductive serioase, o parte din producțiile literare ale poporului nostru. Vechea Academie Română inaugurasă o colecție intitulată „Din viața poporului român“, care a ajuns la volumul XL ; marea lor majoritate constă din materiale propriu-zise.

Bilanțul prezentat în paginile precedente ¹ îndeamnă la aprecieri pozitive și mai cu seamă la speranțe de viitor, pe care este de dorit să le vedem realizate cât mai curînd.

¹ Din motive de natură practică, s-a hotărît că despre activitatea desfășurată în domeniul istoriei și criticii literare să se vorbească în comunicarea consacrată lingvisticii și filologiei propriu-zise.

LOCUL „ȚIGANIADEI“ ÎN ISTORIA IDEOLOGIEI NOASTRE LITERARE

SAVIN BRATU

Se știe că *Țiganiada*, scrisă la începutul și descoperită abia spre sfârșitul veacului trecut, n-a avut o soartă fericită. Achiziționată în manuscris, pe la 1860, a rămas aproape cu totul ignorată încă multă vreme. Când, la 1870, A. Papiu-Ilarian își prezenta la Academie *relațiunea* asupra lui Budai-Deleanu, despre principala creație a acestuia arăta doar că „e vorba de ciganii pre timpul lui Vlad Tepeșiu“, că Dianeu și Perea sînt pseudonime și că „mulțimea de note sînt interesante pentru datinele și superstițiile religioase ale românilor“. Edițiile succesive care încep curînd după aceea sînt și puține și eronate, pînă ce, doar în zilele noastre, apare ediția regretatului prof. J. Byck, prima care restabilește științific textul variantei mai ample a manuscrisului. O ediție academică, prezentînd complet ambele variante și confruntarea lor, urmează să apară. Puține contribuții au fost aduse, de-a lungul timpului, chiar și de ordin strict documentar, lucrurile rămînînd, pînă de curînd, nu departe de hotarele în care se aflau la 1894, cînd se aplecase asupra lor, pentru prima oară, Aron Densusianu. În ce privește exegeza propriu-zis artistică, un recent cercetător avea dreptul să remarce că, excepție făcînd paginile lui G. Călinescu, T. Vianu și D. Popovici, nu avem „mai nimic“ : „banalități școlare, jenante prin lipsa de pătrundere și întemeiere obiectivă“. De fapt intrăm într-o fază nouă a cercetării tocmai cu studiul autorului pe care l-am citat, Paul Cornea : *I. Budai-Deleanu — un scriitor de renaștere timpurie într-o renaștere întîrziată* (cuprins în volumul *Studii de literatură română*, E.P.L., 1962). Aici găsim rara calitate, atît de necesară în analiza literaturii noastre vechi, de-a îmbina spiritul erudit cu finețea exegetică. La excepțiile citate din trecut trebuie să o adăugăm însă pe aceea, mult anterioară autorilor amintiți, a *Literaturii române moderne*, scoasă de Ovid Densusianu în 1920 (vol. I) pe baza cursului său universitar din 1899—1901. Alcătuită ca *manual* cu prelegeri în definitiv *didactice*, dar la cel mai înalt nivel atins de epocă, la noi, istoria literară a lui Ovid Densusianu e într-adevăr prima, și, probabil, singura care nu-l tratează pe Budai-Deleanu, cum spune Cornea, „în coada Școlii ardelenene“. Avînd un criteriu estetic în aprecierea creațiilor care deschid drum literaturii noastre moderne, Ovid Densusianu îl încadrează pe Budai-Deleanu în *Inceputurile literaturii poetice*, raportîndu-l, ideologic, la școala latinistă, dar distingîndu-l în primul rînd ca poet, comparat și opus Văcăreștilor, cărora le urmează în cursul său.

Dar comunicarea noastră încearcă să stabilească locul lui Budai-Deleanu, prin *Țiganiada*, în istoria *ideologiei literare române*, restrîngînd la acest obiec-

tiv întreaga cercetare. Din acest punct de vedere bibliografia e și mai sumară. Problema e doar implicată în studiul lui Ion Lungu, *Ideii iluministe în Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu* (în *Istoria filosofiei în România*, vol. II, 1957). O tratează adiacent Paul Cornea în studiul amintit, raportînd artistul la elementele culturii și doctrinei sale. Ca bibliografie de specialitate, în sensul arătat mai sus, rămîne, de fapt, doar minuțioasa și inteligenta cercetare a lui D. Popovici, întemeietor de disciplină științifică în domeniul de care ne ocupăm. Ne referim la masiva lucrare *La Littérature roumaine a l'époque des Lumières* (Sibiu, 1945) și, îndeosebi, la *Doctrina literară a Țiganiadei* lui Budai-Deleanu (în „Studii literare“, IV, 1948) anunțată ca parte integrantă în studiul *Evoluției ideilor literare în cultura română*.

Prologul, Epistolia închinătoare către Mitru Perea și, mai ales, încă puțin studiatele „însemnări și băgări de seamă (sau luări-aminte) : critice, filozofice, istorice, filologice și teologice (sau : și gramatice)“ conțin o expunere de program literar și un comentariu autocritic, precum și explicații, polemici și sugestii privind literatura în genere. Prezentarea analitică a acestora poate, singură, să ne îndrepte spre concluzii definitorii asupra ideologiei literare a lui Budai-Deleanu și asupra coordonatelor contemporane — naționale și europene — pe care se situează.

a) În ceea ce privește programul literar al lui Budai-Deleanu trebuie să-l vedem într-o perspectivă maximală și în țelurile lui minimale. În ambele, însă, avem un program determinat istoric, național și social, pus în legătură cu militantismul esențial al Școlii ardelenne. Literatura avea menirea „să apere și să illustreze“ (după formula Pleiadei, a lui Joachim du Bellay) pe de o parte mîndria istoriei naționale, pe de altă parte virtuțile limbii naționale. În ultimă instanță, orice afirmare a unei culturi tinere se produce, din Renaștere încoace, în toate condițiile unor *Renașteri întîrziate* (cum spune Paul Cornea), prin demonstrarea posibilităților de expresie artistică a limbii poporului, pînă atunci ignorate. Și orice luptă de eliberare națională își cheamă în sprijin, pentru dovedirea trecutului ei glorios, literatura eroilor și a momentelor istorice. Fenomenul e desul de cunoscut pentru a nu mai cere exemple și demonstrații.

Ideea înregistrării faptelor și eroilor care să ne illustreze istoria o avusese, embrionar, și Ureche, cronicarul. De-aici pînă la un program literar, bazat pe exigențe estetice, pentru ilustrarea istoriei, e un drum lung, legat atît de dezvoltarea conștiinței naționale, cît și de dezvoltarea conștiinței artistice, care-l transformă pe cronicar într-un scriitor cu intenționalitate artistică. Budai-Deleanu precede cu cîteva decenii programul „Daciei literare“, din acest punct de vedere, cînd își stabilește programul maximal : „Luînd firul istorii neamului nostru românesc, de cînd s-au așezat în Dacia, cîți și mai cîți bărbați, cu tot felul de virtuți strălucitori, am cunoaște doară acum, deacă să ar fi aflat între români, din vreme în vreme, bărbați care să fie scris viața lor și cu maestru condeiu împodobindu-le fapta și înălțîndu-i după vrednicie, să îi fie trimis stă-

nepoților viitori”¹. Școala ardeleană năzuia la descoperirea unui Plutarh, de obicei; Budai-Deleanu visa însă, chemînd în sprijin creația artistică, un Homer. Cuvintele lui evocă izbitor pe cele de mai târziu ale lui Kogălniceanu, cînd, deplîngînd „ceața uităciunii”, care au întunecat „persoane luminate, din căruntele veacuri”, Budai-Deleanu exclamă: „Și unde aflăm la istorie un eroe asemenea lui Ștefan, principul Moldaviei, sau unui Mihaiu, domnului Ugro-vlahii, cărora nu lipsea numai un Omer, ca să fie înălțați preste toți eroii”². Budai-Deleanu își impunea, deci, deschiderea drumului pentru poezia „epicească”, adică pentru epopeea națională de care avea nevoie lupta de emancipare a românilor.

În ce privește *apărarea și ilustrarea limbii române*, luptă embrionar concepută de un Miron Costin și un Cantemir, era firesc să fie dusă de militantul Budai-Deleanu în sensul demonstrării ideii că limba noastră se poate mîlădia, prin exercițiu, pe măsura celei mai înalte poezii (ca și a celei mai înalte gîndiri). Deci programul maximal înseamnă încercarea limbii române ca mijloc de comunicare artistică, în sarcina creării unei mari epopei naționale.

Acestea sînt țelurile fundamentale ale poetului militant; Budai-Deleanu nu pornește la aplicarea unei estetici clasiciste, pe care o amendează, în spiritul Luminilor, la nevoile noastre. Ci tocmai această nevoie determină o ideologie literară care, evident, își află surse, autorități și antecedente, selectate și adunate din cultura epocii (pe măsura cunoașterii ei). Budai-Deleanu cerea nașterea epopeii românești nu pur și simplu pentru că era „un spirit de structură latinistă” și pentru că împărtășea prejudecata clasicistă a ierarhiei genurilor, cu înfrîietatea epicului față de liric, ci, am spune noi, astfel cum însuși latinismul Școlii ardelenene indică întîlnirea cu Roma antică drept sursă pentru o teorie finalistă, descoperirea clasicismului, cu prioritatea epopeii, răspundea nevoilor luptei. Nu dogma clasicistă e deci punctul prim, ea e acceptată ca un comandament al luptei înseși. În același sens, verificarea limbii române trebuia să se facă prin epopee, adică prin genul necesar și suprem, și pentru că toate popoarele *culte* își au, în epocă, tradiția epopeii naționale. Direcția dublă a bătăliei lui Budai-Deleanu vizează atît depășirea istorică a literaturii folclorice, pentru realizarea unei literaturi *culte*, cît și depășirea tematicii minore, atribuite liricii.

Nu e nevoie să descoperim neapărat o prejudecată clasicistă la Budai-Deleanu în diferențierea calitativă a poeziei culte de cea populară. Ca și în alte privințe, autorul *Tiganiadei* pune discuția în termenii ei fundamentali, astfel o vom regăsi și peste un veac și chiar mai târziu. Nici o literatură nu se poate mîrgini la valorificarea folclorului. După cum *întoarcerea la folclor*, herderiană, romantică, națională, reflectă chemarea istorică a reluării unui contact întrenupt printr-o cultură aristocratică inspirată de modelele antice, sau în genere anationale, depășirea inspirației folclorice reflectă, în altă situație, exigența clasicizării unei literaturi încă tinere sau a sincronizării ei cu cultura timpului, a participării ei la literatura universală contemporană. Budai-Deleanu nu atacă folclorul (a cărui conservare e, dimpotrivă, primul cu

¹ Prolog.

² *Ibidem*.

mult înaintea altora, care o cere), ci rudimentara poezie „cultă“, care nu e decât un epigonism folcloric, prin care nu se poate realiza nici „apărarea și ilustrarea“ limbii, nici progresul creației artistice naționale. Atacându-l în acest spirit pe Ioan Barac, el anticipează atacul necesar, peste multă vreme, împotriva demagogiei folclorizante a semănătoriştilor și a urmașilor lor. Budai-Deleanu e cel dintii luptător pentru modernizarea literaturii române, ca sarcină prin definiție dialectică, alta în fiecare epocă. Pentru epoca „renașterii“ române pe care o reprezintă, *modernizarea* aceasta însemna tocmai *culturalizarea* ei pe măsura contemporaneității, ca și *clasicizarea* ei (așezarea în cadre stabile a limbii literare și crearea unor „modele“ literare proprii). Sensul declarat al luptei literare dusă de Budai-Deleanu mi se pare a fi cel sesizat de Ovid Densusianu, și el, peste o sută de ani de la *Țiganiada*, în același timp folclorist și militant pentru o literatură care să depășească limitele inspirației folclorice. Budai-Deleanu cerea o literatură distinctă de cea populară, dar prețuia literatura poporului, „adevărata literatură de acest fel, nu prelungirile ei sarbede ori parodiile“, cum spune Ovid Densusianu, care vede noutatea *Țiganiadei* tocmai în „inspirația clasică, îmbinându-se cu ce era al nostru, ieșit din popor, și contopindu-se într-un tot, fără să facă impresia de ceva artificial“. („Seva populară trece gîlgîind prin acest trunchiu clasic“, avea să spună G. Călinescu.) Ceea ce constituie însă o sinteză în genere recunoscută operei nu e doar rezultatul instinctului artistic, ci și o constantă situate estetică, programatică. După cum tematic se cere depășit stadiul poeziei erotice minore, formal trebuia depășită inspirația lăutărească, prin care se exprima tocmai bine neoanacreontismul decadent. Testamentul lui Ienăchiță Văcărescu prevedea și el cultivarea limbii românești și a patriei cinstire, dar turtureaua lui sărmană nu putea, de fapt, crea un model clasic, fiind ea însăși „o prelungire searbădă“ a folclorului. Programul lui Budai-Deleanu n-a fost cunoscut de urmași, dar poezia română modernă a trebuit să se orienteze oricum, pentru cîteva decenii, în spiritul aceluiași program al creării unei creații originale culte, cu ritmuri proprii, cu un univers metaforic propriu și, cel puțin relativ, sincronizată cu stadiul poeziei universale culte, în continuă transformare.

Așa oredem că trebuie să fie înțeleasă exigența lui Budai-Deleanu de curmare a tradiției lăutărești în poezie și de creare a unei poezii moderne, culte prin însăși originalitatea individuală a autorului ei, prin intenționalitatea lui specific literară. În acest spirit el cere, de fapt, și diferențierea poeziei propriu zise din sincretismul popular, în care versul e text de cîntec, e destinat audienței, nu lecturii. Budai-Deleanu cere o poezie independentă de cîntec. El vrea cultivarea *versului* deosebită de cea a *vierșului* care înseamnă pentru el, ca și pentru Cantemir, *vers cîntat*¹.

Așadar o înnoire, în primul rînd, a *conținutului* (temă majoră împotriva poeziei „*de doru lelii și de frunză verde și ca de aceste*“) ² și, în concordanță cu aceasta, o înnoire a formei (vers cult) ; „precum sînt deosăbite lucruri asupra cărora se fac stihuri, așa deosăbită alcătuire poftesc“ ³, explică poetul. Aceasta

¹ Adn. la finele *Cînt. I.*

² Adn. la finele *Cînt. I.*

³ Apud D. Popovici, *op. cit.*

este semnificației luptei de precursor a lui Budai-Deleanu pentru „un fel de poezie noao”¹, pentru „un gust nou de poezie”² în care trebuie să se țină seama de experiența popoarelor cu mai veche cultură scrisă („italieni și alte neamuri”). „Scopul autorului” (pentru a alătura poezia noastră „poeziei altor neamuri”) implică evident polemica, anticonservatoare, cu desfătarea boerească în sunetul primitivelor cîntece lăutărești. Poetul cult inovator știe că versurile sale vor fi socotite „lungi și împleticite” și că receptorii închistați în gustul vechi îl vor căina că „mai bine era să cînte ca țiganii noștri și cu vierșuri cum sînt obicinuite” sau „cu vierșuri de a noastre, ca să ne-o cînte apoi țiganul nostru”³ ș.a.m.d.

b) Programul „minimal” realizabil al poetului aduce, pe de o parte, precizări teoretice și directive literare, pe de altă parte, o justificare de principiu a genului, temei și formei *Țiganiadei*.

Eroi și fapte istorice, deci *obiectul* epopeii dorite, există. Dar distanța e încă de netrecut, la 1800, demonstrează Budai-Deleanu, între năzuință și posibilitățile reale, determinate de stadiul dezvoltării limbii literare, a literaturii noastre și, implicit, a autorului însuși. De aceea: „băgînd de seamă că un feliu de poesie de aceste, ce să chiamă epicească, poștește un poet deplin și o limbă bine lucrată, nesocotință dar ar fi să cînt fapte eroicești, mai vîrtos cînd nice eu mă încredințez în putere, iar neajungerea limbii cu totul mă desmîntă”⁴.

Țiganiada se anunța astfel ca un exercițiu premergător, în vederea acumulării unei experiențe artistice și a stimulării urmașilor: o „jucăreauă”... „ca prin acest feliu mai ușoare înainte deprinderi să să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri a Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil”⁵. Pîna atunci, „poeticul nostru aici chiamă îndeosăbit pre acea musă care oarecînd au cîntat lui Omăr *Vatrahomio-mahia*, adecă bătaia șoarecilor cu broaștele”⁶.

Firește că, autodefinindu-și opera ca pe o „jucăreauă”, Budai-Deleanu glumea și că opera lui e cu mult mai mult decît atît. Dar principiul încercării unui gen poetic dificil printr-o exersare de tip parodic nu e de loc o glumă, iar Budai-Deleanu, indiscutabil, îl avea efectiv. Marele secol al clasicismului francez, care prețuia epopeea în chip suprem, avea și el nevoie să-și demonstreze capacitatea de a produce epopei. Chapelain, stăpîn pe regulile epice, a creat, cu *La Pucelle*, o monstruozitate, de care au rîs multe generații. Boileau, în postura de legislator al Parnasului, prețuia superlativ epopeea, dar nu și-a stimulat contemporanii s-o întreprindă. Eșecul operei lui Chapelain era o lecție descurajantă. Boileau însuși a scris *Le Lutrin* (inspirat, după unii, din Tassoni) și nu o *Eneidă*. Epopeea eroicomică e mai ales o creație a spiritelor lucide, hotărîte să adapteze genul nobil la mijloacele reale ce le stau la dispoziție. Presupunerea unui model în același Homer care a creat *Iliada* și *Odiseea* acoperă cu autoritate inițiativa realistă, care transformă epicul în comic.

Deci: de la țelul genului *epicesc* la posibilitatea genului *comicesc*, care practic e pus să parodieze eposul, dar să-i folosească mijloacele. Științific, ca

¹ *Adn.* la finele *Cînt. I*.

² *Prolog*; v. și *Adn.* la strofa 9, *Cînt. I* etc.

³ *Adn.* la strofa 14, *Cînt. III*; *Adn. b* (Cocon Idiotiscanul) la strofa 9, *Cînt. I*.

⁴ *Prolog*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Adn.*, iscălită Mitru Perca, la strofa 2, *Cînt. I*.

orice poet cu un program estetic, Budai-Deleanu își caută antecedentele : în primul rând Homer, care „este de bună seamă începătorul, precum aceii înaltei neasămănate poezii ce s-află în *Iliada* și *Odiseea*, așa și aceștii mai gioase șuguitoare a noastre“¹ (cu *Batrahomiomahia* mai sus amintită). Apoi „modernul“ : Tassoni (1565—1635), cu epopeea sa erocomică celebră în epocă, *La secchia rapita* ; abatele Casti, cu *Gli animali parlanti*, „adecă jivinele vorbitoare“, apărută în 1802, deci perfect contemporană, ba chiar ulterioară datei (1800), pe care o găsim pe manuscrisul primei variante a *Țiganiadei* ; și *La pucelle d'Orleans* a lui Voltaire.

Adnotările sesizează, pe parcurs, diverse izvoare concrete din tradiția poetică universală, inclusiv din modernii Milton și Klopstock, dar, cel mai adesea, din clasici. Musofilos spune într-un loc că „poetul nostru toate le-au împrumutat de la alții, ca să-și facă mai plăcută izvoditura“².

„Aici — notează în alt loc — să vede poeticu a imita pre Omer, când scrie de bătrînul Nistor“.³ „Poeticul — înseamnă Mitru Perea — chiamă pe Apollon într-ajutoriu... făcînd după obiceiul poezilor lătinești“.⁴ Erudițian arată că „pădurea nălucită au împrumutat poeticul nostru de la Tasso, numai cu oarece ușăbire, iar curtea au luat-o de la Ariosto“⁵ și că, în cutare loc, „poetul nostru de bună samă au vrut să imiteze pe Virghil, cînd sorie că Eneia a mers la Cîmpul Elizei“⁶ ș.a.m.d.

Exegeții operei au arătat convingător că *Țiganiada*, față de precedentele citate cu lux de amănunte de către autorul ei, rămîne, indiscutabil, cum tot acesta arăta, o operă originală : „nu este furată, nici împrumutată de la vreoa altă limbă, ci chiar izvoditură noao și originală românească“⁷. Nu ne vom opri la analiza creației artistice, dar vom scoate în evidență ceea ce ține de conștientizarea procesului artistic în conformitate cu exigențele proprii unei estetici literare. Cele mai multe din „împrumuturile“ reliefate de autorul însuși sînt, în realitate, elementele unei „parodii originale“ nu ale unei imitații. Brîndușa, mama lui Parpanghel, e o Circe care-și ironizează, în fond, prototipul. În stil homeric, apare, în locul clasicului Nestor, Drăghici, ducul țiganilor fierari. Imitația lui Virghil, după episodul lui Enea în Cîmpiile Elizee, e călătoria lui Parpanghel într-un rai „tot cu fripți cîrnăciori lungi, aioși“. Budai-Deleanu parodiază constant tradițiile literare devenite clasice, nu le folosește ca mituri. La fel, apar, ca și invocarea lui Apollon, toate apelurile la *Muze*, glumind cu estetica inspirației : la un moment dat „poetul înfierbîntîndu-să, începuse a zice unele care pe vremile aceste ar putea doară să vateme pe oarecarii“ („și mă tem ca, necătînd la rangă — spun versurile adnotate — să nu-mi puie masa subțfălângă“) ; „pentru aceasta trezîndu-să, să oprește și pune vina pe musă, ca cînd ea ar fi pre vorbitoare, cum sînt deobște muierile, care, cîteodată, mai bu-

¹ *Epistolie închinătoare*.

² *Adn. a* la strofa 74, *Cînt. V*.

³ *Adn.* la strofa 85, *Cînt. I*.

⁴ *Adn.* la strofa 91, *Cînt. I*.

⁵ *Adn.* la strofa 80, *Cînt. II*.

⁶ *Adn.* la strofa 121, *Cînt. IX* ; v. și *Adn. b* la strofa 109, *Cînt. IV*.

⁷ *Epistolie*.

cuios ar crepa, decît să nu spuie cele ce știu despre alții“¹. Sau : „Poetul, moralisînd oarecîta vreme, zice cătră musă să lase aceste lucruri, fiind că nu este bine a spune lucrurile“² etc. ...

Țiganiada nu este o „jucăreaună“ decît în aparență. Ea e mult deasupra unei producții „comicești“. Paul Cornea găsește în ea un subtext de supremă gravitate filozofică și interpretarea nu e forțată. Cum însă ne ocupăm de ceea ce poetul însuși aduce, paralel cu creația artistică, în ordinea clarificărilor conceptuale, ne vom mărgini la ceea ce e fundamental : funcția artistică a operei în însăși intenționalitatea declarată principial, chiar dacă sub văluri tactice, a autorului.

Alcătuirile comicești sînt, în concepția lui Budai-Deleanu, doar „de rîs“³. *Țiganiada*, în mod deliberat, nu se limita la acesta : „această alcătuire — explică poetul — trebuie să fie o mestecătură de trei feluri de poezie, adică din *iroicească*, ci va să zică vetejească ; *comicească*, ci va să zică de rîs sau soadă, și din *satiricească*, ci va să zică batjocoritoare, fiindcă, bătîndu-și joc de unele nebunii, depărtează pre om de la urmarea lor. În urmă, precum socotesc eu, toate ce s-au adunat în această poezie măcar că se țin deolaltă, totuși se vede că autorul și prin aceasta au satirizat pe alți poeți“. Comică în forme epice, *Țiganiada* era concepută și ca o luare în rîs a unor poetici desuete, și ca satiră. Acest din urmă aspect e, în fond, decisiv, deși camuflat. Poetul nu-și dă pe față „scoposul“ satiric, dar și-l dezvăluie aluziv, încă din epistolie, apoi ori de cîte ori are prilejul. Inspiratoarea lui principală e „muza cîrtitoare“. Gluma trebuie să inducă în eroare pe unii, dar să fie descoperită de alții. De aceea, adresîndu-se lui Mitru Perea, poetul îi atrage atenția că „s-află într-însa și critică, pentru a cării dreaptă înțelegere te poftesc s-adaugi oarecari luări-aminte, căci știu bine că vei înțelege ce am vrut eu să zic la multe locuri“. Și : „multe am scris acolo ce poate că la mulți nu le va plăcea ; însă toate adevărate.“ „Jucăreaună“ era presărată dinadins „ou oareșcare gînduri serioase, de grea și matoră socoteală, iară proutîndenea plină de critică“. Criticos, adnotatorul, are dreptate să se bucure că a prins subînțelesul operei : „Vedeți, dară, că bine zisăi eu că aici e sateră ascunsă“⁴.

Numai aparent „jucăreaună“, *Țiganiada* e numai aparent și o ilustrare a „programului minimal“ de care am amintit. Dacă epopeea românească își avea în momentul respectiv substanța, problema realizării ei rămînea a *mijloacelor literare*, cum se și justifică Budai-Deleanu. Dar „poemationul eroicomic“ folosește, în exprimarea unei teme comice și satirice, tocmai dificilele mijloace ale genului eroic ; „cine era în stare — scria D. Popovici să oreze limba poemei eroicomic, ar fi putut să creeze și limba epopeii serioase“. Poetul își impunea scrierea acelu gen de literatură care avea cea mai mare eficiență în luptă ; aceasta se afla în faza *criticii*, a distrugerii vechiului. Epopeea națională aparține fazei constructive a revoluției naționale. Budai-Deleanu își anunța opere viitoare „însă nu mai mult de șagă, ci serioase și adivărat eroice“⁵. Timpul

¹ Adn. la strofele 13—14, *Cînt. VII.*

² Adn. a la strofa 28, *Cînt. XI.*

³ *Epistolie.*

⁴ Adn. c la strofa 30, *Cînt. VI.*

⁵ *Epistolie.*

acestora va veni însă, în mod obiectiv, ceva mai târziu, când o vor încerca într-adevăr, însă cu mai puțin succes decât precursorul lor meștegiu, poeți din preajma lui 1848.

c) Programul literar al lui Budai-Deleanu se sprijină, cum am spus, pe elementele încă risipite, dar unitare în esența lor, ale unui sistem de teorie literară, primul în gândirea estetică românească, dacă facem abstracție de rudimentarele poetici de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, rămase simple compilații. Acest sistem, ca și programul pe care-l justifică, e eclectic ca *metodă*, nu ca *substanță ideologică*, în sensul că se inspiră din estetici paralele, succesive și chiar contradictorii, cu scopul de a extrage o doctrină literară corespunzătoare luptei sociale, naționale și culturale a momentului.

Realitatea artistică a operei a sugerat exegeților (îndeosebi lui Paul Cornea) un poet care se menține relativ în cadrele clasicismului, în sensul dat acestuia de secolul luminilor, dar și un poet care anunță, prin concretețea particularităților sale, ca și prin elemente de „culoare locală”, preromantismul, ba chiar romantismul însuși. Explicația dată recent ar fi aceea a depășirii unei doctrine dogmatice, pe care și-o însușise omul de cultură clasică, prin acuitatea senzorială a țărânului care ia rămas în fond Budai-Deleanu și prin militanțismul lui activ, *tendențios*, opus seninătății clasice. Indiscutabil, e justificată această explicație, dar incompletă. Ea ignoră caracterul neîntrerupt *principializat, justificat teoretic*, al creației lui Budai-Deleanu. Chiar dacă a ajuns instinctiv și empiric la depășirea intențiilor artistice inițiale, criticul și teoreticianul, care-l secondează pe poet, oînd nu-l premerge, a trecut totul și pe planul doctrinei. Astfel, în însăși *ideologia literară* a lui Budai-Deleanu, chiar în formularea ei sugestivă de către autorul însuși, găsim acea îndrăzneată încercare de sinteză estetică pe care opera scrisă la începutul secolului al XIX-lea o ilustrează.

Teoretic, Budai-Deleanu se situează în momentul decisiv al luptei pe care francezii au numit-o între *antici* și *moderni*. Deși, ca atare desfășurată în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, și oarecum întrecută, pînă la 1800, de evenimentele epocii, această luptă, în *sensul* ei, rămîne cea definitorie, chiar pentru alte cîteva decenii, pentru că ea implică inevitabilitatea ciocnirilor dintre clasicismul secolului al XVII-lea și romantismul secolului al XIX-lea. Lupta *modernilor* inițial rămîne în hotarele estetice ale clasicismului, dar reprezintă o primară răzvrătire, cel puțin împotriva universalității modelelor stabilite. Secolul al XVIII-lea cultivă un *postclasicism* care se întîlnește adesea fără să se lovească evident cu preromantismul, dar zdruncină definitiv temelile clasicismului, punîndu-i, alături de *antici*, pe *moderni*, relevînd arta națională, redescoperind epica medievală și populară. Deși în Franța însăși, patria clasicismului, pot fi sesizați toți germenii discordiei fertile, în strînsă determinare reciprocă, de fapt, cu fenomenele sociale care vor încheia secolul cu marea revoluție burgheză, secolul al XVIII-lea aduce, o dată cu discutabilitatea clasicismului, și concurarea literaturii franceze, a cărei supremație se clatină. Fenomenul literar al secolului, în Europa, pune, cel puțin în rînd cu Franța, Germania și Anglia. Chiar spiritele franceze de la Voltaire la M-me de Staël, contribuie la aceasta.

Budai-Deleanu era în orice caz la curent cu marile literaturi moderne. Literaturile italiană și franceză sînt frecvent amintite în *Tiganiada*, întotdeauna cu referiri sigure, de om familiarizat cu ele. Milton al englezilor și Klopstock al germanilor sînt citați firesc. Imposibil, evident, ca, de asemenea, slujbașul

chesaro-crăiesc de la Lemberg să nu fi cunoscut mișcarea literară a polonezilor. Această contemporaneitate a culturii literare îl situează pe Budai-Deleanu în spiritul secolului al XVIII-lea, nu prin împărtășirea esteticii aparent consacrate a acestuia, ci printr-o receptare sensibilă a luptei de idei în estetică.

Paul Cornea, în studiul de care am vorbit, se întreabă dacă se poate stabili vreo relație între tendințele preromantismului european și Budai-Deleanu. Identificând afinitățile, cercetătorul își păstrează prudența, vorbește de „împregnarea cu atmosfera literară a momentului”, ca de un contact cu efect totuși redus, înclină să atribuie *coincidenței* ceea ce ar părea să fie rodul *influenței* și, în genere, cenzurează rolul situații constante, teoretice, a lui Budai-Deleanu pe pozițiile unei anumite estetici. „Hotărâtoare în creația lui Budai-Deleanu e propria lui existență de om din popor.”

Convingerea noastră rămîne că omul secolului al XVIII-lea, care era Budai-Deleanu, raționalist cu spirit critic, dar și un militant activ într-o luptă socială și națională, nu lasă nimic din creația sa la nivelul experienței spontane. El pornea de la premisele unei estetici și, cînd creația lui depășea asemenea premise, simțea nevoia unei imediate justificări teoretice, care e întotdeauna în sincronizare cu lupta de idei a epocii. Nu e nevoie pentru aceasta să presupunem cutare sau cutare influență localizată la un nume sau un curent. Se poate, de pildă, ca Budai-Deleanu să nu fi cunoscut, în anii studiilor sale la Viena, „mișcarea de emancipare a literaturii germane de sub tutela clasicismului uscat și a raționalismului francez” (cf. Paul Cornea). Se poate să nu fi fost în strîns contact cu așa-zisa „mișoare bandică” de care vorbește Paul Cornea. În orice caz, despre Klopstock amintește cu aceeași firească degajare cu care vorbește despre indiscutabilele autorități ale antichității, deci mișcarea nu-i poate fi străină. Dar cert e că, pentru înțelegerea orientării estetice a lui Budai-Deleanu, trebuie să ne îndreptăm spre cultura ideologică încă dominantă în epocă și căreia Budai-Deleanu îi aparține indiscutabil, cea franceză. Doar nu-și închiuie nimeni că studiile la Viena, pe la 1780, înseamnă un contact cu cea mai recentă ideologie germană a epocii. Herder nu intra în cultura lui Budai-Deleanu, cum nu intra nici Kant, Viena fiind, în cultură, pe atunci, mai aproape de Franța decît de Germania. Cu atît mai mult era franceză școala culturală a Poloniei, formată de secole sub înrîurirea curentelor cu care se întâlnea sau se ciocnea iezuitismul, universitățile poloneze fiind catolice. Paul Cornea însuși sugerează necesitatea studierii, pentru situarea lui Budai-Deleanu, a atmosferei literare din Polonia contemporană lui, unde moda poemelor eroicomiche pare să ne trimită la voltairianismul scriitorului.

Budai-Deleanu poate fi înțeleasă tocmai prin raportarea la istoria „certei dintre vechi și moderni”, care decidea, de fapt, dreptul tuturor literaturilor noi la independență și la înflorire. Cînd, la 1711, își prefăcuse traducerea *Iliadei*, doamna Dacier susținuse că „limba noastră (adică franceză) nu ar putea atinge frumusețea expresiei eline”. Aceasta era poziția *veche*, de susținere a unei definitive superiorități greco-latine, față de literaturile naționale, moderne. Oponenții doamnei Dacier veniseră să demonstreze că limbile romanice nu sînt inferioare celor antice și că literaturile moderne au toate posibilitățile maximei dezvoltări proprii. Budai-Deleanu se situa fundamental pe aceste poziții, pentru a-și apăra și ilustra limba și literatura națională. El avea cultul anticilor, dar nu li se închina, și-i admira deopotrivă pe moderni. Era principial împotriva în-

chistării academice și „gustul noului“ — în spiritul *modernilor* — era un principiu capital pentru el, ca și pentru, să zicem, La Motte, care spusese, la începutul secolului, într-un *Discours sur la poésie* : „Cea mai mare parte a scriitorilor ar trebui să caute ceva mai mult nouitatea, chiar cu riscul de a da mai puține lucrări“. Pentru Budai-Deleanu, Homer și Virgiliu sînt autorități nepieritoare, dar îndrăzneala inovatoare are drept pildă literatura modernilor, și admirația lui pentru Milton vine, cert, de la Voltaire (*Essai sur la poésie épique* — 1728 ; *Le siècle de Louis XIV* — 1751) care scrisese : „eram uimit că puteam găsi într-un subiect ce părea atît de steril o atît de mare fertilitate a imaginației...“. „Nici o națiune n-a tratat morala în versuri cu mai multă energie și adîncime decît națiunea engleză.“ *Paradisul pierdut* e, pentru Budai-Deleanu, un model mai *activ*, într-un fel, decît *Iliada* și *Eneida*.

Miltoniană este, conștient, la Budai-Deleanu, folosirea *miraculosului* în *Figianada*. În această privință, nu trebuie să ne lăsăm înșelați de aparențe și să-l opunem pe autorul nostru enciclopediștilor. E adevărat că aceștia, raționaliști, respingeau categoric *miraculosul*, care, pentru clasicism, era structural ; „podoabele epopeii, potrivite pentru greci, pentru romani, pentru italienii secolului XV, XVI, scria Diderot (*Dorval et moi, 3-e entretien*, 1757), sînt proscrise pentru francezi ; ziii fabuliștilor, oracolelor, eroii invulnerabili, aventurile romanești nu mai sînt la modă“. Era aducerea pe pămînt, realismul burghez al enciclopediștilor. Budai-Deleanu pare, dîmpotrivă, să urmeze docil autoritatea antică : Poeticul — explică el într-un loc — „au întrebuițat mahine, adecă precum elinii și latinii pre ziei săi și zieuăle sau zînele și nimfele sale au întrăbuițat, așa el, după credința deobște de acum, pre îngeri și demoni“¹. Dar, în realitate, această întrebuițare a *mahinei*, justificată pe considerentele cultului pentru antici, e făcută după modelul lui Milton, pe care legislația lui Boileau îl repudia fără drept de apel. Această legislație accepta miraculosul *păgîn*, dar interzicea miraculosul *creștin*.

Budai-Deleanu recurgea la miraculos exclusiv ca la un procedeu poetic ; de aceea atrăgea mereu atenția că „trebuie înțeles alegoriceste“, nu religios. Dar, mai ales, el trecea teoretic și practic dincolo nu numai de clasicism, ci și de Milton. Acesta înlocuise mitologia greacă prin *Biblie*. Budai-Deleanu o înlocuiește cu o încercare de mitologie populară românească, în care legende biblice, suprapuse fondului păgîn, au creat tradiții și datini curențe în folclor. Procedeu artistic clasico-miltonian e „naționalizat“, reluînd de fapt contactul cu procedeu basmului popular ; poetul „personisește“ intenționat patimile și virtuțile în eroi care aparțin folclorului — sfinți, draci, zîne ș.a.m.d. „Adecă — așa cum intuiește Kir Simplitian — ca și țărani noștri la povești cînd spun de ciumă, de muma pădurii și a vînturilor.“²

Astfel, faptul că a „pus la lucrare sfinți creștinești“³, încalcînd arta poetică a lui Boileau, accentuează folosirea — și antireligioasă — a miraculosului. Fostul teolog, raționalist, nu pierde prilejul să atragă atenția asupra valorii *poetice*, *folclorice*, împotriva oricărei interpretări mistice, superstițioase :

¹ *Adn.* la finele *Cînt. I*.

² *Adn. a* la strofa 9, *Cînt. I*.

³ *Adn. b* la strofa 9, *Cînt. IV*.

cutare alegorie la care recurge e adnotată ca „o veche întru norod credință deșartă”¹, alta „o crezătorie vechie”² etc.

Sub masca procedeeului clasic, Budai-Deleanu inovează, de fapt, anticlasicist, astfel cum în genere folosește metoda iluministă a „travestirii”.

El împărtășește admirația secolului pentru Metastazio (pe care-l idolatriza și Ienăchiță Văcărescu) și traduce fragmentar din opera lui. Admirat la curtea Habsburgilor, ca și în întreaga Europă, Metastazio era, totuși, în epocă, reprezentantul unui vînt de libertate anticlasicist. În gîndirea critică el se întîlnește cu răzvrătiții contemporani ai Italiei, dintre care Giuseppe Baretti a și fost identificat de unii ca model pentru Budai-Deleanu, prin opera sa, *Frustrata letteraria*, (vezi G. Călinescu în *Istoria literaturii române*, apoi în *Budai-Deleanu și Baretti*, articol din „Revista Fundațiilor” nr. 8 din 1941). De fapt e, și aici, „ideea de a ascunde satira împotriva contemporanilor sub numele unui popor antic” ca și sub alte măști — frecvente în secolul *Scrisorilor persane* ale lui Montesquieu.

Dar, sub masca miraculosului, Budai-Deleanu inovează în spiritul celor mai îndrăznețe mișcări literare contemporane care cer afirmarea literaturilor naționale, împotriva universalismului clasicist. El face *folclor*. Nu numai că adună datini prin care traduce în limba poporului său motive ale epocii clasice. Ci „poeticu nostru au sîlit să bage în povestea această toate zisele sau probele deobște, ce se obicinuiesc la țărani”³; așa cum, de asemenea, „poeticul au vrut să puie în obiceiul sau doară să pomenească nește cuvinte obișnuite în multe părți pe unde s-află românii, mai vîrtos în Ardeal, doar ca să le scape de peire, căci acum puțini foarte, și numai între țerani, le vorbesc”...⁴. Budai-Deleanu acționează în coincidență, oarecum, cu un Herder, tocmai pentru că spre aceasta conduce situarea de partea *modernilor* împotriva *vechilor*, în marea ceartă a secolului, adică tocmai pentru că trage concluzii fundamentale din lupta pentru afirmarea națională în creația literară.

Rodnică ni se pare însă *în genere*, pentru înțelegerea ideologiei literare a lui Budai-Deleanu, situarea lui de partea *modernilor*, împotriva *vechilor*, în marea ceartă a secolului al XVIII-lea (și, în definitiv, a oricărui secol).

Ca exeget dialectic al creației artistice, Paul Cornea a sesizat perfect această situare, considerînd-o însă mereu implicată și oarecum *spontană*. Putem relua punct cu punct toate afirmațiile sale excelent argumentate prin realitatea operei. „*Tiganiada* — spune el — este o insurecție... împotriva clasicismului...” „Pretinzînd că-i respectă pe clasici și că lucrează în marginea exemplului lor — el contrazice în fapt vechile modele și se abate de la normele idealului clasic.” „Sub tiparele de suprafață ale vechilor dogme, circulă prin *Tiganiada* seva vi-guroasă a unei arte a adevărului concret” ș.a.m.d. Însă, spre deosebire de Paul Cornea — și parafrazîndu-l în opoziție — am spune că „putem ști, în linii esen-

¹ *Adn. 2* la strofa 95, *Cînt. I.*

² *Adn. 1* la strofa 75, *Cînt. II.*

³ *Adn.* la strofa 21, *Cînt. II.*

⁴ *Adn.* la strofa 69, *Cînt. I.*

țiale, la ce s-a gândit scriitorul cînd s-a adăpostit precaut la umbra marilor modele“ și de ce „procedul său seamănă cu o stratagemă.“

Adnotările din subsolul *Figaniadei* ni-l arată tocmai ca pe un teoretician *modern* (evident al secolului său), folosind stratagama pseudo, și în fond anti-clasicistă, a celor ce ridicau steagul luptei împotriva supremației vechiului. Realitățile sociale și naționale în țara lui îl ajutau să refacă sau să se solidarizeze cu noua estetică a epocii, necesară luptei antif feudale a burgheziilor naționale în ascensiune, care pregătea, în înseși cadrele consacrate, revoluția, care le va sparge definitiv. Este ceea ce n-a intuit D. Popovici, care constata lîmpede elementele iluministe și preromantice ale teoriei literare la Budai-Deleanu, dar continua să le considere *în sine* pe cele clasiciste, fără să le înțeleagă rolul *travestitor*.

E chiar surprinzător cum, luîndu-le *ad litteram*, enûditul D. Popovici identifica în adnotările lui Budai-Deleanu o serie de reguli poetice aparținînd esteticii normative a clasicismului, deși găsea la tot pasul contradicții. El distingea la Budai-Deleanu, ca regulă poetică cvasigenerală, *alegoria*, și căuta precizarea diferitelor sensuri pe care le avea aceasta în concepția lui Budai-Deleanu pentru a ajunge la concluzia că acest termen, de fapt, acoperea cam toate figurile stilistice.

În realitate, Budai-Deleanu nu făcea asemenea vagă poetică de tip clasicist, încalcînd întocmai precizia clasicistă a tuturor normelor ce definesc „noîma figurată sau strămutată“. Deosebirea pe care o face între „poetic“ și „urătoriu“ (orator), prin aceea că primul folosește *personisirea*¹, este doar aparent clasicistă. Poetica oficială a clasicismului nu se distingea esențial de retorică în ce privește figurile de stil, limbajul figurat, personificarea. Budai-Deleanu deosebește, în realitate, limbajul poeziei de cel al prozei, căutînd, sub o terminologie clasică, *specificul poeziei*, preocupare străină clasicismului și proprie inovațiilor estetice fundamentale care ies la iveală în secolul al XVIII-lea. Acum, în antagonism cu legile Parnasului, se vorbește chiar și în Franța, din ce în ce mai mult, de *nebunia* poeților, pînă într-atît încît luminoase spirite raționaliste de enciclopediști ajung să nege justificarea poeziei ca atare; iar alții o justifică tocmai prin această notă aparte, care anunță *logica poeziei* de mai tîrziu, considerată în afara logicii formale. Fontenelle, conciliator între extreme, acceptase „nebunia poeților“ cel puțin ca o condiție pe care le-ar fi impus-o dificultățile versificației; de aceea, explica el în *Discursul la Academie* din 1749: „li s-a îngăduit un fel de limbaj particular, întorsături mai îndrăznețe, mai neprevăzute; în fine ceea ce ei înșiși numesc, lăudîndu-se, un frumos, un nobil, un fericit delir — într-un cuvînt ceea ce dreapta rațiune n-ar accepta“. O asemenea poziție chiar era suficient definită împotriva lui Boileau și a raționaliștilor, care verificau justetea poeziei prin transformarea ei în proză. Dar, de fapt, nici măcar pentru un Fontenelle specificul acesta al expresiei nu era impus doar de stringențele formei, ci corespundea unui fond poetic aparte, unui fel deosebit de a recepta realitatea obiectivă, de vreme ce afirma despre Eschil că era „un fel de nebun, care avea o imaginație foarte vie și nu prea ordonată“. Cam în aceeași vreme, abatele Trublet, (în vol. III din *Essais*, 1754) vorbea despre „nebunia oamenilor de talent, a poeților“.

¹ Adn. 1 la strofa 9, *Cint. I*.

Oare nu sîntem îndreptățiți să constatăm ecoul unor astfel de discuții (ale acestora sau ale altora din aceeași sferă) și situarea lui Budai-Deleanu de partea *specificului poetic*, cînd citim o controversă ca aceea atribuită lui Muso-filos (iubitul de poezie) cu Chir Idiotisianul (al cărui „raționalism” plat e calificat prin numele pe care-l poartă) :

Idiotisianul : „Așadar poeziei aceia trebuie să fie un felu de nebuni, ce nu vorbesc ca oamenii”¹.

Musofilos : „Acum și mie-mi scapă răbdarea cînd văd luări-aminte de acest felu ; am luat sama mai înainte că care nu înțalege ce este poezia și ce va să zică poetu, acela mai bine să tacă...”².

Poetul folosește în genere „voroava poeticească”, iar aceasta nu e doar „noima figurată” adică tropii clasici ai poeziei, ci *imaginea poetică*, modul lui propriu de a da o înfățișare sau o întruchipare concret — sensibilă a cunoașterilor, adică în terminologia lui Budai-Deleanu — o „obrazuire”.

Desigur, Budai-Deleanu, cum scria D. Popovici, personifică adesea abstracțiunile „după rețeta practică de epopeea secolului al XVIII-lea”, dar *obrazuirea* nu e doar unul din termenii dibuiți pentru *personificare*, ci invers, *personificarea* e forma sub care poetul, în tonul epocii, conține cel mai des specificul poetic al *obrazuirii*. El vrea îndeobște „să obrazuiască mai chiar (clar) și poeticește, lucrul”³. De aceea vin atît de dese explicații : „poetul vrînd să obrazuiască vremea de noapte”⁴, „poetul obrazuind noaptea”⁵, „aici va să obrazuiască poetul bătaia duhurilor” etc...⁶. În același sens, poetul *închipuie*, adică dă chip tuturor cunoașterilor, inclusiv abstracțiunilor, el năzuind „a închipui și la lucruri neînsuflețite și fără trup, ca cînd ar avea trup și suflet”.

Această normă deocamdată formală, pentru o „artă a adevărului concret” coexistă cu teoretizarea, mai puțin revelatoare, a alegoriei cu circulație în epica secolului al XVIII-lea, căreia D. Popovici îi dădea prioritatea. Cînd vorbește de *obrazuire*, Budai-Deleanu se referă la realizarea unei imagini sensibile, care materializează cunoașterea. Altfel este procedeul, la origine, al „personificării” unei idei prin transformarea ei într-un nume propriu ; explicînd cutare cuvînt, scris cu majusculă, poetul ne lămurește că „autorul nostru, după obiceiul poeticesc, face din ideea cuvîntului acestui, o persoană.”... Însă, și în acest caz, urmează *concretizarea* propriu-zisă, *întruchiparea* ideii, „obrazuirea”. El scria *Urgia* cu majusculă, și, „fiindcă urgia, după noima ce cuprinde în sine acel cuvînt, însemnează cea mai mare neîubire și nepriință, el încă, ca să o tipărească mai bine, o zugrăvește ca pe o zîină rea ce nu suferă nimic ce e bun” etc. ...

Importantă, deci, nu este definierea clasică a diverselor figuri de stil cînd (realitățile) „poetul le-au zugrăvit după regulile poeziei”, ci faptul că toate imaginile „să înțaleg, cum am zis, poeticește și alegoricește” — precizare repetată de nenumărate ori în subsolul textului. Importantă e însușirea specificului re-

¹ Adn. la strofa 91, *Cînt. II*.

² Adn. c la strofa 30, *Cînt. VI*.

³ Adn. la strofa 14, *Cînt. I*.

⁴ Adn. la strofa 3, *Cînt. V*.

⁵ Adn. la strofa 9, *Cînt. VI*.

⁶ Adn. la strofa 95, *Cînt. VII*.

flectării poetice, renunțarea la interpretarea *ad litteram* a poeziei după regulile prozei. Evident, faptul că *alegoricește* mai înseamnă adesea și limbajul *esopic* al travestiurilor cu scop critic nu schimbă datele problemei, ci le particularizează. Când poetul rîde în adnotări de părintele Disidimonescul, care vede în episoadele *miraculoase* tot felul de erezii, el apără și specificul poeziei cu toată „nebulia” ei, și atacurile pe care le întreprinde, sub pavăza acestei „nebulii”...

Teoreticianul îl apără neconținut pe poet într-o energică și clară „critică de susținere” a specificului poetic. Din acest punct de vedere, „convențiile” poeziei, ca și limbajul ei, trebuie să fie acceptate tocmai pentru a permite libertățile creatoare.

Dogma clasicistă a celor trei unități era substanțial anticonvențională : ea pretindea reproducerea realității cît mai aproape de categoriile ei reale — de spațiu și de timp — frînînd imaginația și dinamica ei. Artistul trebuia să dea spectatorului iluzia realității ; nu cerea și nu-i îngăduia *detașarea*. Nu trebuie să ni se pară hazardată asociația pe care o face Paul Cornea cînd vede la Budai-Deleanu, „*mutatis mutandis*”, efectul de distanțare de care vorbea Brecht și care într-un sens mai larg, e o veche practică a literaturii. Teoreticianul Budai-Deleanu cere mereu cititorului „să se distanțeze” adică să nu confunde convențiile artistului cu realitatea însăși. La aceasta se referă repetatele precizări privind convenția naratorului ca martor ubicui al evenimentelor descrise.

Idiotisianul întreabă frecvent : „Cum au putut el să știe ce au făcut și ce au vorbit sfinții în rai ?”¹ „De unde au știut poetul acesta cele ce au vorbit dracii în iad ?”² „Dar de unde știe el numele tuturor, fiindcă poetul n-au fost de față la bătaie ?”³ ș.a.m.d.

Răspunsul poate fi unul evaziv, care apelează la autoritatea modelelor pur și simplu. Îl dă Muștrul ot Punt : „Poetul au știut de acolo de unde au știut și Omer, care încă n-a fost de față la bătaia de la Troada”⁴. Dar poate fi și acela de *principiu* pe care-l dă îndeobște Musofilos, invocînd de fiecare dată specificitatea imaginii : „Aceasta trebuia să se înțîlăgă poetică...”

Adnotînd un vers din strofa a III-a a *Cîntecului al VI-lea*, în care poetul pomenește de Retezat, Erudițianul explică : „Adecă la un munte ce este între Țara Românească și Ardeal”. Criticos adaugă imediat : „De aci să cunoaște că izvoditoriul cel de întîi acestor stihuri au fost ardelean, căci almintre nu ar fi pomenit de Rătezat”. Evident, nu greșea Criticos identificînd originea poetului (care, din pricini extraliterare cunoscute, și-o ascunde și și-o relevă totodată), dar, teoretic vorbind, concluzia este lipsită de argumente pe planul esteticii literare : scriitorul epic poate vorbi despre locuri ca și despre fapte, cunoscute numai prin imaginație — cum e pus să argumenteze, de data aceasta just, pe temeiul bunului-simț, Mîndrîlă : „Așadară ar trebui — spune el — să fie și din Thesalia, căci pomenește Parnasul, muntele Thesalii ; ar trebui să fie și muntean, că pomenește Cetatea Neagră, ce este în țara muntenească”.

Interesant e în acest context, care afirmă libertatea imaginației artistice, jocul *modern* al lui Budai-Deleanu, care-și asigură din cînd în cînd cititorii de

¹ *Adn. 1* la strofa 8, *Cînt. IV*.

² *Adn. 1 b* la strofa 18, *Cînt. VI*.

³ *Adn. 1 a* la strofa 65, *Cînt. XII*.

⁴ *Adn. 1 c.*, *ibidem*.

caracterul documentar al operei. Mimarea documentării e încă un *travestiu* spiritual pentru teoreticianul ficțiunii verosimile sau pur și simplu al ficțiunii convingătoare. Îndărătul jocului, poetul când lovește în dușmani, când își apără îndrăznețiile artistice. Cutare episod „fiind spre batjocura călugărilor“ — ne explică Erudițianul — aceștia „le-au fost șters ca să nu să poată ceti“; stihurile date, la găsierea lor de către poet, deci „erau șterse și cu mare silință s-au putut ceti“, dar cititorul de are acum, pasămite, în forma lor autenticată de document¹. La fel, istoria „puțintel nu prea frumoasă“ cu diavolul apărut în mînăstire în chip ispititor de fată vie „era ștearsă în manuscrisul de la Cioara, dar s-a întregit apoi din pergamena de la Zănoaga“. Cînd relatează certurile dintre eroii *Țiganiadei* și folosește, cu scop artistic, anume „pregiosite cuvinte“, inacceptabile în poetica atît de cuviincioasă a clasicismului, autorul se ascunde de asemenea sub tirania documentului, căci „poeticul toate sfaturile acestea le-au aflat el însuși așa scrise și nu s-au convenit să le strămute“. Dar, pretutindeni, ca jocul să nu fie luat în serios, e adus în scenă de Onochefalos, „capul de măgar“, care să exclame convins, la cele mai incredibile întîmplări și la cele mai cutezătoare stihuri: „așa au găsit scris“. Numai Mitru Perea are rolul de a da uneori lucrurile pe față, precizînd teoretic funcția ficțiunii artistice, care poate completa „o întîmplare istoricească, adevărată“ cu o alta despre care nu se scrie „la nici un letopiset“, dar „să vede a fi asemenea cu adevărul“².

Cea mai importantă observație făcută *Țiganiadei*, ca operă artistică în sfera clasicismului, mi se pare aceea pe care Paul Cornea o sintetizează astfel: „Spre deosebire de univensalitatea eroilor clasici și de caracterul anistoric al plăsării acțiunii, teoretizat de Boileau, în *Țiganiada* există o grijă extremă de a localiza intriga și personajele. Budai-Deleanu are simțul dependenței de circumstanțe, e conștient că, în afara valențelor lor general-umane, oamenii aparțin unui anumit istoric, unui anumit popor și unei anumite categorii sociale bine definite...“. Cel puțin în ce privește „modul de a vorbi“, prin care de fapt exprima în primul rînd Budai-Deleanu această dependență, *teoreticianul* merge paralel și puțin înaintea poetului, justificîndu-și procedeele artistice ca fiind *specifice* reflectării artistice. Aceste procedee, încheind cu universalitatea clasicistă, deschid drum *culorii locale* a romanticilor, ca și *tipizării* realiste. Paul Cornea are dreptate să releve că ascunderea lui Budai-Deleanu îndărătul autorității lui Homer, care „fiecărui a dat despărțită fire și haractir“, nu poate înșela și că, față de clasicism Budai-Deleanu „își lua astfel libertăți care pînă la urmă nu mai erau abateri de la un principiu acceptat, ci reprezentau un nou principiu“. Dar în discuțiile din subsolul operei, autorul însuși ne previne asupra oricărei erori și-și dezvoltă categoric *noul principiu*:

„Poeticul — îl pune el să spună pe Mitru Perea — face foarte bine“ cînd particularizează limbajul personajelor sale; el „trebuie să arete și chipul de vorbit al lor“³. De aceea — după cum remarcă pînă și Chir Simplițianul — cînd trece la dialogul țiganilor „cu totul altă voroavă sau chip de vorbire întrebuițează“⁴. Filologos aduce fără echivoc formularea principiului anticlasicist:

¹ *Adn. 1 a*, la strofa 93, *Cînt. VIII* etc....

² *Adn. la strofa 30, Cînt. I.*

³ *Adn. 1 a* la strofa 35, *Cînt. I.*

⁴ *Adn. 1, ibidem.*

„Poetul în voroava sa deobște să ține pretutindene de chipul vorbei deobște și întrebunțează cuvinte obștite între țărani, afară de tâmplări când vorbește alt-cineva ; căci atunci așa-și chibzuiește voroava ca să fie cuviincioasă persoanei care vorbește“¹. De aceea, unul e limbajul când „singur povestește“ autorul ; altul când vorbesc eroii țigani ; și, cum explică o adnotare, când intervine în text vorba unui personaj mai cărturar, care, „ca un om bine născut și cu bune învățături, nu vorbește așa deobște ca țigani, ci cu un stil mai ales și rădicat“².

Evident, particularizarea merge de la individ la atmosferă, la caracterizarea întreagă a unei scene sau a unei colectivități și Simplianul remarcă bine „unde mere gândul autoriului, adecă să arete cum să sfātuiesc țigani ; că nici unul nu lasă pe altul să-și înșască vorba și unul grăiește de un lucru, altu, de altele“³. De-aici, adaugă instructiv Mitru Perea : „să vede îndestul firea lor nerăbdătoare“⁴.

Astfel adnotările din subsolul *Țiganiadei* sînt simultan o parte organică a operei și o parte ce dublează opera artistică printr-o operă de doctrină literară și de critică literară, cu valoare relativ independentă, pe care o are orice comentariu teoretic în marginea creației. Calea exprimării doctrinei e și ea aceea a *travestiului* care închipuie un cor contradictoriu al *criticilor* în jurul operei literare. Mobilizarea unui asemenea cor se explică tocmai prin *noutatea* creației prezentate, prin stîrnirea tuturor prejudecăților cu privire la literatură și prin invocarea unor receptori luminați care să o aprecieze just. Încă inexistentă sub forma ei scrisă, critica funcționa oral la începutul secolului al XIX-lea, reprezentînd elementar primirea făcută fiecărei noi sorieri românești, în diferitele categorii de cititori (sau auditori) care începeau să se alcătuiască. Și Alecu Văcărescu se temea să nu fie „criticarisit“ și-și lua oareșicare măsuri de precauție în prefața poeziilor sale, fără să fi zdruncinat cu nimic gustul existent și fără să-l fi dezvoltat prin ceva.

Comentarii *Țiganiadei* sînt virtuali critici ai operei, de diverse orientări politice, ideologice și artistice, cu diverse receptivități estetice și cu diverse ocupații. Ei închipuie lupta de opinii a epocii în momentul concret-istoric, al pragului de secol nou.

Primul adnotator, căruia într-o primă variantă i se atribuie nemijlocit toate „băgările de seamă“, este, firește, Mitru Perea, adică Petru Maior — cu alte cuvinte reprezintă, sintetic, pozițiile esențiale ale Școlii ardelenene. Autorul și le adaugă pe cele afirmate oarecum ca aparținîndu-i, dacă ținem seama de faptul că apar nesemnate, în ansamblul lor însă nediferențiate de cele atribuite lui Mitru Perea.

La pozițiile curente *de școală*, Budai-Deleanu adaugă însă pozițiile inovatoare în estetica secolului, pe care le-am văzut. Purtătorul de cuvînt al acestei

¹ Adn. 1, la strofa 14, *Cînt. IV*.

² Adn. la strofa 78, *Cînt. III*.

³ Adn. la strofa 44, *Cînt. I*.

⁴ Adn. la strofa 47, *ibidem*.

poziții e, prin excelență, acel adept al *specificului poeziei* pe care-l cheamă Musofilos, amantul muzelor, deci un critic-artist el însuși.

Comentator receptiv la poezie, Musofilos¹ e cel ce știe „ce este poezia și ce va să zică poetul”. Musofilos îi repudiază în ansamblu pe toți criticii poeziei, denumindu-i *cîrtitori*, chiar și pe cei ce-i slujesc, de fapt, poetului însuși, în precizarea pozițiilor sale, în interpretarea justă a creației sale. („Unde — exclamă Musofilos — ar fi izvodirile poeticești a lui Omer, a lui Virghil și, în vremurile noastre, a lui Milton la englezi, a lui Tasso la italieni și a lui Klopstock la nemți, de ar fi socotit aceste învățate noroade de dînșii cum socotesc acești mai sus cîrtitori asupra poetului nostru?”². — Filipica lui Musofilos cuprinde în atacul ei și pe Criticos, unul din principalii comentatori pe care se bizuie reliefarea sensurilor *Țiganiadei*, inclusiv a satirei ascunse... Autorul, de fapt, nu se limitează nici la Mitru Perea, nici la Musofilos și nu pare să împărtășească fără discernământ supărarea acestuia din urmă pe „cîrtitori”. Și muza lui poetică el și-o arătase „cîrtitoare”, spiritul critic îi e propriu, și — în exercitarea criticii literare — Budai-Deleanu ar fi fost, indiscutabil, tot atît de aspru și violent ca și în critica socială și ideologică pe care o întreprinde. Lui în place, cum am văzut, să nu-i fie scăpată din vedere intenția de a fi „satirizat pe alți poeți” și e necruțător nu numai în ironizarea globală „a gustului vechi”, ci și în cazul concret al referirii la Ioan Barac, care îl reprezintă prin ale sale „vierșuri deobște, nu cu tot bine legate”³.

Alături de Criticos, exeget lucid al intențiilor operei, Budai-Deleanu îl acceptă, evident, pe Erudițianul, personaj ilustrativ pentru Școala ardeleană, care are dreptate în genere, dar căruia Budai-Deleanu nu uită să-i accentueze, pînă la șarjă, pedantismul, ca și lui Filologos, replica specializată în explicații etimologice a celuiălt.

Un cuplu deosebit în corul comentatorilor îl alcătuiesc Chir Simplițianul și Coconul Idiotisianul, pe care Budai-Deleanu îi distinge și chiar îi opune unul altuia, în ciuda aparențelor. Simplițianul e cititorul cu bun-simț care, opac în fața „gustului” nou, are conștiința insuficienței sale: „*nu critisi*, spune el, cele ce nu înțelegi, ca să nu te faci de răs”⁴. Dimpotrivă, Cocon Idiotisianul, căruia i se adresează vorbele de mai sus, nu e numai cum îl arată numele, ci și suficientul reprezentant al „gustului vechi” — boieresco-lăutăresc, îngîmfat și încăpățînat.

Cel mai periculos pentru o operă ca *Țiganiada* nu e, însă, Idiotisianul, care nu exprimă o forță ideologică activă. Întreaga luptă literară Budai-Deleanu o va duce, ca și pe acea social-politică, cu dogmatismul teologic, reacționar și agresiv. Exponentul acestuia, în corul cititorilor, este părintele Disidemonescul. Numele și semnificația lui constituie un simbol al înapoierii, care cere ura luptătorilor pentru progres.

Îl explică Budai-Deleanu însuși, într-o notă tipic enciclopedică. Ca să poată întuneca „minteă curată” a omului cu „năluciri”, Velfegor are două „slu-

¹ Fără a impune apropieri forțate, remarcăm, în literatura engleză, poemul *Musophilus or Defence of all Learning* al lui Daniel Samuel (1562—1619). Aici, într-o discuție cu Philocosmos, eroul apără arta „cultă” împotriva artelor „inculte”.

² *Adn. 1 d.* la strofa 30, *Cînt. VI.*

³ *Adn.* lui Erudițian la strofa 32, *Cînt. III.*

⁴ *Adn. 1 c.* la strofa 9, *Cînt. I.*

jitoare“ : prima e „fanatismul, ce va să zică rîvna neadevăratei credinții“, a doua, „suprăstăciunea“ „ce va să zică — explică Budai-Deleanu — crezătorie deșartă, alții zic, de pe grece, *disidemonie*“¹. Părintele Disidemonescul este deci reprezentantul criticii scolastice, opac față de orice specific artistic, judecînd totul în raport cu canoanele bisericești și ajutînd, cu întreg balastul superstițiilor dogmatice, fanatismul care descoperă pretutindeni *erezii*. Musofilos îl compară, brutal, cu acel „feliu de dobitoc“ care judeca asemeni lui, „de mărgăritariu socotînd că-i ceva de mîncat“², adică socotînd totul după unicul său criteriu. Disidemonescul e total ignorant, mai spune Musofilos în continuare, „de bună sama n-au citit *Biblia* și istoria lui Iov !... cu mult mai puțin facerea vestitului englez Milton care au alcătuit un poem supt titulu *Raiul Pierdut*“.

Alături de Disidemonescul prin inteligență, Chir Onochefalos, al cărui nume înseamnă cap de măgar, ilustrează fabula de mai sus cu mărgăritarele ; el traduce întotdeauna brut imaginea artistică și o ia *ad litteram* ; pentru el nu există ficțiune artistică și toate se pot justifica de vreme ce i se spune că „așa au fost găsit scris“. Altfel onest și credul, e preferat manifest tuturor soiurilor de critici din tagma părintelui Disidemonescul.

În afara acestora, un număr foarte mare de comentatori, oarecum incidentali, completează lupta de opinii, grupîndu-se în jurul principalelor poziții antagoniste sau încercînd o cale de mijloc împăciuitoare. Numele lor, după procedeul din opera propriu-zisă, ajunge de obicei pentru înțelegerea atitudinii lor critice :

Un cucon Coantreș, un Mîndrilă (cam încrezut, deși tare de cap, dar pînă la urmă înțelegînd bine) și mai ales un Chir Mustrul ot Puntureni, sînt niște jupîni sau niște răzeși cu bun-simț, opuși comentatorilor savanți care cad ușor în dogmatism. Ultimul, îndeosebi, e un inamic spontan al acestora, înzestrat cu o populară vervă anticlericală. Comentariul lui isteț punctează, de fapt, încheierea *Tiganiadei*, cînd Onochefalos însuși ajunge să descopere săgețile satirice și să se teamă „să nu ne ajungă și pe noi rîndul“. Chir Mustrul pune punctul pe i : „Fericiți care nu înțeleg ! De ați fi luat sama pînă acum, doară de o sută de ori sînteți pomeniți“.

În jurul Disidemonescului se agită tot felul de clerici, de la Părintele Sfințioievici, Evlaviosu, Orthodoxos pînă la egumenul de la Cioara și la Popa Nă-tărău din Tîndarînda. Între preoți face opinie separată numai Popa Ciuhurezu, moldovean sfătos și epicureu, cu ateismul popular al țaranilor săi.

În rest, un cocon Politicos, indiferent la valoarea artistică, e un comentator nu lipsit de inteligență și pricepere diplomatică ; un căpitan, Alazonius, vede în poezie numai bătăile ostășești și se grozăvește militaros, pe cît se vaită camaradul său, cpt. Pățitul ; iar un Arhondasuspusanul ilustrează grotesc poziția marelui boier, pe care nimic nu-l interesează în afara puterii sale, politice și economice. Toți arată obtuzitatea pe care o are de înfruntat poezia adevărată din partea acelor care, mai proști sau mai deștepți, mai răi sau mai buni, nici măcar n-o receptează ca poezie, ci o mută pe planul puținelor idei fixe legate de poziția lor. Se adaugă acestora atitudinile ușor nuanțate ale multor altora,

¹ Adn. la strofa 75, Cînt. VI.

² Adn. 1 b la strofa 14, Cînt. I.

indicate de însuși numele lor, ca Dubitanțius, Adevărovici sau Agnosie, Răbdăceanul sau Arhonda Suflănvînt etc. Apare, preluat direct din Voltaire, și un Micromegas, „*petit grand homme*” — un mic om mare.

Nu vrem să insistăm, aici, asupra diferitelor aspecte prin care Budai-Deleanu, în „băgările de seamă” ale sale, dezvoltă poetica românească și terminologia ei. Toate decurg, oarecum, din existența unui specific limbaj poetic. Acesta nu se deosebește de vorbirea curentă doar prin „personisire”, cum se spune la un moment dat — nici prin totalitatea figurilor ce alcătuiesc „noima figurată”, ci prin concizie și forță sugestivă. Cum nu vorbește „ca și în voroava de toate zilele”, poetul vorbește „pe scurt, ba și multe cuvinte lasă afară și trebuie să se înțeleagă ca și cînd ar fi puse”. Căutările terminologice, vizibile în eforturile de a exprima concepte fundamentale ca „voroavă poetică” și „obrazuire”, pe lângă „alegorie” și „personisire”, mai cuprind noțiunile de „metaforă”, „epitet (on)”, „onomatopee” etc. În ceea ce privește arta versurilor, Budai-Deleanu cunoaște, evident, deosebirea dintre metrul antic și metrul modern, acesta bazat pe ritm și rimă, pe care, straniu, le unește în termenul *ritmă*, de la latinescul *ritmus*.

Dar, prin asemenea contribuții merituose, Budai-Deleanu e doar un contemporan ilustru al primilor noștri grămățici care și-au anexat compilației un capitol de prozodie. Locul lui ar fi fost, cum îl arată D. Popovici, între Ienăchiță Văcărescu și Gh. Asachi, în istoria teoriei literare române. Primul încheiase succesiunea gramaticilor unor Macarie și Eustatievici, simple și mecanice prelucrări ale unor prozodii clasice străine; adăugase acestora un efort de adaptare și conștiința distincției dintre versul literaturilor romanice și versul antic. Al doilea, avea să dea, puțin după data presupusă cu aproximație pentru varianta mai amplă a *Țiganiadei*, un fel de dicționar al rimelor românești, intitulat *Rimario Moldavo*.

Locul istoric al lui Budai-Deleanu e însă altul. Ca și prin creația sa și oarecum mai mult decît prin ea, Budai-Deleanu, ca teoretician al literaturii și precursor al dezbaterilor critice în jurul orientării poeziei, este primul român care și sincronizează gîndirea cu spiritul epocii sale, văzut prin cele mai reprezentative figuri ale ei.

Simulînd clasicismul și atacîndu-l din interiorul lui, el e contemporan cu lucrarea generală a veoului și acționează în direcția ei cu luciditate. Desigur, nu *inovează* pe plan european; dar nici nu se limitează la receptarea unor ecouri. Tot ce constituie efervescența epocii, în prefacerea clasicismului pînă la răsturnarea lui viitoare, Budai-Deleanu trece prin gîndire proprie, sintetizînd elementele necesare unei poetici naționale, aflate în lupta pentru afirmare și raportare la ansamblul luptei politico-sociale. Dacă el corespunde, cum s-a mai spus, fazei de tranziție de la vechiul ideal clasic, către cel nou, romantic, cînd în țara noastră abia începea prelucrarea școlărească a clișeele clasice în poetică, înseamnă că el participă direct, ca român, la un proces în curs de definire chiar pentru cele mai avansate literaturi.

Nu numai că în această direcție este superior predecesorului său Ienăchiță Văcărescu și succesorului său imediat Gh. Asachi. El oferă, la 1800, un tip de teoretician al literaturii superior celui ce va domina chiar peste câteva decenii. Căci Heliade însuși va menține, de fapt, profilul învățăcelului la școala unor discipoli de a doua mână ai unui maestru la rîndul lui mediu. Chipul de titan al renașterii române, Heliade îl va păstra astfel la proporțiile unui virtual Marmontel. Budai-Deleanu, însă, sparge zările și aduce, în elementaritatea teoriei literare românești, formula incompatibilă cu mediocritatea a geniului voltairian.

Din păcate, locul istoric, de care vorbim, poate fi acordat în cazul de față doar retroactiv. Ignorat de urmași, Budai-Deleanu nu i-a putut nici influența, nici mobiliza. Teoria și critica românească s-au dezvoltat independent de „luările aminte“ ale sale, nu fără a le resimți lipsa. Cu timpul le-a depășit, desigur, dar numai *în litera lor*, determinată de momentul în care au luat ființă ; niciodată în spiritul lor. Pentru că acesta e spiritul care, în toate vremurile, evoluează dialectic, are antene fine pentru *nou* și merge în pas cu epoca, urînd din răspuțeri „*disidemonia*“.

1963

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ ŞI ROMÂNII

M. GHEORGHIEVICI

Despre Vuk Karadžić s-au scris zeci de cărţi şi sute de articole ; personalitatea lui este de multă vreme bine cunoscută şi dincolo de hotarele ţării sale. Prima răscoală pentru eliberarea de sub jugul turcesc (1804—1813), pentru trecerea la relaţii sociale noi, reprezintă cel mai important eveniment din istoria poporului sârb a secolului al XIX-lea. Vuk Karadžić — figură dominantă a culturii sârbe a secolului al XIX-lea — a participat direct la această luptă, a rămas toată viaţa sub steagul ei, militând neobosit pentru culturalizarea poporului. Vuk a intuit puterea şi marile posibilităţi creatoare ale poporului său, spre deosebire de mulţi compatrioţi contemporani cu el, reprezentanţi ai păturilor sociale privilegiate, împotriva cărora a trebuit să ducă o luptă grea, de lungă durată, încununată în cele din urmă de o meritată izbândă. Contradicţiile între vechi şi nou în societatea sârbă de la începutul secolului al XIX-lea au fost cele care au condiţionat apariţia şi drumul dezvoltării lui Vuk Karadžić, iar personalitatea sa a fost tocmai produsul acestor contradicţii ; el a apreciat just ce este nou şi puternic şi s-a sprijinit pe forţele sociale progresiste.

Opera lui Vuk Karadžić este extrem de vastă şi semnificativă. Pe bună dreptate se afirmă deseori că opera lui Vuk este atât de vastă, încât dacă ar fi fost realizată de mai mulţi oameni, toţi ar fi avut loc în istoria culturală sârbă. Meritul lui Vuk constă nu numai în faptul că a promovat şi impus limba populară ca limbă literară, în locul limbii artificiale, hibride, impusă de biserică, care în acea vreme se erija în for suprem al culturii. El a întocmit şi prima gramatică a limbii sârbe şi primul dicţionar care a fost folosit, şi încă se mai foloseşte, ca bază a tuturor dicţionarelor care au urmat. Tot atât de importantă şi vastă este şi activitatea de culegere şi publicare a creaţiei populare : cântece, povestiri, proverbe, zicători, ghicitori etc. Prin această muncă el a salvat de uitare comori de nesecat ale poporului sârb, pe care le-au apreciat atât de mult cei mai mari gânditori ai omenirii cum au fost Marx şi Engels, comori care i-au încântat pe Goethe, Grimm, Puşkin, Mickiewicz, Scott, Eminescu şi alţii. De asemenea, Vuk a pus bazele criticii literare sârbe, a lăsat scrieri importante despre viaţa şi obiceiurile poporului, precum şi un material bogat pentru istoria sârbilor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, din perioada primei şi celei de a doua răscoală sârbe (1804 şi 1815). În sfârşit, Vuk a adus o contribuţie hotărâtoare la unificarea limbii literare a sârbilor şi croaţilor care, după „Înţelegerea literară de la Viena“ (1850), au început să folosească actuala limbă sîrbocroată. Aceasta reprezintă doar o schiţă sumară a vastei opere a lui

Vuk Karadžić, dar și astfel fugitiv creionată, ea ne oferă posibilitatea să ni-l închipuim pe omul care a desfășurat o activitate atât de uriașă.

Cu ocazia festivităților închinată centenarului victoriei principiilor democratice ale lui Vuk în cultura sârbă, victorie a limbii populare și a ortografiei noi, academicianul dr. Aleksandar Belić spunea la ședința festivă a Academiei de Științe sârbe (la 15. IX- 1947) : „Vuk a devenit atât de mare, pentru că a deschis drumul limbii populare literare și ortografiei elaborate în spiritul pronunției populare în literatura noastră, în așa fel cum n-a mai făcut-o nici un reformator, nici un om de știință sau literat în nici o altă literatură slavă. Acesta este meritul lui fundamental, care îi conferă dreptul de a purta numele de părinte al culturii noastre populare“¹.

Unii cercetători ai moștenirii lui Vuk din Serbia propriu-zisă subliniază deseori faptul că asemenea realizări uriașe în domeniul culturii puteau fi îndeplinite numai de un om din Serbia, și nu de unul din alte ținuturi populate cu sârbi. Este firesc ca în asemenea condiții de uriașe mișcări ale maselor, de trezirea lor la o viață proprie în toate domeniile cum au avut loc la începutul secolului al XIX-lea în Serbia, să fi apărut personalități puternice, capabile să răspundă necesităților marii lor epoci și în domeniul culturii. În legătură cu aceasta Ljubomir Stojanović spune : „Acest lucru a putut să-l îndeplinească numai un om înzestrat din Serbia, copil al revoluției, care doboară orînduirea veche și construiește una nouă“². Iar A. Belić scrie : „Nu este, deci, împlător faptul că protagonistul ei (al reformei — n.n.) principal a fost un om din Serbia lui Karagheorghe“³. Dacă este incontestabil faptul că, datorită condițiilor speciale ale dezvoltării ei generale, datorită saltului calitativ pe care-l efectua în epoca aceea, Serbia a dat o personalitate de talia lui Vuk, nu este mai puțin adevărat că în activitatea lui îndelungată nu rareori el a găsit sprijin moral și material, un reazem sigur în momentele cele mai critice și dincolo de hotarele țării sale, nu numai la sârbi și croații din Austria, dar de multe ori la reprezentanții altor popoare slave și neslave, printre care la prietenii lui români, cu care a întreținut calde și îndelungate relații de prietenie. Vom trece în revistă pe scurt pe acei oameni dinafara hotarelor Serbiei de atunci, și îndeosebi pe cei de pe teritoriul țării noastre — unii fiind de naționalitate română — care au contribuit la înălțarea mărețului edificiu — opera lui Vuc Stefanović Karadžić.

În fruntea lor sînt, fără îndoială Djura Daničić și Branko Radičević. Djura Daničić (1825—1882) este originar din Voivodina (Novi Sad) și a fost — după spusele acad. dr. Belić — „...adevăratul și cel mai devotat ajutor al lui Vuk. Nu exista nici o îndoială că Daničić provine în întregime din școala lui Vuk și Miklosich (...). Dar foarte repede Daničić a devenit un savant cunoscut și independent, care în multe privințe putea să le fie învățător și foștilor săi dascăli“⁴. A doua ediție a *Dicționarului* (din 1852) reprezintă rodul muncii comune a lui Vuk Karadžić și a lui Djura Daničić. Iar lucrarea lui Daničić *Rat za srpski jezik*

¹ «Jужнословенски филолог», (Belgrad), XVIII, 1949—1950, fasc. 1—4, p. 218.

² Ljubomir Stojanović, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Belgrad, 1924, p. 234.

³ A. Belić, *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, Belgrad, 1935, p. 23.

⁴ «Jужнословенски филолог», XVIII, 1949—1950, fasc. 1—4, p. 219.

i pravopis (1847), în care demonstrează sistematic, multilateral, științific, valoarea obiectivă a vederilor lui Vuk, reprezintă contribuția hotărâtoare la victoria definitivă a principiilor lui Karadžić.

Branko Radičević (1824—1853), care „deschide în literatura sârbă epoca romantică, efervescentă, bogată în talente literare și opere poetice”¹, a fost un partizan înflăcărat a lui Vuk, iar poeziile sale scrise în limba „porcarilor și vâcarilor” — cum se vorbea în protipendada vremii — au contribuit în mare măsură la victoria principiilor lui Vuk Karadžić. Nu este lipsit de interes să arătăm că Radičević scrie prima sa poezie *Devojka na studencu — Fata la izvor* la Timișoara, în anul 1843, în timpul când era acolo elev.

Pe lângă Daničić, Radičević, mai putem cita încă mulți sârbi din Voivodina care au fost în relații de strînsă prietenie cu Vuk Karadžić, cu toate că nu întotdeauna au fost adepți consecvenți ai lui Vuk în lupta sa : Luka (Lukijan) Mušicki (1777—1837) cel mai de seamă reprezentant al clasicismului sârb — Dimitrije Tirol (1793—1857), literat și fondator, în 1828 la Timișoara, al unei asociații literare, denumită *Sodružestvo ljubitelja književstva srbskog* (în care — după proiectul statutului — „nu vor comanda filistini, ci oameni învățați și de caracter”²) ; Dimitrije Tirol traduce în limba germană gramatica lui Vuk, îi adună cuvinte pentru *Dicționar*, cîntece populare și abonamente pentru cărți. Între cei doi există și relații particulare foarte apropiate, căci familia lui Vuk petrece luni de zile în casa lui Tirol la Timișoara³. Și, în fine, Vuk întreține relații de colaborare și cu Jovan Sterija Popović (1806—1856), părintele dramei sârbe. De remarcat că Vuk era cel care sugerase în 1845 lui Sterija Popović să adune cuvintele slave din limba română⁴. Și, într-adevăr, Sterija citește la 4. XII. 1846 în ședința *Društva srbske slovesnosti* (actualmente Academia de Științe) lucrarea sa «Ръчи србско-словенске у влошком езуку познате», pe care o publică în 1847 și unde enumeră 820 de cuvinte⁵, prima lucrare de acest gen în lingvistica sârbă. Sugestia dată lui Sterija Popović nu reprezintă un fapt întâmplător, ci o acțiune conștientă în scopul strîngerii relațiilor de prietenie între două popoare vecine.

Cu ocazia călătoriilor sale, Vuk a fost în mai multe rînduri, și pe timp mai îndelungat, și pe teritoriul țării noastre. El cunoștea limba română și era în relații de prietenie cu mai mulți români, unii dintre ei figuri de seamă în viața culturală și literară românească de atunci. Primul contact mai strîns cu românii îl stabilește Vuk, probabil, încă în vara anului 1809, când a pornit în căutarea leacului împotriva bolii de pe urma căreia a rămas schiop. „La băile sulfuroase din Mehadia, sub povara zăpușelii și a prafului (...) felcerii vorbesc nemțește, așa că îi pricepe cu greu ; ceilalți, românește, abia cite unul sârbește (...). Îl ung cu felurite alifii și îi fricționează pielea pînă se înroșește. Așa se simte mai ușor (...). Reumatismul i l-au mai îmblînzit alifiile felcerilor și apele

¹ Jovan Skerlić, *Историја нове српске књижевности*, Belgrad, 1953, p. 266.

² *Ibidem*, p. 120.

³ *Вукова преписка*, Belgrad, 1907, I, p. 500 ; IV, pp. 564—567, 576.

⁴ Vuk Stef. Karadžić, *Писма о српскоме правопису [...] и језику*, Viena, 1845, pp. 75—80.

⁵ «Гласника Друштва србске словесности», I (Belgrad), 1847, pp. 30—58.

sulfuroase din Mehadia.“¹ Deoarece Vuk îi înțelegea greu pe felceri care vorbeau limba germană, e de presupus că el cunoștea încă de pe atunci (vara anului 1809) limba română. În orice caz, în anii care au urmat, Vuk a avut ocazie să-și însușească limba română, să facă cunoștință cu oamenii, obiceiurile, situația socială, politică și culturală de pe teritoriile locuite de români. Dovezi care să confirme această ipoteză sînt suficiente și concludente. Astfel între anii 1811—1813 pe Vuk îl găsim la Kladova, unde îndeplinește slujba de vameș. În legătură cu aceasta Al. Bistrițianu spune: „Între 1811 și 1813 Karagici trăise în nord-estul Serbiei, în mijlocul populației românești, de la care culesese o serie de poezii populare“². În afară de faptul că trăia în mijlocul românilor, de la care putea să învețe limba română, slujba de vameș la granița cu românii din nordul Dunării aproape îl obliga să le cunoască limba. În acești ani nu rareori Vuk a trecut Dunărea, venind la Orșova. De atunci datează începuturile legăturilor lui de prietenie cu negustorul aromân din Orșova, Theodor Tirka (asupra legăturilor dintre cei doi, atât de importante pentru Vuk și cultura sârbă, vom mai reveni). În toamna anului 1819, întorcîndu-se din prima sa călătorie în Rusia, Vuk s-a oprit un timp la Chișinău (ajunsesse pînă la Iași, dar din cauza carantinei a trebuit să se reîntoarcă). Se pare că a început, tocmai cu această ocazie (și nu în 1811—1813 la Kladova cînd încă nu avea preocupări folcloristice și lingvistice), să strîngă și poezii populare românești, lucru pe care l-a continuat în cursul anilor 1822—1823, cînd a petrecut mai multe luni la Timișoara și Paniova. Informații despre șederea lui Vuk și a familiei sale la Timișoara și Paniova aflăm din corespondența sa cu Luka Mušicki. În scrisoarea din Timișoara, din 2/14 noiembrie 1822, Vuk scrie: „Am venit aici în iarna asta pînă îmi naște soția, iar apoi mă întorc *din nou* (sublinierea ns.) la Paniova“³. Iar din scrisoarea din Zemun, din 17. I. 1823, aflăm: „Mîine plec la Timișoara (...). În clipa aceasta îmi veni în gînd ceva ce m-ați întreat mai înainte. Paniova este satul lui Demelić, și Tirka mi-a făcut acolo o casă cu patru camere. Deocamdată am fost la Timișoara, unde mi-a născut soția, căci la Paniova nu există nici niște moașă, nici doctor. Paniova este la trei mile depărtare de Timișoara“⁴.

Și într-adevăr la Arhiva de stat din Timișoara am găsit înregistrată în anul 1822 la „Decembris 10“ pe „Rosalia“ fiica lui „Wolfgangus Stephanovits (relig. G. R. m. unit.) et Anna nata Krausz (relig. R. C.). Lewantes Stan D. Georgius Tsokerean (...) et Catharina consors“⁵. Martorul este, după nume, român. În legătură cu satul Paniova, care pe atunci nu avea nici o mie de locuitori — aproape toți români — el se afla la cca 40 km de Timișoara, aproape de Recaș și Belinț. Este firesc că aici Vuk începe să se ocupe mai mult de problemele românești.

¹ Miograd Popović, *Vuk Stef. Karađiđić*, Belgrad, 1964, pp. 46—47.

² Al. Bistrițianu, *G. Asachi și folclorul*, în vol. „Limbă și literatură“ I, Bucu-rești, 1955, p. 7. În legătură cu această problemă cf. discuția mai amplă în Ion Taloș, *Vuk St. Karadžić în folcloristica românească din secolul al XIX-lea*, în „Revista de etnografie și folclor“ nr. 1, 1967, p. 40—42, articol apărut după trimiterea la tipar a acestui volum.

³ *Писма Вука Стеф. Карађића Лукијану Мушицком*, «Гласник српског ученог друштва», vol. 75 (Belgrad), 1892, pp. 297—298.

⁴ *Ibidem*, p. 299.

⁵ Cetate rom. cat. nr. 3, Botezați, 1809—1843, p. 182 (Arhiva de stat din Timișoara).

În ceea ce privește ajutorul lui Tirka, care i-a construit casa în 1822 la Paniova, merită a fi subliniat faptul că în vremea aceasta cneazul Serbiei, Miloš Obrenović, unul din cei mai bogați oameni ai timpului din Balcani, nu numai că nu-l ajuta pe Vuk, dar îl și prigonea. Tirka îl ajutase pe Vuk și înainte, în repetate rânduri. Ne vom opri mai amănunțit la ajutorul neprețuit pentru cultura sârbă, dat de către Tirka lui Vuk cu ocazia tipăririi primului *Dicționar sârb*, care stă la baza limbii literare sârbo-croate contemporane. Nu vom insista asupra importanței acestui *Dicționar*, care întrecea cu mult toate dicționarele anterioare existente, și din punct de vedere al volumului, și al ținutei științifice; el cuprindea peste 26 000 de cuvinte, accentuate și explicate în limba germană și latină, deseori însoțite de explicații etnografice, istorice și geografice. Această lucrare imensă cerea un volum enorm de muncă și cheltuieli materiale foarte mari. Karadžić a avut o putere de muncă rar întâlnită, dar mijloacele materiale de care dispunea erau aproape inexistente.

Vuk Karadžić nu reușise să primească ajutor material nici de la cneazul Serbiei, Miloš Obrenović, nici de la mitropolitul Stratimirović din Voivodina, iar audiența la împăratul Austriei, pe care o consideră „o mascaradă” rămâne fără nici un rezultat; Karadžić obține însă un împrumut de 3 000 de forinți de la vechiul său prieten Theodor Tirka. Dar *Dicționarul* a înghițit și acești bani și Vuk a rămas, în momentul terminării acestei opere de o importanță capitală, iarăși fără mijloace materiale. În extremă desperare, el se adresează din nou lui Theodor și Maria Tirka: „Dacă voi nu luați la inimă această scrisoare așa cum ați luat-o și pe cea de anul trecut, e vai de mine. Eu n-am să mai apuc să trăiesc aceste șapte săptămâni să văd sârmanul meu *Srbski Rječnik*, care m-a dus la această nenorocire”¹. Iar în altă scrisoare spune: „Iată *Srbski Rječnik*, care a început să fie tipărit cu ajutorul dv., se apropie de sfârșit (...). Dacă m-ați ajutat să ajung pînă aici, și s-o scot la capăt, nu mă lăsați nici acum, să mă înec la mal (...). Fără 2 000 f., dv. veți rămîne tot ce sînteți și acum; iar eu, cu cei 2 000 f. voi termina opera asta mult importantă, și mă voi vedea fericit, și apoi, voi pune în siguranță și cei 3 000 f. pe care mi i-ați dat, iar fără aceste 2 000 f. am să mă prăpădesc de tot, de necaz, de rușine și de nevoi (...). Mîine voi veni la dv. (...) ca să aud din gura dv. ori viața, ori moartea”². Tirka i-a dat cei 2 000 forinți ceruți, astfel că, în cele din urmă, a putut să apară la finele anului 1818, *Dicționarul sârb* cu prefața lui Karadžić, în care spunea: „Există la noi oameni mai bogați decît Tirka, care la cafenele și la mese pline suspină din greu cînd se pomenește ceva de popor de-ai zice că și-ar da și sîngele lor pentru gloria și fericirea lui: dacă le-ar veni însă, poporul în casă și le-ar cere nu 5 000 de forinți (cît a dat Tirka pentru *Srbski Rjecnik*, ci 5 000 de bănuți, s-ar îngrozi de parcă ar fi venit moartea după ei (...) și s-ar descotorosi bucuroși de poporul lor, numai să nu le ceară nimic și să piară cît mai curînd din fața ochilor lor”³.

Fără să-i numească direct pe oneazul Miloš sau mitropolitul Stratimirović în prefața *Dicționarului*, Vuk a dat un vot de blam public necruțător pseudopatrioților și „părinților” poporului. De menționat că cneazul Miloš trimite în iulie 1817 (adică tocmai cînd respinsese rugămîntea lui Vuk de a-l ajuta la ti-

¹ Вукова прениска I, Belgrad, 1907, p. 119.

² *Ibidem*, pp. 91—92.

³ Miodrag Popović, *Вук Стеф. Караџић*, Belgrad, 1964, pp. 109—110.

părirea *Dicționarului* !) sultanului în dar capul lui Karagheorghe, iar mitropolitul Stratimirović, la începutul anului 1819, mânat de o ură călugărească oarbă, a ars *Dicționarul sîrb*. În timp ce ocupații turci dădeau foc caselor poporului sîrb, călugărul, „părintele poporului“, dădea foc limbii sale, gîndurilor sale vii.

În fruntea listei binefăcătorilor *Dicționarului sîrb* — ediția I din 1818 — Karadžić îl citează pe „d. Theodor Demeter Tirka cu soția sa, doamna Maria, născută Demelić“ ; după Tirka, care a dat sau împrumutat, după cum am văzut, 5 000 de forinți — din 6 000 cît a costat *Dicționarul*, urmează Sava Teklija (cu 500 de forinți donați !).

De altfel, și edițiile altor cărți ale lui Vuk Karadžić, publicate de el înainte de moarte, sau de soția lui după aceea, conțin pe ultimele pagini liste de abonați care au contribuit la apariția lor, plătindu-și abonamentul cu anticipație. Cercetarea acestor liste ne dovedește că un număr însemnat de abonați erau din localitățile de pe teritoriul țării noastre : Arad, București, Caransebeș, Ceanad, Ciacova, Giurgiu, Lipova, Secaș (lîngă Lipova), Sîmpetru, Timișoara, Variaș etc., unii dintre ei de naționalitate română.

Spuneam mai înainte că Vuk Karadžić era în relații de prietenie cu unii români, dintre care erau și oameni de vază ai culturii românești din vremea aceea. Să pomenim numai doi : Ion Ghica și Gheorghe Asachi. Cu primul a făcut cunoștință la balul de Anul nou 1846 la Viena, iar cu al doilea se împrietenise, în anul 1823, în timpul șederii lui Asachi la Viena, în calitate de agent diplomatic al Moldovei. Ca urmare a acestei prietenii destul de strînse, Vuk Karadžić i-a dăruit lui Asachi cîntecele populare românești, pe care le adunase cu ani în urmă. În legătură cu aceasta găsim la Gheorghe Asachi două referiri : prima dată în anul 1848 și a doua oară în anul 1852. În „Albina românească“ nr. 6 din 6/18 ianuarie 1848, pp. 21—22, Gh. Asachi publicase articolul intitulat *Literatura serbească* cu o notă la subsol în care spune : „...d. Vuk adună în călătoriile sale o mulțime de cîntece naționale române, care mi le dăduse spre a adăogi colecția cîntecelor de mine adunate cu scop de a le publica, care însă toate au ars la Iași în focul cel cumplit din anul 1827“¹. Aproape întreg articolul, scris pe un ton extrem de elogios, este consacrat activității lui Vuk Karadžić, care „au cercetat toate țările slavone, au adunat, au orînduit cîntecile populare, au compus un lexicon serbesc și datinile poporului — prin care s-au alunecat în mintea poporului acele învățături care au izvorît din inima sa sau care au aplicat de la națiile cele civilizate“². În continuare se spune : „Din organul lui Vuk serbii s-au oglindit, au înțeles ce sînt, ce pot fi, ce răsuflă și ce viitorime-i așteaptă. În un period scurt s-au înființat o nouă literatură serbească, proaspătă ca o plantă a chedrului urieș ; sub dînsa se reposedă *Vuk*, compatrioții depun cununi la picioarele sale, ear viitorimea... Nu ! trăiască, trăiască pentru o cauză atît de frumoasă !“³. Patru ani mai tîrziu Asachi scria : „Încă la 1822, în epoha emigrației, călătorind prin provinciile de români locuite, eu am fost întrăprins pentru asemenea scopu a aduna a lor cîntice, ear la 1823, cînd petreceam la Viena, multonorabilul d. Vuk Stefanović, renumitul literator sîrb și al meu amic, carile călătorise mulți ani

¹ „Albina românească“ (Iași) nr. 6 din 6/18 ianuarie 1848, p. 22.

² *Ibidem*, pp. 21—22.

³ *Ibidem*, p. 22.

prin provinciile sud-slavice spre adunarea cântecelor sîrbești, ce apoi la 1823 le au tipărit în 3 tomuri la Lipsca (...) au fost adăugit colecția me, dăuindu-mi 30 coale manuscrise cîntice românești, care cu ocazia călătoriilor sale le au fost adunat în Transilvania, în Banat și în Țara Românească și între care se aflau compuneri foarte interesante. Dar colecția, cu multe a mele, le au mistuit în Iași focul anului 1827"¹. În ceea ce privește rezervele legate de declarațiile lui Asachi privitor la cîntecele populare românești, credem că sînt neîntemeiate, fiind greu de presupus că Asachi putea, din vreun motiv oarecare, să le măsocească și — mai mult — să le publice în vremea în care amicul său Vuk Karadžić, care mai presus de toate prețuia adevărul, trăia încă. În această privință împărtășim părerea lui Al. Bistrițianu², potrivit căreia Asachi primise într-adevăr de la Vuk culegerea amintită.

O dată cu limba română, localitățile și oamenii de pe teritoriul țării noastre, Vuk Karadžić cunoștea bine și situația social-politică și culturală a românilor. Să ne oprim la o singură dovadă edificatoare: În renumita sa scrisoare adresată lui Miloš Obrenović, cneazul Serbiei, scrisă la Zemun la 12 aprilie 1832, după ce a fost silit să se adăpostească acolo de furia cneazului — despot și tiran — Vuk scria: „Adevărat folositor pentru orice domnitor este numai ceea ce este folositor și poporului său; iar tot ce este păgubitor pentru poporul său, nici lui nu poate să-i aducă un folos adevărat (...). Îngădui-vor oare oamenii ca unul să aibă *totul*: și putere, și domnie, și bogăție, și onoruri și glorie, iar altul să nu aibă nimic? Cel ce însușește și strînge cu *silnicie* toate acestea, este nevoit să trăiască mereu în frică, căci silnicia nu poate dăinui veșnic, și tot ce este luat și ținut cu forță poate fi, pe bună dreptate, luat de alții tot cu forță (...). Și toți funcționarii și supușii domniei-voastre au inimă, minte, dorinți și voință și toate celelalte patimi și calități sufletești ca și dumneavoastră, căci și ei sînt oameni ca și dumneavoastră (...). Luminăția-voastră vă țineți că nu sînteți mai prejos de principii români din Karavlasca (Țara Românească — n.n.) și Karabogdanska (Moldova — n.n.), iar funcționarii Luminăției-voastre pe lângă funcționarii acelor principii și țări nu sînt decît niște cerșetori și robi”³.

Aceste fragmente din scrisoarea către cneazul Miloš ilustrează nu numai concepțiile politice progresiste ale lui Vuk Karadžić, curajul lui de a spune lucrurilor pe nume, dragostea lui pentru adevăr, dar și cunoașterea temeinică a situației din Țara Românească și Moldova, pe care le dă ca exemplu cneazului Miloš Obrenović.

Toate aceste fapte din viața și activitatea lui Vuk Stefanović Karadžić, „figură dominantă a secolului al XIX-lea în istoria poporului sîrb”⁴, reprezintă încă o dovadă grăitoare, care sprijină adevărul îndeobște cunoscut despre prietenia tradițională și îndelungată între două popoare vecine: poporul român și poporul sîrb.

¹ Gheorghe Asachi, *Poezii populare. Balade (cîntece bătrînești) adunate de d. V. Alecsandri*, „Gazeta de Moldavia” nr. 20, 17.III.1852, p. 77.

² Al. Bistrițianu, *G. Asachi și folclorul*, pp. 6—7.

³ Vuk Stef. Karadžić, *Писмо Кнезу Милошу*, din vol. *Изабрана дела*, Belgrad, 1960, pp. 219, 227—229.

⁴ Igrutin Stevović, *Прослава Вука Караџића*, «Јужнословенски филолог», (Belgrad), XVIII, 1949—1950, fasc. 1—4, p. 205.

MOTIVE HORATIENE ȘI OVIDIENE ÎN DRAMATURGIA LUI ALECSANDRI

IOAN MICU

Antichitatea romană, și anume perioada principatului, a găsit în Vasile Alecsandri un evocator de seamă, chiar dacă unii, contemporani cu el, i-au criticat anacronismele¹, iar alții, mai apropiați de vremea noastră, i-au contestat știința vieții antice². Ceea ce a izbutit el să dea — în această privință recunoașterea fiind unanimă — este o imagine a Romei imperiale, senină în *Fântina Blanduziei*, dramatică în *Ovidiu*, pe care avea de gând să o completeze cu o piesă tragică *Virgiliu*³, inspirată din viața acestui mare poet al literaturii latine, realizând în felul acesta pe trei trepte diferite — comedie, dramă, tragedie — o trilogie puternică a vieții romane din timpul lui Augustus, din „secolul de aur“ al culturii Romei. Lăsând la o parte suita celor care l-au criticat pe Alecsandri sub aspectul cunoașterii vieții antice, vom căuta să arătăm că evocarea celor două mari figuri ale spiritualității romane, Horatius și Ovidius, la care, oam am spus, voia să adauge o a treia, Virgilius, a rezultat din contactul cu operele acestor scriitori pe care i-a studiat și i-a înțeles, indiferent în ce limbă le-a consultat opera.⁴

Ca o dovadă a contactelor lui Alecsandri cu operele acestor poeți e suficient să relatăm un lucru, poate un simplu detaliu, însă elocvent: Ollănescu-Ascanio, poet și traducător din lirica lui Horatius, își amintea mai târziu cum, elev de liceu, a fost uluit să constate că marele poet recita cu ușurință din *Eneida* lui Virgilius⁵. Cât i-au fost de familiari cei doi poeți, din care a făcut două personaje centrale în dramaturgia sa, vom încerca să ilustrăm, în cele ce urmează, atît cunoștințele de cultură romană, în parte contestate de unii, cât și modul în care, folosind datele puse la îndemână la lecturile din poezii menționați, a izbutit să realizeze o viziune clară de viață romană, o acuarelă, cum a definit-o Eugen Lovinescu, pe care o privești cu plăcere, cu ochi ce-și adîncesc

¹ Acad. Victor Eftimiu, *Ovidiu văzut de V. Alecsandri*, prefață la *Ovidiu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 17; note la vol. Alecsandri, *Fântina Blanduziei*, Biblioteca pentru toți, nr. 105, pp. 420—475.

² Horatius, *Ode și Epode*, ed. a II-a revăzută de E. Lovinescu (din public. Casei Școalelor, Bibl. text. clas. grec. și lat.), Buc., 1927, p. 26.

³ G. Călinescu, *Vasile Alecsandri*, Editura Tineretului, (1963), p. 110.

⁴ *Ibidem*, p. 106.

⁵ G. C. Nicolescu, *Viața lui V. Alecsandri*, E.P.L., 1962, p. 32.

perspectiva în linia îndepărtată a veacurilor.¹ Să prezinte o serie de motive, de elemente și reminiscențe horatiene și ovidiene în dramaturgia lui Alecsandri, iată tematica lucrării de față.

Motivul pe care bardul de la Mircești brodează intriga „comediei“² inspirate din viața satiricului roman este cel al unui izvor devenit celebru prin lira lui Horațius : Bandusia sau Blandusia. Modificarea numelui fântânei din „Bandusia“ în „Blandusia“ (la Alecsandri *Blanduzia*), deci cu epenteza lui *l*, nu aparține poetului nostru, ci este o lecțiune admisă de editori și citată chiar de Sainte-Beuve în studiul său *Tableau de la poésie au seizième siècle*, dovadă, așadar, nu a unei licențe poetice, cum îl acuzau unii din contemporanii săi, ci, dimpotrivă, a unei informări³.

Pentru a-i aminti conținutul, o transcriu într-o traducere proprie :

Blanduzie, fântină cu ape de oștear
și demnă de prinoase cu flori și dulce vin,
îți voi aduce mâine un ied plătind în dar,
pe-a cărui frunte coarne au și crescut puțin.

Sortindu-l și iubirii și luptelor astfel;
zadarnic însă : iedul, în cele de pe urmă,
cu toate că-i odrașlă zburdalnică în tunmă,
cu sânge apa rece îți va-nroși-o el.

La tine chinul verii cu arșița de foc
nu știe să ajungă, Blandusie, tu care
îmbii pe boi, trudiții de pluguri, la răcoare
și turmele ce umblă păscînd din loc în loc.

Vei deveni celebră și tu între fântîni,
cînd voi cînta în versuri de falnicul stejar,
înfipt deasupra stîncii, de unde aprig sar
șoptitoare ape cu care te îngîni.⁴

Acest motiv a fost folosit de Alecsandri chiar în actul întâi al piesei cu același titlu. În descrierea limpezimilor fântîinii Blanduzia, făcută prin cuvîn-

¹ E. Lovinescu, *Horatiu și literatura română*, în vol. deja citat, p. 26.

² Așa a subintitulat Alecsandri *Fîntîna Blanduziei*.

³ A se vedea : G. Călinescu, *op. cit.*, p. 107 ; Alecsandri, *Fîntîna Blanduziei*, Biblioteca pentru toți, nr. 105, p. 420, nota 2.

⁴ Apărută în revista „Analele Dobrogei“, anul XVIII, 1937 și aparține în placheta : Ioan Micu, *Motive și traduceri din poezii antice*. Tiparul Glasul Bucovinei, 1937 (în forma actuală traducerea a suferit unele modificări).

tele sclavei Getta, care vine în scenă culegînd flori „pe locurile — aceste, aproape de Tibur“ (loc drag lui Horatius¹, pentru refugiu, și lăudat adesea de poet, pentru liniștea ce îi oferea după zgomotul Romei), Alecsandri folosește elemente din oda *Ad fontem Bandusiae*². Împodobită cu însăși Flora, zeița vegetației renăscute și înfloritoare, Getta, avînd ceva din aerul fetelor de țară îndrăgostite, se lasă furată de gîndul :

Să ne-oglimdim în apa fîntînei Blanduzia

ale cărei ape le invocă plină de farmec :

O, fîntînă cu ape limpezie...

frîntura de vers ce corespunde aiodoma versului horatian :

O, fons Bandusiae, splendidior vitro...

La completarea tabloului fontan contribuie și cele spuse mai pe urmă de Gallus : „fîntîna îndeamnă la răcoare“, ceea ce, la Horatius, apare sub forma : „*tu frigus amabile... praebes*“, pentru a aminti, tot el, și de stejarul („sub un stejar, la umbră...“) unde venea, obișnuit, poetul să scrie, element vegetal existent și în tabloul zugrăvit de poetul latin („*cavis impositam ilicem saxis*“).

După această creionare a tabloului fîntîinii, cuprinsă în diferite versuri din actul întîi, eroul piesei intră în scenă declamînd inspirat și scriind pe tăbliță chiar versurile venusinului, într-o transpunere românească fără greș :

Fîntîna Blanduzie, vei deveni tu încă
celebră-ntre izvoare, cînd voi cînta stejarul
ce-nfîge rădăcina-i adînc în alba stîncă
din care ieși vioaie și dulce ca nectarul,
fîntîna mea iubită...

ceea ce corespunde, pînă la similitudine, cu :

*Fi es nobilem tu quoque fontium
Me dicente cavis impositam ilicem
Saxis, unde loquaces
Lymphae desiliunt tuae.*

Izvoarele celebre, în rîndul cărora va ajunge și Bandusia, erau în antichitate : Aganippe, Arethusa, Castalia, Dirce, Egeria, Hippocrene ș.a.³. Deveni-
seră vestite prin virtuțile pe care, de îndată ce cineva le sorbea apa, simțeau că

¹ O precizare : folosim formele nominale Horatius și Ovidius pentru a-i indica pe poeți, iar Horatiu și Ovidiu ca patronime în cele două piese ale lui V. Alecsandri.

² Oda, III, 13.

³ Cf. numele respective în *Dictionnaire Mythologique Universel ou biographie mythique* par Th. Berner, Paris, 1878.

le dobîndesc fie ca inspirație poetică, fie ca forță creatoare sau purificatoare. Numele izvorului Bandusiei a recăpătat celebritatea prin pana lui Alecsandri, cel puțin pentru literatura noastră.

Peisajul de la Tibur e, într-un fel, schițat și se caracterizează atît prin indicațiile scenice date de dramaturg, cît și în discuția dintre Getta și Gallus. E un frumos tablou cîmpenesc în vecinătatea orașului Tibur : în fund, colnice cu livezi printre care se zăresc cîteva case de țară, o cărare care coboară printre colnice și, în umbra unui mare stejar, fîntîna Blanduziei. E faptul zilei și, pe locurile acestea, sînt risipite jur împrejur atîtea flori („mintă creată, și cimbru, și sulcină“) de parcă însăși zeița Flora, părăsind culcușu-i, fiind surprinsă de aurora, s-a dus să se scalde în Anio... Peisajul în care trăiește eroul lui Alecsandri este inspirat de odele lui Horatius în care apar stîncile de pe dealul Usticei — din fața casei poetului cu pasiuni rustice — unde răsună fluierul dulce de cioban schimbat în faun și roiesc caprele după cimbru și lăstarii ascunși¹ se văd apele ce stropesc rodnicul Tibur și coama deasă a pădurilor², peștera în care vîiește Albunea, spumegosul Anio, dumbrava lui Tiburnus și livezile scăldate de pîraie reperi³, grădina cu mintă creată pentru împletit cununi, iederă multă — cu care e mai frumoasă Phyllis cînd își leagă părul — și ghirlande de neprihănită verbină⁴. Aceste detalii pitorești ale proprietății sale sabinie i le descrie Horatius amicului Quinctius : „E închisă între niște coline ce s-ar îmbina, de n-ar fi despărțite de o vale umbroasă ; cînd răsare soarele, o privește din dreapta ; cînd apune, îi încălzește partea stîngă. Clima e minunată. Prin măcăcișiuri cresc coarnele roșii și prunele, stejarii dau din belșug ghindă turmei, iar mie umbră ; ai crede că s-a mutat aici Tarentul cu verdeața lui. Mai e și un izvor ce și-a dat numele unui pîrîu mai rece și mai limpede decît Hebrul ce udă Traia ; apa lui e bună la dureri de cap și pentru stomac. Iată dulcele adăpost, cu adevărat plăcut, ce-mi dă sănătate.“⁵

Desigur, la elementele rezultate din lectură, pentru întregirea atmosferei, Alecsandri a îmbinat și ceva din peisajul de la Mircești, asemănător oarecum cu cel tiburtin. Dar această asemănare nu e doar sub raport peisagistic. Identificarea lui Horațiu din *Fîntîna Blanduziei* cu Alecsandri nu e o noutate. Au afirmat acest lucru și unii dintre contemporanii săi : Hasdeu, Odobescu, Ollănescu-Ascanio.⁶ În urma legăturilor de prietenie cu ultimul din cei trei, ale cărui traduceri din Horatius îi erau familiare⁷, Alecsandri căuta mai de mult mîngîiere în lectura operei marelui scriitor roman ou care îi părea că are analogie și prin unele amănunte, și prin atitudinea față de viață.⁸ Într-o scrisoare el chiar mărturisește : „...m-am datat studiului lui Horațiu. Ce nobilă filozofie am scos din scrierile lui ! Cîtă recunoștință îi datoresc !“⁹

¹ Oda I, 17.

² Oda IV, 3.

³ Oda I, 7.

⁴ Oda IV, 11.

⁵ *Scrisoarea I*, 16, trad. E. Lovinescu.

⁶ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 506.

⁷ Traducerile au apărut din 1878 în „Convorbiri literare“ și apoi adunate în vol. *Ode, epode, Carmen saeculare*, București, 1891.

⁸ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 506.

⁹ *Ibidem*.

Unele personaje ale dramei lui Alecsandri sînt istorice (Horațiu, Mecena, Postum, Neera), altele — inventate. Dacă în privința celor două personaje, Horațiu și Mecena, nu avem nimic de spus, ele fiind îndeajuns de cunoscute, în privința lui Postum și a Neerei sînt de făcut unele precizări. Astfel, Postum nu poate fi altul decît cel căruia îi este dedicată *Oda*, II, 14 (*Ad Postum*), cu știutele versuri pline de melancolie pentru anii ce se duc :

*Ene, fugaces, Postume, Postume
labuntur anni...*

Neera (Neaera) corespunde, ca nume și detalii, cîntăreței din *Oda* III, 14 (*Ad Romanos*), care-și parfuma părul cu mirt¹ și de care, pe la patruzeci de ani, poetul fusese tare îndrăgostit. Ce fel arăta aceeași femeie, pe care Alecsandri o prezintă în vîrstă de treizeci de ani, dar care în realitate, *mutatis mutandis*, trebuie să fi avut mai mulți ani, dacă Horațiu, eroul comediei, e un bărbat de... 57 de ani. Cît despre Scaur („Un sclav înfumurat, de Scaurus Emiliu din lanțuri eliberat“, Actul I, sc. 7), este prezumtivul libert al unuia din cei doi Scauri amintiți de Horatius în *Oda* I, 12 (*Ad Augustum*), și anume al lui M. Aemilius Scaurus, fiul². Despre identitatea Zoil — Al. Macedonski nu mai discutăm, fiind deja stabilită de Alecsandri.³ Celelalte personaje sînt pe de-a întregul inventate, deci nu au o corespondență istorică, identificabilă, în lumea contemporană cu Horatius sau în operele sale.

Retras din vîltoarea vieții la Tibur, ca și Alecsandri la Mircești, Horațiu din *Fintina Blanduziei* justifică plecarea de mai multe luni din Roma și refugiul voit, izolarea de zgomotul și frămîntările capitalei lumii, prin dorința de liniște :

Nu, n-am fugit din Roma, nu m-am retras pe-o stîncă,
Dar am avut o sete de liniște adîncă
Și-am alergat aice, la cîmpul înflorit,
Intocmai ca ostașul de lupte ostentit.

„Fugite“ lui Horatius din Roma, periodic, pentru mai puțină sau mai multă vreme, ca o evadare din plictiseala și zarva citadină, din mijlocul unor treburi politice și preocupări forense care nu-l atrăgeau, sînt cunoscute. Dorul de viață rustică și-l manifestase încă din perioada de creație a odelor. „Septimiu, i se adresează el unuia dintre prieteni, făcă zeei ca Tiburul, întemeiat de colonii Argosului, să-mi fie adăpostul bătrîneții, să-mi fie la capătul osteneților pe mare, pe drumuri și la oaste.“⁴ Dar cele mai multe manifestări ale dragostei

¹ Așa traduce Lovinescu, care a citat *mytreum... crinem*, deși în textul editat de el *Odele și epodele lui Horațiu* (Buc., 1927, p. 255), apare *myrrebeum*, „parfumat cu smirnă“, iar în *Oeuvres d'Horace*, publicate de E. Plessis și P. Lejay (Libr. Hachette, Paris, 1921, p. 253), apare *murreum*, ceea ce, așa cum se explică în notă, indică „une couleur entre brune et blonde“, prin umare... *castaniu, șaten*.

² M. Aemilius Scaurus, tatăl fusese orator, cenzor și consul ; fiul său, ginerele lui Sulla, a înfrumusețat Roma și a fost apărut de Cicero, în anul 54 î.e.n., întrucît fusese învinuit că, în calitate de propretor în Sardinia, jefuise provincia. (A se vedea : *Dicționar latin-român*, Editura Științifică, sub cuv. *Scaurus*. N. I. Barbu, *Ist. lit. latine*, E.D.P., Buc, 1964, p. 360.)

³ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, pp. 504—506.

⁴ *Scrisoarea*, I, 7 (trad. Lovinescu).

pentru o viață retrasă, liniștită, simplă și modestă, sînt reflectate în creațiile de maturitate și bătrînețe, în *Satire* și mai ales în *Scrisori*. În ele a găsit Alecsandri explicația pe care eroul său i-o dă lui Mecena, cînd acesta ca și împăratul, obișnuit cu el, ca și „lumea surprinsă, curioasă“, vrea să afle motivul „dispariției“ poetului „din Roma zgomotoasă“. Scrisorile sale conțin reflecții de felul următor, care lămuresc periodicele plecări din Roma ale poetului : „Nu-mi mai place mărirea Romă, ci singuraticul Tibur“¹. „Pe mine mă încîntă pîraiele de la țară, stîncile acoperite cu mușchi și pădurile. Ce vrei ? Nu trăiesc și nu mă simt bine decît cînd am părăsit orașul... Cunoști tu vreun loc mai plăcut decît la țară ?“² „Eu cred că fericirea e la țară... Aici nimeni nu se uită pieziș la fericirea mea. Vecinii zîmbesc cînd mă văd răsturnînd brazdele și pietrele.“³

Cînd Gallus intră în scenă, are în mînă un papirus ce cuprinde, sub formă de odă, un bilet de invitație la cină adresat unei tinere femei. E însă această femeie Lydia, așa cum spune Gallus și, prin el, Alecsandri, sau Lyde ? Dacă oda este pentru Lydia, înseamnă că e vorba de *Oda*, I, 8 (*Ad Lydiam*), dar în aceasta poetul îi reproșează Lydiei că prea îl ține strîns în mrejele dragostei pe tînărul Sybaris și nu-i dă răgaz pentru exercițiile fizice pe care trebuie să le facă un tînăr roman, sau de *Oda*, I, 13 — dedicată aceleiași femei — în care poetul clocotește de mînie cînd ea îi laudă lui Telephus, rivalul său în dragoste, gîtul rumen și brațele mlădioase. Mai degrabă e vorba de *Oda*, III, 18 (*Ad Lydem*) care într-adevăr e o invitație, așa cum rezultă și din cele spuse de Gallus : „Horatiu invită mîni la masă pe gingașa Lydia“ (recte : pe Lyde). Am încercat aici o precizare, deși, din nota lui Alecsandri la această scenă, rezulta că el s-a gîndit la Lydia, iar nu la Lyde. „Lydia, spune Alecsandri, pare să fi fost cea mai iubită de Horatiu dintre toate frumusețile Romei cîntate de el.“ Poetul i-a adresat mai multe ode. Cea mai mișcătoare poartă titlul *Horati et Lydiae dialogus*. Într-un fel, o aluzie la acest dialog o constituie însuși faptul că Gallus ar dori să fie cu Getta într-un cuplu asemănător, ca Horatius-Lydia : „Aș vrea pe veșnicie să fiu al tău Horatiu și tu a mea Lydie“ (Actul I, sc. 2)⁴.

De Canidia („bătrîna Canidie, vestita vrăjitoare“) vorbește Horatius în mai multe rînduri, atît în epode, cît și în satire⁵, de unde Alecsandri a luat o bună parte din trăsăturile și îndeletnicirile acestei celebre farmazoane. Sfaturile pe care i le-a dat Canidia lui Scaur, stăpînul Gettei, sînt împrumutate după cum voi arăta, de Alecsandri, din operele amintite :

Bătrîne Canidie, vestita vrăjitoare,
I-a spus ca să se ude în șapte nopți pe trup
Cu sînge de năpîncă, de buhnă și de lup
Pe cînd ea-i va tot face descînteci fioroase
În dealul Esquilinus, topind la foc de oase
O galbenă papușa de ceară...

(Actul I, sc. 2)

¹ *Scrisoarea* I, 10 (trad. Lovinescu).

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, 14.

⁴ O altă poezie la acest dialog amoros este de remarcat și în drama *Ovidiu* (Actul IV, sc. 3) : discuția dintre Cotta și Actea în care intervine Clevețius.

⁵ *Epodele* III și V, *Satirele* I, 8 și II, 1.

Astfel, din *Epoda* III (*Ad Maecenatem*), poetul nostru a luat, din recuzita vrăjitoarească a Canidiei, elementele privitoare la fiertura de ierburi și sânge viperin „*viperinis his cruor incoctus herbis*“. În *Epoda* V (*In Canidiam veneficam*), pe care însuși Alecsandri o dă ca izvor de inspirație, a luat alte elemente, desigur cele mai multe, întrucât aici apar, în nota autorului, numele celor trei vrăjitoare vestite ale antichității contemporane cu Horatius: Canidia Veia și Sagana, toate trei trudindu-se să pregătească o băutură de dragoste, cu contribuția celor mai îngrozitoare practici, din care Alecsandri a ales doar câteva. Cu alifia pregătită de ea și de ajutoarele ei avea să se ungă bătrînul desfrînat Varus, așa cum în piesa lui Alecsandri se va folosi de aceste practici vrăjitoarești, ca să se facă iubit de Neera, libertul îmbogățit Scaur. În *Epoda* XVII (*In Canidiam*), Horatius amintește de Canidia, baba șireată, „*prudens annus*“ și de folosirea păpușilor de ceară, iar în *Satira* I, 8, de dealul Esquilinus cutureiat de „vrăjitoarele ce turbură mințile oamenilor cu descîntecele și băuturile lor“, care adună oase și ierburi otrăvitoare, ascund pe furiș în pămînt o barbă de lup cu niște dinți de șarpe vârgat și fac să se mistuie în flăcări de oase o păpușă de ceară, atmosferă vrăjitoarească ale cărei elemente le găsim în cele spuse de Getta despre Canidia care „face descînteci fioroase / În dealul Esquilinus, topind la foc de oase / o galbenă păpușă de ceară“ (Actul I, sc. 2).

În versurile :

Pe cînd Postumii zilei, la Cîmpii Olimpîi
Se-ntrec în zbor de care cu patru cai libii,
Eu umplu a mea cupă cu vinul din amforă
S-o-nchin, făcînd lîibații, la vesela-Auroră,
Culcat pe iarba verde, aproape de un izvor,
Ce-mi fură ochii, gîndul în cursul său ușor.
Atunce, la răcoare, gustînd o pace dulce,
Și-ncoronat pe frunte cu flori de trandafiri
Văd hore vii de Nîmfe, de Fauni, de Satiri
Și uit senatul Romei cu vorbele-i pompoase,
Și uit chiar omenirea cu poftele-i hidoase.

(Actul I, sc. 8)

sînt o serie de reminiscențe din *Ode* ¹, *Epode* ² și *Scrisori* ³, în care este mai ales cultivat motivul izolării în natură, aproape de un izvor poetul bucurîndu-se de liniște și sorbind cupe de vin, cu coroană de trandafiri pe frunte, iar în priviri cu marelă viziuni mitologice, în plină zi sau sub lumina lunii, la care iau parte nimfe, satiri, grații, fauni, și însăși Venus Cytherea.

Bunătățile amintite de parazitul Glutto (Actul II, sc. 9), care îl face să-i lase gura apă numai cît le înșiră, căci sînt pe listă rarități gastronomice :

Fazani umpluți cu trufe și stridii de Lucrin,
Cucoare împănate și marinate-n vin,

¹ *Odele* : I, 1, 4, 17, 30, 37, 38 ; II, 3, 11, IV, 7.

² *Epoda*, II (Alfius).

³ *Scrisoarea*, I, 14.

Privighetori în șiruri pe frigărele-nfipte,
Cegi grase din Tanania...

și vinuri dintre cele mai alese, pentru mari ospețe :

...Falernum, Surrentinum
Caecubum și Albanum, Massicum și Setinum,
Și Chium, și Lesbium ! Vechi, galben, roș, de toate !
Amforele sabine ce zac de mult pe coate
Stau gata ca să verse plăcutul lor nectar
În cupe mari de aur, de jasp, de chilimbar.

Felurile de mâncare amintite de Glutto sînt luate, în majoritatea lor, din *Satira II*, 8 îndreptată de Horatius împotriva parveniților, deci a unor oameni de felul lui Scaur din piesa lui Alecsandri. *Satira* menționată e o discuție prietenească între autor și scriitorul comic Fundanius care îi relatează prietenului său cum a petrecut la ospățul bogatului Nasidienus. După ce înșira și vinurile vechi, care mai de care mai renumite, Glutto, la întrebarea lui Scaur („Și ce fructe ?“): adăugă : „De toate... pere, prune și mere dulci culese la lună...“ În aceeași satiră a lui Horatius, același povestitor, Fundanius, nu uită să spună și de fructele servite ca desert, între care „merele dulci (ce) se fac roșii, dacă sînt culese cînd luna e în descreștere“.

Stihurile din Actul III, sc. 2 : „Ai măsurat tu marea, ai măsurat pămîntul, / Acum îți mai rămîne ca să-ți măsoari mormîntul“, pe care, trecîndu-le pe curat, sclavul Gallus le spune și cu voce tare, prilej de a-l ironiza pe Postum, libidinosul bătrîn îndrăgostit de tînăra sclavă Getta, le dă ca fiind dintr-o epodă a lui Horațiu, fără să indice care anume, sînt, după părerea noastră, o pasișă a unei strofe din *Oda I*, 27 (*Archytas*) :

Te maris et terras, numeroque carentis arenae
Mensorem cohibent, Archytas
Pulveris exigui prope litus parva Matinum
*Munera...*¹

Dintre operele poetului latin, Alecsandri amintește *Arta poeziei*, cunoscută îndeobște sub titlul de *Arta poetică*, iar în timpul lui Horatius ca *Epistula ad Pisonem*, în care poetul își concentrase întreaga sa concepție artistică și prin care eroul piesei lui Alecsandri spera să-l scoată pe Ovidiu „din trista-i exilare“, citind-o lui Augustus. Desigur, Alecsandri a modificat voit conținutul operei horatiene de teorie literară, uzînd de un artificiu îngăduit în teatru, pentru a sublinia simpatia poetului Horațiu pentru Ovidiu, a bătrînului bard față de exilatul de la Tomis, deși între moartea poetului venusin și plecarea în exil a poetului sulmonez istoria a înregistrat mai bine de un deceniu și jumătate.²

¹ „Neînsemnatul dar al unui pumn de pămînt te ține aici, o, Archytas, pe țărmul Matinului, tu care măsurai pămîntul și marea și numărai firele fără număr ale nisipului“ (trad. Lovinescu).

² Horatius a murit în anul 8 î.e.n., iar Ovidius a plecat în exil spre sfîrșitul anului 8 e.n.

Conștiința valorii personale, care pînă la un punct a condus la identitatea Horatius-Alecsandri, este afirmată prin versurile :

..... O, carte,
Mă redeștepti din visuri tîrzii și deșarte,
Din bunurile vieții cu tine mă aleg.
O, glorie, Horațiu nu va muri întreg.¹

final care ne amintește de celebrul epilog (*Oda* III, 30) :

Exegi monumentum aere perennius,

în care poetul latin afirma cu superbie :

Non omnis moriar...

„Nu voi muri întreg ; partea cea mai bună îmi va scăpa de moarte ; voi crește mereu, pururi tînăr, prin slava urmașilor, cît timp pontiful se va ridica pe Capitoliu cu vestala tăcută“². Se resimte sub aceste cuvinte ceva din caracterizarea din *Epigonii* făcută bardului de la Mîrcești de Eminescu : „veșnic tînăr și ferice, veselul Alecsandri“.

Ne oprim la mențiunea acestor cîteva motive horațiene în comedia inspirată lui Alecsandri de izvorul Bandusiei, dar nu vom lăsa neamintit, înainte de a trece la motivele ovidiene, un fapt, și anume că atmosfera horațiană, modul de a simți și de a gândi al poetului din Venusia este mereu prezent, plutește mereu, ca o mireasmă de mai multe flori, în fiecare dintre actele piesei lui Alecsandri, și că, pe drept, unii dintre prietenii săi au spus : Horațiu e de fapt Alecsandri. Și acum, părăsind „a divului Horațiu poetica fîntînă“³, să trecem la motivele care i-au fost inspirate de nefericitul din exilul tomitan.

Piesa *Ovidiu*, inițial numită, se pare, *Moartea lui Ovidiu*⁴, vădește un studiu și mai adîncit al operelor poetului, atît al celor din exil — care i-au dat elemente de inspirație îndeosebi pentru ultimul act, căci cu acesta a început Alecsandri să-și scrie piesa — cît și al celor din tinerețe, acea suită de poeme ale iubirii, adunate de sulmonez în volumele *Amores*, *Heroides*, *Ars amandi* și celelalte.

¹ Cu aceste versuri se termină piesa lui Alecsandri.

² *Epilog*, III, 30 (trad. Lovinescu).

³ Vers din Actul I, sc. 10, al piesei *Ovidiu*.

⁴ G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 514. Într-o scrisoare a lui Alecsandri publicată recent de Mircea Angheliescu (cf. *Ovidiu*, în „Gazeta literară“, an XII, nr. 37, p. 10), se arată că piesa avea să poarte titlul *Exilul lui Ovidiu*. De reținut este că și Eminescu plănuse, cu mult înaintea lui Alecsandri, o dramă intitulată *Ovidiu în Dacia* (Vezi Traian Costa, *Despre Fastele lui Ovidiu și calendarul roman*, în vol. *Ovidiu, Fastele*, Editura Academiei, 1965).

Deși părerile celor care s-au ocupat de problema influenței operelor ovidiene juvenile asupra lui Alecsandri în drama *Ovidiu* sînt contradictorii — unii fiind de părere că în ea „se găsesc reminiscențe îndepărtate ale unor versuri din *Arta iubirii*¹, alții, dimpotrivă, considerînd că „multe idei din *Ars amatoria* au trecut în piesă“² — adevărul este că nu în suficientă măsură au fost studiate aceste influențe. Printr-un astfel de studiu s-ar fi dovedit că Alecsandri a scos atmosfera primelor patru acte, adică pînă în noaptea cînd August îi poruncește (Actul IV, sc. 7): „La Tomis între barbari să moară neiertat“, din cărțile închinat, în tinerețe, amorului. Cele cîteva aproximații pe care le facem între textul lui Alecsandri și cel al lui Ovidius sînt departe de a fi exhaustive, ele avînd mai degrabă rostul unor sondări după izvoare.

Numele Corinei, la Ovidius Corinna, prezent în operele de tinerețe ale poetului născut la Sulmona, apare încă din prima scenă a dramei scrise de „acel rege-al poeziei“. Cu toate că Alecsandri face din Corina un personaj, deci o realitate dintr-o ficțiune, întrucît e cunoscută valoarea de simbol a numelui ei în erotica ovidiană, apare încă, din cuvintele Iuliei (Actul I, sc. 7), ca o enigmă: „Corina? Ce-i Corina? Există? Cine-i ea?“ Acest vers amintește pe cel al lui Ovidius:

*Et multi, quae sit nostra Corinna, rogant*³

Corina din piesa lui Alecsandri este mai puțin curtizana, așa cum apare ea în *Amores*, și mai mult femeia care, iubind chiar părăsită, nu e în stare de răzbunare, ci de sacrificiu și renunțare. Alecsandri a făcut din Corina o femeie purificată de iubire, cu totul alta decît fata din alegerile de tinerețe ale exilatului, care venea, acasă la poet, să-și ofere grațiile pline de farmec.

Iulia nu-și găsește un corespondent în operele poetului Ovidius, dar prin vorbele Iuliei o auzim glăsuind pe soția tomitanului, de altfel absentă dintre personajele dramei. Absența soției este suplinită de dragostea Iuliei, în care se îmbină cele mai alese trăsături: sacrificiul, devotamentul, curajul, mărinimia, căci ea merge pînă la jertfirea înaltei sale poziții sociale, pînă la acceptarea exilului, a suferințelor, de dragul celui pe care, așa cum îi mărturisește chiar ea (Actul I, sc. 7), îl iubea încă de pe cînd era doar o copilă și îl alesese în taină ca poet favorit. Devotamentul și cinstea ei corespund pe de-a întregul nu Iuliei, ci soției lui Ovidius, ale cărui virtuți, nu de puține ori, în versurile din exil, poetul le-a relevat. Reapariția ei, în ultimul act, deși artificială și îndrăzneață în economia piesei, are rostul să cultive pînă la capăt exemplul devotamentului în dragoste.

Ibis, alt personaj al piesei, este luat de Alecsandri din poemul cu același nume, sub care s-ar ascunde, potrivit cercetărilor făcute⁴, un fost prieten din copilărie al poetului și care, după relegarea lui Ovidius, nu numai că nu l-a sprijinit pe nefericitul de la Tomis, dar s-a străduit să-l distrugă cu desăvîr-

¹ N. Lascu, *op. cit.*, p. 450.

² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 109.

³ *Ars amandi*, III, 538.

⁴ Așănunte despre *Ibis* la C. Blum, *Cauzele relegării poetului roman P. Ovidius Naso la Tomis*, în revista „Analele Dobrogei“, anul IX, vol. II, 1928, pp. 156—165.

șire. Motivele care l-au îndemnat pe Ibis să-și submineze prietenul au fost multiple: invidia pentru succesele literare (Ovidius era cel mai citit poet la vremea aceea: *Tristia*, IV, 10), tentativa de a o atrage pe Fabia, soția lui Ovidius, ca prin ea să ajungă în relații apropiate cu curtea imperială (Fabia era rudă cu Fabius Maximus, prietenul lui Augustus), dorința de a intra în posesia averii exilatului. Personajul lui Alecsandri e un „cartagen“, de viță nobilă („rudă cu însuși Amilcar“) și foarte bogat („împlîntat în aur din cap pînă-n picioare“) care-l dușmănește pe Ovidius, fiindcă i-a atras-o în mrejele dragostei pe Corina. În poemul omonim al lui Ovidius, Ibis e născut în Africa, în Cinifia, pămînt al monștrilor, el însuși „o năpastă a lumii“, *publica damna* (vv. 222—224), un om cu sufletul uns în fiere de năpîrci“ (v. 229), „un orator vehement care latră în for cuvinte cîinoase“ (v. 234)¹. Trăsăturile acestea, amplificate prin dușmănia de moarte pe care o nutrea lui Ovidius, sînt și cele ale personajului Ibis. Înfierîndu-l pe calomniatorul său, Ovidius spunea, în amintitul poem, că Ibis a fost „singurul om care nu i-a permis bunătății mele să rămîna credincioasă ei însăși“ (vv. 7—8). De această bunătate face dovadă și în piesa lui Alecsandri, cînd între Ovidiu și Ibis, care l-a urmărit cu ura lui toată viața, pînă și pe țărmurile pontice, are loc o discuție din care se conturează atitudinea unuia față de celălalt, în care ura lui Ibis are drept contrapondere onenia lui Ovidiu (Actul IV, sc. 2):

Nu, Ibis, exilatul cînd vede-un om din țară,
Chiar dușman fie, ura-i o lasă ca să piară
Și-ntinde cu drag mîna zicînd cu glas uimit:
„Fii în aceste locuri, o! frate, bun venit“.

Amintirea obsedantă a ultimei nopți petrecute la Roma și a fetei sale se împletesc în mîntea poetului și se concretizează în chipul Sarmizei care suferă sincer pentru poetul acum istovit și bolnav. Fiica aceasta, odrăslită dintr-o căsătorie anterioară, apare în piesa lui Alecsandri cu numele de Perilla, nume împrumutat de poet dintr-o elegie închinată de Ovidius unei poete (*Tristia*, III, 7), căreia, pe cînd era la Roma, îi dăduse sfaturi literare.

Relevăm în cele ce urmează, cîteva reminiscențe din Ovidius, ca „*lusor tenerorum amorum*“, în piesa lui Alecsandri, în afară de una, deja semnalată², elogiul femeii, însă cu sublinierea că acest motiv nu la Ovidius apare pentru prima oară, ci anterior lui îl găsim, în literatura latină, la poeți ca Horatius³, iar mai înainte la Lucretius⁴. De asemenea, menționăm că, în aceeași măsură în care, în *Ars Amandi*,⁵ recomanda îndrăgostitului ignorarea defectelor iubitei și ascunderea lor sub un văl de idealizare, tot el, în *Remedia amoris*⁶, îndemna pe cel care vrea să se lecuiască de amor, să ia seama la fiecare imperfecțiune a

¹ *Ovide, Les Tristes — Les Pontiques — Ibis — Le Noyer — Halientiques*; Classiques Garnier, Paris, 1937 — Poemul *Ibis*, pp. 412—469.

² N. Lascu, *ibidem*, p. 450; G. Călinescu, *ibidem*, p. 109.

³ *Satira*, I, 3.

⁴ *De rerum natura*, IV, 1636—1655.

⁵ *Ars amandi*, II, 657—668.

⁶ *Rem. amoris*, 417—418.

corpului iubitei, ba mai mult — să-și țină chiar privirile ațintite asupra acestor cusururi.

Iubirea nețărmurită pentru femeii, dorința lui de a le avea pe toate (Actul IV, sc. 5) sînt manifestate de eroul lui Alecsandri în versurile :

Eu le iubesc pe toate, și-aș vrea pe toate ele
Să le confund într-una, să fie toate-a mele,

care corespund într-un fel cu versurile din *Amores* (II, 4, 47—48) :

*Denique quas tota quisquam probat Urbe puellas,
Noster in has omnis ambitiosus amor.*

„În fine, pe toate femeile, fără deosebire, pe care le admiră lumea la Roma, pe toate le înconjur de atenție amorul meu.“

O asemănare este și între versul : „De sînt poet, talentu-mi femeii datoresc“ (Actul IV, sc. 5) și următorul vers din *Amores* (II, 17, 34) : „*Ingenio causas tu dabis una meo*“, („Tu singură îi vei da talentului meu motive de inspirație“).

Aciditatea criticii făcute contemporanilor prin glasul lui Hilarius, în finalul actului II :

Întîi de toate banii, virtutea după bani,
Aceasta e deviza modernilor romani !

Își găsește o corespondență în aceste versuri ale lui Ovidius din *Ars amandi* (II, 277—278), pe care le redăm într-o traducere proprie :

Nu în zadar e „veacul de aur“ peste fire...
Cu aur poți să cumperi virtute și iubire.

Dar cele mai frecvente motive de inspirație le-au oferit operele din exil ale poetului, *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*, care i-au dat lui Alecsandri prilejul să zugrăvească în culori ovidiene : iarna la Tomis, dorul de Italia și de Roma, tabloul primăverii italice, așteptarea sosirii în port a vreunei corăbii care să-i aducă vești, legăturile lui Ovidius cu băștinașii și apropierea lui de aceștia.¹ Vom semnala și noi câteva lucruri care, citindu-l pe Alecsandri, ne amintesc de Ovidius.

Cuvintele Iuliei (Actul IV, sc. 2) : „ori în ce parte-a lumii ea va fugi cu tine“, sau mai departe :

Eu să te las aici de Caesar prigonit ?
Renunț la tot, la Roma, la tronul strălucit
Și te urmez oriunde, pîn'și-n pustietate...

¹ Motivele sînt analizate de N. Lascu, în studiul amintit, pp. 450—455.

amintesc versurile din *Tristia* (I, 3) în care, la despărțire, soția îndurerată îi spune soțului ce pleacă în exil: „*Non potes avelli. Simul hinc, simul ibimus...*“

O, nu te las din brațe, vom merge împreună,
Surghină sînt ca tine, te voi urma-n surghiun !
Și eu pot merge-acolo, la marginile lumii

Pe tine-acum minia Cezarului te-alungă,
Pe mine-a mea iubire : ea este al meu Cezar. ¹

Comparația folosită de Alecsandri — a dușmanilor care se reped „precum un cârd de vulturi la prada lor — este o reminiscență din *Tristia* (V, 10) : „*Cum minimum credas, ut avis, densissimus hostis Advolat*“ („Cînd nu te-aștepți ca stolul de păsări vin dușmani“).

Cînd poetul se întoarce din luptă slab, ostenit, înghețat, cuprins de fiori, dar biruitor, poporul îl aclamă pe „romanu-învingător“ și îi hărăzește „onorul cel mai mare“ : „coroane de verzi lauri“. Și aici Alecsandri a folosit unele elemente din operele exilatului de la Tomis. Pentru meritele sale deosebite, poetul primise, în baza unor decrete din partea orașului de exil și a întregii Pentapole, laude și scutire de biruri. Ovidius compusese, cu prilejul morții lui Augustus și al suirii pe tron a lui Tiberius, un poem în limba getică, pe care l-a și recitat în fața geților adunați în șezătoare, care le-a plăcut mult celor considerați de el, „barbari“ și care l-au răsplătit cu îndelungi aplauze însoțite de zăngănitul săgeților din tolbe. La serbările muzicale și gimnastice organizate de orașele grecești, Ovidius — ca omul cel mai cult de pe acele țărmuri — fusese ales *agonotet*, adică președinte al jocurilor publice. Cu alt prilej, fusese onorat cu o coroană sacră ².

Viața plină de suferințe, la Tomis, descrisă de Ovidius în elegiile sale pontice, o găsim rezumată în cuvintele Sarmizei, temătoare pentru sănătatea bietului surghiunit :

. Oh, pentru el mi-e teamă
Slab, suferind și gingaș, el încă nu-i deprins
Cu-a noastră climă aspră. La față pare stins,
De-abia stă pe picioare, cu greu se mai răsuflă...

versuri care amintesc în special *Tristia*, III, 3 :

Bolnav în fundul lumii, pe țărmuri neștiute,
Și-n cumpănă de moarte. Ce crezi că poate fi
În sufletu-mi acuma, cînd zac în niște locuri.
Așa de-ngrozitoare la geți și la sarmați ?
Nu îmi priesc nici apa, nici aerul de-aici,
Și nu știu cum, nu-mi place nici chiar pămîntul lor.
Nici casă cumsecade, nici hrană de-om bolnav,
Nu-i nimenea cu leacuri s-aline răul meu
Și nici o mîngîiere...

¹ Versurile sînt în aleasa tălmăcire românească făcută de Teodor Naum, Ovidiu — *Scrisori din exil*, E.S.P.L.A., 1957. La fel, versurile următoare.

² C. Blum, *op. cit.*, pp. 142—143 și 153—154.

Îngrijorarea lui Ovidiu pentru soarta operelor sale, mărturisită în versurile (Actul V, sc. 5) :

Copiii mei, voi, *Tristii*, și voi, *Metamorfoze*,
 Și tu, *Arta iubirii*, ... ce mîndre-apoteoze,
 Ce lauri vă așteaptă în timpii viitori ?

spuse după revenirea din iureșul luptei, cu sentimentul morții iminente și avînd viziunea Romei „ce se întinde pe șapte dealuri“, are ceva, o anumită și poate vagă reminiscență, din prima scrisoare a cărții I din *Tristia*, în care poetul se adresează cărților sale, ca un părinte copiilor, amintindu-și de *Arta iubirii* (v. 67), de *Metamorfoze* (v. 119) și de ceilalți „frați“ ai lor, „născuți în nopți de veghe“.

Închei cu un motiv mereu prezent în ultimele scrisori trimise de la Pontul Euxin, în care Ovidiu, convins că nu va mai fi pentru el îndurare din partea zeului de la Roma, mai ales că în anul 14 e.n., murind Augustus, îi urmează Tiberius, fiul Liviei, pe care o atacase în unele versuri din *Metamorfoze*, se arată familiarizat, după ani, cu locul de exil și cu localnicii, pe care afirmă chiar că i-a îndrăgit „*Tomitae quos ego amo*“. Dar Alecsandri, cîntărețul gînteii latine, va amplifica această simpatie a lui Ovidiu pentru tomitanii contemporani cu el pînă la viziunea profetică a latinității mereu trăitoare la gurile bătrînului Danubiu.

„AURORA ROMÂNĂ“ PRECURSOARE A „FAMILIEI“

DRĂGHICI MĂRGINEANU

La 1/13 ianuarie 1863 apărea la Pesta numărul 1 al revistei „Auror'a romana“ cu subtitlul „Foia beletristica“ condusă de Ioanichiu Miculescu „proprietary, redaptoru respundietoriu și edatoriu“. Ieșea de două ori pe lună la 1 și 15 după calendarul vechi în format de o coală și jumătate în 12 pagini. Numărul 1 nu conține nici un articol către cititori din care să luăm cunoștință de programul revistei, ci numai la rubrica „Foișiora“ se spune între altele că „nu începem publicarea foiei noastre ca numai să înmulțim jurnalele naționale, fără vreun alt folos, cică voim prin asta a răspunde dorinței on. cititori și că voim a împli o lacună mare în literatura noastră“ (p. 9). Dar într-o înștiințare publicată la 18/30 decembrie 1862 Ion Miculescu ne arată materialul ce-l va publica în revista sa, din care putem întrevădea în mare măsură obiectivele urmărite chiar de la început de redacție :

„«Aurora română» va comunica articole din viața socială, din istorie, limbă ș.a., scrise într-un stil cât se poate de poporal ; novele originale și altele traduse din limbile cele mai culte și de la scriitorii cei mai renumiți ; poezii de la poezii cei mai plăcuți ai noștri ; în foișoara va aduce articole de petrecere, descrieri de călătorie, schițe din biografia bărbaților mari ; între varietăți se vor reproduce pe scurt și amăsurat licenței unei foi beletristice, toate ce se petrec în teatrul lumii mari ; noutățile vor fi cât se poate de adevărate și scrise într-un stil ușor ; în rubrica de corespondențe va împărtași înștiințări scurte și interesante din toate părțile locuite de români. Afară de aceste rubrici, după împrejurări, se vor mai adăuga și altele ; ...Fie ca «Aurora română» să aducă o viață nouă pe cîmpul literaturii noastre.“¹ Mult mai târziu I. Miculescu vine cu precizarea : „Cînd am cerut licența la locurile mai înalte d-a putea eda «Aurora» n-am dorit alta, decît

- a. ca și noi românii să avem o foaie beletristică,
- b. ca talentele literare a tinerilor literați să afle teren destul spre dezvoltare,
- c. ca să se poată ajutama lîngă foaia totdeauna doi tineri români, care nu se pot rezima pe ajutorul părinților,
- d. și în urmă, dacă ar fi ceva venit curat din foaia aceasta să se întrebuinteze spre atare scop național“².

¹ Cola de prenumerațiune la „Auror'a Romana“, foia beletristica.

² „Aurora română“, an. III, 1865, mai 15/27, nr. 10, p. 120.

Într-o corespondență din Sarcău o cititoare își exprimă bucuria că a apărut această revistă a cărei lipsă se simțea la români „mai ales din partea noastră, a femeilor care nu avem nici aplecarea, nici destinul a ne ocupa cu politica sau cu lecturi științifice“, anticipând în acest fel un punct important din programul „Familiei“ lui Vulcan. Cuvintele cititoarei din Sarcău sînt o mărturie că apariția revistei vine să înlăture o lipsă mult simțită de publicul românesc din acea epocă. Revistele beletristice din Principatele Române treceau cu greu peste munți căci legăturile culturale dintre românii de dincoace și de dincolo de Carpați erau împiedicate de autoritățile habsburgice.

Numărul 9 din 1/13 mai 1865 ne oferă la rubrica „Foisora“ un articol intitulat *Femeia* în care se pledează pentru ridicarea culturală a femeii: „Femeia nobilă crește ființe nobile. Copiii femeii iubitoare de patrie și adevăr seamănă mamei sale (*sic*). Pîna cînd femeile nu vor ajunge la gradul ce li se cuvine, nici noi nu ne putem înălța. Învîingînd femeile, noi ne vom corona cu coroana de triumf“.

Aceeași laudă o va aduce femeii și revista „Familia“ în numărul de probă prin pana unui corespondent din Satu Mare: „Femeia e vatra familiei... ea e aceea care ne insuflă idei înalte și naționale; cu un cuvînt ea e aceea a cărei influență ca un fir roșu parcurge toată viața românească... Numai o femeie cultă va ști planta în născutul său sîmburele culturai celei adevărate. Numai o femeie cu cultură națională va ști insufla băiatului său idei mărețe și salvatoare pentru națiune și patria sa...“¹.

Atenția pe care redacția o acorda fenomenului românesc din toate provinciile țării, tendința progresistă și dorința de a nu se închista în limitele unui regionalism exclusivist apar evidente în paginile revistei. Astfel, pe lîngă o schiță biografică a lui George Barițiu, în numărul 1 (din 1/13 iulie 1863), la rubrica „Cununa de noutăți“ se anunță încetarea din viață la 6/18 iunie 1863 a colonelului Ion Cîmpineanu, pe care îl numește „Cel mai mare român al epocii de la 1830—1849 ...care a făcut ca Europa să se intereseze de soarta românilor, unul dintre membrii regimului provizoriu... părintele literaturii române, sprijinul tuturor ideilor mari și întreprinderilor naționale și frumoase... Ion Cîmpineanu este fondatorul Societății de agricultură, Societății filarmo-nice, Teatrului român național, el a fost cel dintîi carele a înființat școală populară în bunul său familiar (*sic*). Cîmpina; văduve, orfani și studenți lipsiți aveau în Cîmpineanu un părinte îngrijitor. O lacrimă dar, fraților, în semn de respect și stimă pe mormîntul care ne înghite pe cel care s-a luptat mai mult decît toți pentru mărirea României“.

În atenția revistei erau și producțiunile populare. Astfel în numărul 4 din 15/27 august 1863 se publică bocetul *Zorile* cules în Maidanul, comitatului Carașului, de învățătorul Iosif Olariu și trimis lui At. Marienescu, iar în numărul din 15/27 octombrie 1863, la rubrica „Literatură“ se înregistrează informația că poetul român dr. Athanasiu Marienescu a „aranjat balade populare pentru una și jumătate broșură. Ostenelele lui pe cîmpul acesta vast sînt destul de cunoscute publicului, iar baladele adunate și publicate de el la anul 1859 ne scutesc de a mai vorbi ceva despre materialul atît de frumos, care prin el va

¹ „Familia“, an. I, 1865, mai 1/13, nr. de probă, coperta p. 3. Cf. și „Limbă și literatură“ nr. 10 (1965), p. 376.

învațuți literatura noastră. Doi înși sunt numai cari s-au ocupat și se ocupă cu adunarea tezaurului ce se află în gura poporului : peste Carpați e Vasile Alecsandri, iar de dincoace de Carpați Marienescu“. Merită să fie reținut că pentru conducătorii revistei, producțiunile folclorice sînt un tezaur păstrat în gura poporului, care învațuțește literatura cultă.

Marienescu colaborează la „Aurora română“ și cu producții originale (*Ermitului din Carpați*, în nr. 10 din 15/27 nov. 1863). Producția lirică a revistei, în parte anonimă, este asigurată de poeți mediocri ca Zaharia Boiu (*Dimineața*, în nr. 5 din 1/13 sept. 1863) sau Vasile Bumbac, viitorul coleg (de „Societate“) al lui Eminescu, la Viena, ale cărui lamentații nu sînt lipsite, cu toată paștișa evidentă, de cursivitate (*Meditațiunea unei june*, în nr. 3 din 1/13 aug. 1863, *Un adio de la Brașov*, în nr. 6 din 15/27 sept. 1863 etc.). Cînd cu versuri (*Mihnea și Vlad cel tînăr*, *Fata și roza*, *Privire-n venitoriu*), cînd cu proză (*Ștefănică-Vodă — novelă istorică —*) colaborează asiduu Iulian Grozescu. Mai colaborează V. Rusu, Ioan Papiu, I. Vulcan (traduce din Heine), I. Codreanu (traduce din Jókai), Aron Densusianu, fie cu versuri originale (*Farmecul lacrimilor*, în nr. 14 din 15/27 iul. 1965), fie cu traduceri.

Înreeistrînd cu mulțumire afirmațiile ziarului „Buciumul“, că «Aurora», ziar ilustrat, plin de frumuseți e cel mai elegant ziar al Transilvaniei“, redacția îl face atent să nu apară în Transilvania, ci în Ungaria, „iar cînd vine vorba că a cui e «Aurora», apoi trebuie să mărturisim că nici a Transilvaniei, nici a Ungariei, ci a românilor“. Prin urmare, ca și înaintașele sale de peste Carpați : „Dacia literară“, „Propășirea“ și „România literară“, „Aurora“ era în permanență preocupată să nu fie o foaie regională, ci a tuturor românilor. Afirmația ei nu se deosebește ca idee întru nimic de cele spuse în *introducere* de „Dacia literară“, mărturisindu-și silința de a fi „o foaie care făcînd abnegație de loc ar fi numai o foaie românească și prin urmare s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bună...“

Preocuparea pentru limbă, tradițională la transilvăneni, este și ea prezentă în revistă. În legătură cu ortografia găsim constatarea că „în literatura noastră națională încă nu s-a introdus atare bine-scriință corectă și în genere constatată, care să poată servi de cinosura pentru că pînă acum studiul fundamental al limbii a fost împiedicat, încît numai puțini s-au putut ocupa de el, de unde rezultă că părerile individuale, în privința bine-scriinței, căpătără un spațiu foarte estins...“ Faptul acesta împiedică reducerea lor „la o părere generală spre înființarea unei bine-scriințe fundamentale, care să corespundă atît bine-rostînții, cît și etimologiei...“. După ce sînt arătate dezavantajele scrierii individuale se afirmă „că pînă cînd bărbații români competenți vor cădea de acord asupra unei ortografii unitare, revista va urma ortografia lui Roman, redactorul foii «Concordia», care, pe cît e de ușoară, pe atît e și de coreptă și ratiunabilă și după care se poate scrie mai bine românește“¹. Aceasta scoate în evidență preocuparea redacției pentru adoptarea unei ortografii unitare deoarece țelul imediat urmărit de revistă era răspîndirea culturii naționale în rîndul maselor. Se vede că în scriere era adoptată ortografia care îmbina principiul fonetic cu cel etimologic, după oum în vocabular se pun alături cuvinte

¹ „Aurora română“, an. II, 1864, marcie 15/27, nr. 6, p. 71.

latinești (ansă, prase, zână sum etc.) de cele create din vorbe neaoș românești (bine-scriință, bine-rostință, numărul sînguritu, vîntoriu etc.). Problema ortografiei este reluată într-o notiță referitoare la publicațiile românești. Se face reflecția amară că fiecare ziar folosește o ortografie proprie și se întrebă : „oare n-ar fi bine să primim cu toții una și aceeași ortografie ? n-ar fi bine ca respectivele asociațiuni literare prin consultațiuni de meritul acesta să stabilească o ortografie folosindă pretutindeni unde sînt români ?“¹.

În numărul 8 din 15/27 aprilie 1864 At. M. Marienescu semnează un articol despre teatrul național prin care cere încurajarea teatrului printre românii din Ungaria, căci în România sînt teatre naționale la București, Craiova și Iași — și au renume destul de frumos. „Teatrul — spune autorul — cultivează limba socială de conversațiune. Unde sînt teatre naționale, acolo literații scriu și opuri teatrale... Teatrul cultivează și muzica națională ? Cîtece populare se susțin și lătesc în popor. Melodii originale se compun, se produc. Teatrul dă ocazie să se compună și opere naționale.“ Autorul propune deocamdată pentru românii din Ungaria înjgheburile de formații teatrale populare, iar unde nu se pot realiza să se producă forma de concerte, deoarece acestea „ar contribui mult la amoare către limbă și literatură, la dezvoltarea sentimentelor naționale pentru ambe sexuri, la o consolidare între familiile române“.

Într-un foileton „Cîteva cuvinte despre literatura noastră“, apărut în numărul 15/1865 se face o analiză critică a literaturii române, în special a celei din Ardeal, autorul ajungînd la concluzia că în privința aceasta stăm „foarte rău“. După părerea sa cauza principală este indiferența publicului care nu dovedește sete de cunoaștere. Printre soluțiile de îndreptare propuse este și înființarea „unei foi critice care să cearnă și cu rigoare și cu bunăvoință totdeauna operatele apărute, să le ieie supt analiză, să aducă la lumină părțile cele frumoase și cele rele și care astfel orientînd publicul despre recerînțele unui op bun, ar contribui foarte la lățirea gustului fin. Atunci publicul cititor n-ar fi silit să orbecheze întru apretierea operatelor apărute și n-ar primi tot operatul cu aceeași răceală cu care-l primește pînă în ziua de azi“. Între literatură și cultură există o legătură strînsă, se întregesc una pe alta. „Unde nu este cultură — se arată mai departe — nici de literatură nu poate să fie vorba.“ Și cum literatura stă „pe un grad așa umil“, foiletonistul constată că românii nu se pot lăuda nici în privința culturii ; de aceea propune ca mijloc de îndreptare înființarea școlilor de tot felul și pretutindeni deoarece „instrucțiunea bună elementară este baza propășirii în cultură și literatură și pînă ce stabilimentele de soiul acesta nu vor fi corespunzătoare scopului acestuia, pînă atunci în dar ne vom încerca a ne consolida“.

Cu numărul 16 din 15/27 august 1865, revista își încetează apariția. Deși proprietarul „Aurorii române“ spera că suspendarea apariției revistei sale va fi numai vremelnică, totuși se vede că datornicii pe care s-a abținut „încă a-i numi înaintea publicului“, nu și-au achitat datoriiile, deoarece foaia nu a reînviat. De altfel cititorii nu-i mai simțeau nevoia, căci de cîteva luni aveau la îndemîină o altă revistă care apărea în aceleași condiții tehnice dar cu o conducere mult mai competentă ; e vorba de „Familia“, editată de tînărul Iosif

¹ „Aurora română“, an. III, 1865, martie 1/13, nr. 5, p. 59.

Vulcan, un cult și talentat scriitor. Materialul apărut în cei doi ani și opt luni de existență ne dovedește că redacția a urmărit un program precis pe care s-a străduit să-l îndeplinească, publicînd : articole din viața socială, din istorie, de limbă, nuvele originale sau traduceri (de preferință cu temă istorică), poezii originale (mai mult lirică intimă și patriotică), articole distractive, descrieri și impresii de călătorie, schițe biografice și portrete ale „bărbaților mai renumiți ai națiunii române“, știri scurte și interesante din toate părțile locuite de români, noutăți literare și dări de seamă critice asupra cărților apărute sau altor publicații, maxime și reflecții, articole în care se pledează pentru ridicarea culturală și emanciparea femeii și diferite jocuri distractive. Acest material bogat și variat este grupat astfel : I. Literatură originală și traduceri. II. Foisiora III. Corespondență. IV. Cununa de noutăți (începînd cu nr. 7 din 1/13 octombrie 1863 se numește Cununa de varietăți). V. Literatură (știri literare). VI. Gîcitură. VII. Telegraful redacțiunii.

Nu putem afirma că tot ce s-a publicat în „Aurora Română“ este la fel de valoros ; au văzut lumina tiparului și multe lucrări mediocre sau chiar slabe. Stilul nu este atît de „poporal“ cît promisese întemeietorul revistei, datorită limbii încărcate de multe neologisme, în majoritate latinești ca : ansă, a futurului speranțe, te-am amat, zîna sum, vă impun solemn ăst obligament, ton stencior etc. Dacă privim din punct de vedere istoric apariția și activitatea „Aurorii române“, cu toate scăderile semnalate, pentru epoca respectivă ea a avut o importanță de netăgăduit. A contribuit la fundarea literaturii noastre beletristice pe care s-a străduit să o dezvolte ca „să deștepte din somnul amorțitor și să lumineze pe întregul popor român“ ; de aceea scrie cu litere mari pe stindardul său : „cultură națională“.

Prin țelurile propuse și prin rezultatele obținute „Aurora română“ poate fi considerată ca precursora a „Familiei“ lui Iosif Vulcan. E destul să comparăm programul și tematica lor ca să ne dăm seama de aceasta. Luînd în considerare obiectivele anunțate de Ioanichiu Miculescu în diferite ocazii, sau care se desprind din paginile revistei sale, putem vedea că întemeietorul ei și-a propus să pună în mâinile românilor din Imperiul habsburgic o revistă beletristică pe care a conceput-o să fie în același timp o publicație a tuturor românilor, să dea posibilitate tinerilor scriitori să se afirme ; să lupte pentru realizarea unei legături strînse, din punct de vedere cultural, între toți românii ; să facă educația poporului în spirit patriotic ; să lupte pentru promovarea unor idei înaintate ; dezvoltarea culturii naționale ; ridicarea culturală și emanciparea femeii ; educarea copiilor în spiritul iubirii de oameni ; înființarea de formații artistice de amatori etc. și să sprijine dezvoltarea literaturii beletristice („Să aducă o viață nouă pe cîmpul literaturii noastre“). Pentru aceasta încurajează literatura originală, organizînd concursuri literare plătite din fonduri proprii, publică folclor literar și laudă pe culegătorii de producțiuni populare, publică traduceri din unii scriitori străini valoroși ca : Boccaccio, H. Heine, Victor Hugo, Petöfi ș.a.

Aceleași scopuri le afirmă și Iosif Vulcan în numărul de probă al „Familiei“, apărut la 1/13 mai 1865. Chiar în pagina întîi într-o schiță biografică a lui Nicolae Jiga, el spune : „... noi credem a face o surprindere plăcută cetitorilor noștri, comunicînd în n-rul întîi al foiei noastre *fondată pentru dezvoltarea și lățirea culturai naționale*, portretul acestui bărbat bine meritat“ ;

iar la rubrica „Revista socială” motivează de ce foaia sa se va numi „Familia” : „Pentru că va să publice articole interesante pentru toți membrii familiei ... știind prea bine că dezvoltarea spiritului național și-are baza în cercul familiei. Ea nu se va ocupa de politică, ci va vorbi sincer, simplu și curat despre tot ce nobilitează inima, înavuțește cunoștințele noastre și preste tot ce dezvoltă spiritul național. Va spune femeilor române că ele au o misiune sântă — că viitorul națiunii noastre e în mâinile lor — că ele toate au rolul Cornелиei a mamei Grahilor, d-a crește națiunii și patriei fii și fiice în a căror sân palpită inima românească — li va spune că educațiunea în spiritul național e paladiul existenței noastre și că acest paladiu e proprietatea lor !... Bărbații și junii vor găsi în foaia aceasta obiecte serioase dezbătute într-un stil cât se poate de ușor, vor cunoaște mai de-aproape faptele și viața unor bărbați mari, demni de imitat ! Cu un cuvânt, toți membrii familiei vor afla într-însa ceva interesant pentru ei. Iacă, doamnelor și domnilor, pe scurt, programa «Familiei» !”¹.

Din programul publicat de Iosif Vulcan și din materialele apărute în revista sa, timp de aproape patruzeci și doi de ani, constatăm aceleași țeluri patriotice și progresiste ca și ale înaintașului său de la „Aurora română” al cărui colaborator a fost pentru câțva timp. Și el urmărește : dezvoltarea și răspîndirea culturi naționale în rîndurile poporului, ridicarea din punct de vedere cultural a femeii, recunoscîndu-i rolul important în dezvoltarea societății, legătura cu viața socială și manifestările culturale și artistice mai importante din toate ținuturile locuite de români, aceeași preocupare pentru promovarea teatrului care e de dorit să fie instalat și în cartiere marginase „mai în apropiere de popor”, în care să se reprezinte „piese populare naționale”². Și în atenția sa sînt traducерile din literatura universală (din operele lui Al. Dumas, P. I. Béranger, Pușkin ș.a.).

E cunoscută, de asemenea, sollicitudinea arătată de Iosif Vulcan tinerilor scriitori talentați (Eminescu, Coșbuc etc.) și grija lui pentru încurajarea literaturii originale, instituirea premii (ex. premiarea cu doi galbeni a nuvelei istorice *Geniul lui Ștefan cel Mare* de Vasile Ranta Buticescu), sau strădania pentru înființarea teatrului românesc în Ardeal, punînd bazele „Societății pentru fondu de teatru romanu”. Ca să răspundă și mai bine idealurilor sale de luptă impuse de necesitățile vremii, Iosif Vulcan schimbă mai tîrziu titlul revistei din „Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni” în „Foaie socială și beletristică ilustrată”³. Examinînd colecția „Familiei”, mai ales din primii ani de existență, vom constata o vădită asemănare și în ce privește tematica și gruparea materialului. O schiță biografică și portretul unui bărbat de seamă român sau străin : Literatură (poezii, nuvele, povestiri istorice, descrierea unor monumente antice sau moderne, impresii de călătorie, maxime etc.) ; Revista socială ; Ce e nou ? (Știri diverse) ; Literatură și artă (Informații literare și artistice) ; Din străinătate ; Gîcitură sau în unele numere Rebus ; Poșta redacției ; Corespondență ; Sfaturi practice pentru gospodine, horticultori și agricultori. Iosif Vulcan a putut participa la schițarea programului „Aurorei române” fiind colaborator al lui I. Miculescu chiar de la apariția revistei. Colaboratori ai

¹ „Familia”, an. I, 1865, 1/13 mai, nr. de probă, p. 14.

² „Familia”, an. I, 1865, 1/13 mai, nr. de probă, coperta, p. 2.

³ „Familia”, an. XIV, 1880, aprilie 27/mai 5, nr. 32.

ai „Aurorei române“ au trecut la „Familia“ ca de exemplu Iulian Grozescu, Ion Densusianu, Ath. M. Marienescu și alții. Același desenator, cunoscutul Rusz K., lucra ilustrațiile pentru ambele reviste. Obiectivele pe care și le fixase „Aurora română“ răspundeau aspirațiilor întregului popor și ca atare trebuiau urmărite pe o mai mare perioadă de timp și realizate cu talent, stăruință și entuziasm. Lucrul acesta a pornit să-l înfăptuiască Iosif Vulcan în paginile revistei sale și în mare parte a reușit, astfel că, după o strădanie rodnică de peste patruzeci de ani, era îndreptățit să-și încheie activitatea sa cu un sentiment de mulțumire: „Știu bine că am rămas departe de succesul pe care-l doream; dar sufletul meu e liniștit că am întrebuițat tot ce am avut la dispoziție pentru ridicarea culturii naționale. Constatînd toate acestea, înfășur cu liniște flamura «Familiei» salutînd cu bucurie tinerimea noastră menită a continua cu succes mai mare activitatea literară, căreia i-am închinat și eu toată viața mea“.

„Aurora română“ a deschis calea, iar „Familia“ a mers mai departe, atingînd multe din țintele spre care s-a îndreptat.

CAMIL PETRESCU : EROII DRAMELOR ȘI SENSUL EVOLUȚIEI LOR

MARIANA NUȘI VINTILĂ

În timpul primului război mondial și în perioada imediat următoare, literatura dramatică înregistrează o nouă modalitate artistică de rezolvare a conflictului dramatic. Circumstanțele în care s-a desfășurat viața socială a României interbelice au dezvăluit gânditorilor drama intelectualului, care în urma echilibrului rupt de război, neputându-se asimila, este dispus teoretizării lor asupra existenței. În plan artistic devine tot mai evidentă literatura de idei. Contradicția tot mai accentuată între intelectualul cetățean și realitatea socială îl conduce pe Camil Petrescu către verdictul suprem : drama absolută. Scriitorul însuși a „văzut idei“. Este „dintre acei cu ochi halucinați“, „trăit în mreaja culmilor imense, nebănuite, sosite în nopțe“¹. Teatrul ca gen literar este cel mai propriu intențiilor sale, adică prezentării acelor „tensiuni în conștiință“ cu condiția menținerii teatrului în zonele concrete, replică dată teatrului între cele două războaie, care sub pretextul originalității promova cazul patologic psihanalist. Fiind vorba de dialectica reflectării lumii în conștiință, autorul socotește că personajele dramelor sale nu pot fi caractere „un personaj esențial dramatic nu poate fi decît un intelectual, pentru că nici un mod al conștiinței nu este în afară de intelectualitate. Personajul autentic al dramei absolute este un om de specie nouă, capabil de crize în conștiință de ordin cognitiv nu moral“¹.

Este de subliniat faptul că departe de „punerea în paranteză a lumii externe“³ ca o condiție a cunoașterii absolute a adevărului, sau de a considera că opera de artă nu trebuie să exprime lupta omului cu faptele exterioare conștiinței lui⁴, în accepția lui Camil Petrescu, revelația în conștiință presupune tocmai descoperirea unor raporturi obiective, reale, ea fiind chiar un reflex al realității, o dialectică a reflectării lumii în conștiință. Intelectualii lui Camil Petrescu acționează în funcție de raportul existent între ideal și real, între postulat și neputința împlinirii aspirației ; eterna nevoie de absolut nu este orientată spre certitudini, ci spre „conștiința pură“, iar neputința de a găsi aici certitudini determină drama. Dacă raportat la ceea ce am numit curent literatura de cunoaștere a autorului pus în discuție, s-a manifestat pînă

¹ Camil Petrescu, *Poezie program, în „Ideea“*. Cf. *Versuri*, E.S.P.L.A., 1957, p. 7.

² Camil Petrescu, *Addenda la Falsul tratat pentru uzul autorilor dramatici, Teatru*, Fundația pentru literatură și artă, 1947, vol. III, p. 511.

³ B. Elvin, *Camil Petrescu*, Editura pentru literatură, 1962, p. 41.

⁴ *Idem*, p. 85.

acum o multitudine de opinii, sensul evoluției sale ca dramaturg, sens rezultat din cercetarea cronologică, pe variante de concepție a procesului creator la Camil Petrescu s-a făcut în mai mică măsură.

Camil Petrescu scrie *Jocul ielelor* în intenția de a deveni „drama imperativului violent și categoric al dreptății sociale”¹. Existența lui Gelu Ruscanu, impresionantă mai ales prin descompunerea spirituală finală și prin certitudinea oportunității în dispariția sa fizică, a costat pe scriitor prețul unei dăruiri, care în ultimă instanță a dus la o viață de simbioză cu eroul: „ca și eroul meu n-am putut să mă desprind pentru tot restul vieții de jocul ielelor întrevăzute în sferele albastre ale conștiinței pure”². Criza intelectuală care atinge intensități în tragism nu face din Gelu Ruscanu un caz patologic, ci un caz de conștiință³. Ruscanu nu e un caracter.⁴ Un caracter nu este în funcție de jocul revelațiilor în conștiința sa”, spune Camil Petrescu. A ignora în Gelu Ruscanu revelația în conștiință înseamnă a-i anula esența. Evoluția eroului este condusă de așa manieră încât efectul să fie o negare a afirmației leibniziene; lumea aceasta nu este cea mai bună cu putință, demonstrează scriitorul român. Ruscanu trăiește revelația dreptății absolute, el văzuse jocul ielelor. În rapiditatea cu care se distanțează de puterea de înțelegere a semenilor săi, cel care îndrăgise lumea ideilor pure atinge superlativul în renunț. Gelu e terorizat de împlinirea imperativului pe care însuși și-l propusese: asasinul Sinești nu va ajunge ministrul justiției. Este evident aforismul „cîtă luciditate, atîta existență, deci atîta dramă”⁵. Eroul de idei este lucid pentru că este conștient de starea de fapt în care se află. Exagerînd, am zice că nu era stăpînit de idei, ci de viziuni.⁶ Propriu-zis, însă, acești eroi nu trăiesc mistificați în lirism. Ei descoperă atunci cînd se înșală asupra unor fenomene pe care crezuseră că le posedă în adevărata lor esență. Pentru un erou care își soluționează în modul cunoscut drama autoînșelării („lașitatea autoamăgirii” — Gralla) afirmația că amăgirea era „un antidot pe care îl propunea conștiința lui pură în fața realității”⁷ mi se pare improprie. Gelu este preocupat de modul în care avea să dea la iveală scrisoarea Mariei Sinești, care îl releva pe viitorul ministru în postura asasinului. Deși convins, în luciditatea sa, că publicării documentului îi va urma riposta răzbunătoare a victimei care l-ar fi prezentat în fața opiniei publice drept fiul unui delapidator (află că tatăl său pe care-l venerase se slujise de Sinești în condiții financiare precare lui), Gelu își dozează efortul în căutarea argumentelor care să confirme oportunitatea ultimului risc. Sinești propune eliberarea lui Boruga, care slujitor demn al ideilor socialiste, este amenințat de epuizare între zidurile închisorii. Fidel îndeplinirii conceptului kantian de

¹ *Addenda la Falsul tratat pentru uzul autorilor dramatici în Teatru*, Fundația pentru literatură și artă, vol. III, 1947.

² Camil Petrescu, *idem*, în *Teatru*, vol. III, p. 448.

³ Surprinde aprecierea lui B. Elvin care socotește că tocmai un asemenea caz de conștiință nu admite complexitatea (*Camil Petrescu*, p. 102).

⁴ H. Bratu vede în Gelu Ruscanu un caracter, ca reprezentînd o forță unitară neinfluențabilă (*Studiu introductiv*, la *Teatru*, vol. I, E.S.P.L.A., 1957, p. 22).

⁵ Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, 1957, p. 308.

⁶ A fi lucid, găsește B. Elvin, „presupune a cunoaște de la început alternativele și a alege o ieșire” — B. Elvin, *Camil Petrescu*, ed. cit., p. 176.

⁷ *Idem*.

dreptate în sine, Gelu este pentru jertfirea eroului și suportînd contraargumentele lui Praidă trăiește dorința de a evita punerea soartei unui om deasupra cauzei. Gelu necunoscînd dreptatea de clasă, plutînd în sfera pură a abstracțiunilor declară că militează alături de fruntașii socialiști atîta vreme cît faptul se subsumează esenței, dreptății absolute. „Toată puterea noastră de a spune ceea ce spunem vine din conștiința acestei dreptăți absolute. Un singur caz de excepție ar anula-o precum dacă o singură dată doi și cu unu ar face patru, toată matematica ar fi nulă.“¹ „Mi-aș da viața pentru muncitorime numai și numai fiindcă ea stă sub steagul dreptății și nu dimpotrivă“.² Gelu socotește că legile ei adevărate sînt conștiința noastră. Peste dilema în care eroul căzuse cînd în Sinești vede condamnarea propriului lor trecut, se așterne plaga fatumului. „Nu descoperirea faptului însuși că tatăl meu s-a sinucis... Acesta e un fapt trecut... Că sînt fiul tatălui meu. Și ăsta nu un fapt trecut.“³ Nu se sinucid decît cei cu imaginație foarte puternică. Sinuciderea este o demonstrație de forță“⁴, pentru erou și nu o evitare a temerii supraviețuirii. Demisionează și răspunde cu indiferența dispărutului. Boruga va fi eliberat. El dorește numai alte legi „cele fără excepție sînt îngrozitoare“⁵.

Este remarcabilă opoziția de idei dintre tactica pe care o propune Praidă „autoritatea noastră de luptători nu vine din conștiința noastră, ci din măreția cauzei“⁶ și opinia lui Ruscanu pentru autorul care intuiește autentic momentul social. Dispariția convulsivă a eroului, reacție firească a spiritului lezat de eroziuni incurabile, este clarificată de concluziile lui Praidă : „era prea inteligent ca să accepte lumea așa cum este, dar nu destul de inteligent pentru ceea ce voia el“⁷. Frenetica sa existență intelectuală fusese infirmată de practica vieții sociale și politice. Sfîrșitul lui Gelu Ruscanu relevă în istoria dramelor lui Camil Petrescu cel mai tragic deznodămînt al eroului care văzuse *Jocul ielelor*.

Prolog dramatic, *Jocul ielelor* își va găsi eroul ipostaziat în Pietraru, Gralla și Vălimăreanu în procesul unor diverse soluționări : „Există familii de spirite între care este posibilă o adevărată inducție psihologică. Ea unește stări spirituale comune, manifestate, însă, în diverse incidente.“⁸ Cu *Suflete tari*, autorul își propune să răspundă eroului standhalian din *Le Rouge et le Noir*, pentru că spiritul său excesiv polemic lucra „cu predilecție în opoziție cu ceva“⁹. Ca și Julien Sorel, Andrei Pietraru în aparența calmă a timidității consumă cu putere energii morale, în convingerea că se va realiza în sînul spi-

¹ Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, E.S.P.L.A., 1957, p. 264.

² *Idem*, p. 267.

³ *Idem*, p. 308.

⁴ *Idem*, p. 322.

⁵ *Idem*, p. 312.

⁶ *Idem*, p. 312.

⁷ Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, E.S.P.L.A., 1957, p. 329.

⁸ Camil Petrescu, *Opinii și atitudini*, Editura pentru literatură, 1962, p. 275.

⁹ Camil Petrescu, *Addenda la Falsul tratat pentru uzul autorilor dramaticei*, Teatru, ed. cit., vol. III, 1947, p. 493.

ritelor superioare, a nobleței de sânge. Andrei Pietraru, însă, nu este un arivist¹. Tensiunea în conștiință pe care o trăiește eroul dramei absolute exclude arivismul fie el și ipotetic. Perspectiva în care Andrei descifrează eventualitatea unei reușite intelectuale ca soț al Ioanei înseamnă regăsire, nu parvenire și este singurul mobil al luptei către împlinirea aspirațiilor supreme.

La fel în cazul lui Radu Vălimăreanu zbuciumul erotic al eroului ar fi amenințat de banalitate, dacă personajul n-ar fi o arteră din organismul viu, dramatic al lui Camil Petrescu. Radu trăiește aprehensiv părăsirea sa de către Mioara. Este trădat de femeie, de însuși mobilul artei sale: „toată arta mea era pentru ele”². Ca și Andrei Pietraru care dacă ar cuceri un continent fără ca faptul să-l cunoască Ioana i s-ar părea ireal, Vălimăreanu își dorește celebritatea tot pentru a ști Mioara că devine celebru. La Pietraru așteptările continue cu toată certitudinea momentelor care urmau sînt suspendate de cruda descoperire a motivului pentru care Ioana ceruse ca Bazil să renunțe la duelul „cu bibliotecarul tatălui său”. Înțelegînd că nu intuiește în el decît servul, eroul rupe inerția tăcerii și procedează la ultimul risc: femeia iubită sau moartea. Ce a vrut Andrei din dragostea Ioanei? Ce a vrut Gralla de la Alta? Dar Radu de la Mioara? „Ce vreau?... să-mi arăt mie însumi cine ești. Dacă mă sinucid să nu crezi că este pentru dumneata. Am vrut numai să fiu eu însumi”³. Liber pe hotarele mele, cum spuse o dată constructorul Solness.

Identificabilă ca factor comun între toți eroii literaturii de idei este permanenta tendință de a deveni ei înșiși, de a căuta dezlegări de ordin ideologic în raportul individ și societate. În gravă discordanță cu societatea, acești eroi care cunosc voința secretă a vieții trăiesc într-o permanentă autoanaliză. Suspectîndu-și cu toate simțurile ascuțite și aplecate asupra intimității viața interioară, eroii egali cu ei înșiși sînt victimele propriilor lor principii. Pasărea albastră este expresia simbolică a țelului intangibil. Cînd copiii găsesc pasărea după care foarte semnificativ aleargă în vis, aceasta apare fie sub o altă culoare, fie într-un trup neînsuflețit. Nora trăiește în aparență privată de griji. Cînd înțelege, însă, că fericirea ei în căminul cald al soțului i-a frustrat personalitatea, Nora vrea să cunoască viața prin propria ei experiență, ea lovește convenționalismul penal: „proaste-s legile. O fată să n-aibă dreptul să-și iscălească pe tatăl ei care trage să moară cînd așa îl cruță de necaz; o femeie să nu aibă dreptul să scape viața bărbatului ei”⁴. Ca individ Nora s-a autoînșelat. Cine nu recunoaște în gestul independent al Norei pe Ellida, care, trăind după căsătorie nostalgia dragostei pentru marinarul străin, este gata să-l urmeze și nu renunță decît în momentul în care soțul o lasă să procedeze în numele independenței supreme: „mi-ai dat puțința să-l am, de aceea pot să renunț la el”⁵. Acolo unde puterea voluntară reușește, nu înseamnă că pasiunea e suspendată, dimpotrivă, ideea în sine este întreținută de aceasta, cum remarcă François de Curel. Eroul dramei de idei trăiește în lumea abstractă

¹ H. Bratu și V. Mogilescu apreciază abuziv în erou „avarismul care ...apare sub forma lui mistificată”, sau pe ambițiosul „care dorește să parvină nu însă pervertindu-și conștiința”. *Studii introductive, Teatru*, vol. I, 1957, p. 31.

² Camil Petrescu, *Mioara*, E.S.P.L.A., 1957, p. 73.

³ Camil Petrescu, *Nebunia lui Andrei Pietraru*, București, 1925, p. 137.

⁴ H. Ibsen, *Nora*, E.S.P.L.A., p. 58.

⁵ H. Ibsen, *Femeia mării*.

a extracției cerebrale, pentru că negăsindu-și orbita în cotidian evadează într-o nouă condiție umană, imaginară. Richard Dudgeon se dedică cu o pasiune inegalabilă diavolului. „Am crescut respectînd legea propriei mele firi“¹, este argumentul înrudirii sale cu eroi ca Gralla, Ruscanu, Andrei Pietraru.

Andrei cu hiperfuncțiunea simțului și intuiției sale o respinge pe Ioana cînd este gata să-i cedeze. O vrea formidabilă. Numai așa îl pasionează. („Dacă nu poți prețui ceea ce ai, caută ceea ce ești în stare să prețuiești, spusese Pygmalion Lizei, care materializa propria sa creație“²). La fel Gelu Ruscanu cînd afirmă că în dragoste greșeală nu există sau ca Gheorghidiu care intuieste în mobilul psihologic al dragostei „un monoideism voluntar la început, patologic pe urmă“. Și totuși femeia nu înțelege atunci cînd din dragostea ce-o unește cu bărbatul își poate lua partea ei“³. Chiar în riposta antipirandelliană (depersonalizarea nu există)⁴, scriitorul demonstrează prin refuzul lui Mihai (victima unui șoc nervos provocat de pierderea iubitei), de a consimți la dragostea pe care i-o oferă clinic geamăna acesteia, că argumentul erotic în intuiția sa magnetică față de ființa sa iubită nu poate răspunde dedublării. Îngustînd necesitatea de exclusivitate erotică a eroilor lui Camil Petrescu, s-a acuzat în iubirea absolută a lui Ruscanu trinitatea : Maria, Gelu și Sinești⁵. Raportat la exigențele spirituale ale eroului, Ruscanu nu întreține compromisiuri. Renunță la ideea căsătoriei cu femeia iubită (și ruperea ei de lîngă Sinești îl confirmă pe intransigentul Ruscanu) pentru că infidelitatea ei, fie numai gîndită, a anulat definitiv „monada“, „echilibrul absolut“. Este adevărat că Ruscanu omite un timp să denunțe conținutul documentului, dar Gelu, care absorbit de ideea dreptății absolute renunțase la viața intimă, nu poate fi conceput decît în sensul că documentul respectiv nu l-a interesat decît în momentul în care Sinești, asasinul, avea să devină ministrul justiției.⁶

Finalul pieselor urmărit în succesiunea variantelor oferă posibilitatea elucidării evoluției de concepție a autorului, în raport cu existența eroilor săi. În 1925, versiunea din *Suflete tari* subintitulată *Nebunia lui Andrei Pietraru* îl surprinde pe erou eșuat în cunoscutul final în care hotărîndu-se să se sinucidă cred că răspunde constatării că realitatea îi contrazice aspirațiile. Începînd cu 1946—1947, piesa care în ediția *Fundațiilor* figurează sub titlul ultim îl prezintă pe eroul (înstrăinat de propria-i persoană)⁷ nu împiedicat de Ioana de a se sinucide ca în ediția 1925, dar nici mort. „Andrei al dumneavoastră a murit“ sugerează moartea etică a eroului, prăbușirea în urma desființării unui ideal, singurul care îl întreținea.

În ultimele două versiuni finalul tragic este validat prin opoziție de prologul care dezvăluie sensul revelațiilor în conștiință. În atmosfera incertă

¹ Bernard Shaw, *Discipolul Diavolului*, E.S.P.L.A., 1956, p. 206.

² *Idem*, *Pygmalion*, p. 442.

³ Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, E.S.P.L.A., 1957, p. 36.

⁴ B. Elvin vede în piesele lui C. Petrescu, *Iată femeia pe care o iubesc și Profesorul dr. Omu vindecă de dragoste* ca fiind născute din dorința de a găsi audiență în rîndurile publicului burghez (Camil Petrescu, p. 130).

⁵ B. Elvin, *Camil Petrescu*, p. 80.

⁶ B. Elvin, *Camil Petrescu*, p. 107.

⁷ *Cineva face glume sinistre cu mine*, Mioara, 1925, p. 87.

a decorului, tabloul agită câteva dialoguri produse între personaje dematerializate în măsură să sugereze în existența lor fictivă visurile eroului. Andrei apare simbolic contemplînd revolverul, dar trăind în același timp împlinirea imaginară a visului. Deși are conștiința șanselor sale în atingerea idealului, eroul se manifestă obosit de timiditatea care îl amenință în neputința acțiunii, cu primejdia unei apatii. Într-un fel, timiditatea lui extremă își găsește explicația în ambițiile care generau atitudinea aceea de rezervă, pregătit mereu să evite ridicolul. Când echilibrul momentelor în serie se rupe, violențe cu care Andrei se ridică în fața Ioanei este impulsul necesității de reabilitare a capacității sale de acțiune, paralizată. În audiența pe care n-o solicitase acesteia, Andrei se lovește de prezența de granit a femeii iubite. Severitatea interogativei cu care e primit de sfinxul viu îi anunță concedierea. Situația se complică cînd jongleria ironică, voită, dar inconștientă a Ioanei îi atinge nefast sensibilitatea; imperativele nu admit replică. După mărturisirea dragostei, o a doua lovitură; prăbușirea idealului. Ioana a privit în sufletul său și efectul fu invers celui scontat: batjocura.

Ipostaza reappare la Gralla care în momentul dăruirii intimității sale Altei, aceasta îl lovește atunci cînd nu bănuia. Indiferente fiindu-i consecințele, Pietraru joacă ultima carte: „m-am jurat că astă-seară înainte de miezul nopții să vă sărut mîna. Dacă n-am izbutit să fac aceasta, îmi sfărîm tîmpla“¹. O destindere spontană îl face să pătrundă drama cu toată liniștea lucidității: „dumneata ești binecrescută, cultă, manierată, iar eu sînt aici adevărat ca viața însăși. Eu trăiesc fie și fără să-mi dau seama literatura, dar dumneata literaturizezi viața“². Andrei trece cu succes momentul în care Ioana cade victima argumentelor lui. Ea este cea care acum trăiește chinurile revelațiilor în conștiință. Il remarcă pe Andrei, apreciindu-i forța cu care își verifică puterea de acțiune. Convinsă că alături de bărbatul care o iubește poate fi condiția realizării lui intelectuale, sfîrșește prin a-i accepta dragostea. Sfîrșitul tragic demonstrează însă absoluta incompatibilitate între intelectualul adevărat și realitatea pe care neînțelegînd-o îl trădează în momente de apogeu. Andrei se înșelase ca și Gralla cînd a intuit în Ioana femeia care privindu-i în suflet îl poate înțelege. Andrei nu poate crede femeia care cade, nu-l mai interesează. Eroul trăiește nostalgia dureroasă a momentului în care ea, privindu-l în toată nuditatea sentimentului, l-a refuzat. Revenirea nu exclude recidiva, în luciditatea severă a flămîndului de absolut.

În finalul piesei din ediția 1957, eroul este salvat de la sinucidere.

Radu Vălimăreanu este un Andrei Pietraru, care pus în afara vieții sociale își găsește suportul moral în Mioara, femeie care și pentru bibliotecarul Dorcanilor avea să fie stimulul creației sale artistice. Radu Vălimăreanu este ca și Ladima sau Comșa, dar fără profunzimea lor, expresia strivirii intelectualului de societatea ostilă. În galeria tipurilor lui Camil Petrescu el nu este un erou în deplina proprietate a termenului (scriitorul supusese la analiză

¹ Camil Petrescu, *Suflete tari*, E.S.P.L.A, 1957, p. 143.

² *I d e m*, pp. 146—147.

dramaticul în sine, renunțând la canonul scenic), ci un om obișnuit pus la încercări. Tensiunea în conștiință este provocată tot de femeia care nu poate avea acces alături de el către absolut. „Ar fi greu de lămurit dacă el are dreptate afirmând că lumea l-a părăsit din cauză că e desfigurat, sau poate numai i se pare lui că e desfigurat din cauză că e părăsit de femei.“¹ În textul publicat în „Caietele cetății literare“, finalul prevestește resemnarea lui Pietraru, din ediția 1925. „Bandajul are să-mi amintească... de ce am fost în stare să fac, pentru ca durerea să mă facă să fiu eu însumi.“² Voind să se reîntoarcă la arta sa, Radu nu se ridică totuși deasupra mediocrității lui. Dorința de a frânge în mâini viața este paralizată de constatarea dispariției premeditate a Mioarei, după care aleargă anulând întreaga tiradă anterioară. În evoluția experienței scriitoricești și ideologice, Camil Petrescu renunță la deznodământul tragic și în ultima versiune Vălimăreanu se află fericit alături de Mioara. Drama însă nu-i soluționată. Este finalul pe care îl înregistrează ediția din *Biblioteca Teatrului Național*, seria a III-a, nr. 33, *Mioara* sau *Toată lumea e sinceră la 20 de ani*, final puțin convențional în exagerarea situației pe care o prezintă paranteza; Radu immortalizează pe pânză chipul suferind al Linei în agonie. Sfârșitul din ultima ediție îl reproduce pe cel din *Fundații*. În succesiunea lor lucrurile par neverosimile, în sensul că prea e de convenit că dezlănțuirea sălbatecă a victimei care vrea să încerce ultima lovitură și a Mioarei care-l părăsește să fie suspendate de moartea Linei.

Act venețian în intenția scriitorului urma să completeze durata *Mioarei*. Eroul abandonat de ingratitudea societății pentru care își jertfise liniștea găsisese în Alta (actrița care renunțase la dubioasa morală a culiselor) revelația propriului ideal. Pătrunsă cu atenție, drama erotică a lui Gralla apare ca rezultatul descoperirii de către erou a nefericitului decalaj existent între ideal și real, între certitudinea unor aprecieri conștiente și esența lor falsă. Personajul prin repetate autoverificări și-a compus imaginea unei integrități morale și fizice. Ca și Bălcescu „trebuie să recunosc că am uneori o excelentă părere despre mine“³ eroul are conștiința propriei valori, ca patriot care socotește că realizarea sa superioară își are utilitatea pe care o solicită viața. Alta, însăși, deși trăiește mândria de a fi martora de încredere a tuturor planurilor de luptă ale soțului este un suflet polivalent și în neputința cuceririi unor satisfacții de alt ordin, nu trăiește conștientă gravitatea trădării omului pentru care devenise o esență, o iubire monadă și se dăruie lui Cellino sub imperiul necesității de evadare din monotona existență domestică. Gralla trăiește sentimentul îndoielii de sine pentru prima dată și în explicația pe care încearcă s-o dea accidentului, descoperă că puterea cu care se aprecia era numai o frenezie. Pietro nu face din actul trădării un cap de acuzație Altei, ci socotește că singur s-a înșelat, nu că a fost înșelat. Alta a acționat așa cum i-a cerut-o condiția ei, eroul însă a greșit în alegere hiperbolizându-i virtuți minime. Gelozia, împinsă de unii

¹ Camil Petrescu, *Mioara*, E.S.P.L.A., 1957, p. 75.

² Camil Petrescu, *Mioara*, *Caietele cetății literare*, p. 102.

³ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 102.

pînă la apropierea de Othello¹ este improprie eroului dramei absolute care, egal numai cu el însuși, descoperă cu luciditatea pasiunii că se îndrăgostește de idei și imagini despre oameni, mai mult decît de oameni.

A vedea în drama erotică a eroilor de idei gelozia înseamnă a o priva de centrul de greutate. În cazul eroilor lui Camil Petrescu, drama conjugală își mută tensiunea pe drama cunoașterii. Ediția din „Caietele cetății literare“ unde, alături de *Mioara*, *Act venețian* figurează într-un singur act, din punct de vedere scenic rezistă cu netă superioritate comparativ cu ultima versiune complinită cu actele I și III. Ca evoluție ideologică și de concepție artistică faptul are însemnătate. Prima versiune făcea din Gralla opusul temperamentului inițial. Eroul își consumă ultimele rezerve într-un involuntarism care îl abandonează morții, (părăsindu-se ca un sinucigaș își apleacă fruntea pe braț. Alta lovește²). Ultimul act al ultimelor versiuni îl prezintă pe Gralla în procesul acelei autoanalize, a eroului care a privit în sine. Încearcă certitudinea propriei insuficiențe cînd cere Altei să nu declare faptul real: „Să-ți cer... să minți... îți arată... cît de ridicol m-am amăgit... că sînt afară de rînduri“³. Eroul are nevoie de certitudini, fără de care nu există „frumusețe și adevăr“ și operează obsesiv oscilațiile Altei: „Caută în tine și vezi de mi-ai preferat pe acel bărbat“⁴. Eroul este cutremurat de gîndul că probabil ar mai putea fi și alte împrejurări în care să se comporte ridicol. Preferința Altei în momentul alegerii îl aruncă pe Gralla în drama oribilei descoperiri că a trăit automatificat, crezîndu-se, naiv, un om deosebit. Spre deosebire de Pietraru, Gralla, care luptă să cunoască lumea pentru a o înțelege și nu „pentru a o domina“⁵, se menține la luciditatea inițială minus încrederea în sine. Conștiința ridicolului îi poruncește dispariția. Gralla nu cunoaște erupția lui Radu și Andrei în pierderea absolutului, suportă tacit și în ultima variantă își găsește salvarea în Cellino, venețianul de care se convinge că a receptat pînă la perturbări interioare măreția de spirit a eroului. Acesta este sensul încrederii acordată de Pietro, erou de idei, lui Cellino care, într-o ciudată interpretare, a fost văzut silit de scriitor „ca în ultimul act să devină fără o convingătoare motivare psihologică un personaj simpatic, purificat, pe care însuși Gralla îl absolvă de orice vină“⁶. Gralla, ieșit de sub supravegherea caldă a Altei „îngrijitoarea“, își revine numai crezînd în acțiunea transformatoare pe care a exercitat-o asupra lui Cellino care îi solicită tutela etică și profesională. Rațiunea îl rea-

¹ A. I. Săndulescu, *Studiu introductiv la Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura pentru literatură, 1962, p. IX. Ov. S. Crohmălniceanu vorbește de „gelozia în detaliu“ văzînd în drama lui Gheorghidiu o „monografie a geloziei“. (*Studiu introductiv, Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, E.S.P.L.A., 1960, p. 7). H. Bratu și M. Gogulescu apreciază comportarea lui Radu ca fiind a unui „gelos în degringoladă“, ca și „pasiunea carnală a Ioanei care prilejuiește un furibund acces de gelozie“ (*Studiu introductiv*, E.S.P.L.A., 1957, p. 31 și 38).

² Camil Petrescu, *Act venețian*, „Caietele cetății literare“, p. 151.

³ Idem, *Act venețian*, p. 180.

⁴ Idem, p. 203.

⁵ B. Elvin, *Camil Petrescu*, p. 212.

⁶ Dumitru Solomon, *Problema intelectualului în opera lui Camil Petrescu*, p. 12 („trebuia să triumfe teza că singură femeia e culpabilă“).

duce în dorința reabilității. Către un final salvator mersese și Vălimăreanu, dar formal, nu printr-o atitudine constructivă, de om angajat ca Gralla.¹

Cu privire la modul de a soluționa contradicția intimă care dezlănțuie drama eroilor este de menționat evoluția sensibilă a autorului, care în Vălimăreanu, Pietraru și Gralla evită fatalitatea care împinsese pe Ruscanu la ultimul gest.² Eroinele lui Camil Petrescu sînt fatale realizării intelectuale a eroilor de ele îndrăgostiți tocmai pentru că sînt plămădite din aluatul iresponsabilității. Alta, Mioara, însăși Ioana catalizează dramele amintite neputîndu-se autodepăși într-o viață care nu le solicită în nici un fel de perspective. Scriitorul nu intuiește așa cum s-a afirmat în femeie condiția ei minoră³ ci pe victima unei societăți care nu-i reclamă constructiv capacitățile. Aceste eroine trăiesc și ele tensiunea în conștiință. Sînt eroine de idei. Ioana se regăsește numai în postura de femeie care ar condiționa realizarea intelectuală a soțului. Ca și la Pietraru sau Gralla, drama ei este autoînșelarea : „ceea ce nu pricep e cum de am putut să văd în dumneata un om întreg“⁴. Alta care nu amenință viața soțului decît în dorința de a-i spulbera lui Cellino bănuiala că l-a atras în cursă în sadismul unei răzbușări mesohine (gestul e la înălțimea etică a eroului de idei) și nu „pentru a-și feri amantul de răzbușarea soțului“⁵ se teme și ea că a greșit în alegere : „n-a fost în mine decît iubire, întoarsă poate și rătăcită, dar neconținut iubire. N-am vrut decît să dăruiesc“⁶. Într-o puternică introspecție socotește crimă faptul că l-a lăsat pe Pietro s-o ridice pe un tron nemeritat. Cînd înțelege că pentru el este o simplă prezență independentă de trecut, Alta admite că nu are nimic din femeia gîndită de Pietro (aceea era fără slăbiciuni, aceea îl interesa) : „m-am înșelat ca un trecător care ia pe altul drept o cunoștință mai veche“⁷. Ca și Maria Sinești, femeia lui Camil Petrescu Alta vrea certitudinii : „Nu-i în tine nici o părere de rău că femeia pe care ai iubit-o e totuși moartă ? Nu sînt eu totuși femeia pe care trebuie s-o iubești ?“⁸. Ma-

¹ Zoe Dumitrescu-Buşulenga, afirmînd că „sfîrșitul piesei echivalează tot cu un fel de sinucidere, Gralla pleacă în lume însoțit de slujitorul său Nicola“, neglijează faptul că tocmai acest mod de a supraviețui durerii de a se fi automistificat, renunțîndu-se la sfîrșitul fatal (Actul II), este revelator pentru evoluția ideologică a autorului dramelor de idei. (*Studiu introductiv la Bălcescu*, Editura Tineretului, 1961, p. 14).

² D. Graur, cu o optică curioasă, socotește că „atunci cînd drama cunoașterii nu culminează cu moartea... eroii lui C. Petrescu... sufletește totuși sînt niște oameni morți“. (*Contribuții la definirea evoluției lui C. Petrescu de la realismul critic la realismul socialist în „Limbă și literatură“*, 1964 (VII), p. 217).

³ Elena, eroina piesei rămasă în manuscris, infirmă afirmații ca : „Actul venețian constituie o demonstrație artistică a ideii că insuficiența femeii este o condiție fatală a sexului“, sau „fiecare operă este un lung proces care dezvoltă culpabilitatea femeii... dovedindu-se incapabilă de a depăși condiția de sex“. (H. Bratu și V. Molescu, *Studiu introductiv*, E.S.P.L.A., 1957, p. 27 și 55, *Teatru*, vol. I, 1964, p. 26.)

⁴ Camil Petrescu, *Suflete tari*, E.S.P.L.A., 1957, p. 187.

⁵ B. Elvin, *Camil Petrescu*, p. 110. Zoe Dumitrescu-Buşulenga : „Amintirea dragostei din tinerețe pentru frumosul nepot al dogelui... depășește trainica legătură de inimă și spirit dintre ea și Pietro și asta în așa măsură încît ea încearcă să-l asasineze pe Gralla“, în *Bălcescu*, Editura Tineretului, 1961, p. 12.

⁶ Camil Petrescu, *Act venețian*, E.S.P.L.A., 1957, p. 229.

⁷ Idem, p. 233.

⁸ Idem, p. 233.

ria : „dreptul meu să știu dacă atunci m-ai iubit cu adevărat... dacă trecutul însuși a existat“¹.

Eroina dramei absolute ca și eroii cărora le provoacă sfârșitul fatal se regăsește numai în condițiile reabilității capacității sale de acțiune. Semnalează în sensul evoluției ideologice către rezolvarea dramei feminine *Roata norocului*² rămasă inedită printre manuscrise după moartea autorului. Nu este de loc exagerat dacă intuind în Elena soluționarea dramei feminine, am face o profeție, din nefericire neverificabilă. Discreditarea etică a femeii anterioare eliberării derivă din lipsa unor preocupări majore în viață. Elena biruie, își poate orienta acțiunile într-un sens constructiv ; posesoarea unor copii după niște documente importante ale ministrului, eroina răspunde în numele instanței viitorului.

Dramatica luptă spre atingerea absolutului a însemnat în dramaturgia dintre cele două războaie mondiale o dezbateră foarte atrăgătoare. Pregnant original în modul cum provoacă și soluționează conflictul dramatic, Camil Petrescu nu este totuși singular. Sacrificiul eroului său spre a fi el însuși este tradus în alte ipostaze și circumstanțe de *Domnișoara Nastasia*, care, pentru a deveni ea însăși, răspunde pierderii idealului cu sinuciderea. Necesitatea de ideal îl determină pe Chirică, umilul erou al lui Ciprian, să-și concentreze potențele nesatisfăcătoare în acțiune, într-o mârșoagă pe care o bănuiește o forță latentă. Frământările de absolut sînt trăite îndeosebi de eroii lui Sebastian : profesorul Miroiu trăiește aprehensiv ambianța plăcută a Monei — steaua descoperirii sale rămîne în cele din urmă însă tot fără nume. Mona este convinsă ca și Corina din *Jocul de-a vacanța* că evadarea trebuie să rămînă în sfera ficțiunii, că orice încercare a identificării cu realitatea lor cetățenească înseamnă o dureroasă frustrare a fanteziei, o confirmare a intangibilului. Mai aproape de steaua sa se află profesorul Andronic și aceasta pentru că o plasează pe o orbită terestră. Andronic nu este strivit decît aparent de imaginea lui Alexandru cel Mare. El pornește simbolic pe urmele descoperirilor sale. (Eroinele lui Sebastian sînt însă stimulii eroinelor în căutarea evadării, ele întretin credința în măreție și puritate.)

Contactul cu materialismul dialectic este momentul în care o nouă concepție de lume și viață soliciță forța creatoare a scriitorului a căruia inteligență se poate ridica „deasupra materialului, dar nu se poate lipsi de el“³. Adevăratul tip de revoluționar, erou îndrăgostit de lumea ielelor, va fi salvat de suprema sa dăruire. Dacă Ruscanu, Pietraru și Gralla cad în fața neîmplinirii aspirației către absolut într-o lume care trăia criza declinului, mobilul acțiunilor lor fiind impulsurile conștiinței pure, Bălcescu, identificîndu-și pornirile

¹ Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, E.S.P.L.A., 1957, p. 273.

² „Teatru“, nr. 8, 1960.

³ Camil Petrescu, *Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*, ediția Ceratea literară, 1932, p. 27.

cu cele ale marelui colectiv, părăsește viața cu conștiința înaintării către orizontul care avea să împlinească dorința de veacuri a românilor.

Centrîndu-și atenția în jurul faptelor celor mai fidele realității prezentate, Camil Petrescu execută o autentică reconstituire a momentului de la 1848. Autenticitatea istorică și ceea ce este ficțiune în tipul creat va fi relevat în urma comparației efectuate între textul autorului, documentul patruzecișoptist și înseși opiniile lui Bălcescu, utilizînd textul operelor sale. Revoluționarul român nu are nimic din demonismul martirului romantic al viziunilor trecute. Autorul vede în eroul predestinat nu amplificarea unor virtuți nativ excepționale, ci o sumă a calităților poporului care pentru el coincide cu însuși sensul vieții. Pregătind parcă perspectiva densă și furtunoasă a puiului de om cu „ochi negri concentrați“, Camil Petrescu îi anunță ușor liric personalitatea. „Nimeni n-ar fi putut bănuși... că însuși băiețașul acela negricios... cu ochi gînditori... peste douăzeci și șapte de ani... va duce mai departe... tocmai revoluția lui Tudor Vladimirescu, de care ei fug acum cu toții înspăimîntați.“¹ Surprinderea faptului este suficientă pentru ca Bălcescu să devină atât de cunoscut lectorului, încît faptele următoare ale adolescentului să lase impresia unei tehnici de retrospecție, cititorul uitînd că autorul se află abia la începutul biografiei eroului. Sub pretextul prezentării unui început de viață la Bălcescu, e creionat de fapt intransigentul revoluționar.

Cucerind cea mai mare taină a vieții sale „istoria nu este o știință moartă“, Bălcescu trece cu succes prologul credințelor sale. Este de remarcat similitudinea cu tezele semnate de Bălcescu : „Omenirea nu e staționară... Dezvoltarea ei urmează regulat după legile fizice ale progresului“². În deplină respectare a detaliului de interior, scriitorul își creionează eroul cu timiditatea conștiinței cu care va răspunde realității trecute și cerințelor viitoare. Vizita surorii sale Tița la Gorgani îl surprinde pe deținut în alternativa om-cetățean, care se rezolvă în sensul renunțării la intimitate cu zdrobitorul argument : „nici un despot nu mă va avea în genunchi la picioarele lui. Nu pot părăși singur temnița“³.

Atitudinea și introspecția la Bălcescu nu dezminț paternitatea scriitorului. Ca și Ruscanu altădată, Bălcescu este conștient de efectele distructive pe care le provoacă : „înnegresc viața celor ce mă iubesc“⁴, constatare făcută nu cu resemnarea damnatului (Gelu), ci cu conștiința utilității jertfei lui : „Mi-au lăsat numai un ciot de viață. Aș vrea să mai trăiesc numai alți zece ani și voi răsturna putregaiul lor“⁵. O interesantă suprapunere de concluzii face o sinteză între ceea ce crede scriitorul, eroul său și însăși ființa pe care acesta o întrupează peste un veac. „Nu se poate ca fericirea popoarelor să depindă de un singur om“, îl reeditează pe Bălcescu : „tiranii pot îndoi cruzimile... pentru a opri progresul. Nu vor izbuti niciodată“⁶. Ca sacrificat conștient, „eu tre-

¹ Camil Petrescu, *Un om între oameni*, Editura pentru literatură 1962, vol. I, p. 8.

² Nicolae Bălcescu, *Trecutul și prezentul*, în *Opere*, Fundația pentru literatură și artă, 1940, tom. I, p. 121 (Ed. G. Zane).

³ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 29.

⁴ Idem, p. 32.

⁵ Idem, p. 34.

⁶ Nicolae Bălcescu, *Trecutul și prezentul*, în *Opere*, ed. cit., tom. I (II), p. 121.

buie să trăiesc în zece ani cât alții în cincizeci“. Bălcescu nu este Pietraru, nici Gralla îndrăgostit de o imagine întangibilă. Eroul soluționează și nu caută idei.

S-a discutat nu totdeauna cu argumentarea nimerită abstenenței lui Bălcescu, care ca realitate axiomatică poate contrazice refuzul de a nu-l vedea ascet. Personal intuiesc în creația scriitorului nu o ostentație cerebrală a structurii etice, ci o confirmare a unui mare renunț pe care însuși Bălcescu îl atestă în conștiința că numai acesta îi asigură consecvența mobilului revoluționar. Socotește că nu are dreptul să iubească și să fie iubit și că singur și-a ales această soartă. „Ideile se luptă cu interesele noastre și adesea le biruie. Ele (...) ne povățuiesc jertfa acolo unde instinctul ne-ar povățui egoismul“¹.

Cu acest precedent, teoretizarea ideii de dragoste făcută de autor este în perfectă concordanță cu convingerile eroului: „neobișnuita putere de a iubi... se altoia pe făptura poporului român, căruia el vrea să se dăruiască într-un chip atât de absolut, cum s-ar fi dăruit unei femei unice în viața lui“². Noua concepție despre istorie a scriitorului nu-l duce la forțarea de fraze pe care să i le atribuie lui Bălcescu. Într-o frecventă raportare pe care o urmăresc la textul istoricului afirmația că o revoluție nu se importă, ci izbucnește când procesul pregătitor este încheiat, e completată de istoricul care susține: „revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor“³. Bălcescu își pune suprema năzuință în popor. „Revoluția nu mai e azi un pericol.“⁴ Poporul îi va elibera. Este replică dată lui Danton care socotea că Franța nu e poporul „de azi al Parisului și pentru că ea trebuie să fie cineva... sîntem noi“⁵. Om al concretului, Danton este o sinteză de virtuți și vicii, abil, înțelegător, spontan, lucid, om de acțiune dar și un îndrăgostit de viață. Variante ale aceleiași esențe revoluționare, Danton și Bălcescu mai cu seamă sînt un progres față de căutările anterioare. Danton ca și ceilalți eroi cunoaște aceeași frenezie în luptă, însă nu rămîne insensibil la ceea ce viața îi oferă. Pe linia evoluției dramei de idei, Danton este și riposta negativă a lui Ruscanu, conturată în permanenta polemică pe care eroul o poartă cu acel sumbru și pătimaș cerebral care îl încarnează pe Robespierre. Danton și Robespierre sînt viața și ideea față-n față, se prăbușesc venind în conflict.

Aici este răsturnată controversa Ruscanu-Praida. În dialogul Danton-Robespierre, punctul de plecare este ideea opunerii față de revoluția sîngeroasă. Scrisă în perioada în care Marea Revoluție din Octombrie învinsese, piesa atestă căutările intelectualului. E de prisos de amintit că în piesa ca motiv și manieră precede pe Bălcescu intenția polemică a scriitorului, în dorința de a se autosupune unui examen critic, întorcînd argumente împotriva celui în care altădată își făcuse un idol, deformează realitatea sub raportul autenticității istorice și a caracterelor a căror evoluție este supusă în sensul unor intervenții necesare scriitorului. Prezentarea eroului este incertă, pentru că este fructul unei fascinații cerebrale. Scriitorul hiperbolizează personalitatea pînă la panegiric. Danton este anarhic și prea mare, prea orbit de permanenta reușită ca să

¹ Nicolae Bălcescu, *Filozofie soțială, idem*, p. 203.

² Camil Petrescu, *Un om între oameni*, vol. II, p. 345.

³ Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, ed. cit., tom. I(II), p. 99.

⁴ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 48.

⁵ Camil Petrescu, *Danton*, E.S.P.L.A., 1957, p. 256.

vadă în popor forța generatoare și n-o vedea pentru că necrezînd în ea n-o descoperă. Mînuiește cu artă de jongler replici care desființează protestul marilor anonimi.

Oaspe drag al tabacilor, Bălcescu, în afinitatea pe care o are cu poporul, evidențiază o reacție inversă celei lui Danton. Își primește admiratorii cu decența unei fraze care îndepărtează orice merit personal : „Noi în loc să lucrăm... ne odihnim de prea multă fericire politică“¹. „Revoluția este în mers, pornită de la începutul istoriei românești“². Ideea este regăsită : „cauza revoluției se pierde în zilele veacurilor“³. Însuși punctul al 13-lea al Proclamației care intră în posesia scriitorului este expresia unui întreg studiu : „orice măsură socială ca să fie adevărat bună, cată să satisfacă din trei puncturi de vedere diferite... să fie națională... morală și dreaptă și în sfîrșit... folositoare tuturilor“⁴. Bălcescu nu e un fanatic, dar e supus îndoielilor. „Dacă două sute de ani de lîncezeală națională vor fi închircit cumva în el (popor) acele mădulare care fac ca un popor să fie popor ? De ce oare s-a prăbușit și încercarea lui Vladimirescu ?“⁵ Este monologul care îl reeditează pe Bălcescu din *Trecutul și prezentul*. „Pierzînd suvenirea faptelor mari, sentimentul misiunii, românul și-a pierdut credința.“ Spre deosebire de Danton, care, deși nu-și teme sacrificiul pentru Franța, se simte în divergență cu poporul care răspunde toleranței cu ofensivă : „Mi-e silă... de poporul ăsta... făcut din proști, din lacomi, din răi“⁶, Bălcescu își consumă energia și viața nu în conștiința înșelaturii prăbușit, ci a îngemănării sale de idei cu un geniu căruia îi e străină neșansa : „Frate tabacule, ai murit, dăruindu-te tot. Mai mult decît dumneata n-a dat nimeni pînă acum în toată istoria. Popor român, nu greșește cine crede în tine“⁷. Autorul remarcase că de cînd acel act barbar legase pe țaran de moșie, interesul, sila și nevoia conlucrînd la pierderea independenței, „de atunci poporul se făcu nesimțitor la glasul domnului... nu mai vru a se jertfi pentru o patrie unde nu i s-a lăsat drepturi“⁸.

S-a afirmat că „semnificația actualității unei personalități istorice nu trebuie căutată în ideile, raționamentele sau sofismele prin care ea însăși își justifică aceste acțiuni în conștiința ei subiectivă, ci în efectele obiective, în cazul luptei între clasele sociale“⁹. Nu reproduc opinia decît aderînd în mică măsură pentru că în ipoteza în care unui Camil Petrescu i-ar fi fost indiferente opiniile eroului pe care îl reîntrupează drama n-ar fi existat atîta fidelitate între muză și actul creator. Pe de altă parte, însă, este evident faptul că centrul de greutate va cădea asupra consecințelor obiective, singurele care

¹ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 57.

² Idem, p. 48.

³ Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, ed. cit., p. 99.

⁴ Nicolae Bălcescu, *Despre împrăștierea țaranilor*, ed. cit., tom. I (I), p. 271.

⁵ Camil Petrescu, *Un om între oameni*, vol. II, p. 29.

⁶ Camil Petrescu, *Danton*, E.S.P.L.A., 1957, p. 378.

⁷ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, pp. 66, 86.

⁸ Nicolae Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, ed. cit., tom. I (I), p. 193.

⁹ N. Tertulian, *Transformarea concepției asupra istoriei în opera lui C. Petrescu de la Danton la Bălcescu, Un om între oameni*, p. 71.

ateastă în istoria unui popor o personalitate sau alta. Primordiale în raport cu credințele subiective ale eroului în viață ele nu se exclud totuși.

Ignorînd consecințele grave ale unui conflict cu puterea otomană, eroul găsește replică în numele revoluției : „Trebuie să se găsească un om al revoluției care să vorbească turcilor așa cum merită“¹, face trimiterea la *Drepturile românilor către Înalta Poartă*.

Erou de idei, Bălcescu discută cu obiectivitatea avocatului detașat afectiv de cel care așteaptă sentința : „N-am avut oamenii mei, dar aș fi fericit să fiu eu omul lor“². Către sfîrșitul vieții, eroul care respiră cu convingerea „că va veni o vreme cînd aceste două popoare (român și ungur) nu vor putea pricepe cum de nu au fost totdeauna împreună“³, rezistă lui Avram Iancu ponderînd riposta consecinței cu calmul omului care constată neputința înțelegerii : „Frate Iancule... vei plînge cu plînsul codrilor... nenorocul neamului românesc“⁴. Această adresare literaturizează formulări pe care Bălcescu le avusese : „Nădejdea civilizației popoarelor este în comunicația ideilor, care va veni din comunicația națiilor“⁵. Permanent conștient în acțiunile sale, Bălcescu, bun analist, grefează pe forța pasiunii cerebralul, nu se încurcă în teoretizări și în transplantarea lor practică. Pe linia introspecției mersese pînă la extrem și Danton. Aici trec sub observație întorsătura pe care o suferă sub raport istoric conflictul Danton-Robespierre, care de fapt nu este o mască și exponentul democrat al revoluției, dar care este prezentat slujitor al Patului lui Procust, tocmai ca argumentele să pledeze în favoarea aceluși Danton, de care în fond nu-l distanțau cauze psihologice și social-istorice. Noul tip de erou (Bălcescu) nu cunoaște veleitatea neantului, numele său pulsînd în Pantheonul viu al istoriei. Danton se desparte de viață cu conștiința că eternitatea îl va păstra : „Locuința mea va fi în neant, numele în Pantheonul istoriei“⁶. Bălcescu, cu durerea despărțirii de oameni : „Aș merge pe jos pînă la București ca să simt pămîntul sub tălpi“⁷.

Ediția din 1949 nu cunoaște sfîrșitul sobru al lui Bălcescu care în textul din 1952 se desparte de patrie cu durerea acceptării inevitabilului. Revenirile din 1952—1957 evită în final ușoara melodramă a dialogului Bălcescu — preot la Palermo, cînd eroul, recitînd romantic din *Cîntarea României* (ed. 1949), prezenta un adaus dispensabil.

Amănuntul, spunea Bălcescu eroul, este la baza cunoașterii. Afirmarea este punct de plecare a lui Camil Petrescu în realizarea pretențioasă a unei excepționale figuri care renaște însăși personalitatea istorică.

Printr-o modalitate artistică și filozofică inedită autorului, Bălcescu încheagă convingător un crepuscul de dramă intelectuală, frămîntarea etică și cerebrală a eroilor anterior elibărării, consumîndu-se de data aceasta în puterea deplinei cuceriri a idealului în viitor.

¹ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 72.

² Camil Petrescu, *Un om între oameni*, vol. III.

³ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 92.

⁴ I d e m, p. 94.

⁵ Nicolae Bălcescu, *Filozofia socială*, în ed. cit., tom. I, partea I, p. 206.

⁶ Camil Petrescu, *Danton*, E.S.P.L.A., 1957, p. 409.

⁷ Camil Petrescu, *Bălcescu*, E.S.P.L.A., 1957, p. 107.

O CONCORDANȚĂ GRAMATICALĂ ROMÂNNO-ALBANEZĂ :
MODUL SUPIN

GRIGORE BRÂNCUȘ

Se știe că dintre toate limbile romanice numai româna posedă un mod nepersonal denumit supin. Valorile acestui mod sînt cumulate în România occidentală de către infinitiv. Faptul că supinul există numai în dacoromână (nu și în dialectele românești din sudul Dunării) a dus la idei diferite în ce privește originea lui. Astfel, unii învățați consideră că s-ar fi păstrat din latină¹ cu valoare de substantiv verbal², adică pasibil de determinări proprii substantivului și de determinări proprii verbului. Ideea că româna ar continua supinul latinesc se susține greu. În latina clasică supinul era folosit rar, iar în latina tîrzie populară e înlocuit cu infinitivul.³ Cercetările privitoare la latina orientală nu îl semnalează. Pe de altă parte, valorile supinului românesc nu coincid decît parțial cu ale supinului latinesc. Mod cu flexiune nominală, deci substantiv verbal, supinul nu avea forme decît pentru acuzativ, dativ și ablativ și se folosea pe lîngă verbele de mișcare arătînd scopul acțiunii (*Eo venatum* — „merg la vînat“) sau pe lîngă diverse adjective (ex. *facilis dictu* — „ușor de zis“). În română, supinul, ca verb, e însoțit de o prepoziție (*de, la, pentru*), are mai multe valori și apare și în situații necunoscute în latină. În sfîrșit, în dialectele românești sud-dunărene, un mod supin propriu-zis nu există. Toate acestea ne îndreptățesc să considerăm că supinul din română nu continuă pe cel latinesc și că, foarte probabil, a apărut tîrziu pe teren românesc, ca o consecință a tendinței de dispariție a infinitivului.

Mulți cercetători afirmă că supinul românesc este, la origine, un participiu substantivat. Matilda Caragiu-Marioțeanu, care a publicat o lucrare⁴ consacrată special acestei probleme, consideră că procesul substantivării participiilor pornește de la verbele intransitive. „Odată creată în limbă posibilitatea de a se forma substantive abstracte verbale, din participiile foarte numeroase (75%) ale verbelor intransitive (de ex. *mers, rîs, pășit, răspuns* etc. nu sînt folosite și ca adjective, *n.n.*), extinderea procedurii și la celelalte categorii de participii nu mai necesită o explicație“ (l. c., 36). Concluzia autoarei este că „supin nu există în limba română. Așa-zisul supin este un substantiv verbal, de

¹ Cf. C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del latino volgare*, Milano, 1914, p. 65; W. D. E. L. Cock, *The Romanes languages*, London, 1960, p. 110.

² Cf. É. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1946, p. 271.

³ Cf. C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 65; O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1935, p. 518.

⁴ *Moduri nepersonale*, în „Studii și cercetări lingvistice“, XIII (1962), 1, p. 29 și urm.

origine participială, care denumește acțiunea ca un infinitiv lung sau ca alte substantive verbale (postverbale sau derivate cu sufixe de la alte teme verbale)“ (l. c., 37) ¹.

După părerea noastră se pot distinge trei valori ale supinului din limba română : 1. valoarea de substantiv propriu-zis denominativ al acțiunii verbale : (*la, pentru, de*) *culesul porumbului*. Substantivul poate fi articulat, iar ca determinări nu poate primi decât un atribut. El este echivalent ca sens cu infinitivul substantivat (*culegerea porumbului*) ; 2. valoarea de substantiv-verb : *cal defurat, ne poftiră la scaldat, era la spălat, de omorât, nu l-a omorât jupînul, îl chemase pentru scuturat* ². În aceste exemple, supinul este comutabil cu o construcție verbală personală : *cal care este furat, ne poftiră să ne scaldăm, era ca să spele, ca să-l omoare, nu l-a omorât jupînul, îl chemase să scuture*. Dar pe lângă valoarea de verb, supinul posedă, în astfel de exemple, și pe aceea de substantiv, căci denumește acțiunea. Prin comutare, eventualele determinări ale supinului rămîn neschimbate, de ex. : *pentru spălat rufe, ca să spele rufe*. Această dublă valoare este cunoscută și la infinitivele substantivate (de ex. *ne cheamă la scaldare*) ; 3. Valoarea de verb : *nici de păscurt gîște nu ești bun, merge la secerat grîul, e greu de spus lui Ion, este defăcut, avem de vorbit*. Cu această valoare supinul poate primi un complement direct (și indirect) sau poate fi determinat de un adverb ; se construiește și cu verbe care arată necesitatea și posibilitatea (*a fi, a avea*) sau cu construcții verbale impersonale (*e ușor, e greu*). Cu funcțiune de verb propriu-zis, infinitivul lung nu mai este folosit astăzi. Prin urmare, din acest punct de vedere nu se mai poate vorbi de o echivalență între participiul substantivat și infinitivul lung.

Părerile noastre în legătură cu valorile supinului românesc nu diferă, în esență, de cele expuse în *Gramtica limbii române*, I, ed. a II-a, 1963, Editura Academiei R.P.R., pp. 233—234. Față de aceasta, noi recunoaștem la supin, ca de altfel și la infinitivul lung substantivat, și o valoare de substantiv-verb, intermediară între cea de substantiv și cea de verb.

Deci, funcțiunea de verb a supinului din română nu poate fi contestată. Este adevărat că, la origine, supinul este un participiu substantivat. Dar substantivarea participiului, fie direct, fie prin intermediul adjectivului, nu este o caracteristică a limbii române, pentru că procedeul ca atare poate fi întâlnit în diverse limbi. Problema care se pune în mod particular pentru română și, după cum vom vedea, și pentru albaneză, este de ce acest substantiv de origine participială a ajuns să capete funcțiune verbală, primind compliniri proprii verbului.

Kr. Sandfeld ³ și Al. Philippide ⁴ au remarcat analogia cu albaneza în ceea ce privește unele forme și funcțiuni ale supinului românesc. În ce măsură se poate vorbi de existența unei concordanțe româno-albaneze din acest punct de vedere ne străduim să arătăm în cele ce urmează.

¹ Vezi obiectiile lui M. Gabinschi, *Referitor la supin în cadrul modurilor nepersonale*, în „Limba și literatura moldovenească”, an. VII, 1964, 1, p. 46 și urm.

² Exemplele în *Gramtica limbii române*, I², Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 232.

³ Kr. Sandfeld, *Rumaenske studier*, I, Copenhaga, 1900, p. 63 și urm. ; Idem, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 131.

⁴ Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 610 și urm.

În nici o gramatică albaneză nu se vorbește de un mod supin, ci numai de infinitiv. Acesta este alcătuit, după cum vom vedea, întocmai ca supinul românesc, cu care concordă și ca funcțiune. Două sînt formele principale de infinitiv albanez, alcătuite pe baza participiului : 1. tipul *me punue* — „a munci“, cunoscut numai în dialectul gheg și 2. tipul *për të punuar* — „de muncit“, caracteristic toscăi (gheg *për të punue* este creat, probabil, prin analogie cu tipul tosc).

Mai există două feluri de infinitiv formate tot din participiu, dar precedat de o prepoziție (?) *pa* sau *me* : 1. *pa punuar*, *pa punue* — „fără a munci“ (ex. *iku pa lajmernar* — plecă fără a anunța“, lit. „plecă fără anunțat“) ¹ ; 2. *me të punuar* (de obicei în propoziții temporale în raport de anterioritate, de ex. *me të hyrë, foli* „sowie er eintrat, sprach er“) ²

Formele de infinitiv *me punue* și *pa punuar* (*pa punue*) sînt foarte greu de explicat. Al. Xhuvani, autor al celui mai recent studiu ³ asupra infinitivului albanez, consideră că această limbă a avut cîndva un infinitiv sintetic exprimat printr-o formă de participiu, pe care însă l-a înlocuit cu vremea printr-un infinitiv „perifrastic“ (*me* + participiul). O urmă a acestui infinitiv străvechi s-ar putea vedea în construcție cu verbul impersonal *dubet* — „trebuie“ ⁴ : *dubet bâ* (tosc : *dubet bërë*) — „trebuie făcut“. Explicația propusă nu ține seama însă de deosebirea mare de sens dintre cele două moduri : participiul (*punuar*, *punue*) are, de regulă, înțeles pasiv, iar infinitivul (*me punue*, *pa punuar* sau *pa punue*), înțeles activ. Este interesant de remarcat însă ideea că infinitivul perifrastic *me punue*, caracteristic astăzi dialectului gheg, a fost general în albaneza comună. În sprijinul acestei păreri, emise înainte doar ca o ipoteză, Al. Xhuvani ⁵ citează numeroase exemple de infinitiv format din participiu precedat de *me* din toasca secolului al XIX-lea. De aici se trage concluzia că procedeul exprimării infinitivului printr-o construcție participială cu prepoziție a fost general în albaneza comună.

Infinitivul alcătuit de *me* + participiul (*me punue* — „a munci“), folosit cu valorile infinitivului din limbile romanice, germanice etc., a fost comparat de Sandfeld ⁶ cu infinitivul românesc, care, ca și cel albanez, este însoțit de o prepoziție (comp. rom. *a mînca* cu fr. *manger*). De observat însă că în albaneză prepoziția apare întotdeauna în componența infinitivului (cu excepția construcției de tipul *dubet bërë, do bërë* — „trebuie făcut“, dacă în aceasta trebuie văzut într-adevăr un infinitiv propriu-zis), pe cînd în română există unele situații, totuși rare, cînd infinitivul nu este însoțit de prepoziție (de ex. *știu cînta, pot cînta*).

Tipul de infinitiv *për të punuar* este însă cel care ne interesează în mod deosebit în comparația cu supinul românesc. Acest tip de infinitiv, format din substantivul participial de genul neutru, în cazul acuzativ (*të punuar*) și prece-

¹ Într-o cercetare viitoare ne propunem să urmărim legătura probabilă cu formațiile negative paralele din română de felul : *neanunțat, necules* etc.

² D. r. P e k m e z i, *Grammatik der albanesischen Sprache*, Wien, 1908, p. 195.

³ *L'infinitif en albanais*, „Lingua Posnaniensis“, VIII, Poznan, 1960, p. 66 și urm.

⁴ Cf. N. J o k l, „Litteris“, IV, 207.

⁵ *Op. cit.*, p. 68.

⁶ *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 131.

dat de prepoziția *për* — „de, pentru“, este caracteristic toscă¹, deci dialectului care a pierdut infinitivul propriu-zis (de tipul *me punue*, cunoscut în ghegă). Morfologic și sintactic, acest infinitiv albanez coincide întru totul cu supinul românesc. Cele trei valori (substantiv, substantiv-verb, verb) pe care le-am distins la supinul românesc se regăsesc adoma la infinitivul albanez de tipul *për të punuar* — „de muncit“. Folosit fără prepoziție, el este substantiv propriu-zis, denumind o acțiune: *të punuarit* — „lucratură“ *të ngrënë* — „mîncatul“, *të dalët* — „ieșitul“ etc., avînd însă, în toscă, regimul verbelor (sînt determinate de un compl. direct: *të goditurit mur* — „lovitul peretelui“, cu subst. *mur* în cazul acuz. ob. direct), iar în ghegă regimul substantivelor (sînt determinate de atribute: *të goditurit e murit* — „lovitul peretelui“, cu *e murit* în cazul genitiv. Se observă că cu această valoare apare, ca și în română, cu formă articulată. Și în albanistică s-au susținut părerile diferite că acest substantiv s-ar fi creat fie direct din participiu, fie din adjectiv de natură participială.

Noi credem în valabilitatea celei de a doua ipoteze, pentru că numai astfel se poate explica articolul proclitic: *të menduarit* — „gînditul“ (Se știe că adjectivul albanez comportă de regulă un articol proclitic: *i mirë* — „bun“). Tot la genul neutru, deci cu articolul proclitic *të*, au intrat și adjectivul calificativ substantivate, de tipul *të naltët* — „înaltul (cerului)“, *të gjatët*, — „lungul“ (drumului), *të gjërët*, *të gjânët* — „largul“ (mării) etc. Oprindu-ne încă la valoarea substantivală a formelor de origine participială de tipul *të punuarit* — (rom. *muncitul*), putem observa că paralela cu româna se extinde și asupra substantivelor feminine de proveniență participială. În albaneză, substantivul de origine participială s-au încadrat fie la neutru, fie la feminin, fie la ambele genuri, cu sau fără deosebire de înțeles: *e dalmeja* — „ieșita“ și *të dalët-t* — „ieșitul“, *e folme-ja* — „grăita“ și *të folët-t* sau *të folur-it* — „grăitul“, *e ngrënë-a* — „mîncatul“ etc.² În română, participiul s-a substantivat în același mod. În textele vechi românești, există exemple numeroase de substantive feminine de felul: *agonisita*, *ieșita*, *grăita*, *ascunsa*, *porîncita*, *născuta*, *sfătuita*, *arsa*, *adusa* etc.³

Ținînd seama de conținutul abstract al acestor substantive, integrarea lor la ambele genuri (rom. *ieșitul* n., *ieșita* f., alb *e dalmija* f. *të dalët* n.) este pe deplin justificată, pentru că în ambele limbi și neutru și feminin conțin și substantive abstracte, pe lângă alte categorii de substantive. Din punct de vedere formal însă, explicațiile pot diferi de la o limbă la alta. Pentru albaneză, chestiunea e mai simplă, pentru că participiul se caracteriza, la o epocă mai veche (și azi parțial), printr-un *ë* la finală, ceea ce a favorizat încadrarea lui ca substantiv și la genul feminin, marcat de regulă printr-un *ë*. (part. *ngrënë*, subst. feminin *e ngrënë-a*). În română însă, tipul de substantiv feminin *grăita* se poate explica pe două căi și anume fie direct din participiul în-ă (cf. dr. reg. *am grăită*, arom. *mutrită*), fie refăcut după pluralul neutru, dat fiind că marca

¹ Construcția nu este străină nici dialectului din Albania de mijloc (Elbasan). Cf. A. I. Xhuvani, *Studime gjuhësore*, Tiranë, 1956, p. 211.

² A. I. Xhuvani, *op. cit.*, p. 208.

³ I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII*, traduse din slavonește, vol. I. *Introducere*, București, 1916, p. CXCII și vol. II (*Glosarul*, *passim*); *Tetraevanghelul lui Coresi*, ed. Florica Dimitrescu (*Indicele*, *passim*).

neutrului la plural se identifică cu a femininului (sg. n. *grăitul*, pl. *grăitele*, după care un nou sg. *grăita*.)

În albaneza contemporană, substantivele abstracte verbale de genul neutru, de origine participială (*të thënët* — „spusul“) sînt foarte rare față de limba textelor vechi, în care frecvența lor este neobișnuit de mare. Ele au fost înlocuite treptat cu derivate cu sufixe ca *-im*, *-je* etc. : *kujtim* (= *të kujtuarët*) — „amintire“, *thënje* (= *të thënët*) — „spunere“ etc. Cînd apar deosebiri de înțeles, formele vechi coexistă cu cele noi : *të menduarit* — „gînditul“ (ca proces psihic), alături de *mendim* — „gîndire“ etc. Și în româna actuală numărul neutrelor de origine participială este mai mic¹ decît în limba veche, din cauza apariției unei noi categorii de abstracte verbale create din infinitivul propriu-zis (*cîntare*, *chemare*, *dormire* etc.) sau, ca și în albaneză, prin derivare cu diverse sufixe.

Celelalte valori concordante cu ale supinului românesc, de substantiv-verb și de verb propriu-zis, valori ale construcției de tipul *për të punuar*, pot fi dovedite prin folosirea acestei construcții în exact aceleași situații sintactice ca supinul românesc. Exemple : *sende për të shitur* — „obiecte de vîndut“ ; *i jap për të ngrënë* — „îi dau de mîncat“ ; *për të punuar, punoj* — „de muncit, muncesc“ ; *na kanë thirrur për të punuar arën* — „ne-au chemat pentru (la) muncit ogorul“ ; *shkoj në pazar për të blerë diçka* — „merg în tîrg pentru cumpărat ceva“ ; *i mirë për të martuar* — „bun de însurat“. Întocmai ca în română se folosește în anumite situații specifice, cu verbele *me genë* — „a fi“ *șime pasë* — „a avea“. Iată exemple în care *me genë* este întrebuintat impersonal : *është për t'u çuditur* — „este de mirat“ ; *asht për t'u vu re*² — „este de observat“ ; *atë s'është për ta thirrur në dasëm* — „el nu este de chemat la nuntă“ ; *atij s'është për t'i besuar*³ — „el nu este de crezut“ (lit. „lui nu îi este de crezut“).

De remarcat că, în asemenea construcții, verbul impersonal alb. *është*, rom. *este*, poate fi înlocuit cu alb. *duhet*, *lipset*, rom. *trebuie* : *atë s'është për ta thirrur në dasëm* = *ai s'duhet thirrur në dasëm* ; rom. *el nu este chemat la nuntă*. Modificările sintactice sînt de asemenea identice în ambele limbi : în primul caz, pronumele (alb. *atë*, rom. *el*) este compl. direct, iar infinitivul (alb. *për të thirrur*, rom. *de chemat*) este subiect ; în al doilea caz, pronumele a luat forma nominativului, devenind subiect, iar infinitivul (respectiv supinul) a căpătat forma și funcțiunea participiului propriu-zis. Infinitivul acesta (alb. *për të thirrur*, rom. *de chemat*) poate fi cerut și de formele personale ale verbului *me genë* — „a fi“ : alb. *ti je për të vrarë*, rom. *tu ești de omorît* ; alb. *kejo arë s'është për të mbjellë*, rom. *acest ogor nu este de cultivat*. Și în cazul acesta substituirea cu *duhet* — „trebuie“, dar cu forme personale, este posibilă : alb. *ti duhesh vrarë*, rom. *tu trebuiești omorît*.

Trebuie relevată și construcția paralelă în cele două limbi, cu *me pasë* (rom. *a avea*) ca auxiliar de modalitate exprimînd necesitatea : *kam për të shkruar*, (gheg : *kam me shkruë* — „am a scrie“), rom. *am de scris*.

¹ Faptul acesta se poate constata ușor parcurgînd glosarele de care dispunem la unele ediții de texte vechi românești.

² A. I. X h u v a n i, *Studime gjuhësore*, Tiranë, 1956, p. 211.

³ S h a b a n D e m i r a j, *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, pjesa e II-të (kurs lito-grafiat), Tiranë, 1961, p. 240.

De notat că în ambele limbi acest tip de infinitiv (supin) nu apare după verbe care însemnează în general „a zice“, „a gândi“, „a simți“, „a vorbi“, „a voi“, „a putea“¹ (verbe care în latină cer construcția acuzativ cu infinitiv).

Din cele spuse pînă aici reiese că așa-zisul supin românesc este alcătuit ca și infinitivul albanez tosc de tipul *për të punuar*, dintr-un substantiv de proveniență verbală. Dat fiind faptul că în româna din secolul al XVI-lea, în care infinitivul cu valoare verbală propriu-zisă este larg folosit, supinul ca verb, adică urmat de un complement direct, nu există, e foarte probabil ca apariția valorii verbale a supinului să fie o consecință a procesului de dispariție a infinitivului (prin substantivare sau înlocuirea lui cu subjonctivul)².

În aromână, infinitivul cu valoare verbală apare mai rar ca în dacoromână. Unele construcții cu infinitivul sau cu participiul, notate de Capidan (*Dial. arom.*, 548 și urm.) sînt însă extrem de interesante pentru problema noastră. Astfel, după verbele *va* (=vrea) și *lipsește* (din gr. *ἐλείψα λείπω*, comp. și alb. *lipset* — „trebuie“), ambele impersonale cu sensul „trebuie“, poate apărea infinitivul, construcția fiind echivalentă cu dacorom. *trebuie* + participiul și cu alb. *duhet* sau *do*, *lipset* + participiul. Exemple: *va scriare ună carte* — „trebuie scris o scrisoare“, *lipsește zburire cu un mastur* — „trebuie vorbit cu un meșter“, *lipsește ntribare disi easte acasă* — „trebuie întrebat dacă este acasă“. S-ar putea ca ambele construcții aromânești, cu *va* și *lipsește*, să fie copiate după cele albaneze corespunzătoare: alb. *do bëre* — „trebuie făcut“ (*do* = pers. a III-a sg. a verb. *dua* — „vreau“, folosită impersonal), *lipset bëre* — „trebuie făcut“.

În aromână infinitivul poate apărea și precedat de adv. *ună* cu sens temporal: *ună căderea ș-frînse nărle* — „îndată ce a căzut și-a rupt nasul“. (comp. și dacorom. „o dată ajuns acasă s-a pus ploaia“). În locul infinitivului din această construcție, se poate întrebuința și participiul, sensul temporal rămînînd neschimbat: *ună agiumtă aoațe și intră tu pîne-l'* — „îndată ce-a ajuns aci a și intrat în slujba lui“ (exemplele la Capidan, o.c., 549, 552). Se observă și aici paralele albaneze perfecte: *një të kënduar telegramin u ngrit doli* — „îndată ce a citit telegrama, s-a ridicat și a ieșit“ (exemplul la Al. Xhuvani, *Studime gjuhësore*, 210). Alb *një* — „un, una“, are, în această construcție, același sens cu arom. *ună*, ceea ce dovedește că în aromână avem de-a face cu un calc după albaneză.

Am arătat mai sus că în albaneză există și un tip de infinitiv format din participiu precedat de prepoziția *pa* — „fără“, infinitiv folosit în propoziții „care exprimă o acțiune anterioară față de cea exprimată prin propoziția precedentă“ (Xhuvani, o.c., 210), de ex.: *vatë në pune pa marrë veglat* — „merseși la muncă fără să fi luat (înainte să fi luat, neluînd) uneltele“, *vojti në shkollë pa i bamë gati mësimet* — „merse la școală fără să fi terminat (înainte să fi terminat, neterminînd) lecțiile“ (*ibid.*). În aromână există o construcție asemănătoare: „participiul trecut poate fi unit cu negațiunea *ne* (*ni*) și în cazul acesta, spre deosebire de dialectul dacoromân, acest participiu ține locul unei

¹ Cf. Shaban Demiraj, *op. cit.*, p. 239.

² Pentru repartitia geografică a întrebuințării infinitivului în dacoromâna actuală, vezi Magdalena Vulpe, *Repartitia geografică a construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul în limba română*, în „Fonetica și dialectologie“, V., București, 1963, p. 123 și urm.

propozițiuni temporale : *noaptea si scula, nidată soarili și lucra* — „noaptea se scula, înainte de a răsări soarele și lucra“ (Capidan, o.c., 553). Credem că și această construcție infinitivală aromânească reprezintă o traducere a celei albaneze corespunzătoare.

În sfârșit, mai este de luat în seamă infinitivul verbal aromân introdus prin prepoz. *tră, tă, tru, tu etc.* (*tră avinari* — „la vînat“ etc.) care corespunde, de fapt, supinului dacoromân și infinitivului cu prepoziție din albaneză.

În concluzie, funcțiunile verbale ale supinului românesc aparțineau, la o epocă veche, infinitivului. Nevoia de a se exprima acțiunea, independent de timp și de persoană, în felul infinitivului, a dus la crearea noului tip de „infinitiv“, supinul, dezvoltat dintr-un substantiv (de origine participială), întocmai ca infinitivul latin, care, la origine, este o veche formă cazuală nominală.

Albaneza și-a creat un tip similar de infinitiv. Substantivele neutre participiale de tipul *të panuarit* sînt cunoscute în ambele dialecte albaneze, dar numai în toscă au devenit infinitive, deci verbe, ceea ce dovedește că acest nou infinitiv era necesar în dialectul care pierduse infinitivul propriu-zis.

În aromână, valorile supinului din dacoromână le dețin infinitivul sau construcțiile calchiate după albaneză.

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU SINONIMIA, SISTEMUL VOCABULARULUI ȘI RAPORTUL LIMBII CU GÎNDIREA

MIRCEA RADU

§ 1. Caracterul sistematic al lexicului continuă să rămână deocamdată o ipoteză insuficient demonstrată. Unele dovezi s-au adunat, dar nu s-a realizat, pînă acum, o prezentare completă și pe deplin convingătoare a lexicului unei limbi ca sistem. Conceptul se utilizează într-un sens larg, de „tot“ organizat și unitar, admitîndu-se înaintea de epuizarea argumentației inductive (pe baza deducției din legile generale ale lumii) că materialul lexical al limbii nu e aruncat în neorînduială și multiplele legături ce se stabilesc în constituția lexicului nu pot fi haotice.

Descoperirea sistemului în vocabular nu se identifică cu modelarea matematică (formalizarea) lexicului (mai precis a semanticii), însă această din urmă operațiune o presupune pe cea dintîi. O treaptă spre dezvoltarea sistemului lexical o reprezintă *studierea categoriilor lexicului, puse în corelație*. Greutatea de căpetenie constă în a demonstra (și aceasta rămîne o sarcină a viitorului) cum totalitatea categoriilor formează, prin interacțiune, sistemul.¹

În cele de mai jos, urmărim explicarea fenomenului sinonimiei, fără a pierde din vedere ideea sistemului lexical. Pornind de la premisa că sistemul (structura) unui obiect implică relații de interdependență în sînul acestuia și, ca atare, în sistemul lexical aflăm un aspect din dialectica obiectivă a limbii², lucrarea de față privește sinonimia nu ca pe un fenomen izolat, ci își propune să stabilească o serie de corelații: sinonimie—polisemie, sinonimia și neologismele, sinonimia și lexicul fundamental ș.a. Prin aducerea în discuție a diverse fapte de limbă ce au raport cu sinonimia, ies la iveală implicațiile largi ale fenomenului studiat, caracterul necesar al sinonimiei, locul ei în sistemul limbii. De asemenea, explicarea sinonimiei duce și la abordarea unor aspecte din problema teoretică vastă a legăturii limbii cu gîndirea.

§ 2. Ne întrebăm care este justificarea sinonimiei. De ce avem la dispoziție, în limbă, adeseori mai multe cuvinte pentru aceeași noțiune? Un prim răspuns îl dă analiza funcțiilor limbii.

Funcția de comunicare cere un nume pentru un obiect, ca atare nu generează cu necesitate sinonimia. Referindu-se la cerințele obiective ale comunicării,

¹ Cf. R. A. B u d a g o v, Сравнительно семасиологические исследования. (Романские языки), Moscova, 1963, pp. 8—9. (Mai departe, se prescurtează С.С.И. Cartea lui Budagov, analizînd „categoriile semasiologice în plan comparativ“, dovedește, printre altele, că utilizarea metodei istorice-comparative în cercetările de semasiologie ajută la evidențierea specificității sistemelor lexicale studiate.

² Cf. A. I. G r a u r, *Studii de lingvistică generală*, Buc., 1960, p. 18 și urm.

acad. Iorgu Iordan spune că „limba, prin subiectele ei vorbitoare, «simte» inutilitatea a două sau mai multe numiri pentru același lucru și de aceea elimină pe cea de prisos, păstrând una singură”¹.

Dar, alături de comunicarea obiectivă (și subordonându-i-se), distingem în limbă funcția expresivității; aceasta implică posibilitatea alegerii între forme echivalente, ceea ce postulează sinonimia².

Cuvîntul reg. *cimotie* pare a nu fi necesar limbii întregului popor, de vreme ce are ca echivalent, în fondul general lexical, pe *rudă*; ar urma deci să nu-l mai întrebuițăm. Dar *rudă* este, în general, neutru din punct de vedere stilistic, pe cînd *cimotie* apare ca batjocoritor în gura lui Richard din piesa *Ucenicul diavolului* de B. Shaw (trad. de P. Comarnescu): „Mă mîndresc cu unchiul meu și cu toate *cimotiile*”³.

Verbului neologism *abhoră* (fr. *abhorrer*) îi corespunde în fondul vechi lexical a *urî*. Iată însă un fragment (dintr-un pamflet scris de Geo Bogza⁴), în care lui *abhoră* nu i se poate substitui *urăște*, *detestă* sau *disprețuiește*, fără a se atenua efectul emoțional-artistic:

„...De douăzeci și șapte de ani ... această brută cazonă (Franco) ... își bate joc de conștiința omenirii, care tot de atîția ani îl *abhoră*” (s.n.).

Alături de cuvintele noi, indispensabile comunicării, aduse în limbă de progresul cunoștințelor ori de alți factori extralingvistici, se ivesc mereu alte mijloace de redare a afectivității și de variere stilistică a exprimării. Funcția comunicării impune însă statornicirea tiparelor vorbirii. În procesul de comunicare, prin reproducere continuă, se precizează și se stabilizează modelele valabile de limbă; nevoia de înțelegere cere forme unice, clare, corespondență riguroasă între noțiune și cuvînt, eliminarea din limbă a tot ce nu este strict necesar. În schimb, expresivitatea, incompatibilă cu fixarea, tinde să spargă tiparele; ea dezvoltă lipsa de rigurozitate și chiar imprecizia (nedeterminarea)⁵, dînd cuvintelor putere de evocare, capacitate de sugestie. Întrebuițarea generală și

¹ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Buc., 1956, p. 43.

² „Pluralitatea mijloacelor expresive... este baza rațională a sinonimiei” (C. h. B a l l y, *Traité de stylistique française*, ed. a III-a, vol. I, Paris, 1951, pp. 95, 104. Se poate spune că existența mai multor posibilități de redare a aceleiași noțiuni reprezintă o condiție *sine qua non* a expresivității (a „stilului”). T. V i a n u arată în *Probleme de stil și artă literară*, Buc., 1955, că în timp ce faptele de comunicare „tind spre unicitate, adică spre forma corectă unică a întrebuițării cuvintelor, a accentuării, intonației, flexiunilor și construcțiilor, faptele de stil tind tocmai către varierea tuturor acestora...” (p. 209). „Teoretic vorbind, putem spune că pentru fiecare fapt de comunicare există un număr indefinit de fapte expresive, de fapte de stil” (p. 209). Sinonime sînt cuvintele care „posedînd același nucleu al comunicării, au note stilistice însoțitoare deosebite” (p. 214). Notăm însă că, pe lîngă *sinonimele stilistice*, ce se deosebesc prin nuanță afectivă, elocvență, relief etc., mai sînt *sinonime ideografice* (noționale), la care diferențierea intră pregnant pe terenul semanticii.

³ B. S h a w, *Teatru*, Buc., 1956, p. 166.

⁴ „Contemporanul”, 26 aprilie 1963.

⁵ Dăm exemple pentru ceea ce înțelegem, aici, prin imprecizie: în terminologia militară, distincția între *proiectil*, *ghiulea*, *obuz* este bine marcată. În stilul poetic, ca și în vorbirea obișnuită, ele pot deveni sinonime. Un militar nu va denumi gloanțele *plumbi*, dar poetul zice: Tu rîzi, căci *plumbii* moi / S-au dus în piept de-a dreptul / Spurcatului ciocoi” (G. C o ș b u c, *Doina*). Pentru a-i desemna pe *exploatați*, scriitorii au găsit o multime de sinonime, expresive, dar mai puțin precise: *dezmoșteniții vieții*, *sclavii vieții*, *objiduiții*, *necăjiții*, *umiliții*, *nedreptățiții*, *împilații*, *asupriții*, *oprimații*, *urgisiții* etc. În loc de *orînduire socială*, se spune uneori *întocmire*... *alcătuire*... etc.

prea frecventă a aceluiași construcții de limbă tocește valoarea expresivă a cuvântului¹.

Astfel, funcțiile limbii apar ca două laturi ale unei contradicții dialectice : prima determinând fixarea, precizarea și organizarea limbii într-un sistem de norme unitar, cealaltă tinzând spre mobilitate și multiplicare de forme expresive.

Dacă sinonimia propriu-zisă ține în special de „expresivitate“, însemnând mai multe cuvinte pentru o noțiune și implicând concurența formelor echivalente, oare nu întreține ea fluctuația vocabularului, defavorizându-i organizarea, împiedicând înrădăcinarea în nucleul lui stabil a cuvintelor de bază ale limbii ?²

Trebuie spus că despărțirea „comunicării“ de „expresivitate“ se face în vederea explicării tendințelor ce ducează contradictoriu în limbă. În realitate, cele două funcții ale limbii sînt interdependente și, uneori, unite într-o fuziune totală.

Presupunerea că sinonimia s-ar opune, în principiu, fixării cuvintelor în vocabular nu se verifică totdeauna, căci atracția sinonimelor (și, deci, gruparea lor laolaltă) joacă adesea un rol cel puțin egal în importanță cu concurența dintre ele. În loc ca organizarea vocabularului să găsească o piedică în sinonimie, întîmpinăm tocmai aici o latură a sistemului limbii. Sinonimia se dezvoltă în interacțiune cu polisemia, mai ales sub impulsul nevoii de expresivitate. Dar, totodată, ele constituie (cum se va vedea) apanajul comunicării, în general. Îmbinarea lor nu periclitează (ci întărește) caracterul sistematic al limbii.

§ 3. În virtutea legăturii indisolubile dintre gîndire și limbă noțiunea și cuvîntul sînt uneori concepute ca două fețe ale unei medalii unice.

Cum de există atunci sinonimie și polisemantism ?

După acad. Iorgu Iordan, adevărul e că „nu există [decît accidental] sinonime propriu-zise, adică mai multe cuvinte pentru aceeași noțiune“. (*Limba română contemporană*, Buc., 1956, p. 43). „Sinonimele (adică ceea ce numim astfel)“ se diferențiază totdeauna semantic, fiecare reprezentînd o altă noțiune, ori, măcar, „o realitate concretă diferită, corespunzătoare aceleiași noțiuni“. În caz contrar, ar fi infirmată unitatea limbii și gîndirii (*ibidem*, pp. 45, 46).

¹ Vendryes, raportîndu-se la noțiunile pentru care s-au creat în limbă mai multe denumiri, afirmă că această „varietate“ „se explică prin uzura semantică ce obligă la primenire“ (*Le langage*, Paris, 1921, p. 255). Mai ales „puterea expresivă“ este atinsă de uzare și slăbește cu repeziune, datorită întrebuițării frecvente a cuvîntului, ceea ce antrenează împospătarea expresivității prin alte cuvinte. Este citată seria : *ennuyant, embêtant, fatigant, crispant, esquinant, éreintant, assommant, tuant, rasant, barbant, canulant* etc. (pp. 252, 253). Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Buc., 1944, p. 13.

² Problema a fost pusă de acad. Al. Graur, care a arătat că un cuvînt, pentru a se consolida în limbă, trebuie să învingă sinonimele ce-l concurează sau să-și diferențieze înțelesul de al lor (vezi *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Buc, 1954, pp. 123, 126) Mai mulți termeni pentru aceeași noțiune „se contrazic și se slăbesc reciproc“ (p. 129). Astfel, folosirea cuvintelor învechite : *dare, dajdie, bir, tribut* sau numai simpla lor „prezență, pe planul al doilea al minții noastre“, învîrzie consolidarea în fondul lexical principal a termenului de circulație actuală *impozit* (p. 111). Sinonimelor li se recunoaște calitatea de a face posibilă exprimarea unor „nuanțe foarte fine“, dar autorul adaugă că fluctuația sinonimică poate veni în detrimentul cuvintelor de bază ale limbii (p. 126). Recomandînd scriitorilor să utilizeze cu precădere nu termeni rari, ci cuvintele de circulație generală, d-sa pledează, de fapt, pentru stabilitatea și organizarea lexicului, împotriva fluctuației, pentru un scris simplu, pe înțelesul tuturor (*Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 334). După acad. Al. Graur, „raporturile dintre sinonime sînt în primul rînd de concurență pentru a acapara forma comună“ ; în subsidiar, se constată și „elemente de atracție între ele“ (*ibidem*, p. 25).

Incontestabil, sinonimele nu coincid în totalitatea conținutului lor ; cu toate acestea, ne întâmpină la tot pasul cuvinte a căror substituire în context nu aduce schimbări semantice. Astfel, este indiferent dacă spunem : „În *bătălia* de la Vaslui, turcii au fost *înfrinși*” sau „În *lupta* de la Vaslui, turcii au fost *bătuți (învinși, biruiți)*”. Deosebirea dintre *bătălie* și *luptă*, pe de o parte, și *a bate, a învinge, a înfringe, a birui* pe de altă parte, ies la iveală în alte contexte. Înțelesurile lor nu se acoperă total, însă în propoziția citată ele redau exact aceeași noțiune, cu deosebiri semantice imperceptibile. (Cele patru verbe subliniază în mod diferit ideea, provocând fiecare un alt răsunet interior. La fel, substantivele *bătălie* și *luptă* se diferențiază prin puterea de evocare.)

Să fie oare vreo deosebire de înțeles între „a răsturna dominația (stăpînierea) otomană” și „a scutura (doborî) jugul (asuprirea) turcesc” ?

Polisemia complică și ea raportul noțiune—cuvînt, fiindcă nu totdeauna sensurile unui cuvînt pot fi socotite componente sau note ale unei noțiuni unice. De exemplu, fr. *glace* înseamnă : gheață, geam (de vitrină), oglindă, înghețată, indiferență etc. Dacă toate accepțiunile (întreg conținutul semantic al) acestui cuvînt ar intra în componența unei noțiuni, ar urma — ceea ce este evident greșit — că fiecare popor construiește alte noțiuni, cu sfere și cu note proprii, pentru că în nici o altă limbă nu vom mai găsi reunite, într-un singur termen, sensurile amintite.

La întrebarea dacă unui cuvînt polisemantic îi corespunde, în planul logic, o singură noțiune sau mai multe, trebuie răspuns prin recunoașterea ambelor posibilități¹. Constatarea că, de multe ori, noțiunea nu este sinteza sensurilor cuvîntului (în diverse contexte același cuvînt putînd reda alte noțiuni) probează însă nu nepotrivirea limbii cu gîndirea, ci concordanța dintre ele : gîndirea descoperă legături și asemănări între obiectele sau fenomenele lumii materiale și ideale, iar limba înregistrează unele din aceste legături, păstrîndu-le în polisemantism. Sînt și factori interni, pur lingvistici, ce determină polisemantismul, dar esențialul în polisemie este reflectarea unor interdependențe obiective ; de aceea stîrnesc nedumerire lingviștii care caută în gruparea sensurilor un sistem lingvistic închis și care vor să explice mișcarea semantică prin impulsuri pornind din interiorul limbii, ca și cum limba ar fi propriul ei autor.

Polisemantismul, înțeles ca expresie lingvistică a unor relații între noțiuni (sau aspecte noționale) are caracter de necesitate, prin aceea mai ales, că fără

¹ Un plus de înțelegere (nuanțată) aduc considerațiile lui R. A. Budagov (*op. cit.*) privind gradul trecerii de la monosemia la polisemie și natura complexă a acesteia din urmă. Autorul acreditează ideea comparării limbilor înrudite sub aspectul corelației „monosemie — polisemie”, căci — arată dînsul — există felurite polisemii : „În unele limbi, cuvîntul poate să aibă o polisemie restrînsă, iar fiecare din sensurile lui să fie apropiat de cel fundamental (cuvîntul, în întregul său, înclinînd spre monosemie), în alte limbi, dimpotrivă, polisemia este mai dezvoltată și unele sensuri sînt depărtate de cel fundamental (cuvîntul, în general, înclinînd spre polisemia propriu-zisă). În asemenea cazuri, problema corelației între monosemie și polisemie apare... ca o problemă a corelației între două feluri de polisemii — «restrînsă» și «largă»” (C.C.H., p 186). Iată, de exemplu, polisemia mai largă sau mai restrînsă a cuvîntului *fortuna*, în diferite limbi romane : în latină, *fortuna* își dispune înțelesurile la doi polisemantici : „fericire (noroc)” și „nefericire”. În italiană și spaniolă, acest cuvînt este larg polisemantic, fără ca sensurile lui să se așeze deslușit în opoziție polară. Fr. *fortune* are o polisemie bogată, dar omogenă, care se grupează în jurul unui sens central, acela de „noroc”. Cuvîntul rom. *furtună* „manifestă tendința spre monosemie”, avînd totuși întrebuințări figurate (*ibidem*, pp. 187—189).

el, ar fi cu neputință să se fixeze, în chiar structura lexicală a limbii, felurite asociații stabile de gândire între lucruri.

§ 4. Sinonimia decurge din polisemantism, fiind reversul firesc și necesar al acestuia. Este evident că un cuvânt care redă mai multe noțiuni nu epuizează conținutul fiecăreia dintre ele, luată în parte. E necesar să existe în limbă, cel puțin pentru unele accepțiuni ale cuvântului, și alți termeni, cu aproximativ același înțeles, dar care să aducă în plus precizări și nuanțe semantice ori, măcar, o putere particulară de expresie. Un exemplu : Substantivul *fire* are două sensuri importante, cărora le corespund două noțiuni. Deoarece un singur termen nu poate evidenția toate notele ce alcătuiesc conținutul acestor noțiuni, el este completat de sinonime. Pentru prima accepțiune avem sinonimele : *natură*, *făptură* („*Firea* toată părea cuprinsă de o solemnă încremenire” — *Hogaș*¹). Al doilea sens are ca echivalente cuvintele : *caracter*, *temperament* (*fire nervoasă*).

Sinonimia se justifică, în sistemul limbii, prin existența polisemantismului. Dacă acesta din urmă ar fi lipsit de corolarul lui (sinonimia), ar duce la sărăcie în limbă.

Un alt exemplu, revelator pentru corelația „polisemie—sinonimie” și pentru natura sistemului lexical : sinonimele *praf* și *pulbere*, aproape identice ca sens, coexistă de multă vreme în limba română, fără a se diferenția semantic. Faptul pare curios, căci în realitatea materială pe care o desemnează aceste cuvinte, înregistrăm aspecte (sau chiar noțiuni) diferite. (*Praf* și *pulbere* înseamnă deopotrivă atât „пыль”, cât și „попox” atât „poussière”, cât și „poudre à canon”). Era de așteptat ca cei doi termeni să se specializeze în redarea câte unei noțiuni, slăbindu-li-se astfel legătura sinonimică. Dar româna „preferă”, aici, să mențină sinonimia, dând totodată cuvintelor valori polisemantice. Diferențele noționale rămân în cadrul polisemiei, analoge la ambele cuvinte (marcarea lor făcându-se și prin determinative)². Este semnificativă constatarea că polisemia și sinonimia sînt împreună prezente sau ar fi lipsit amîndouă.

De obicei, un cuvânt are, pentru fiecare accepțiune, alte sinonime. Acestea se leagă, prin celelalte sensuri ale lor, de alte cuvinte, la care găsim noi legături sinonimice ; și tot așa, lanțul sinonimiei continuă, teoretic vorbind, la nesfîrșit.

Polisemia și sinonimia cuprind ca într-o rețea cuvintele limbii. Iată un exemplu, redat prin schemă, arătînd legarea cuvintelor, prin sensuri sinonimice : (figura de la p. 113).

Din tablou reiese că sinonimica (=sistemul de sinonime al) limbii nu poate fi concepută în afara fuziunii polisemiei și sinonimiei.³ Cuvintele își „trimit”

¹ Vezi *Dicționarul limbii române literare contemporane* (D.L.R.L.C.).

² Cf. R. A. Budagov, C.C.H., p. 126.

³ Îmbinarea polisemiei cu sinonimia a mai fost remarcată. Cităm astfel pe I. C o t e a n u, care, dînd ca exemplu seria sinonimică : *bate*, *lovi*, *izbi*, *ciocăni*, face observația că „în raport cu sensurile din conținutul semantic al fiecărui membru din serie, sinonimia nu este decât un lanț de sensuri identice. Ea nu este un lanț de conținuturi identice”. (vezi *Contribuții la o sémantologie sistematică*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. I, 1959, p. 27). Lingvistul polon J. K u r y ł o w i c z vorbește despre „legătura internă care există între polisemantismul cuvîntului și sinonimele lui”, conchizînd că aceste două fenomene „alcătuiesc un singur întreg pentru lexicolog” (*Insemnări cu privire la sensul cuvîntului*, în „Voprosi iazikoznania”, 1955, numărul 3, p. 54, trad. rom.). Sugestii se găsesc și la U. R i c k e n (*Observații asupra onomastologiei*, în „Limba română”, 1960, nr. 4, p. 3 și urm.), precum și la G. H u l g ă r (*Sinonimele în viitorul dicționar general al limbii române*, în „Limba română”, 1959, nr. 2, p. 37). Vezi și R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, trad. de G. Mihăilă, Buc., 1961, p. 69.

unul către altul valențe semantice. Sinonimia se realizează nu prin coincidența tuturor accepțiunilor, ci pe sensuri și în context.

Cele două fenomene lingvistice corelate (polisemia și sinonimia) evoluează în interacțiune. O dată cu apariția unui sens nou la un cuvânt, se crează, de regulă, și o legătură sinonimică. Calea apariției sinonimelor, concomitent cu înmulțirea sensurilor, o reprezintă, cu precădere, transferul metaforic (în general tropii)¹. De exemplu, noțiunea de „asuprire“, care-i abstractă, a fost materializată prin comparația cu „jugul“, ce stă pe grumazul vitelor. S-au obținut două rezultate :

a) Cuvântul *asuprire* a căpătat un nou sinonim : *jug* (*asuprirea* otomană sau *jugul* otoman), care avea la început puterea de a concretiza printr-o imagine vizuală conținutul abstract al asupririi.

b) Cuvântul *jug* și-a înmulțit accepțiunile.

Termenul *strîmtoare* a ajuns, datorită metaforei, sinonim cu : *necaz*, *greutate*, *lipsă*, *nevoie*, *încurcătură*, *ananghie*, *belea*, *anevoiență*, *aman*, *aliman*, *sărăcie*, *mizerie*, *situație grea* etc.

Rezultă că, pe plan lingvistic, metafora îndeplinește funcțiunea de a contribui la dezvoltarea polisemiei și sinonimiei.

Crearea de sinonime nu este în primul rînd rezultatul împrumuturilor, ci al îngemănării polisemiei cu sinonimia în sistemul limbii.

Sistemul de sinonime din limba latină e foarte întins și faptul acesta trebuie pus în legătură cu numeroasele sensuri ale cuvintelor. Un dicționar de sinonime latinești, pe care-l avem la îndemîină (E. Barrault, *Traité des synonymes de la langue latine*, Paris, 1853), stabilește grupuri de sinonime, fără să se preocupe de îmbinarea polisemiei cu sinonimia. De ex., *invalidus*, *infirmus*, *imbecillus*, *debilis* : *faible* (slab) (p. 493). Cum sinonimele totale sînt excepții, natura lexicului s-ar reflecta mai bine într-un dicționar care să urmărească sinonimia pe sensuri. Astfel, la subst. *labes-is* distingem trei semnificații importante : 1. Cădere, prăbușire, ruină, distrugere, dezastru, nenorocire ; 2. Boală ; 3. Pată, rușine, dezonoare.

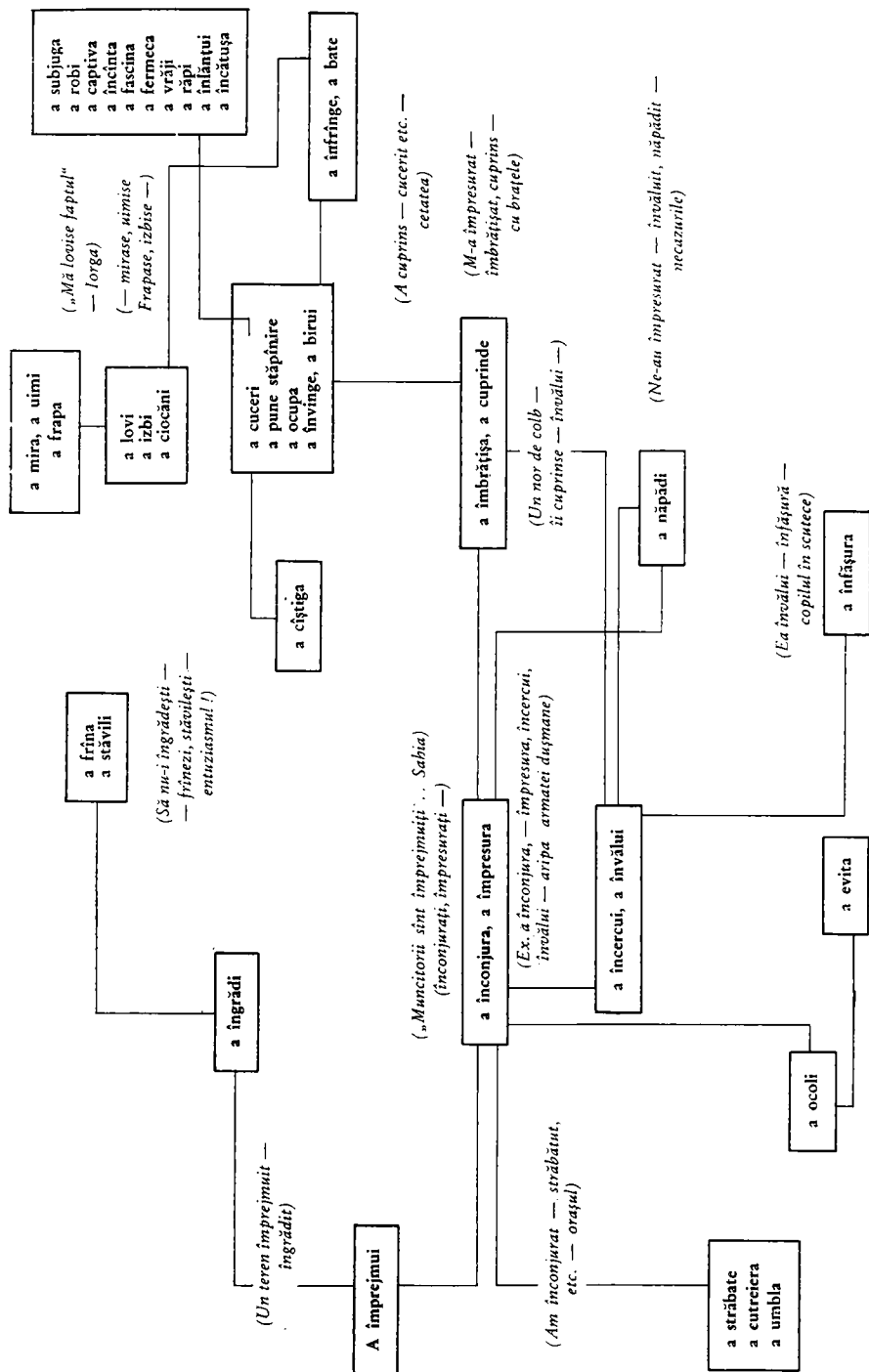
Drept urmare, de la acest cuvînt pornesc trei șiruri sinonimice : 1) *Labes*, *ruina*, *perniciēs*, *exitium*, *occasus*, *interitus*, *disperditio*, *calamitas*, *naufragium* etc. (...rei publicae, imperii, rei familiaris — fortunarum, patrimonii — etc.) ; 2) *Labes*, *morbis*, *aegrotatio*, (mala) *valetudo*, (... corporis et mentis) ; 3) *Labes*, *macula*, *suggillatio*, *turpitudine*, (... quae lavi non potest).

La rîndul lor, sinonimele lui *labes* fiind polisemantice, intră mai departe în relații sinonimice cu diverse alte cuvinte.

§ 5. În română, paralelismul evoluției polisemiei și sinonimiei poate fi urmărit începînd de la primele texte², dar este mai vizibil la cronicari.

¹ Observații despre rolul metaforei în modificările semantice, vezi, de ex., la acad. Iorgu Iordan, *Stilistica* ..., pp. 345—346. R. A. Buda gov ne pune în gardă că explicarea prin metaforism a fenomenelor semasiologice este unilaterală, recunoscînd însă că lingviști nu pot nesocoti transferurile metaforice și metonimice, ce joacă un rol esențial mai ales în procesele diacronice (C.C.II., pp. 24—25, 84).

² Unele fapte legate de problema discutată aici se pot găsi la Claudia Tudose, *Sinonimia în limba română din secolul al XVI-lea*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Buc., 1965, p. 947 și urm.

La Grigore Ureche (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1955) se remarcă deseori exprimarea unei noțiuni în chipuri diferite. Câteva exemple :

— Moldovenii „era gata au să moară, au să izbîndească“ (p. 88).	} Deci : a izbîndi a birui a bate a răzbi	
— „Cu ajutoriul lui Dumnezeu au biruitu Ștefan-Vodă și au bătut pre unguri. Într-aceiași lună, în 20 de zile, au răzbitu și pre Băsărabă“ (p. 91).		
— „Iară la letopisețul cel leșesc, de izbînda lui Ștefan-Vodă ... nimica nu scrie. Și încă și alte semne multe, nimica nu le însemnează“ (p. 96).		} a scrie a însemna
— „Scriitorii cei mai de demult ... s-au săvîrșit și pre urma lor alții nu vor să să apuce“ (de a povesti faptele istorice) (p. 59).		} a muri a se săvîrși a pica a pieri a crăpa
— „Să nu ne zică cronicarii altora limbi c-am murit și noi cu scriitorii cei dinceput“ (p. 59).		
— „Și mulți din boiarii cei mari au picatu și vitejii cei buni au peritu (p. 95).		
— „Cățeaoa ... au crăpat“ (p. 60).		
— „Știtiia coprinde loc mult, nu numai a nostru, ce închide și Ardealul și Țara Muntenească...“ etc. (p. 59).	} a cuprinde a închide	
— „Dacă am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din letopisețul cel leșesc, am lipit dintr-alc noastre izvoade, ... și am adaos poveștile la letopisățul cel leșesc“ (p. 59).	} a lipi a adăuga	
— „Iar scrisorile striinilor mai pe largu și de agiunsu scriu...“ (p. 58).	} scrisoare carte izvod. însemnare	
— „L-am socotit că iaste scris adevăr, însă mai mult din cărțile streinilor decît din izvoadele noastre“ (p. 59).		
— „Văzîndu noi ... că se părășește această însemnare“... (p. 59).		

Între aceste cuvinte s-au stabilit relații sinonimice grație polisemiei. Trebuie însă avut în vedere faptul că, pînă în a doua jumătate a secolului trecut, cînd neologismele romanice și internaționale au devenit mai numeroase în limbă, se constată un decalaj între dezvoltarea polisemiei și a sinonimiei. Primii scriitori neavînd cuvinte pentru unele noțiuni (în special abstracte) au extins sfera de întrebuintare a unor cuvinte. În cazuri de felul acesta, crearea unor noi sensuri n-a însemnat și creare de sinonime. Astfel, pînă la introducerea neologismului *membru*, a fost folosit cu acest înțeles cuvîntul *mădular*, atestat chiar și la Alecsandri („un mădular al poliției“¹). O mulțime de accepțiuni, rediate azi în mare măsură prin neologisme, a avut cuvîntul *închipuire*, însemnînd : efigie, idee, imaginație, imagine, fantasmagorie, fantezie, ficțiune, figură, invenție, manifestare, opinie etc.²

¹ Vezi *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească“* de I. A. Candrea și G. H. Adamescu (Buc., 1931).

² Vezi acest exemplu, și altele, la S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, Buc., 1940, pp. 375—378. În cartea lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Buc., 1962, găsim exemple care arată că înainte de încetățenirea termenilor științifici actuali, ce sînt, în majoritate, împrumutați, s-a făcut uz pe scară largă de polisemie.

Neologismele au adus în limbă mai multă precizie, completând sensurile numeroase ale cuvintelor cu sinonime.

În stadiul actual de evoluție a limbii române, cu precădere cerințele expresivității impulsionează polisemia.¹

Atrage atenția încă un fapt ce poate despărți polisemia de sinonimie. Metafore se ivesc continuu în limbă, dar ele nu presupun totdeauna un transfer de la un termen determinat la alt termen determinat, ci există întrebuițări metaforice ale cuvintelor, lipsite de echivalent sinonimic. Prezintă interes întrebarea dacă nu cumva categoria de metafore numite uneori „simbolice“² îmbogățește polisemia cuvintelor, fără a produce și sinonime. Un exemplu de metaforă simbolică (spicuit de T. Vianu din poezia lui Ail. Philippide); „muzica surșurilor lunii“. Neputînd extinde aici cercetarea în această direcție, ne mărginim să observăm că în sintagma poetică citată nu se înregistrează conștințe semantice imediate ale metaforei: nu prinde contur un nou sens lexical.

§ 6. Sinonimia capătă extinșune mai cu seamă în domeniul noțiunilor și ideilor abstracte. Cuvintele cu înțeles concret, cum sînt *casă, sobă, pat, masă*, nu pot avea, în principiu, decît sinonime noționale sau analogice (de ex., pentru *casă*: *clădire, bloc, vilă, locuință* etc.) sau, în alt plan, sinonime arhaice ori teritoriale. În schimb, pentru cuvintele (sensurile) abstracte, găsim echivalente sinonimice pe același plan al exprimării. Astfel, *infamie* este sinonim cu: *netrebnicie, josnicie, ticăloșie, fărădelege, nelegiuire, mișelie, spurcăciune*³, *nemernicie, mîrșăvie, turpitudine, abjecțiune, ignominie*⁴.

Adeseori contururile noțiunilor abstracte nu se precizează, în mintea noastră, pe baza unui singur cuvînt. Citim astfel, despre un desen, că „*accentuează, scoate în relief, îngroașă* anumite trăsături“⁵. Așadar, aici, ideea se clarifică pe deplin prin utilizarea mai multor sinonime, ceea ce n-ar fi fost necesar și nici posibil, în cazul redării unei noțiuni concrete.

În general, cînd cuvintele destinate a numi noțiuni concrete trec de la propriu la figurat și la abstract, ele devin susceptibile de sinonimie. *Foc* și *flacăra* nu sînt sinonime cînd le întrebuițăm în înțeles propriu. Dar la figurat, atunci cînd desemnează, de ex., pasiunea dragostei, ele devin sinonime.⁶

A sublinia nu e totuna cu *a accentua*. La figurat înșă, cele două verbe sînt sinonime (*Subliniem* sau *accentuăm* o idee).

¹ Punctul acesta de vedere poate fi pus în legătură cu următoarea teză susținută de T. Vianu: „Din momentul în care s-a fixat, și bunele exemple ale scriitorilor din jurul anului 1840 s-au impus peste rătăcirile arătate, limba noastră literară a intrat în faza unei evoluții precumpănitor estetice“ (*Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în vol. *Probleme de stil și artă literară*, 1955, p. 197).

² Vezi T. Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, Buc., 1957, pp. 100, 117.

³ „Fapta lor ne răscumpără de atîtea spurcăciuni ale răilor și rătăciților“ (M. Sadoveanu, *Evocări*, Buc., 1954, p. 266).

⁴ „Ignominia fascistă“ (*ibidem*, p. 267).

⁵ I. Frunzetti, în „Contemporanul“.

⁶ Vezi M. Lafaye, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, ed. a II-a, Paris, 1861, p. XLIII.

Fenomenul absorbției se diferențiază net de al extracției. Totuși, la figurat, *a absorbi* trimite o legătură sinonimică lui *a extrage*¹, îndreptînd alta spre *a preocupa*, *a captiva* (Mă *absorbea* lectura cărții).

Opac înseamnă „netransparent“; *obtuz* numim unghiul mai mare de 90 de grade. Însă un spirit *opac* sau *obtuz* este cam același lucru (= mărginit, îngust, redus).

A săpuni, în înțelesul propriu, concret (a freca cu săpun), n-are sinonime, dar întrebuițat în sensul figurat (și deci abstractizat) e sinonim cu: *a certa*, *a critica*, *a trage un perdea*, *a lua la trei păzește*, *a lua în târbacă*. (*Critica*, la rîndu-i, grupează în jurul său sinonimele: satiriza, biciui, sfichiui, flagela, țintui, crucifica, înfiera, stigmatiza, veșteji, ataca, vitupera, anatemiza, șarja, batjocori; loc verb.: a lua în derîdere, a lua în vîrfurile peniței, a lua în furca lungă (expr. pop.).

Cîteodată, noțiunile cele mai disparate (cum sînt *labirint* și *hățiș*) se întîlnesc în sinonimie.² Privitor la o poezie, citim în „Gazeta literară“ că „ideea... se pierde în *labirintul* (= *hățișul*, *stufărișul*) metaforelor“.

În șirul sinonimelor care denumesc aceeași noțiune abstractă, se află unul, sau mai multe, ce se disting printr-o capacitate sporită de concretizare (datorată metaforei, încă neuzate). Să observăm gradul de sensibilizare a noțiunii de către sinonimele indicate în următoarele propoziții:

— Pe Eminescu, adeseori, critica vremii a săutat să-l *coboare* (= să-l *micșoreze*, *minimalizeze*, *subaprecieze*, *defăimeze*, *denigreze*).

— În orînduirile trecute, masele au fost ținute în *întuneric* (= *înapoiere*, *neștiință*, *incultură*, *obscurantism*).

— Tudor Vladimirescu a răsculat norodul *îngenuncheat* (= *încătușat*, *subjugat*, *robot*, *supus*, *asuprit*) al Țării Românești.

— „*Înaintarea* (= *progresul*) e de ordin artistic...“ (G. Călinescu)³.

Alte concretizări în expresii populare și familiare): stări psihice reprezentate fiziologic. De ex.: *Îmi fac sînge rău* = *mă enervez*; *mi se rupe inima* = *mi-e milă*; *îmi crește inima* = *mă bucur*; *trebuie să-mi deschid inima* = *să mă destăinuiesc*; *îmi spune inima* = *presimt*; *cu ochii-n patru* = *vigilent*; „*răni* (= *dureri*) ale sufletului meu“ (Sadoveanu, *Evocări*, p. 266).

Nu este lipsită de interes remarcarea faptului că metaforismul (în special acela care generează polisemia) provoacă efecte contradictorii: pe de o parte sensibilizează ideile, pe de altă parte abstractizează lexicul. Cînd unui cuvînt concret i se dezvoltă un sens figurat, acesta, raportat la sinonimele lui ce și-au pierdut caracterul motivat (forma internă) poate fi mai concret decît ele, pentru că asociază ideii o imagine; privit însă în cadrul polisemiei, reprezintă o abstractizare.

De altfel, ar fi neadevărată afirmația că stilul poetic (metaforic) redă totdeauna gîndurile într-o formă intuitivă, materializîndu-le. Cînd Goga exclamă: „Cum *s-a stins* frumoasa mea copilărie“ (în poezia *Casa noastră*), verbul

¹ „A întreprinde analiza unor texte în aparență aride, a te strădui să *absorbi* (= să extragi) semnificația lor estetică...“ („Contemporanul“).

² Varietatea asocierilor dintre sensuri ilustrează cuvintele lui Lenin: „Oricare lucru (fenomen, proces etc.) este legat de *oricare* altul“ (*Caiete filozofice*, Buc., 1956, p. 185).

³ Scriitorul are în vedere o împrejurare anumită.

s-a stins (în loc de *a trecut*), nu cheamă în minte o imagine concretă, ci, lărgindu-și sfera semantică, dobândește calitatea de a sugera. Expresimarea imagistică : „*Fierbe tănuita jale a visurilor sfărîmate*“ (O. Goga, *Oltul*) este oare mai concretă sau, dimpotrivă, este mai abstractă decît ar fi comunicarea obișnuită a aceleiași idei : *Durerea ascunsă, pe care o lasă idealurile nerealizate, mocnește în suflet* ?¹ Ceea ce remarcăm în versurile citate este expresia sintetică și sugestivă. În poezie, cuvintelor li se cere forță de sugestie, iar pentru aceasta concretismul nu-i obligatoriu. Nu ne putem închipui însă stil poetic fără resursele de expresivitate pe care le oferă polisemia și sinonimia.

§ 7. Constatarea făcută mai înainte, că legăturile sinonimice se întind în domeniul noțiunilor abstracte, își găsește verificarea și în sinonimica părților de vorbire. În genere, adjectivul este mai abstract decît substantivul, pentru că însușirea este mai abstractă decît obiectul. De aceea, între adjective întîmpinăm grupuri de sinonime mai numeroase și mai întinse. Dacă avem nevoie de calificative pentru a caracteriza satira socială din opera unui scriitor, le putem alege din următoarea înșiruire : (satiră) *ascuțită, acerbă, mușcătoare, vituperantă, înțepătoare, usturătoare, vitriolantă, corosivă, caustică, virulentă, incisivă, tăioasă* etc. Gîndirea, pe măsură ce evoluează, distinge nuanțele subtile ale realității. Nu atît obiectele și fenomenele se înmulțesc, cît determinativele lor. În această privință, urmărirea evoluției adjectivului în scrisul românesc conduce la concluzii revelatoare². Numărul și frecvența adjectivelor, în textele literare, au crescut treptat. Tot mai multe neologisme adjectivale intră în limbă și este greu să se susțină că ele denumesc totdeauna noțiuni noi, căci se îngemănează adeseori ca verigi în lanțuri de sinonime deja constituite (Deși aveam pe *priceput, iscusit, îndemînic, dibaci*, am mai primit pe *abil și ingenios*). Relevarea însușirilor se face de multe ori dintr-un unghi subiectiv de vedere, implicînd expresia atitudinii afective. În aceasta aflăm unul din factorii care explică extensiunea sinonimiei adjectivale. Apoi, dată fiind funcția lui estetică, adjectivul-epitet, frecvent utilizat, nu rezistă la uzura expresivă, reclamînd, și din acest punct de vedere, sinonimia.

În următorul citat din *Scrinul negru* de G. Călinescu, scriitorul înlătură repetarea adjectivului *ud*, folosindu-se de un neologism, *humectat*, care aduce și o nuanță expresivă (conține aprecierea făcută de autor) :

„O sărută cu buzele groase, foarte *ude*, pe obraji și apoi pe gură. Sultana nu manifesta nici un fel de repulsie pentru buzele *humectate* ale lui Babighian...“ (ed. I, p. 553).

Substantivul cunoaște și el cazuri — mai puțin frecvente decît la adjectiv, totuși numeroase — cînd, alături de un cuvînt neutru sub raport stilistic, se grupează sinonime ce poartă o încărcătură afectivă : un *retrograd (reacționar, refractar)* este o *tombateră*, un *ișlicar*, un *ruginit*, *baccea* etc.

¹ Nu este cu puțință dispensarea de orice metaforă : durerea *mocnește*. În poezia menționată, durerea *fierbe* în apa Oltului.

² G. Călinescu, în *Istoria literaturii române...* (Buc., 1941), cînd tratează despre Eliade, arată că a împămîntenit în limba română multe adjective. De fapt, „cuvintele nu sînt introduse de Eliade singur, însă aduse de el în cantitate mare și mai ales dintr-un cîmp de noțiuni subtile, neatînse în acea vreme : *afabil, adorabil, absurd, actual, abuziv, abject, absolut, colosal, conjugal, cristalin, consecvent, ingrât, inert, implacabil, inefabil, juvenil, legal, legitim, mistic, nupțial, pervers, serafic, suav, venerabil* etc.“ (p. 138).

Verbul se așază între substantiv și adjectiv în privința lărgirii câmpului semantic și a sinonimiei. Astfel, câtă vreme substantivele *pată* și *murdărie* nu sînt, strict vorbind, sinonime, verbele *a păta* și *a murdări* își întretaie înțelesurile, mai avînd ca sinonime pe : *mînji*, *întina*, *pîngări*, *macula*.

Mai întinse sînt polisemia și sinonimia adjectivului *murdar*¹ ;

- pătat, întinat, impur, sordid, imund.
- turbure, neclar. („Lumină murdară“ — Eminescu).
- josnic, mîrșav, ticălos, degradant etc. (Individ murdar ; faptă murdară.)
- necuviincios, obscen. (Cuvinte murdare.)

§ 8. Reluăm (pentru a duce mai departe discuția și a ajunge la unele concluzii) problemele de teorie a cuvîntului ce vin în atingere cu interpretarea polisemiei și sinonimiei. Cum s-a văzut, ideea înglobării semnificațiilor cuvîntului în sfera unei singure noțiuni nu stă în picioare, ca teză generală ; pe de altă parte, prin sinonimia pe sensuri limba își creează mijlocul de a reda un mare număr de noțiuni în chipuri diferite.

Desigur, semnificațiile termenului polisemantic trebuie să fie în relație, să aibă o zonă de întretăiere, adică un nucleu semantic comun, după cum cuvintele echivalente prin unul din sensurile lor se grupează laolaltă, într-un „cuib“ sinonimic.² Dar, pare neîndoielnic că, în ceea ce privește conținutul noțional, „cuibul“ sinonimic este, în principiu, mai unitar decît polisemia. La acest rezultat au ajuns mai mulți cercetători. Reproducem un citat dintr-un articol semnat de U. Ricken³ :

„Diferitele denumiri ale unei noțiuni sînt în majoritatea cazurilor într-o mai strînsă legătură din punctul de vedere al conținutului decît diferitele sensuri ale unui cuvînt. Este destul să se urmărească tabloul sensurilor lui *cap* și al sinonimelor lui *șef*... pentru a căpăta această convingere. Sinonimele *șef*, *cap*, *căpetenie*, *conducător*, *superior*, *responsabil* sînt foarte legate din punctul de vedere al conținutului ; ele au ca element comun faptul că denumesc o «persoană care conduce» etc. Dimpotrivă, raportul de conținut dintre diferitele sensuri ale lui *cap* este relativ redus“ (*Cap* are accepțiunile de : parte a corpului omenesc, căpătîi, individ, minte, șef, vîrf (extremitate), început, sfîrșit (capăt) etc.).

Polisemantismul și sinonimia tind să spargă unitatea „noțiune—cuvînt“, și această situație se creează datorită complexității raporturilor dintre realitatea obiectivă, gîndire și limbă. „Spargerea“ nu se produce însă, opunîndu-i-se o tendință contrară. Reflectarea în limbă (adică în asocierile semantice fixate cu ajutorul polisemiei, sinonimiei, derivării etc.) a unor relații obiective este un fenomen ce se produce spontan, un reflex al realității dominat de atitudinea subiectivă și realizîndu-se mai ales pe calea metaforei. Dar cunoașterea științifică, necesitînd noțiuni precise, nu generează îmbinarea polisemiei cu sinonimia.

¹ Vezi D.L.R.L.C.

² Expresia ne întîmpină la V. N. K l i u e v a, Краткий словарь синонимов русского языка Москва, 1961.

³ *Observații asupra onomasiologiei*, în „Limba română“, 1960, nr. 4, p. 18.

L. Șăineanu arăta, după Stuart Mill, care sînt „cele două condițiuni ale unei limbi filozofice“ (adică științifice) : „o semnificație determinată și invariabilă pentru fiecare nume general, un nume pentru fiecare semnificație importantă“¹.

„Termenul tehnic tinde totdeauna spre monosemie“, afirmă Budagov (*Introducere...*, pp. 32, 62). Pe baza dicționarului de sinonime întocmit de ea, Kliueva stabilește de asemenea că, în principiu, termenilor preciși le lipsesc sinonimele, pentru că „fenomenul sau obiectul care este strict delimitat de celelalte trebuie să aibă numai o denumire“ (*op. cit.*, p. 5). Că lucrurile stau așa se vedește, bunăoară, în paralelismul dintre termenii tehnici (sau, mai cuprinzător zis, cuvintele cu sferă semantică precis delimitată) și derivatele de la etimonul respectiv, mai puțin tehnice și avînd sensuri figurate. *Pendul* nu e polisemantic² și n-are sinonime ; în schimb, *a pendula*, atenuîndu-și caracterul de termen tehnic și lărgindu-și înțelesul, devine sinonim cu *oscila*, *alterna*³, *naviga*⁴ etc. Mai ușor decît *electricitate* a putut fi întrebuițat la figurat *a electriza*, care, prin același proces de extensiune semantică și slăbire a tehnicității, intră în „cuibul“ sinonimic al lui : *exalta*, *aprinde*, *înflăcărare*, *entuziasma*, *învăpăia*, *fanatiza*, *incendia*. Dintre părțile de vorbire, la substantiv se numără cei mai mulți termeni tehnici ; precizia semantică a substantivelor se explică prin calitatea lor de a indica obiecte sau fenomene, ale căror contururi sînt mai riguroase decît ale însușirilor și acțiunilor.

Funcționarea unei părți a mecanismului limbii, redusă la o schemă simplă, ne-o reprezentăm astfel :

Dacă ar acționa în limbă numai funcția de comunicare, punîndu-ne la dispoziție un instrument ideal de maximă precizie a gîndirii și nimic altceva, atunci polisemantismul și sinonimia ar urma să se diminueze, pînă la dispariție. Iar dacă, dimpotrivă, ne închipuim că numai „expresivitatea“ ar intra în funcțiune, s-ar pregăti, în stilul poetic, spargerea unității „noțiune—cuvînt“. Aceste tendințe se echilibrează însă, și cuvîntul capătă însușirea de a putea fi, în același timp, instrument adecvat pentru precizia gîndirii și mijloc de evocare poetică.

În ciuda polisemiei, claritatea și precizia exprimării sînt posibile datorită contextului. Explicația acestui fapt o dau diverși autori : „Dintre diferitele sensuri ale unui cuvînt, numai acela iese la suprafața conștiinței care e determinat de context. Toate celelalte sînt abolite, stinse, nu există“ (Vendryes⁵). Același punct de vedere îl întîmpinăm la Budagov (*Introducere...* p. 22) : „Contextul înlătură polisemia cuvîntului, realizîndu-l de fiecare dată într-o singură direcție“. Cînd vorbim despre *planurile* dintr-un tablou, nimeni nu se gîndește

¹ *Raporturile între gramatică și logică*, Buc., 1891, p. 52. Iată și un citat din Vendryes (*op. cit.*, p. 182) : „Idealul logic al unei gramatici este să aibă o expresie pentru fiecare funcție, și o singură funcție pentru fiecare expresie. Acest ideal, pentru a fi realizat, presupune un limbaj fixat ca o algebră, în care o formulă o dată stabilită rămîne neschimbată în toate operațiile în care se întrebuițează. Dar frazele nu sînt formule algebrice. Întotdeauna afectivitatea învăluie și colorează expresia logică a gîndirii“.

² Rareori se întrebuițează cu înțelesul de „ceasornic“ (pendulă).

³ Poezia lui Macdonald *alternează* între parnasianism și simbolism.

⁴ „...Televiziunea nu mai poate *naviga* între film și teatru...“ (Horia Liman, în „Contemporanul“).

⁵ *Op. cit.*, p. 207. Vezi și pp. 209, 222.

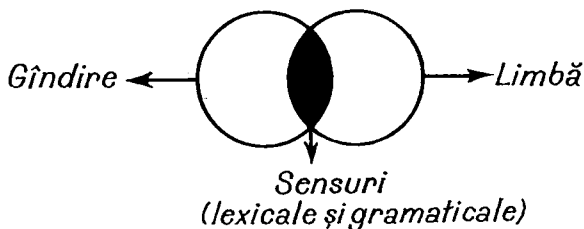
la un *plan* (= *program*) de acțiune. Chiar termenii tehnici (cu toate rezervele amintite) se pot împăca cu polisemia. Astfel, unii dintre ei s-au format prin înmulțirea sensurilor la cuvintele vechi ale limbii : *strat* (în geologie), *strîmtoare* (termen geografic), *adunare*, *scădere*, *înmulțire* (în matematică) etc. Alții au fost împrumutați nu numai cu înțelesul tehnic, dar și cu accepțiuni figurate, sau le-au dobîndit pe acestea în limba română. (Se poate spune chiar că în limba română contemporană s-a deplasat accentul de la polisemia termenilor pastorală, agricoli și religioși la polisemia termenilor tehnici.)

Armonizarea celor două tendințe contradictorii face ca nu numai expresivitatea, dar, într-o privință, și precizia comunicării să presupună existența sinonimelor, din care să se poată alege cuvîntul cel mai potrivit pentru redarea nuanțelor de sens ori stilistice.

Progresul cunoașterii, adică pătrunderea tot mai adîncă în realitate, aduce un spor de determinare a fenomenelor, ceea ce risipește sinonimia. (Precizîndu-se ideea de „națiune“, s-a pus capăt folosirii nediferențiate a cuvintelor *națiune*, *neam*, *popor*.) Știința nu îngăduie să se estompeze, prin echivalare sinonimică, diferențele dintre aspectele realității. Ea cere ca fiecare achiziție a cunoașterii să se fixeze și să se comunice printr-o denumire aparte. Dar procesul acesta are și o altă față. Marcarea diferențelor nefiind totdeauna necesară, prin sesizarea districțiilor subtile se ajunge implicit la sinonimie. Deși *fin* și *delicat* se deosebesc, sînt totuși sinonime. *Indiferența* nu este, neapărat, *insensibilitate* ; cu toate acestea, nu li se poate nega sinonimia. Prin *impresionabil*, *emotiv* ori *sensibil* se nuanțează aceeași calitate. Sînt fapte de conștiință foarte înrudite, în mare parte identice, ușor de confundat, pe care vorbirea și observația comună nu le disting totdeauna (pentru că nici n-au nevoie să le distingă). Dar cine se lipsește de perceperea acestor nuanțe nu poate merge prea departe în cunoașterea sufletului omenesc.¹ Astfel, sinonimele ne apar cînd ca instrumente ale exactității cunoașterii și comunicării (în această calitate, ele nu sînt, strict vorbind, sinonime), cînd ca mijloc al nedeterminării și sugestiei poetice. A concepe însă existența separată a „comunicării“ și „expresivității“ este un nonsens, și nimeni nu susține că pentru a comunica sîntem obligați să utilizăm în exclusivitate termeni preciși („antisinonimici“), în vreme ce expresivitatea i-ar exclude pe aceștia, cerînd sinonime stilistice. Diferențierile semantice și de stil nu se separă unele de altele cu rigiditate. Sinonimele ideografice (noționale) pot fi totodată și stilistice, după cum acestea pot ascunde imperceptibile deosebiri de sens. Precizia și expresivitatea fuzionează, ivindu-se adesea ca unul și același lucru.

¹ În introducerea la dicționarul său de sinonime, ce conține o bogată și nuanțată descriere a valorilor semantice și stilistice ale lexicului francez, M. Lafaye demonstrează, între altele, că observarea diferențelor specifice dintre sinonime este de mare utilitate pentru cunoașterea științifică. Mai ales despre fenomenele sufletești, sinonimele dau indicații prețioase (*op. cit.*, p. LXX și urm.). Și Galkina-Fedoruk atrage atenția asupra legăturii dintre sinonime și dezvoltarea cunoașterii : vezi, de ex., *Синонимы в русском языке* în rev. „Русский язык в школе“ 1959, nr. 3, p. 12. Tot în acest articol, autoarea trece în revistă principalele puncte de vedere despre sinonime, exprimate de lingviștii ruși și sovietici, declarînd că „în lingvistica rusă contemporană nu există o unitate de vedere cu privire la sinonime“ (p. 7). Lupta de opinii purtată în acest domeniu este explicabilă, interpretarea sinonimiei legîndu-se de elucidarea raportului între noțiune și cuvînt, gîndire și limbă. O idee din articol, care concordă cu poziția noastră, este că sinonimele se creează pe căi diferite, dar, în primul rînd, „ca rezultat al dezvoltării interne a limbii“ (p. 14).

În ce privește raportul dintre gândire și limbă, ne desolidarizăm de lingviștii care vor să traseze o linie de demarcație netă între aceste fenomene.¹ Cuvîntul și noțiunea, limba și gândirea nu sînt entități alăturate, ci îngemănate. Prin sensurile din lexic și din gramatică, gândirea și limba se întrepătrund (mai bine zis, o parte din sferele lor se suprapun) :

În această zonă de întretăiere se statornicesc legături ce reflectă, într-un anumit fel, „rețeaua fenomenelor naturii“².

Pe complexe sonore se greșează nu numai sensuri izolate, ci și relații între sensuri, interdependențe obiective trecute prin prisma subiectivității. Însă, în polisemie, există o semnificație primordială, după cum în „cuibul“ sinonimic există un cuvînt dominant, fapt care poate să explice cum o noțiune rămîne în mod direct legată de un anumit cuvînt.

Cunoașterea științifică are nevoie să găsească în limbă un instrument precis, un cuvînt pentru o noțiune (o expresie împreună cu un singur sens), în timp ce însușirea estetică a realității de către om este factorul principal ce favorizează păstrarea, prin polisemie și sinonimie, a unor asocieri între lucruri, sporind astfel puterea evocatoare a cuvîntului. Dar — încă o dată — noi nu absolutizăm aceste laturi. Prin sinonimie se reliefează diferențe specifice sau se estompează, ca să iasă la iveală asemănările. A stabili deosebiri și asemănări este propriu cunoașterii în general.

Din considerațiile acestea rezultă că în limbă sînt două stiluri principale (științific și poetic), pentru că limba are două funcții, comunicarea obiectivă și expresivitatea, fiindcă există două modalități fundamentale de însușire a realității etc.³

¹ De ex., A. I. Ionașcu, în art. *Cu privire la aspectul social al elementelor limbii*, din „Probleme de lingvistică generală“, vol. IV, 1962, p. 175 și urm., elimină din limbă sensurile; mai exact spus, le admite numai ca „funcții“ ale cuvîntului (însușiri ale complexelor sonore de a exprima noțiunile), iar nu ca reflectări, crezînd că acestea n-au ce căuta în limbă, fiindcă țin de sfera gândirii.

Formînd un paradox aparent, am zice că noțiunile intră în limbă prin sensurile cuvîntelor, și în același timp rămîn în afara ei.

² Expresia e a lui Lenin, *op. cit.*, p. 65.

³ Și la R. A. Budagov găsim ideea că, între stilurile limbii, fundamentale sînt stilul științific și beletristic, iar din alt punct de vedere, stilul oral și stilul scris (*Introducere ...*, pp. 463, 470). P. Miclău vorbește de „două grupuri de stiluri: ale limbii literaturii artistice și ale limbii neartistice“ (vezi art. *Scritorii și evoluția limbii* în „Probleme de lingvistică generală“, vol. II, Buc., 1960, p. 93). Acad. Al. Graur e de acord să se facă distincția între „limbajul rece, științific“ și „limbajul afectiv, care, pe lângă datele realității, mai conține note personale, exprimă și atitudinea vorbitorului față de realitate“ (*Gîndirea și înțelesul cuvintelor* în „Revista de filozofie“, nr. 9, 1966, p. 1217).

§ 9. De problema sinonimelor se leagă aceea a neologismelor¹, dat fiind faptul că împrumutăm cuvinte străine nu numai pentru desemnarea noțiunilor noi, dar și din nevoia de a se crea sinonimele necesare preciziei și expresivității. Prin neologisme s-a accentuat romanitatea limbii noastre. Grupurile de sinonime românești s-au apropiat mai ales de cele franceze. În unele cazuri, am transpus în română nu cîte un cuvînt dintr-un șir sinonimic francez, ci aproape întreg șirul, înregistrîndu-se astfel, în lexicul nostru, aceleași distincții semantice ca-n franceză.

Aveam, bunăoară, pe *batjocură și jignire*; li s-au alăturat: *ofensă, injurie, insultă, ultragiu, afront, avanie*, adică aproape toate sinonimele de care dispune franceza pentru această noțiune (R. Bailly, în al său *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Paris, 1947, dă ca sinonime ale lui *offense* pe: *injure, insulte, outrage, affront, avanie, camouflet*).

Lîngă *obraznic și nerușinat* au apărut: *insolent, impertinent, arrogant* (Bailly indică șirul: *insolent, impertinent, arrogant, cassant, rogue, cavalier*; pe *effronté* îl trece în alt grup, cu *impudent etc.*).

Din grupul sinonimic al lui *apatie* reținem termenii împrumutați în română: *indolence, insensibilité, nonchalance, indifférence, inertie, marasme, atonie*.

A anula are aproape toate sinonimele lui *annuler*: *abroger, abolir, révoquer, infirmer, casser, invalider, résilier, supprimer* (Pe *rescinder* nu l-am împrumutat, dar folosim ca termen juridic subst. *resciziune* <fr. *rescision*). (Cuvinte vechi românești sînt *a desființa, a desface*).

În jurul noțiunii de „învinui (învinovați)“ sînt grupate în franceză cuvintele: *accuser, incriminer, inculper, dénocer, déférer etc.* (Bailly trimite și la *reprocher*). Toți acești termeni au intrat și în limba română.

Cu toate că aveam pe *izbîndă și biruință* „cuibul“ sinonimic al noțiunii respective s-a îmbogățit prin neologismele *succes, reușită, victorie, triumf* (În dicționarul lui Bailly: *succès, réussite, avantage, victoire, triomphe*)².

Uneori i s-a contestat neologismului expresivitatea. Maiorescu nu admitea neologismele ca sinonime ale cuvintelor vechi.³ Potrivit esteticii maioresciene, cuvîntul abstract „se depărtează ... de sfera poeziei“, ce trebuie să deștepte în minte imagini sensibile.⁴ Evoluția scrisului românesc stă însă în dezacord cu teza antineologistică maioresciană.

¹ Întrebuițăm termenul *neologism* în accepția pe care i-o dă *Dicționarul de neologisme* al lui F. Marcu și C. Maneca, prefațat de acad. Al. Graur (Buc., 1961, el. a II-a, 1966).

² Precizăm că multe neologisme se explică prin etimologie multiplă. (Teza „etimologiei multiple“ a fost enunțată de acad. Al. Graur: vezi *Studii de lingvistică generală*, Buc., 1960, p. 67 și urm. Astfel, *triumf* trebuie raportat nu numai la fr. *triomphe*, ci și la lat. *triumphus*).

³ În art. *În contra neologismelor* (1881), Maiorescu critică judicios pe latinisti, dar totodată greșește, preconizînd un singur cuvînt pentru o noțiune și nesocotînd astfel necesitatea sinonimelor (*Critice*, vol. II, Buc., 1892, pp. 257—258).

⁴ T. Maiorescu, *Critice*, vol. I, ed. 1908, p. 8. Inconsistența acestei idei a lui Maiorescu au arătat-o: T. Vianu, în *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu* (vol. *Arta și frumosul*, Buc., 1931, p. 157 și urm.); G. Călinescu, în *Istoria literaturii române ... 1941*, p. 353 și urm.; D. Caracostea, în *Expresivitatea limbii române*, Buc., 1942, p. 338 și urm. Ultimul pledează pentru extensiunea sinonimiei, dovedind că „cele mai multe cauze care încorporează

Este adevărat că termenii împrumutați își pierd puterea ce o au în limba lor de baștină de a produce reprezentări. Nu o dată româna, primind neologisme, a renunțat la accepțiunile lor concrete, fiindcă acestea aveau deja un nume în limba noastră, iar adăugarea de termeni sinonimi pentru noțiuni concrete era nefolositoare. Astfel, *a frapa* are în română numai sensul abstract de „a uimi“, nu și pe acela concret de „a lovi“ (fr. *frapper*). *A sesiza* înseamnă numai „a remarca“, nu și „a apuca, a înhăța“, ca fr. *saisir*. Adj. *profund*, spre deosebire de sinonimul său *adînc*, nu se alătură în mod obișnuit fenomenelor materiale, ci le caracterizează doar pe cele spirituale. (Sintagma franceză *puits profond* o traducem prin *puț adînc*; spunem însă *durere profundă*.) *Désoler* înseamnă în franceză, în primul rînd, „a pustii, a devasta“ și numai în al doilea rînd „a mîhni“; româna l-a împrumutat cu înțelesul abstract. Fr. *trancher* are sensurile: 1. a tăia; 2. a rezolva; etc. Rom. *tranșa* îl are numai pe al doilea. *Culant* nu poate fi sinonimul lui *curgător* (= fr. *coulant*), ci se întrebuițează, de altfel rar, în expresii ca „om culant“ (amabil, acomodabil). Prin *aplana* înțelegem „a înlătura un conflict“; fr. *aplanir* mai înseamnă însă „a nivela“¹.

Este evident, deci, caracterul „abstract“ al neologismului (nu avem în vedere, aici, termenii tehnici), însă expresivitatea nu se leagă, neapărat, de conceptul de materializare și plasticitate. Demonstrația a fost făcută nu o dată, la noi și aiurea, de aceea ne mulțumim să cităm mărturiile lui Lucian Blaga, din art. *Cum am tradus pe Faust* („Steaua“, 1957, nr. 5, p. 85 și urm.), în care autorul se referă și la „întrebuițarea poetică a neologismului“, lăudîndu-l pentru că „urcă treptele tuturor abstracțiunilor“ (p. 86). O operă ca *Faust*, „de-o bogăție fără pereche de idei, probleme și semnificații“, nu putea fi tradusă „fără a beneficia de virtuțile luminoase ale neologismului. Încercările anterioare de traducere a lui *Faust* au eșuat; ele au eșuat, cred, printre altele și fiindcă traducătorii au încercat să ocolească neologismul, introducînd un grai semănătorist în tîlmăcirea unei opere de înaltă, supremă intelectualitate, care nu poate fi transpusă exclusiv în grai țărănesc, sau pastoral, decît cu riscul întunecării și banalizării“ (p. 87). „În traducerea lui *Faust* întrebuițarea neologismului se impune din motive ce țin de intelectualitatea superioară a acestei opere poetice“ (p. 87).

§ 10. Așadar, conținutul comunicării motivează extinderea sinonimiei prin neologisme. Cum se integrează acestea în sistemul vocabularului este ce ne preocupă, în mod special, aici. La elucidarea acestei probleme, ca și la înțelegerea sistemului lexical, își aduce aportul acad. Al. Graur, a cărui concepție o prezentăm sumar:

D-sa explică sistemul vocabularului, în primul rînd, prin conceptul de fond principal lexical și, implicit, prin procesul formării cuvintelor (adăugînd că trebuie descoperit și sistemul semanticii). Raportul între conceptul de sistem

un cuvînt nou sînt funcțiuni expresive“ (op. cit., p. 375). Despre creșterea, prin neologisme, a posibilităților expresive ale limbii române, vezi și Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor“*, Iași, 1943, p. 469.

¹ Fenomenul pierderii formei interne („uitarea... înțelesului primar“) la cuvintele împrumutate din slavă este cercetat de G. Mihăilă în studiul *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960, p. 231 și urm. Dar acolo întîlnim trecerea de la un sens concret la alt sens concret, și mai rar abstractizarea. Același volum cuprinde considerații despre sinonimia elementelor slave din limba română (p. 255 și urm.).

și conceptul de fond principal lexical este formulat de acad. Al. Graur în următorii termeni: „*Fondul principal lexical formează un centru organizator, în jurul căruia se grupează derivatele de la cuvintele din fondul principal, apoi toate celelalte cuvinte, care iau adesea model de flexiune și de formare a cuvintelor de la cuvintele din fondul principal*“¹ (*s.n.*). Progresul în vocabular (și în general în limbă) înseamnă, printre altele, sistematizare, iar sistematizarea lexicului se realizează prin întărirea fondului principal (= familii de cuvinte puternice, legături în sînul vocabularului prin forma internă a cuvintelor).² Preocupat de dezvoltarea caracterului sistematic al limbii, acad. Al. Graur recomandă ca izvor de îmbogățire a vocabularului, cu deosebire, rădăcinile lexicale vechi; împrumuturile din izvoare străine trebuie făcute cu grija de a nu se slăbi familiile lexicale existente, ceea ce ar influența defavorabil asupra organizării vocabularului și stabilității limbii. Dacă o parte din neologismele împrumutate — observă autorul — nu introduc în limbă rădăcini lexicale cu totul noi (căci, fiind române, găsesc de multe ori un suport în vechiul fond lexical latinesc)³, sînt și altele ce rămîn despărțite de familiile lexicale autohtone: nelegîndu-se, etimologic și fonetic, cu termenii existenți, acestea nu pot dobîndi un loc în vocabularul esențial (mai ales în împrumutarea cînd li se oșun cuvinte echivalente) decît prin concurență, al cărei rezultat poate fi perturbarea sistemului lexical.⁴

Vederile acad. Al. Graur ne oferă o interesantă bază de discuție.

Dacă preluăm de la Saussure diviziunea: *limbi de tip gramatical* (în care au precădere cuvintele motivate) și de *tip lexical* (în care precumpănesc cuvintele neanalizabile, derivarea și compunerea fiind aici mai puțin productive)⁵, urmează să dăm românei un loc intermediar. Desigur, clasificarea este relativă și granițele între categorii labile. Însă judecînd prin comparație, putem spune că în română familiile de cuvinte sînt mai puțin cuprinzătoare decît, de pildă, în rusă, ca urmare a modului cum lucrează mecanismul derivării și al compunerii în cele două limbi. Capacitatea productivă a cuvintelor românești („fertilitatea“ lor) fiind mai redusă decît a celor rusești, elementul neologic (împrumutat) este la noi mai mare, și, implicit, rădăcinile lexicale sînt mai numeroase. (Substantivul *perete*, de ex., neavînd un derivat adjectival, a fost nevoie de împrumutarea din franceză a adjectivului *murat*. În rusă, în loc de două rădăcini, aflăm una singură: *стена-стенной-стенная живопись* = „pictură *murată*“).

¹ Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 23.

² *Ibidem*, pp. 169—170, 182, 439, 447 etc.

³ Vezi teza „întăririi cuvintelor indigene prin neologisme“ în *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, pp. 111—118.

⁴ „Dacă zicem *orașean*, acest cuvînt este bine încetățenit în limbă datorită legăturii lui cu *oraș* și cu sufixul *-ean*, pe care le ajută, la rîndul său, să-și întărească poziția în limbă. Dacă însă, așa cum fac unii fără motive serioase, zicem în loc de *orașean* *citadin*, acest din urmă cuvînt rămîne răzleț în limbă, nu este ajutat, dar nu ajută nici el vreun alt cuvînt și constituie un balast pentru memorie“ (vezi *Prefața la Dicționarul de neologisme*, Buc., 1961, p. 6).

⁵ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. a V-a, Paris, 1960, p. 183. St. Ullmann ilustrează această clasificare dicotomică printr-o comparație între germană și franceză (vezi *Descriptive semantics and linguistic typology*, lucrare inserată în culegerea alcătuită de V. A. Zveghințev, *Новое в лингвистике*, vol. II, Moscova, 1962, p. 24) completînd paralela întreprinsă de Charles Bailly (în *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a III-a, Berna, 1950).

Sub aspectul etimologic, vocabularul românesc este mai eterogen decât cel rusesc, însă eterogenitatea etimologică, privitor la care se poate ivi temerea că dăunează stabilității limbii, reprezintă un câștig pentru posibilitățile expresive ale limbii române.

Sextil Pușcariu (*op. cit.*, p. 365) crede că tocmai datorită aspectului, în oarecare măsură „pestriț“ (după expresia lui), pe care l-a căpătat lexicul nostru în urma contactului cu popoarele vecine, avem „putința, neegalată de nici o altă limbă romanică, de a putea alege între diferite construcții... și între cuvinte cu sens asemănător, pe cele mai potrivite spre a exprima cele mai variate nuanțe de gândire“ (această posibilitate s-a mărit prin neologisme).

Numeroase mărturii evidențiază valoarea expresivă a sinonimelor ce provin din rădăcini diverse.

V. Eftimiu spune că limba română e un admirabil instrument, avînd un „vocabular multiplu, cu echivalente latine și slave ale aceleiași noțiuni, cu expresia grecească și turcească încetățenite, localizate, într-un sunet autohton și pitoresc...“ etc.¹

Cu un lexic de origine balcanică, Caragiale a obținut efecte artistice în povestirile *Kir-Ianulea*, *Abu-Hasan* și *Pastramă trufanda* (G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, 1941, p. 443).

D. Caracostea (*op. cit.*, p. 348) notează că „poeti ca Blaga, valorifică într-o largă măsură fondul străvechi expresiv al elementelor slave, nu în sens arhaizant, dar străbătîndu-l adesea metaforic de viziune modernă“.

Oare în limbile de „tip lexical“, cu multe cuvinte neanalizabile, vocabularul nu constituie un întreg închegat printr-o necesitate internă? Răspunsul este afirmativ cînd definim sistemul prin corelațiile dintre categoriile limbii, cercetînd raportul complex dintre procesele de formare a cuvintelor și procesele semantice² etc.

Cuvintele nu rămîn izolate, chiar cînd gruparea pe familii nu le cuprinde pe toate, și îndreptăm din nou atenția asupra legăturilor create prin polisemie și sinonimie, categorii în fuziunea cărora se poate recunoaște o latură importantă a sistemului lexical. Fiindcă pe Maiorescu l-am citat negativ pentru articolul despre neologisme, ar fi nedrept să nu relevăm adevărul ce se cuprinde într-un pasaj din aceeași lucrare :

„Cuvîntul este un complex de înțelesuri și de simțiri, care nu există niciodată singuratice, ci sînt totdeauna legate cu înțelesurile și simțirile din alte cuvinte și alcătuiesc astfel între ele țesătura cea trainică a personalității unui individ ca și a unui popor.“³

„Țesătura“ dintre cuvinte se realizează prin polisemie și sinonimie (și, evident, și prin derivare și compunere). Termenii împrumutați se înlănțuie trep-

¹ Vezi art. *Arta lui Eminescu*, în „Gazeta literară“ din 13 mai 1954.

² În legătură cu această problemă, găsim o observație interesantă la St. Ullmann (*op. cit.*, p. 32). Autorul explică de ce polisemia cunoaște o extindere mai mare în franceză decât în germană : un prim motiv îl constituie faptul că franceza recurge pe scară mai restrînsă la derivare și compunere de cuvinte, și atunci, prin compensație, crește în amploare polisemia

³ T. M a i o r e s c u, *Critice*, vol. II, Buc., 1892, p. 288.

tat cu cuvintele vechi și o lucrare ce ar fi consacrată polisemiei neologismelor ar putea arăta pe larg cum intră acestea în rețeaua semantică a limbii.

Gradul de coeziune internă a unui sistem lexical e în funcție de legăturile genetice și semantice dintre cuvinte. Între gruparea pe familii și cea sinonimică (implicând și polisemia) nu-i antinomie. Ce e drept, lanțurile de sinonime sînt istoricește mobile (limba păstrînd însă mereu posibilitatea exprimării în vorbe diferite a unui mare număr de noțiuni), în timp ce familiile de cuvinte reprezintă în mai mare măsură un factor de stabilitate, nu singurul și nu pretutindeni la fel de important. Căci, o rădăcină ce rămîne închisă într-un singur cuvînt n-are existența periclitată, cuvîntul dăinuind multă vreme, cînd îl susțin factorii sociali. *Chibrit* (de orig. turcă) și *umbrelă* (împrumutat din franceză) nu s-au născut din rădăcinile vechi ale limbii și n-au, la rîndul lor, derivate demne de luat în considerare. Cu toate acestea, nu se poate spune că poziția lor în limbă este șubredă și că sinonimele lor regionale, *aprinjoară* și *plioier*, sînt viabile, deși acestea din urmă sînt derivate ale unor cuvinte din vocabularul de bază (*aprinde* și *plioie*), aparțin deci unor familii și au caracter motivat.¹ După cum formele morfologice neregulate rezistă, prin frecvența întrebuițării, la acțiunea unificatoare a analogiei², tot așa cuvîntul neîncadrat într-o familie poate vădi o mare stabilitate, și aceasta se explică ușor cînd nu scăpăm din vedere legătura cu caracter social între noțiune și semnalul ei sonor.³

Neîndoielnic, cuvintele nu stau toate pe același plan, n-au o egală importanță și (așa cum a arătat acad. Al. Graur), fără conceptul de fond principal lexical (lexic fundamental sau vocabular de bază) nu se poate înțelege organizarea lexicului. Este legitimă investigarea acestei categorii din unghiuri de vedere diferite.⁴ Acad. Al. Graur ne-a dat o primă imagine aproximativă a fondului principal lexical românesc, stabilindu-i componența mai ales după criteriul legăturilor genetice între cuvinte. Dintr-o altă perspectivă, vom obține o imagine întrucîtva diferită a lui, bunăoară dacă un dicționar de sinonime va stabili cuvinte-titlu pentru grupurile sinonimice.⁵

§ 11. În legătură cu viitorul dicționar de sinonime românești, supunem examinării lexicologilor două chestiuni :

1. Preconizarea unui dicționar, în care polisemia și sinonimia să alcătuiască un întreg (cum spune Kurylowicz). Aria sinonimiei se mărește considerabil prin cuprinderea în cadrul ei a sensurilor metaforice. Este oare îngăduit aceasta ? Credem că o delimitare tranșantă a sinonimelor „poetice“ de sinonimele „obiș-

¹ E drept că *umbrelă* (provenit din fr. *ombrelle*) se înrudește cu *umbră*, prin etimon. Dar între *plioie* și *plioier* legătura e mai strînsă, datorită derivării.

² V e n d r y e s, *op. cit.*, p. 189.

³ Reținem afirmația lui F. de Saussure : „*L'arbitraire du signe nous fait mieux comprendre pourquoi le fait social peut seul créer un système linguistique (s.n.)*. La collectivité est nécessaire pour établir des valeurs dont l'unique raison d'être est dans l'usage et le consentement général ; l'individu à lui seul est incapable d'en fixer aucune“ (*op. cit.*, p. 157).

⁴ Amintim indicațiile lui Lenin cu privire la concepte : ele trebuie să fie „elastice, mobile, relative...“ (etc.) pentru a putea reflecta complexitatea lumii obiective (*op. cit.*, p. 116).

⁵ B u d a g o v (C.C.II., p. 192—193) adoptă criteriile indicate de Balșy pentru determinarea cuvîntului de bază în șirul sinonimic : cuvîntul cu întrebuițarea mai largă și cu sensul mai general ; cuvîntul mai puțin colorat stilistic ; în consecință, cuvîntul care reprezintă mai direct decît toate echivalentul logic al noțiunii respective, care „cimentează“ șirul sinonimic.

nuite“ este puțin întemeiată, pentru că, în realitate, între stiluri nu sînt ziduri despărțitoare. (Stilul științific nu se poate lipsi nici el de sensurile figurate ale lexicului, deși recursul la ele este, evident, limitat.)

Trebuie precizat că, fără să existe o opoziție radicală între sensul curent și sensul metaforic, nu se poate totuși cere dicționarului de sinonime să înregistreze toate accepțiunile metaforice, ci numai pe acelea statornicite în limbă sau care se arată sortite să depășească stilul individual, îmbogățind limba poporului. De la caz la caz, lexicograful va trebui să aprecieze.¹

2. Cele mai mari dificultăți pe care le ridică descrierea sinonimelor provin din sarcina delicată de a determina, în cadrul „cuibului“ sinonimic, valoarea proprie a fiecărui cuvînt. Lafaye (*op. cit.*, p. XI) observă că dicționarele de sinonime ar trebui să fie numite, dintr-un punct de vedere, „antisinonimice“, căci sînt „destinate să risipească aparenta sinonimie“, distingînd nuanțele și valorile cuvintelor. Ba chiar, sînt unele lucrări, preocupate exclusiv să marcheze diferențe nete între sinonime. Astfel M. Guizot² tratează sinonimele, în bună parte, ca pe antonime. Iată cum exagerează el opoziția între *irritable* și *irascible*: „L'homme irritable est d'une sensibilité extrême; il souffre, il est à plaindre; l'homme irascible s'emporte sans motif, et, sa colère une fois déchaînée, il est à craindre. Il faut ménager l'homme irritable, par compassion; et l'homme irascible, par prudence...“ (*op. cit.*, p. 415).

Or, nu trebuie uitat elementul comun care grupează laolaltă sinonimele, posibilitatea înlocuirii lor, în împrejurări anumite, în virtutea concordanței de sens. Distingțiile să nu devină hotare între cuvinte. Ținînd seama de stadiul actual de evoluție a limbii noastre, accentul, în dicționar, să fie pus pe asemănări, adică pe relevarea sinonimiei, iar nu pe căutarea unor delimitări rigide. Ar fi o greșeală să se stabilească, arbitrar și dogmatic, diferențe specifice între sinonime, mai înainte ca ele să se fi cristalizat de la sine.⁴ Am vrea ca dicționarul de sinonime să nu fie normativ, ci să oglindească bogăția limbii.

¹ Vezi cum rezolvă V. N. Kiliueva problema sinonimiei metaforice în dicționarul citat, p. 4, 5. Are dreptate declarînd că „trebuie să ne bazăm pe caracterul logic al cuvîntului“, dar admite cu prea mari rezerve sensurile figurate în „cuiburile“ sinonimice. Nici poziția lui R. A. Budagov (*Introducere...*, p. 44) nu ni se pare destul de elastică: „Trebuie... făcută o deosebire categorică — spune d-sa — între sensurile figurate ale cuvintelor în limba comună și întrebuințările figurate care iau naștere în limba literaturii artistice“ (*subl. autorului*). Negreșit, este o deosebire, dar nu atît de adîncă. Figurația stilistică a unui scriitor nu poate fi privită de lingviști ca un caz special. Sensul metaforic al cuvîntului *sete* (= dorință, poftă, dor), acum generalizat în limbă, a apărut într-o întrebuințare poetică individuală.

² *Dictionnaire universel des synonymes de la langue française*, ed. IX, Paris, 1885.

⁴ Nu se poate minimaliza importanța funcției de diferențiere pe care o au sinonimele. Dar „tendința de diferențiere între sinonime trebuie înțeleasă larg. O mai mare sau mai mică întrebuințare a unuiu sau altuia dintre sinonime este deja un semn diferențial particular“ (R. A. Budagov, C.C.II., p. 200). Cităm de asemenea cîteva observații judicioase ale lui Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, ed. a III-a, vol. I, Paris, 1951: „Il n'est... pas rationnel de chercher les différences entre les synonymes avant d'étudier leurs ressemblances et leurs caractères communes“ (pp. 96, 99). „Un examen prématuré et trop subtil des distinctions synonymiques est préjudiciable même dans l'étude de l'idiome maternel“ (p. 99). „Toujours au début, il est préférable d'insister sur la possibilité de substitution beaucoup plus que sur les différences entre les mots comparés“ (p. 149).

Amintim cuvintele lui Sadoveanu (*Evocări*, p. 38) :

„Nu-i timpul să legiferăm și să încătușăm o limbă care apare încă tufoasă și e într-o prefacere așa de bogată. Din variațiile de forme se va culege cu vremea definitivul ; din bogăția de sinonime se vor diferenția nuanțele ; din năvala de neologisme se vor ciurui cele necesare exprimării precise și peste cincizeci de ani vom mai fi străbătut o etapă, după care, din fericire, nu va fi încă timpul să ne oprim și să codificăm.“

PROBLEMA UNITĂȚII LIMBII LITERARE ÎN DISCUȚIA PERIODICELOR TRANSILVANE DIN PREAJMA UNIRII (1855)

G. F. ȚEPELEA

Una din problemele cele mai importante ce așteptau o rezolvare în preajma Unirii era problema unității limbii literare. Eliade proclamase încă de la începutul activității sale că limba literară trebuie să fie una și aceeași la toți învățații unei națiuni. Dar căile de realizare a unității limbii nu puteau reuni — cum era și firesc — toate părerile.

În linii mari, discuțiile erau polarizate înspre două direcții: prima, de directivare a limbii de către „gramatici“, de către învățați — consecință a concepției raționaliste despre limbă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea — și a doua, de făurire a limbii literare pe baza producțiilor populare și a literaturii vechi. Întâia concepție era îmbrățișată în primul rînd de ardeleni — dar nu exclusiv de către ei — iar a doua a fost susținută cu hotărîre mai ales de către scriitorii grupați în jurul „Daciei literare“, „Propășirii“ și „României literare“.

Amîndouă direcțiile vizau unitatea limbii, dar pe căi diferite. Calea savantă ducea la etimologism și presupunea în primul rînd o instrucție deosebită, pe care poporul român iobăgit de veacuri n-o avea și nici n-o putea dobîndi curînd, cea a tradiției populare nu cerea decît efortul de a cunoaște limba poporului, de a o „culege“ — cum spunea Russo — și de a o valorifica din punct de vedere artistic, îmbogățind-o cu noțiunile legate de progresul economic, politic etc.

Pe măsură ce momentul Unirii se apropia, discuțiile despre limbă au devenit tot mai pasionante, căci un stat național român presupunea o limbă literară unitară. Momentul culminant al acestor discuții este momentul apariției „României literare“ (1855). În această revistă, Russo își publică *Cugetările* sale, care sintetizează concepția despre limbă a tuturor strădaniilor unioniste și accentuează prin aceasta „războiul limbilor“.

Principală țintă a atacurilor lui Russo o constituiau pedanții — în special cei din Ardeal. O cercetare mai amănunțită ne va arăta că publiciștii cu poziții de răspundere din Transilvania, departe de a apăra pedantismul, cum se crede în mod curent, pregătesc sau îmbrățișează calea spre apropierea limbii de popor. Atitudinea lor nu diferă prea mult de aceea a scriitorilor moldoveni sau munteni. Prezentarea discuțiilor despre limba literară din 1855 va ilustra cele afirmate și va demonstra strădania comună de a găsi o soluție care să ducă atît la unificarea normelor limbii literare, cît și la unificarea politică.

★

În 1855 Alecu Russo împărțea pe ardeleni în două nații : „una latinească, a doua românească”¹. Scriitorul moldovean făcea, desigur, această clasificare pe baza atitudinii ardelenilor în materie de limbă : nația latinească era constituită din autorii de sisteme gramaticale, iar cea românească din oamenii din popor și publiciștii care scriau într-o limbă „obștească”. Că Russo a înțeles să adauge la oamenii din popor și pe unii publiciști, o dovedește următoarea precizare : „Deși sistemele radicale au luat naștere în Ardeal, totuși are și Ardealul feciorii zdraveni, care-și pot da mîna cu noi împotriva pedantismului”². Reiese de aici o constatare importantă (care, din păcate, nu s-a bucurat de aceeași răspîndire ca aceea a exagerărilor pedantești) : că a existat și în Ardeal o atitudine de rezervă și chiar de luptă fățișă împotriva pedantismului. Această atitudine se reflectă în diversele articole despre limbă, cultură și artă, în schimburile de scrisori cu personalități culturale din Principate, în reproducerea *Cugetărilor* lui Russo, și chiar a unor note cu caracter polemic despre *ciune* și *ș* etc., apărute în „România literară”.

Poziția lui G. Barițiu și a „Foi pentru minte...”

Unul dintre „feciorii zdraveni” la care se referă Russo este Ușirab (Barițiu, *n.n.*) al cărui articol „Puține aieptări (îndrumări, pregătiri, *n.n.*) pentru latinirea limbii noastre”³ este reprodus ca un model de orientare lingvistică, sănătoasă în Ardeal. Barițiu, „Vulturul ardelenesc”, cum îl numește Russo, n-a fost un filolog, dar prin însuși faptul că s-a găsit 12 ani în fruntea foilor din Brașov, trebuia să-și pună în mod stringent problema contactului cu cititorii, deci problema limbii ca instrument practic de comunicare. Concepția de bază a activității sale este inspirată din Quintilian, din cunoașterea disputelor despre limbă din perioada latinei clasice și din observarea dezbatărilor despre limbă din sînul marilor culturi europene. Ori — observă Barițiu — în perioada de aur a latinei clasice, disputele au durat „sute de ani.” „Atunci pentru ce să fim noi în lucruri mai mărunte mai pedanți decît latinii.”⁴ Ortografia nu este altceva decît o convenție, iar perfecționarea ei, o chestiune de timp. Deci concluzia lui Barițiu este aceeași în 1855, ca și la începuturile activității sale ziaristice (1838), cînd se adresa astfel celor nerăbdători să ajungă la formularea unor reguli staționice în materie de limbă : „Domnilor, încă fiți buni, mai așteptați de la timp. Pînă atunci mai mîngîiați-vă cu pildele altor națiuni”.

Dar Barițiu nu considera „timpul” un aliat în sensul oriental al cuvîntului, de așteptare pasivă a unei soluții, ci un factor necesar pentru evoluție și selecție. Pentru a grăbi acest proces, un rol important îl aveau, în concepția sa, discuțiile.

El are în acest sens meritul de a fi împămîntenit în Transilvania discuțiile publice despre limbă, după modelul Eliade-Negruzzi din 1836. Astfel între

¹ Alecu Russo, *Cugetări și amintiri*, ed. P. V. Haneș, București, Alcaley, p. 1. (fără an).

² *Ibidem*, p. 41.

³ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1854, nr. 44.

⁴ *Ibidem*, 1855, nr. 5.

1838—1845¹ el publică în „Foaie pentru minte“, în afara *Corespondenței între doi români*, adică corespondența dintre Eliade-Negruzzi, discuția sa cu Cipariu (*Corespondenții între doi ardeleni*, 1838, nr. 6—8) și dă ospitalitate discuțiilor despre limbă purtate de I. M. (1838, nr. 14—15), Vasile Pop (1838, nr. 18, 20, 21), Timotei Cipariu (1838, nr. 2—4), I. Rusu (1838, nr. 10), Ion Maiorescu (1838, nr. 23—25), Meletie Dreglici (1839, nr. 5), Paul Vasici (1839, nr. 9—11), A. Treboniu Laurian (1839, nr. 40), N. Tincu Velia (1844, nr. 27), Aron Pumnul (1845, nr. 42—48). Pe lângă deplina libertate pe care o acorda colaboratorilor de diverse opinii, Barițiu, ca redactor, nu intervenea pentru a aduce la numitor comun limba sau ortografia colaboratorilor. În 1855 la câțiva ani după plecarea de la conducerea foilor, el concretiza astfel atitudinea sa : „...Am lăsat să scrie fiecare cum l-a făcut mama lui pe pământ, unii românească ungurită, alții nemțită, mai mulți latinită, unii grecită, alții turcită, mulți rusită și mai mulți franțuzită“². În acest fel credea redactorul brașovean că se va face nu numai o vehiculare a ideilor, o osmoză a limbii, ci și o selecție. O soluție nu putea veni, după Barițiu, de la un singur om, un singur sistem, ci de la o dezbatere generală. Deci, ceea ce caracterizează atitudinea lui Barițiu ca redactor nu este fanatismul lingvistic specific pedanților, ci *căutarea* unei soluții acceptate de toți sau de cei mai mulți, într-o problemă atât de importantă, care interesa întreaga națiune.

Dar pînă la găsirea unei soluții unanim acceptate, Barițiu optează pentru o limbă accesibilă, de un latinism moderat, acordă prioritate direcției de unificare a limbii, față de orice considerente regionale. Atacul său împotriva latinizării fără noimă, care periclita unitatea limbii, precedă cu un an atacurile lui Russo din „România literară“. El scria în 1854 : „Aceștia (latiniștii, *n.n.*) în loc de a-și pune cea mai mică osteneală ca să-și învețe dînșii deplina limbă națională, pentru ca apoi să împrumute de la antica latină numai atîtea cuvinte cît ne sînt de neapărată trebuință, întocmai ca și celelalte limbi romanice, depreadă (prădează, *n.n.*) și despoaie dicționarul latin cu atîta lăcomie ca și cum s-ar teme că va veni un tiran oarecare și va decreta dintr-o dată totala stîrpire a limbei latine, cu toți clasicii și neclasicii ei. Atîta nu e destul și d-lor mi-ți introduc miile de latinisme îmbrăcate, încălțate, tocmai așa precum fuseseră aceleași îmbrăcate pe timpurile cele din urmă ale republicii și sub primii Cesari. De aici rezultă apoi o limbă aristocratică atât de comică, încît e peste putință să nu o asemeni cu *Bădăranul boierit* al lui Molière.“³

Deci limba literară se însușește prin eforturi, se învață. Ea nu se rezumă la limba regiunii de baștină, ci trebuie să cuprindă elemente selecționate din toate provinciile, căci numai astfel ea va fi „deplina limbă națională“. Concepția eliadistă e vizibilă în acest pasaj.

Împrumuturile exagerate din limba latină, care nu țin seama de factorul istoric și de spiritul limbii, sînt ridiculizate de Barițiu în același spirit în care va proceda și A. Russo, peste un an, cînd va arăta că latiniștii confundă două

¹ Vezi Vasile Netea, *Ideile despre limbă ale lui G. Barițiu pînă la 1848*, „Limba română“, VI, 1957, nr. 5.

² „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 9—10.

³ „Foaie pentru minte...“, 1854, nr. 44 și reprodus de Russo în *Cugetări și amintiri*, ed. Haneș, pp. 34—35.

epoci despărțite prin 1700 de ani și că potrivit acestei confuzii nu ne mai rămîne decît să schimbăm pantalonul cu toga, să ne numim Cincinnatus în loc de Costache și să cerem stăpînirea lumii. Russo găsea în articolul al lui Barițiu un puternic punct de sprijin al poziției sale cu atît mai mult cu cît asemenea puncte de vedere veneau din Ardeal. De aici menționarea „Vulturului ardelenesc“.

Poziția lui G. Barițiu în problemele limbii literare se va defini în continuare în discuția cu C. Boerescu. Sîntem la începutul anului 1855. Întețirea luptei pentru unitatea politică, intrarea Principatelor în orbita atenției marilor puteri europene, fac ca discuțiile despre limbă — factor esențial al unității politice — să fie mai numeroase și mai răsպicate. Acum era rîndul scriitorilor, al publiciștilor și chiar al oamenilor politici să-și spună cuvîntul, căci faza în care lumea aștepta o soluție de statornicire a limbii din partea „gramaticilor“ se consumase.

Discuția cu C. Boerescu

Principalele obiecții adresate de Boerescu ardelenilor¹ sînt următoarele :

1) În „Foaia pentru minte...“ ca și în aproape toate scrierile erudiților transilvăneni „se observă în genere aceeași limbă, o limbă foarte grea de înțeles pentru munteni și chiar pentru cei ce sînt luminați“. Limba acestor scrieri se caracterizează prin construcții latine și germane care nu țin seama de spiritul limbii române.

2) Limba învățaților transilvăneni s-a îndepărtat mult de limba poporului și „nu e înțeleasă de poporul cel de 8 milioane“.

3) În limba română s-au scris cîteva opere de seamă de către scriitori ca Eliade, Bălcescu, Bolintineanu și Alecsandri. Datoria tuturor este acum de a conserva și îmbogăți limba consacrată prin autoritatea operelor acestor scriitori.

4) Limba erudiților ardeleni poate fi într-adevăr mai rațională și mai aproape de regulile lingvisticii, dar o astfel de limbă va ucide poezia și va ajunge să fie înțeleasă de mase după sute de ani.

Barițiu nu răspunde, din păcate, metodic obiecțiunilor lui Boerescu ci folosește prilejul oferit de această discuție² pentru a combate, așa după cum afirmă Boerescu într-o a doua scrisoare, pe toți „cei care-l necăjesc“. Totuși cîteva din afirmațiile sale sînt deosebit de prețioase pentru ilustrarea poziției autorului în problemele limbii literare.

La obiecțiunea că ardelenii scriu o „limbă foarte grea“, Barițiu răspunde : „... Eu recunosc că noi ardelenii așa cum soriem *astăzi* scriem o limbă foarte grea de înțeles“, deși există oarecare excepțiuni. Această recunoaștere implică o soluție. „...Dacă ne aflăm cu limba noastră pe cale rătăcită, cea mai sfîntă datorință ne face să ne punem toată știința și toată osteneala spre a ne îndrepta și abate din calea rătăcirii“³. Răspunsul este deschis, realist, iar îndreptarea ar consta în abandonarea construcțiilor străine semnalate de C. Boerescu. Doar

¹ „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 6.

² *Ibidem*, 1855, nr. 9—10, 11, 12.

³ *Ibidem*, nr. 9—10.

asupra unui singur lucru insistă Barițiu după acceptarea acestei obiecțiuni: cauzele social-istorice care au adus la această situație. Acestea sînt: viața grea a românilor ardeleni din trecut, instrucțiunea școlară în limbi străine sintetice și necunoașterea limbilor romanice, fapt care a dus la o totală subjugare față de construcțiile latinești.

La cealaltă obiecțiune a lui C. Boerescu, că limba ardelenilor nu este înțeleasă de „poporul cel de 8 milioane”, Barițiu răspunde că situația este aceeași și în Muntenia, căci nici „Timpul” și nici „Patria” nu scriu o limbă mai apropiată de popor. „La noi sînt construcțiuni latine și germane, scrie Barițiu, la d-voastră construcțiunea e franceză, iar în buletin, oînd grecească, cînd rusească.” Afirmarea e ilustrată prin reproducerea unor pasaje din „Timpul” și „Foaie pentru minte...”. Metoda aceasta, practică pe o scară largă și de alții în timpul „războiului limbilor”, a adus o contribuție mai reală la asanarea limbii decît enunțările teoretice. Redactorii și colaboratorii unei publicații, știindu-se sub observația necruțătoare a adversarului, se străduiau să întrebuițeze o limbă pe care o considerau cea mai îngrijită.

În continuare, Barițiu nu răspunde la obiecțiunile preopinentului muntean. Merită a fi reliefată din restul articolului concepția lui Barițiu despre etapa în care se găsea limba literară din epoca sa, pe care o considera doar o etapă pregătitoare pentru faza marilor realizări artistice, căci „Roma nu s-a făcut într-o zi... așa oricare limbă are să sufere încercări multe pînă să vină geniul pe care-l aștepți d-ta... Însă pînă atunci am face prea bine dacă cei carii scriem astăzi am recunoaște că noi sîntem numai pregătitori de căile altora, carii vor veni în urma noastră”.

Evoluția literaturii noastre a confirmat intuiția lui Barițiu. Eminescu a apărut o dată cu generația următoare, cînd limba noastră trecuse prin „încercările” prevăzute. Adevărata stavilă în calea realizării unui Eliade — la înălțimea talentului său poetic — a fost limba nestatornică încă.¹ Acest adevăr îl rostise și Gr. Alexandrescu în *Epistola către Voltaire* și a fost de fapt cauza principală a multor nerealizări parțiale sau totale din vremea lui Barițiu.

Discuția se încheie printr-o nouă scrisoare² a lui C. Boerescu, ale cărei concluzii par a fi acceptate de ambii interlocutori (de vreme ce Barițiu nu mai consideră necesar să răspundă).

1) Dacă „poporul cel de 8 milioane ar fi întrebat ce părere are despre limba presei din cele două provincii, ar răspunde: „Voi fiți mai puțin germanizați (ardelenii, *n.n.*), iar noi (muntenii, *n.n.*) mai lăsați franțuzismurile la o parte”.

2) Atît în Muntenia, cît și în Transilvania există cîteva excepții de la excesele de înstrăinare a limbii. Deci mijlocul cel mai bun ar fi — după Boerescu — „să se unească excepțiunile dupe la d-voastră cu excepțiunile dupe la noi și să îndemnați pe toți să scrie aceeași limbă”.

O continuare a discuției ar fi fost lipsită de obiective. În fond Barițiu recunoaște că ardelenii scriu greoi, iar ambii interlocutori recunosc că, de o parte și de alta, se fac excесе de neologisme. Rămîneau în picioare doar cîteva

¹ G. Călinescu, *Ion Eliade Rădulescu*, „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1, XIII, 1964, pp. 5—43.

² „Foaie pentru minte...”, 1855, nr. 20.

susceptibilități regionale și *modalitatea practică* a înlăturării abaterilor constatate. Soluția unirii celor care practică o limbă românească fără regionalisme și excese neologice, soluția unirii excepțiilor nu rezolva decât parțial problema, căci lipsa autoritatea unui for care să emită judecăți valabile în materie de limbă, care să stabilească după criteriile obiective excepțiile. Singurul for rămânea presa și opinia publică și acestea învederează, o dată mai mult, importanța unor asemenea discuții publice.

Publicarea Cugetărilor lui A. Russo și a unor note despre limbă din „România literară“

Potrivit obiceiului său de a face ca adevărul asupra problemelor de limbă să triumfe prin discuții publice, Barițiu are meritul de a fi publicat în „*Foaie pentru minte...*“ primele cinci capitole din *Cugetările* lui Russo.¹ Barițiu procedează cu multă diplomație, pentru a putea introduce aceste atacuri împotriva direcției latiniste din Ardeal — redactînd o introducere² și o încheiere în stil biblico-satiric, sub titlul „Războiul limbilor“. În introducere se anunță, pe tonul indicat, că un crunt război al limbilor amenință semințiile românești, iar în încheiere, după publicarea *Cugetărilor* lui Russo, autorul face apel la Minerva și la alte zeități pentru a împăca pe beligeranți. Concluzia³ acestor dezbateri ale divinităților antice asupra războiului încins între români reflectă părerea autorului despre taberele aflate în luptă. Moldovenii care au pornit războiul sînt absolviți de orice penalitate, „deoarece cugetul lor a fost întru totul curat și numai învinuirea lor și nedeplinita cunoaștere a trecutului celorlalte seminții din neamul lor îi împinseseră pentru ca să numească vină ceea ce fusese numai *nepuțință* și să vadă acolo mijloace de lumină unde aceleași lipsiseră însușit mai mult decît în pămîntul lor. De aceea pace nouă și vouă. G. B.“.

Barițiu este aici mai explicit decît în discuția cu Boerescu, în ceea ce privește contribuția factorilor social-istorici la generarea greșelilor de limbă din Ardeal. După el oricine cunoaște trecutul Ardealului ar trebui să se bucure că ardelenii n-au uitat „toate sunetele limbei cu litere, cu tot“⁴. E adevărat că ardelenii scriu greoi, utilizează construcții străine, dar ei scriu așa fiindcă *nu pot altfel*. Deci trebuie să se facă după Barițiu o distincție clară între un act de aderare și unul de „*nepuțință*“.

(O explicație similară o dă fenomenului Mihai Eminescu, peste 15 ani, în articolul *O scriere critică*⁵. Combătînd pe D. Petrino, Eminescu precizează : „*Ardelenii au învățat în școli în care criticul nostru n-a învățat, și ei au, de nu dreptul, cel puțin scuza de a comite greșeli așa de mici și care asupra fondului se tușează*“. Că acesta este adevărul o dovedește faptul că disputele despre

¹ „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 14, 15, 16. Al. Dima în lucrarea sa *Alecu Russo*, E.S.P.L.A., 1957, pp. 174—175 semnează această reproducere a *Cugetărilor* lui Russo în Ardeal, fără a intra însă în amănuntele dezbaterii.

² *Ibidem*, 1855, nr. 13.

³ *Ibidem*, 1855, nr. 16.

⁴ *Ibidem*, 1855, nr. 16.

⁵ „Albina“ (Pesta) din 7 ianuarie 1870.

limba literară din Ardeal inițiate de Maiorescu la 1868, atacurile din sînul Societății academice și din presa vremii nu au schimbat decît în mică măsură limba greoaie a presei ardelenne. În 1920, Camil Petrescu ducea la Timișoara ¹ o luptă similară contra limbii greoaie și a construcțiilor străine din limbajul juridico-administrativ. La Oradea, „Cele trei Crișuri“ se situau pe aceeași linie. Dovadă că explicarea fenomenului trebuia atribuită, așa cum o făcea Barițiu, factorilor social-istorici, instrucției în școli cu limbi de predare străine, *neputinței* ce rezulta din acest fapt și nu *intenției*.

Dar o astfel de explicație este valabilă pentru masa „cărturarilor“ din Ardeal și nu pentru creatorii de sisteme lingvistice, cu atît mai mult cu cît majoritatea își desfășura activitatea în Principate. La aceștia intenția a fost prevalentă față de neputință și deci intervenția lui Barițiu pe marginea cugetărilor lui Russo este doar parțial justificată.

Prefața la Dicționarul german-român ²

În același an Barițiu publică în „Foaie pentru minte...“ *Prefața la Dicționarul german-român*, alcătuită în colaborare cu G. Munteanu. Autorii se pronunță pentru respectarea specificului limbii și a structurii ei interne cu aceeași vigoare ca cei de la „România literară“: „Să ne ferim ca de moarte a nu pîngări natura, geniul, structura internă a limbei, iară peste unele diferențe ușoare putem trece fără nici o vătămare“.

Într-o prefață a unui dicționar era firesc ca autorii să-și expună mai pe larg concepția despre fondul de cuvinte al limbii române, insistînd asupra problemei celei mai controversate, problema împrumuturilor. Ca și în domeniul ortografiei, ei recurg la autoritatea gramaticilor latini și în special la Quintilian: „Întru păstrarea sau ștergerea vorbelor străine ascultarăm tot pe acel dascăl mare... Nu este rușine, nici semn de sărăcie a păstra o samă oarecare de cuvinte străine care de mai multe veacuri se prefăcure în carnea și în sîngele nostru, așa încît aceleași fac parte esențială din materialul limbii, «nam et confessis quoque graecis utimur verbis, ubi nostra dessunt, sicut illi a nobis non nunquam mutuantur», este însă atît mai înjositor a nu ști să torni cuvîntul străin în formele tale, să nu-l așezi la locul unde i se cuvine lui din natură-i. Au însăși limba germană nu are ea atîtea mii de cuvinte învăscute într-însa din alte limbi cu totul străine?“

Deci, după cum latinii au utilizat termeni grecești, fără a considera aceasta o dovadă de sărăcie a limbii lor „nu este rușine“ a păstra în limba română cuvinte străine, care s-au adaptat la spiritul limbii și exprimă noțiuni fundamentale de viață. Rușinoasă este însă incapacitatea autorilor de a adapta din punct de vedere fonetic și morfologic termenii străini de orice proveniență.

¹ G. F. Țepelea, *Activitatea lui Camil Petrescu la revista Limba română*, în „Scrisul bănățean“, 1963, nr. 10, pp. 68—73.

² „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 5. *Prefața și dicționarul* poartă și semnătura lui G. Munteanu.

Autorii țin totuși să limiteze numărul de cuvinte străine la „o samă oarecare“. După exemplul limbii germane citat, putem deduce că cuantumul admis s-ar ridica la „mii de cuvinte învâscute“ (strecurate în limbă, *n.n.*).

La un singur capitol autorii *Dicționarului* se arată intratabili: terminologia bisericească. „Terminologia bisericească și dicasterială (adică terminologia juridică bisericească, *n.n.*) le îndepărtărăm cu totul“, precizează ei. Purismul în materie de vocabular e limitat astfel la unele sectoare, concepția dominantă fiind cea moderată.

Ce are deci Barițiu comun cu latinistii în perioada de care ne ocupăm? La această întrebare răspunde Russo însuși comentînd articolul semnat Uîțirab. Acest articol — scrie Russo — „numai în înfățișarea sa streină de *ortografie* ne aduce aminte de Ardeal“¹. Ortografia lui Barițiu era într-adevăr latinistă (iar Russo nu reproduce în mod intenționat articolul în ortografia originală). Problema ortografiei nu era însă atît de acută, deoarece la această dată predomina încă scrierea în chirilice. Adevărata bătălie între fonetiști și etimologiști se va da în următoarele două decenii. Barițiu însuși considera ortografia drept „o convenție“, deci orice ortografie prezenta un caracter de provizorat pînă la adoptarea unui sistem ortografic cu caracter general. În majoritatea problemelor de limbă în discuție, Barițiu se situează pe o poziție confirmată, în linii mari, de evoluția ulterioară a limbii. Astfel, în privința respectării structurii interne a limbii, Barițiu este la fel de categoric ca A. Russo și cei de la „România literară“. Deși insistă să explice rădăcinile social-istorice ale construcțiilor străine din Ardeal, Barițiu nu vizează permanentizarea lor. Prin explicarea social-istorică a fenomenului el vrea să atragă doar atenția asupra faptului că îndepărtarea acestor construcții depinde în primul rînd de înlăturarea factorilor care le-au generat și abia în al doilea rînd de intenția cărturarilor ardeleni. În domeniul vocabularului, Barițiu se pronunță pentru menținerea cuvintelor străine care s-au adaptat la spiritul limbii, împotriva latinizării forțate și împotriva abuzurilor de neologisme. Doar în domeniul terminologiei bisericești el poate fi considerat purist.

În ansamblu concepția lui Barițiu pînă la 1855 este identică cu a modelelor din Principate. Ceea ce îl deosebește de aceștia și de colegii de la „Telegraful“ este *introducerea unei maniere diplomatice* în discuțiile despre limbă. Cînd discuția este prea aprinsă, Barițiu recurge la o serie de ocolșuri (ex. în publicarea *Cugetărilor* lui Russo), din dorința de a nu rupe punțile, de a permite continuarea discuției și de a face ca adevărul să triumfe pe această cale.

★

Atitudinea lui Barițiu nu e izolată. În „Foaie pentru minte...“ pot fi semnalate, în această perioadă, o serie de articole care, pe lîngă unele exagerări sau erori, conțin puncte de vedere antilatiniste. Un autor neidentificat, care semnează *Riu*, încearcă să răspundă în mod indirect acuzației lui Russo că ardelenii scriu într-un jargon „neînțeles“². Poziția sa este următoarea: „Jargon

¹ *Cugetări și amintiri*, ed. cit., p. 43.

² *Suum cuique*, în „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 23, 24.

e toată limba necultă... Dacă nu-și știe cineva vorbi bine limba cum va putea scrie alta decât în jargon? Și întru astă parte ardelenii nu-s mai de culpat (învinuit, *n.n.*) ca ceilalți frați ai lor de peste munți". Deci la fel ca și Barițiu în discuția cu C. Boerescu, autorul nu neagă că ardelenii scriu într-o limbă aparte, și la fel ca și Barițiu, încearcă să arată că și cei din Principate scriu în jargon. E de reținut din acest articol poziția hotărâtă împotriva latinizării cu orice preț: „Între ardeleni sunt și au fost mai mulți în trecut decât în de față, carii fără nece o alegere și judecată au latinizat pînă la îngrețioșiare. Și acestora de multe ori li s-a zis să se contenească și întru adevăr că s-a și legat de mulți această sănătoasă îndreptare măcar că nu de toți, ci asta e natura omului ca să nu semene unul cu altul întru toate, precum sunt toți de la un tată, zicala românului. Însă principiul ardelenilor „a latiniza cînd nu este altă puțință, fu recunoscut pînă mai ieri, alaltăieri și în Principate“.

Ultimele precizări ale autorului dovedesc utilitatea discuțiilor despre limbă, căci o serie din cei ce latinizau „pînă la îngrețioșiare“ au ajuns la o „sănătoasă îndreptare“, datorită discuțiilor publice.

Ca un rezultat al moderației în urma criticii, Russo amintește pe G. C.¹ Acesta deși ironizează *Baladele* lui Alecsandri, ca nefiind „clasice“, deși preconizează curățirea „gunoaielor“ din limbă etc. se ridică totuși împotriva latinizării fără cale: „...Sunt carii latinizează² cu cale și fără cale în lipsă ori fără de lipsă și cu astă lucrare compromit și cel mai adevărat principiu, ca în orice alt obiect. Ci pre acești neastîmpărați nu-i voi apăra“.

Nota aceasta este simptomatică: chiar și latiniștii încep să simtă că abuzul de latinizare le surpă sistemul. Soluția latinizării „cu cale“ ducea însă la luptă în însuși interiorul curentului latinist, căci cine putea să facă o demarcație netă între ceea ce era latinizarea cu cale ori fără cale? Acesta credem că este pasajul la care s-a referit Russo, vorbind de „moderația“ în urma criticii.

E curios că Russo nu menționează din articolul citat tocmai elogiul limbii vorbite din Muntenia. „Noi, ardelenii, scrie G. C., pre lîngă românii din Valahia mai că nu știm românește.“ Observația se referă însă exclusiv la limba vorbită, căci autorul ține să precizeze îndată: „...Că asta se zice și se poate zice numai de limba vorbită și nu și de cea scrisă, ferească D-zeu! pentru limba ce o vorbește poporul din acea țeară, ori încotro vei să umbli aș trimite, cînd mi-ar fi în putere, să o învețe și apoi lăsînd afară ce e de lăsat să o scrie. Iar de vei lua în mîină gazetele lor, poeziile și cărțile boierașilor ce au învățat a parla la Paris sau aiurea, poți să juri că nu le înțelege nici un suflet de român decât poate vreun francez“.

Autorul ardelean exprimase de fapt aceeași idee de a culege limba ca și Russo³, dar el circumscria modelul de limbă la o singură provincie, și poate, de aici, rezerva lui Russo. A situa limba vorbită din Muntenia la baza limbii literare însemna totuși un pas sigur înainte spre unificarea limbii literare.

¹ *Cugetări și amintiri*, ed. cit., p. 66.

² „Foaie pentru minte...“, 1855, nr. 21, 22. *Compendiu de gramatica limbei române*, de T. C. Bălăsiu, 1855.

³ *Cugetări și amintiri*, ed. cit., p. 9.

„Telegraful român“ (Sibiu)

A doua foaie românească din Transilvania care a participat la desbaterea problemelor de limbă este oficiosul Mitropoliei ortodoxe „Telegraful român“ apărut în 1853. Poziția acestui ziar este orientată categoric, de la început, spre o limbă unitară, expresivă, eliberată de povara construcțiilor străine.

Redactorul primelor 9 numere este Aaron Florian, fost profesor la Sf. Sava, autor de manuale publicate la București și colaborator la *Dicționarul francez român*. Aaron Florian reîntors acasă după ce condusese cotidianul „România“, 1838, la București, nu înțelegea să facă concesii nici uneia din direcțiile greșite pe care le observase atât în Transilvania, cât și în Principate. Ca ardelean, el dă o explicație social-istorică, similară cu aceea a lui Barițiu, construcțiilor străine din limba scrierilor din Ardeal: „Nimica nu e mai ușor decât ca scriitorii aceia care n-au studiat limba română să fie atrași de exemplul limbilor pe care le-au învățat, și când scriu românește să întrebuițeze stilul latin, german sau maghiar¹. Atitudinea sa este însă mult mai categorică ca a lui Barițiu, în ceea ce privește perpetuarea acestor construcții, anticipând cu 15 ani articolul lui Titu Maiorescu despre *Limba română în jurnalele din Austria 1868*. „Unii din scriitori — notează Aaron Florian² — au împins și împing astăzi pacostele aceste așa de departe încât cu cât întorc, sucesc și schimonosesc stilul românesc mai mult, cu atât li se pare că scriu mai bine românește. Dar nu e așa. Limba română n-are nici o afinitate cu limba germană și maghiară și acela care când scrie românește imitează stilul acelor limbi, strică limba românească.“

Redactorul de la Sibiu se pronunță cu aceeași hotărâre împotriva ciopririi limbii, împotriva dezbrăcării ei de „propriile însușiri“, împotriva abuzului de neologisme. El depășește viziunea regională, combătând cu egală vigoare atât abuzul de latinizare, cât și abuzul de francizare și italianizare, în acești termeni: „Năzuința³ de a vîrî biata limbă românească în veșmînt strein și o formă după calapoadele neologismului s-a făcut de un timp încoace atât de modernă că de va merge tot așa, în scurt timp vom veni acolo, încît să nu ne mai înțelegem unul pe altul. Scriind acestea nu ne este intențiunea de a ne slobozi în natura limbii noastre și a face critică asupra materiilor scrise după neologism, ci scopul nostru este numai acela ca să chemăm luarea-aminte a bărbaților noștri literați ca să bage de seamă oare cuvine-se să cioplească care cum ar vrea la biata limbă și să o desbrace de propriile ei însușiri, ca să o tragă acuși după un calapod, acum după un altul, însă nici unul potrivit firei ei. Limba noastră, ca limbă, trebuie să rămîină în ființa ei, adecă are să fie românească în firea și îmbrăcămintea ei, iar nu acuși latinească, acuși franțuzească, italienească și cîte altele“.

Atitudinea aceasta nu caracterizează „Telegraful român“ numai în scurta perioadă a conducerii sale de către Aaron Florian. Într-un articol nesemnlat intitulat *Românul și poezia lui*⁴, apărut după preluarea sarcinilor redacționale de către P. Vasici, sînt analizate în mod realist cauzele pentru care ardelenii

¹ Cf. D. St. Petruțiu, *Aaron Florian și orientarea literară a „Telegrafului român“*, în „Gînd românesc“, 1933, nr. 1, p. 20.

² *Ibidem*, pp. 20—21.

³ „Telegraful român“, 1853, nr. 12. Cf. „Gînd românesc“, nr. 1, 1933, p. 21.

⁴ „Telegraful român“, 1853, nr. 41, 42, 43.

au rămas „sub semnul cel de ghiță din termometru“ în ceea ce privește poezia. Una din cauzele esențiale este atribuită direcției literare greșite spre care e îndrumată poezia, „căci limba noastră nu e limbă greacă, nici latină... ca să o poți strivi cu ezametrii, pentametrii, ode safice ș.a. Limba noastră este limba cădintei (cadenței *n.n.*) sau a rimei, când este vorba de poezie“. Concluzia articolului este *îndumarea poeziei spre modelul popular* caracterizat prin ritm și rimă, făurite conform geniului limbii.

O precizare oficială a poziției gazetei de la Sibiu, în materie de limbă, o găsim în primele numere ale anului 1855¹. La sfârșitul articolului se arată : „Cele scrise vor servi de îndreptar în limba și ortografia acestei foi“. Principalele puncte de vedere sînt :

1) „*Limba nu este o proprietate privată a unuia sau altuia individ, ci este un bun al poporului român întreg.* Formele limbei sînt așa de strîns legate de dînsa, încît ele fac esența ei. Cine ar cuteza a face schimbări în ele, n-ar vătăma numai limba, care e cea mai sfîntă proprietate a poporului, ci ar pericula (periclită, *n.n.*) chiar existența poporului.“²

2) „*Limba nu se desvoltă, nici se formează prin salturi*, ci gradat, după cum înaintează poporul în arte și științe, în industrie și comerț, și în celelalte ocupațiuni ale vieții omenești. Precum nu se poate hotărî mai dinainte gradul cultural la care poate să ajungă poporul, asemenea nu se poate cunoaște mai înainte nici gradul de desvoltare și de formare la care poate veni limba cu timpul. Când ajunge limba unui popor la un oarecare grad de formațiune, se face lexionul sau dicționarul, care e magazinul limbei, se face gramatica, care păstrează formele limbei, pe care le-a fabricat poporul cu mult înainte. Atît lexiconul cît și gramatica nu rămîn pe cum s-au făcut întîi, ci se desăvîrșesc precum se perfecționează limba prin ostenețile scriitorilor și ale autorilor și prin creațiunile geniurilor care fac epoce în limbă. Dar oricît se vor sili literații mai tîrziu ca să aducă limba întregă la niște reguli nestrămutate, ca niște principie neschimbate, cu un cuvînt, ca să o facă logică, aceasta nu se va putea nici o dată. Poporul și-a format limba cu mult mai înainte de a avea gramatica și lexicon și fiindcă într-aceasta el a proces sub deosebite influințe cari au lucrat asupra lui, iar nu totdeauna după logică, se înțelege că limba lui nu poate fi strîns logică, pentru că omul nu e totdeauna logic în cugetările și lucrurile sale.“³

3) „*Noi nu sîntem puriști*⁴ ca să scoatem din limbă toate zicerile (cuvintele, *n.n.*) care se par străine și să îndesăm în locul lor ziceri romane cu furca spre a ne face mai romani decît sîntem. Cătățimea (cîtimea, cantita-

¹ „Telegraful român“, 1855, nr. 11, 13, 14, *Monarhia austriacă*, Transilvania, Sibiu.

În studiul postum intitulat *Pavel Vasici și problemele limbii*, apărut în Cercetări lingvistice, Oluj, an. X, nr. 1, 1965, p. 54 și urm. Ion Breazu a comentat acest articol pe care-l atribuia lui P. Vasici : „Începînd cu numărul 9 din 1853 — scria I. Breazu — redacția trece în sarcina lui Vasici. Iată de ce credem că el este autorul articolului din numărul 12 în care se ridică cu ironie împotriva zelului neologistic care a cuprins pe unii ardeleni... Și mai explicit este în seria de articole privitoare la limbă pe care o publică doi ani mai tîrziu în numerile 10, 11, 13 și 14 din 1855“. Considerînd indispensabil acest articol pentru ilustrarea discuțiilor despre limbă din 1855, am recurs la o selecțiune de citate.

² „Telegraful român“, 1855, nr. 11.

³ *Ibidem*, 1855, nr. 14.

⁴ *Ibidem*, 1855, nr. 14.

tea, *n.n.*) aceea de ziceri străine ce se află în masa cea mare a limbii nu derogă nimic romanității acesteia.“

4) ...„Zicerilor împrumutate ¹ din limbile rudite cu româna le vom da totdeauna formele ce se află în limba română, spre a le da proprietate și însușire românească și în procedura aceasta ne vom ținea de principiul analogiei, dar vom consulta totdeauna și urechea, căci și ea are vot decisiv în privința eufoniei.“

5) În încercările de a îmbogăți limba, unii scriitori au abuzat de împrumuturi pînă la „manie“ trecînd peste hotarele „cuvîinței“ și ale „trebuinței“ iar alții au „croit“ cuvintele de care aveau nevoie și au introdus forme „necunoscute poporului, neobișnuite în scrierile de mai înainte și neiertate gustului și nesuferite poate geniului și naturii limbii“ ².

Articolul, de o construcție sobră, ar merita să fie reprodus în întregime și să figureze într-o antologie a discuțiilor despre limba literară. El exprimă în esență puncte de vedere care coincid cu cele de la „România literară“: limba este un bun al întregului popor, gramatica nu are rolul de a făuri limba, ci de a înregistra și păstra formele pe care le-a creat poporul cu mult înainte, cuvintele străine care s-au împămîntenit trebuie păstrate, neologismele trebuie să fie adaptate din punct de vedere fonetic și morfologic la spiritul limbii române. De notat că „Telegraful român“ publică aceste observații despre limbă începînd de la 5 februarie, iar *Cugetările* lui Russo încep să apară în „România literară“ de la 13 februarie 1855. Textul de la Sibiu este deci anterior și elaborat independent de *Cugetările* și notele din revista ieșeană.

După expunerea teoretică semnalată, *articolul enunță și cîteva norme de ortografie după care se va conduce gazeta*. La acest capitol orientarea „Telegrafului“ este mai puțin sigură. Astfel redacția admite atît terminațiile în *ciune*, cît și pe cele în *șune*, atît fonetismele în *pt*, cît și pe cele în *ct*, precizînd că așteaptă ca timpul să aducă soluția potrivită. Un pas înainte se face în privința duplicării consoanelor și în privința eliminării lui *ș*. Totuși, în ambele cazuri, redacția admite unele excepții.

Majoritatea soluțiilor practice indicate de gazeta sibiană sînt însă confirmate de evoluția ulterioară a limbii. Astfel „Telegraful“ optează pentru scrierea fonetică *jumătate* și nu *ziumătate*, *mijloc* și nu *mizlocu*, *aceasta*, *meargă* și nu *acésta*, *mérga*, *profesor*, *actor* și nu *profesore*, *actore*, pentru *Ioan* și nu *Ioane* etc. Tot la capitolul ortografie este tratată și problema adoptării unor neologisme ca *barometru*, *termometru* în loc de *caldomesor*. Redacția optează pentru *barometru* și *termometru*, sustrăgîndu-se influenței limbii maghiare, care ar fi dus la optarea pentru soluția a doua. (Se știe că în secolul al XVIII-lea Kaczinczy a procedat la o maghiarizare a terminologiei științifice. Tendința de a evita neologismele și de a se crea cuvinte compuse care să suplinească neologismele ce se cereau adoptate era frecventă în Ardeal în această perioadă.)

Acest articol îl considerăm important atît pentru conținutul său, cît și pentru demonstrarea faptului că „Telegraful“ a continuat linia lui Aaron Florian și după plecarea acestuia la Viena. Nu este de mirare deci că „România literară“ a găsit un ecou atît de puternic în coloanele gazetei de la Sibiu.

¹ *Ibidem*, 1855, nr. 14.

² „Telegraful român“, 1855, nr. 13.

Într-adevăr „*Telegraful român*“ reproduce 13 capitole din *Cugetările* lui Russo¹ apărute în „România literară“, studiul despre *Limba românească* de A.P.K.² (A. Papadopol Kalimah, *n.n.*), articolul lui C. Negruzzi despre slavonisme³, precum și o serie de note satirico-polemice, ca *O bazaconie limbistică*⁴ *Un model de stil epistolar*⁵, *Liude printre călărași și Ablativul ciune*⁶. Pe când „Foaie pentru minte...“ menționa că reproduce notele satirice despre limbă ca pe „un ce curios“ — exprimându-și rezerva față de tratarea umoristică a problemelor de limbă — „*Telegraful român*“ însoțește scrisorile despre *ciune* și îi din nr. 25 de următoarea notă : „Aceste scrisori, cari, mărturisind adevărul, pe lângă umorul cu care sînt scrise și le caracterisesc într-un mod eclatant, au și mult adevăr, le publicăm și noi alăturat spre recrearea inimei, cît și în privința literarie“. În acest caz reproducerea articolelor și notelor despre limbă are valoarea unei opțiuni, ziarul se face astfel ecoul pe plan lingvistic și literar al „României literare“, iar după suprimarea „României literare“ va avea aceeași atitudine față de „Steaua Dunării“.

Concluzii

Din examinarea acestui material axat pe o perioadă restrînsă se desprind următoarele :

1) Nici una din gazetele ardelenene nu întîmpină cu ostilitate articolele critice despre limbă din „România literară“. Pozițiile sînt totuși diferite. „Foaie pentru minte...“ acordă ospitalitate doar primelor cinci capitole din *Cugetările* lui Russo, însoțindu-le de note care să menajeze susceptibilitățile locale. Aceeași notă diplomatică se observă și în discuția publică angajată cu C. Boerescu. Articolele despre limbă sînt adeseori un amestec curios de exagerări, erori și constatări judicioase (ca de exemplu cele privitoare la construcțiile greoaie din Ardeal, la frumusețea limbii vorbite din Muntenia, la latinizarea pînă „la îngrețioșiare“ etc). Predomină însă în continuare poziția lui Barițiu, care acordă un loc important discuțiilor, o poziție de un latinism moderat, izvorîntă din necesitățile practice ale comunicării cu publicul cititor.

Poziția „*Telegrafului*“ este mai critică și mai puțin atentă față de susceptibilitățile regionale. Deși redactorii cunosc cauzele istorico-sociale ale construcțiilor străine din limba scrisă a ardelenilor, ei nu așteaptă ca imboldul să vie din Principate: critica acestor construcții începe încă din primele numere ale anului 1853 și ea nu este un răspuns la un atac sau la o scrisoare din Principate.

Nu există în paginile „*Telegrafului*“ răspunsuri de tipul „noi latinizăm, germanizăm iar voi franțuiziți limba“. Abuzurile de orice fel sînt situate pe același plan, într-o viziune integrală a limbii române.

¹ „*Telegraful român*“, 1855, nr. 31, 32, 33, 52, 53, 54, 55, 56, 57.

² *Ibidem*, nr. 59.

³ *Ibidem*, nr. 70.

⁴ *Ibidem*, nr. 33.

⁵ *Ibidem*, nr. 30.

⁶ *Ibidem*, nr. 25.

„Telegraful“ anticipă și se alătură apoi fără rezerve poziției „României literare“.

2) Acordând ospitalitate unor puncte de vedere diferite, reproducând parțial sau total articolele și notele despre limbă din „România literară“, presa din Ardeal a contribuit la combaterea abuzurilor de tot felul, la formarea unei opinii despre limbă în rândurile cărturarilor ardeleni care nu aveau ambiții de codificatori ai limbii, ci se străduiau să cunoască și să mînuiască cît mai corect limba strămoșească.

3) Problema cea mai controversată în această perioadă istorică a fost problema îmbogățirii limbii prin împrumuturi și derivări. Se poate constata un consens aproape unanim în cele două gazete, că s-a latinizat „pînă la îngrețioșiare“, că „s-a latinizat fără cale“ („Foaie pentru minte...“) sau formularea categorică : „Noi nu sîntem puriști ca să scoatem din limbă toate zicerile (cuvintele, *n.n.*) cari ni se par străine“ („Telegraful“). Se poate conchide, deci, că din acest punct de vedere latinismul, în presă, se găsea într-o fază mult atenuată și chiar contestată.

Presa prin însuși rolul său practic de comunicare era silită să caute o modalitate de înțelegere cu cititorii. Deci nu aici trebuie căutați pedanții, decît cel mult ca exponenți ai unui punct de vedere personal. În coloanele ziarelor înțîlnim însă mînuiitori ai condeiului care *nu puteau* să scrie altfel, scriau greoi, datorită condițiilor social-istorice semnalate de G. Barițiu, Aaron Florian și confirmate de Eminescu.

4) Paralel cu lupta pentru unitatea politică se întetește și lupta pentru unitatea limbii, în special sub aspectul apropierii de limba poporului și a fixării normelor. Problema Principatelor dunărene intrase în anul 1855 în discuția principalelor puteri europene, „se fierbe unirea“, deci cine mai putea aștepta procesul de făurire a unei „limbi raționale“, cînd poporul dispunea de un mijloc de comunicare practicat de veacuri? Publicul românesc, care așteptase cu interes și încredere în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea statornicirea limbii cu ajutorul gramaticii, nu numai că nu are încredere acum în autorii de gramatici, dar sentimentul general față de aceștia și opera lor este acela de saturație și repulsie. E semnificativ în acest sens un articol din „Foaie pentru minte“, 1855¹. După autorul articolului, G.C., a scrie o gramatică în 1855 este o operă de curaj, deoarece gramaticii și filologii sînt considerați „capete seci“, „pedanți“ etc. „Destulu-mi este a însemna — conchide G.C. — că lumea română s-a desgustat de gramatici și de ar putea le-ar aduna într-o grămadă ca să le poată aduce ecatombă spiritului înfuriat asupra gramaticii și a toată filologia română.“

În aceste condiții, intervențiile scriitorilor, publiciștilor și chiar ale oamenilor politici în materie de limbă sînt tot mai dese.

Această discreditare a „gramaticilor“ a sporit utilitatea discuțiilor prin presă și a pregătit calea spre succesul *Cugetărilor* lui Russo și al „României literare“.

Succesul poziției lingvistice a lui Russo nu se datorește numai talentului și culturii autorului, ci și unei atmosfere cvasigenerale. O asemenea intervenție

¹ Nr. 21. *Compendiu de gramatica limbei române de T. C.*, semnat de G. C.

era necesară și așteptată. În ceea ce privește gazetele ardelenе, ele participaseră atât la pregătirea acestui moment, anticipând unele puncte de vedere, cât și la sprijinirea directă sau indirectă a tezelor susținute de „România literară“.

5) Ardealul, ca oricare provincie, a avut atât stricători de limbă, cât și apărători ai adevăratului ei spirit. Russo cita printre feciorii „zdraveni“ care s-au aliniat luptei împotriva pedantismului pe Ușirab (Barițiu). La acest nume mai trebuie să adăugăm pe Aaron Florian și pe dr. Vasici, redactorii „Telegrafului“, iar mai târziu pe I. A. Lapedatu, colaborator al „Familiei“¹, redactor al „Orientului latin“ (1874—1875) și al „Albinei Carpaților“ (1879), precum și pe continuatorul lui Lapedatu la conducerea „Albinei Carpaților“, Iosif Popescu².

Numele amintite nu epuizează însă seria celor care, de multe ori în conflicte delicate cu cei din jur, au contribuit, în Ardeal, la triumful unor idei progresiste despre limbă. Credem că numai prin studii axate pe o perioadă limitată vor fi abandonate unele generalizări și va putea fi scoasă în relief și contribuția altor scriitori și publiciști la unificarea limbii noastre literare.

¹ Avem în vedere articolul din „Familia“, 1870, nr. 52, intitulat *Confusiunea limbistică*, precum și direcția imprimată celor două publicații pe care le-a condus.

² Vezi nuvela de proporții intitulată *Amor și ortografie*, publicată în „Albina Carpaților“ din 15 oct. 1879—28, febr. 1880, care oglindește lupta dintre *fonetisti* și *etimologiști*. Generația veche de intelectuali ardeleni este încă etimologizantă, iar tineretul se manifestă ca adept al scrierii fonetice. În consecință, doi tineri nu se pot căsători un timp deoarece viitorul socru nu admite fonetismul candidatului la mâna fiicei sale. Discuțiile ilustrează starea de spirit din epoca respectivă.

CULEGEREA ȘI VALORIFICAREA FOLCLORULUI LITERAR ÎN PRESA COMUNISTĂ (1921—1944)

MIHAIL ROBEA

Peisajul folclorului nostru literar din perioada interbelică, încă nevalorificat, se prezintă complex și contradictoriu. Structura societății capitaliste i-a imprimat această fizionomie spirituală.

Ascuțirea la maximum a luptei de clasă pe plan social a coincis cu intensificarea — sub diverse forme — a luptei ideologice.¹ Clasele dominante, prin ideologi mistici și idealști, au falsificat grosolan — în scopuri politice — conținutul social, realist, al folclorului. Potrivit afirmațiilor unuia dintre aceștia, Nichifor Crainic, folclorul s-ar caracteriza prin primitivism, prin ortodoxism, prin „frumosul sofianic“ și prin „nostalgia paradisului“. Sediul folclorului îl plasa — evident eronat — într-un sat petrificat, atemporal.² Difuzarea ideilor era însoțită de publicarea unor colecții dubioase (cu mituri străvechi, legende biblice etc.) și de acțiuni de valorificare tendențioasă. Textele culegerilor respective erau menite să susțină practic concepțiile idealiste, să ofere surse de inspirație unor scriitori tradiționaliști și să participe — cu „exemple“ — la educarea tineretului în spiritul supunerii necondiționate față de statul burghez.

Împotriva ofensivei ideologice în domeniul folclorului, Partidul Comunist Român, singurul apărător politic și consecvent al creației populare, s-a ridicat — în condițiile teroarei burgheze — cu ample acțiuni ideologice. Prin publiciștii săi comuniști și progresiști, partidul a combătut vehement teoriile idealiste despre „comorile poporane“, a subliniat realismul lor și a formulat îndemnuri insistente pentru culegerea științifică și valorificarea multilaterală a bunurilor spirituale. La aceste acțiuni, precum și la popularizarea concepției științifice despre folclor, au participat, cu sute de articole și texte culese, peste 50% din publicațiile presei comuniste.³ Prin preocupările sale folclorice, partidul continua și dezvolta — în noi condiții istorice — tradițiile democratice ale folcloristicii din perioadele anterioare, îndeosebi din cea materialistă a „Contemporanului“.

¹ *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Buc., 1964, p. 413.

² Vezi Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*, ed. a II-a, Buc., f. a., pp. 76—77, 89—90; *Nostalgia paradisului*, ed. a II-a, Buc., 1942, pp. 131, 143—162, 347—348; *Ortodoxie și etnocratie*, Buc., [1938], pp. 15, 142 etc.

³ S-a consultat presa comunistă identificată în: M. Cristea, *Publicații din Oltenia sub influența P.C.R. între cele două războaie mondiale*, în „Limbă și literatură“, VI (1962), pp. 282—294; Titu Georgescu și Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă*, Buc., 1963.

Publicarea culegerilor și valorificarea creațiilor populare au constituit două preocupări majore, dissociate în două capitole distincte, ale presei comuniste în domeniul folclorului.

I. CULEGEREA DE FOLCLOR

Culegerea folclorului era concepută în presa comunistă drept o acțiune patriotică, întreprinsă pentru recoltarea creațiilor anonime și valorificarea lor nemijlocită. În vederea culegerii creațiilor populare au fost formulate apeluri repetate, adresate deopotrivă culegătorilor de la sate și de la orașe¹, în câteva reviste „Școala Mehedințului“, „Korunk“. Metoda culegerii folclorului, care înarma pe culegători cu principii științifice, a fost expusă în articolul *Culegerea folclorului* de Iosif N. Dumitrescu din „Școala Mehedințului“². Culegătorul, persoană calificată, aplica metoda, care era aproximativ științifică în condițiile culegerii manuale, în funcție de forma comunicării. La versuri, transcria „fără modificare“ textul, iar la proză repovestea fidel creația comunicată de informator. Transcrierea textelor era însoțită de notarea indicațiilor privind persoana informatorului. Culegerea se încheia cu sortarea creațiilor pe „genuri și specii“. Toate îndrumările formulate erau străbătute ca un fir roșu de respectarea principiului notării fidele a creației populare.

În spiritul ideilor înaintate și animați de sentimente patriotice, zeci de muncitori și intelectuali au cules și au publicat în presa comunistă numeroase creații populare. Acestea formează trei categorii de culegeri: 1. *Folclorul obiceiurilor*, 2. *Poezie* și 3. *Proză*.

1. Folclorul obiceiurilor

Multe culegeri expun — în stadiul de dezvoltare interbelică — obiceiuri și datini tradiționale calendaristice și din viața omului.

a) *Obiceiuri calendaristice*. Obiceiurile legate de sărbătorile de iarnă din perioada 24 decembrie—7 ianuarie (Moș ajun — Bobotează) ocupă un loc cardinal în culegeri. Motivele spirituale³ (relaxare, exprimarea unor năzuințe) și pecuniare îndemnau pe tineri la pregătirea minuțioasă a obiceiurilor⁴ și pe

¹ Nagy István, *Iró és nép* (Scriitor și popor), în „Korunk“, III (1938), nr. 9, pp. 804—809.

² Iosif N. Dumitrescu, *Culegerea folclorului*, în „Școala Mehedințului“, V (1934), nr. 2, p. 11.

³ Motive similare atrăsese chiar participarea lui Fr. Engels [Franz Mehring, *Friedrich Engels*, în „Lupta de clasă“, I (1920), nr. 3, p. 86].

⁴ C. Frasin-Negrești, *De vorbă cu Moș Crăciun*, în „Luptătorul“ I (1925), nr. 13, p. 2 etc.

oameni la o participare intensă. Materialele publicate aici evocă în termeni generali manifestările din repertoriul acestor obiceiuri și datini: colindul de Crăciun¹, Pomul de iarnă², urarea cu sorcova și cu plugușorul, îngroparea anului, colindul „arapilor“ de Bobotează.³

Textele literare aparținând obiceiurilor și datinilor se publicau sporadic în presă, fragmentar sau integral. Din ultima categorie s-au imprimat două colinde laice⁴, interesante, de Moș ajun. Primul colind, *Colindă de flăcău*, narază episodul unei căsătorii sătești obișnuite. Vasile, flăcău chipeș și optimist, găsește o fată dragă și se însoară cu ea. Al doilea colind, *Colind de fată*, cu un text liric, cuprinde dorința mărturisită a unei fete necăsătorite de a întemeia, prin metamorfozarea elementelor, o gospodărie solidă din componentele unui cerb. Textele, datorită valorii artistice, formează literalmente modele clasice ale speciei.

Obiceiurile și datinile de întâmpinare a primăverii și a verii apar concretizate în câteva forme: alaiul junilor⁵, la Brașov; învierea⁶, concepută drept o sărbătoare populară a reînvierii naturii, ca înaintea mitului creștin; armindenul⁷, de 1 Mai, sărbătoarea „învierii întregii naturi“, a odihnei și apoi, de la sfârșitul secolului trecut, a zilei de luptă pentru drepturi sociale și politice⁸.

b) *Obiceiuri importante din viața omului.* Obiceiurile respective le consemnează îndeosebi *Monografia satului Ostrovu Mare* de D. Gogoșeanu. Se notează aici vechi obiceiuri și datini la nașterea și căsătoria omului în satele din Oltenia. Unele aspecte erau literalmente locale: numele provizoriu al noului-născut („turcu“), fuga fetei în preajma nunții.⁹ Alte obiceiuri, vechi, în crepuscul: obiceiurile generate de proprietatea în devălmășie a pământului.¹⁰

La prezentarea și explicarea obiceiurilor și datinilor, iubitorii folclorului au pus un accent deosebit pe aspectele profane în detrimentul celor mistice, violent criticate.

¹ I. Dimoftachi, *În noaptea de Crăciun*, în „Clopotel“, I (1933), nr. 26, p. 1, 3; *Crăciunul în imagini*, în „Reporter“, II (1934), nr. 51, p. 11; Victor Eftimiu, *Feeriile copilăriei*, *ibidem*, V (1937), nr. 2, p. 4.

² Valeriu Victor Martinescu, *Interviu cu domnul Moș Crăciun*, *ibidem*, II (1934), nr. 51, pp. 14—19; Ilie Zaharia, *Un pom de Crăciun*, *ibidem*, VI (1938), nr. 1, p. 3.

³ D. Gogoșeanu, *Monografia satului Ostrovu Mare*, în „Școala Mehedințului“, IV (1934), nr. 9, p. 16.

⁴ Harry Brauner, *Cu Moș-ajunul*. Culese și comunicate de ..., în „Reporter“, V (1937), nr. 42, p. 4.

⁵ Emanoil Bucuța, *Brașovul*, în „Reporter“, II (1934), nr. 27, p. 2.

⁶ *Învierea*, în „Lemnarul“, III (1924), nr. 4, p. 2; *Paștele muncitorilor*, în „Grafica gălățeană“, I (1927), nr. 2, p. 1; Victor Eftimiu, *Zei n-au murit*, în „Reporter“, IV (1936), nr. 7—9, p. 3.

⁷ V. Alexandrescu, *De ce sărbătorim 1 Mai*, în „Iașul socialist“, I (1920), nr. 23, p. 3.

⁸ P. Constantinescu-Iași, *Istoricul lui 1 Mai*, *ibidem*, p. 2; *idem*, *Religia lui 1 Mai*, *ibidem*, III (1922), nr. 146, p. 3.

⁹ D. Gogoșeanu, *lucr. cit.*, nr. 10, p. 3—6.

¹⁰ I. Neagu-Negulescu, *Despre devălmășie*, în „Vremuri noi“, I (1935), nr. 2, pp. 10—12; nr. 3, pp. 19—20.

2. Poezia

Culegerile în versuri, reprezentate inegal, aparțin atât liricii, cât și epicii.

a) *Poezia lirică*. Apare reprezentată prin *doine*, *cîntece* și *strigături*. Întreaga poezie lirică conține două categorii de teme : *aspecte ale realității social-politice* și *cîntarea dragostei autentice*.

Aspectele social-politice din lirica populară apar, cu note specifice, atât în perioada precedentă primului război mondial, cât și în cea interbelică.

Din perioada precedentă primului război mondial, lirica aceasta reține aspecte social-politice mai vechi, din vremea iobăgiei. Astfel, la *Sămînța* s-a produs ciclul *Cîntece din popor*¹ de G. Dem. Teodorescu, compus din 4 cîntece. Tematica era de o actualitate stringentă : denunțarea exploatării sîngeroase a țărănimii de „lipitorile dracului“ (*Ciociul*) și formele luptei de clasă practicate de țărănimea obidită — călugărirea (*Călugăritul*), haiducia (*Birul*) și atacul direct, cu o „bîtă groasă noduroasă“ (*Țăranul și ciociul*). Cîntecul *Doamne, mai ia-ți cerul*², publicat la *Tînărul socialist*, se circumscrie tot în aceeași perioadă istorică. Se întinde pe 69 de versuri. Cîntecul, alcătuit pe baza contrastului social izbitor, însumează două componente : rechizitoriul social și ridicarea la luptă socială. În rechizitoriu : pe de o parte — denunțarea exploatării sociale și a asupririi fiscale a poporului ; pe de altă parte — condamnarea aspră a claselor exploatoare și a clerului parazitar. În condițiile sîngeroasei asuprii sociale și a ipocriziei religioase, oamenii obidiți, care aveau drept avere numai „un căpătîi de șatră“ și „o oiță“, deveneau haiduci în codru și, de acolo, loveau cu sete în „...ăi ciocoi / Ce-și bat joc și-și rîd de noi“.

Alte texte folclorice reflectă frământările sociale contemporane din perioada interbelică. Provin din mediul muncitoresc și au un profund conținut revoluționar, unele apărute chiar în presa comunistă ilegală. La „Brazda“, de exemplu, s-a publicat *Cîntec de 1 Mai*³, care cuprinde o vibrantă chemare la luptă revoluționară adresată maselor populare de 1 Mai :

Și să luptăm cu curaj,	În ciocoi și ofițeri,
Toți țărani și muncitori,	Că destul ne-au chinuit
Să dăm în asupritori,	Și destul ne-au jefuit.
În boeri și în bancheri,	

În „Tînăra gardă“ a apărut *Doina recrutului*⁴. În versuri cîntate se denunță pregătirile febrile de război ale „ciocimei“ și se afirmă dragostea de pace a muncitorimii :

Vrea în frați să-mpușcăm,	Dară noi nu vrem război,
Sîngele vrea să i-l dăm,	Frunză verde de trifoi.

¹ G. Dem. Teodorescu, *Cîntece din popor*, în „Sămînța“, I (1933), nr. 1, p. 2 ; nr. 2, p. 2. Vezi și *Poezii populare române*, Buc., 1885, pp. 290, 295—296, 301.

² *Doamne mai ia-ți cerul ! Cîntec popular*, în „Tineretul socialist“, XI (1922), nr. 22, p. 2.

³ *Cîntec de 1 Mai*, în „Brazda“, II (1932), nr. 5.

⁴ *Doina recrutului*, în „Tînăra gardă“, I (1932), nr. 1.

În mod evident, această poezie social-politică îndeplinea în condițiile politice din perioada interbelică un rol propagandistic-agitatoric în rîndurile muncitorimii și țărănimii muncitoare.

Cîntarea iubirii sincere formează a doua temă principală a doinelor și a cîntecelor din presa condusă de partid. Majoritatea covârșitoare a creațiilor, în număr de 14 piese, culese de învățători modești¹ din satele Olteniei, au fost publicate în „Școala Mehedințului“, sub titluri generice: *Poezii populare din Mehedinți*, *Folclor mehedințean*. Publicarea textelor sub titluri comune și, deseori, în fragmente, îngreuiază clasificarea lor exactă în specii.

Dragostea apare expusă aici, datorită multitudinii aspectelor reflectate, într-o formă de micromonografie. Astfel, ea este „o boală“ incurabilă, însă și un izvor de bucurie și de fericire. Tinerii prețuiesc sincer dragostea autentică, generată de îmbinarea armonioasă a purității morale cu frumusețea fizică.² Respectul reciproc în relațiile de dragoste exclude motivele iritării și suspectării tinerilor.³ Despărțirea temporară a îndrăgostiților în anumite circumstanțe ale vieții (plecare la oraș, armată etc.) le provoacă dureri, nu însă gîndurile negre ale despărțirii...⁴ La întîlniri, tinerii doresc să aibă ca martori ai dragostei lor pasionate codrul cu „frunză rotundă“⁵. În pofida asperităților sociale, tinerii și tinerele sînt profund îndrăgostiți de viață și voiesc s-o trăiască din plin. Într-un cîntec, bunăoară, o „nevestă tinerea“, simțind apropierea prematură a morții, i se împotrivesc cu toată forța.⁶ Totuși, în cazul morții implacabile, tinerii cu o dragoste și cu o căsnicie desăvîrșită solicită în testamente versificate o moarte simultană și o înmormîntare comună în mijlocul naturii: „La mî-năstire-n zăvoi, / Să cînte cucii pe noi / Că ne-am iubit amîndoi“⁷. Doresc apoi, pe același ton senin, ca florile să le troienească treptat mormintele.

Altă specie a liricii populare din presa comunistă e *strigătura*. S-a acordat spațiu tipografic, tot la „Școala Mehedințului“, la un număr de 12 strigături⁸. În repertoriul tematic al strigăturilor se consemnează aspecte nemijlocite din viață: îndemnuri la veselie, elogierea iubirii sincere, stigmatizarea frivolității, criticarea administrației.

¹ Au publicat următorii: C. G. Popescu — *Poezii populare din Mehedinți*, în „Școala Mehedințului“, V (1934), nr. 3—4, p. 12: 1 cîntec; *Folclor mehedințean, ibidem*, V (1935), nr. 5, p. 12: 1 cîntec; nr. 6, p. 14: 2 cîntece; nr. 9, p. 12: 1 cîntec; VI (1935), nr. 5—6, p. 14: 2 cîntece; VII (1936), nr. 1—2, p. 13: 2 cîntece. Dem. Păsărescu, *Culegeri populare din Mehedinți, ibidem*, V (1935), nr. 5, p. 12: 1 cîntec; *Folclor mehedințean, ibidem*, nr. 9, p. 12: 1 cîntec; G. Popescu-Șura, *Folclor mehedințean, ibidem*, VIII (1937), nr. 3—4, p. 12: 1 cîntec. D. Teodorescu, *Folclor mehedințean, ibidem*, VII (1937), nr. 8—9, p. 15: 2 cîntece.

² C. G. Popescu, *Folclor mehedințean, ibidem*, V (1935), nr. 5, p. 12.

³ Dem. Păsărescu, *Culegeri populare din Mehedinți, ibidem*, V (1935), nr. 5, p. 12.

⁴ G. Popescu-Șura, *lucr. cit.*, p. 12.

⁵ C. G. Popescu, *Folclor mehedințean*, în „Școala Mehedințului“, V (1935), nr. 6, p. 14.

⁶ *Ibidem*, VII (1939), nr. 1—2, p. 13.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Au fost publicate: C. G. Popescu, *Poezii populare din Mehedinți*, în „Școala Mehedințului“, V (1934), nr. 3—4, p. 12: 1 strigătură; *Folclor mehedințean, ibidem*, VI (1935), nr. 3, p. 11: 2 strigături. G. Popescu-Șura, *Folclor mehedințean, ibidem*, VIII (1937), nr. 1—2, p. 12: 5 strigături; *Poezii populare, ibidem*, VIII (1938), nr. 5—6, p. 13—14: 4 strigături.

Artistic, cîntecele și strigăturile din „Școala Mehedințului“ se caracterizează prin naturalețe și sobrietate. Anumite imagini literare, construite în general în spirit tradițional, strălucesc prin realizare: „Suspină, mîndro, suspină / Suspină cu gura închisă / Ca o candelă aprinsă“¹.

b) *Poezia epică*. Acest gen de poezie este reprezentat de creații originale și de traduceri. Dintre creațiile originale enumerăm: *cîntecele rituale și baladele*. Ultima specie, singura nediscutată, apare în balada legendară *Cicoarea*², o reproducere la *Fapta* din colecția lui G. Dem. Teodorescu. În rezumat, soarele se îndrăgostește de „zîna zorilor“, o împetește prin doi luceferi și apoi, pentru refuzul căsătoriei, o preface în cicoare. În realitate, pe fundalul fantasticului, se narează obiceiul peștitului fetelor, urmat — uneori — de refuzul acestora.

Unele publicații comuniste, în scopul popularizării valorilor epicii populare românești și străine și al formării conștiinței politice a maselor populare, au reprodus în traducere mai multe balade. Din epica română s-au reprodus în limba maghiară, la „Korunk“, baladele: *Cîntecul lui Mantu la Glimboca* în textul *Mai roman népballadák* (*Balade populare românești de azi*)³, *Kira Kiralina și A szegény és a gazdag* (*Bogatul și săracul*), ultimele două sub titlul *Kém román népballada* (*Două balade populare românești*)⁴. Prima baladă, creată recent, narează sfîrșitul tragic al temutului haiduc Pătru Mantu, care acționase în Banat chiar la începutul perioadei interbelice. S-au publicat, de asemenea, traduceri din literatura universală: balada daneză *Tidmann úr*⁵, balada engleză *Sir Patrick Spens*⁶.

3. Proza

Proza populară publicată în presa comunistă cuprinde toate speciile ei principale: povestea, snoava. Proporțiile întinse ale speciilor o circumscriu într-un spațiu relativ restrîns. Accentul deosebit cade tot pe elementele de critică socială.

a) *Povestea*. Aici sînt grupate poveștile sau basmele românești și străine. Din prima categorie face parte povestea *Muncitorii și dracul*⁷. Povestea, creată

¹ Dem. Pășărescu, *Folclor mehedințean, în „Școala Mehedințului“*, V (1935), nr. 9, p. 12.

² *Cicoarea*, în „Fapta“, II (1938), nr. 10, p. 3. V. și G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 459.

³ Bányai Imre, *Mai roman népballadák*, în „Korunk“, XII (1937), nr. 12, pp. 67—69. V. și D. Imbrescu, *Cîntecul lui Mantu la Glimboca*, în „Sociologia românească“, I (1936), nr. 11, pp. 39—42.

⁴ Salamon Ernő, *Kém román népballada*, în „Korunk“, XIV (1939), nr. 3, pp. 227—229. Vezi și V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, Buc., 1965, I, pp. 131, 193.

⁵ Fr. Engels, *Tidmann úr. Ó dán népballada* (Domnul Tidmann. Veche baladă populară daneză), în „Korunk“, VII (1933), nr. 6, p. 470.

⁶ Faludy György, *Angol népballada: Sir Patrick Spens* (Balada populară engleză: Sir Patrick Spens), în „Korunk“, XIV (1939), nr. 10, pp. 874—875.

⁷ N. Avîntescu, *Muncitorii și dracul*, în „Tineretul socialist“, VI (1922), nr. 20, pp. 2—3.

îndiscutabil în mediul muncitoresc, înregistrează artistic viața amară a muncitorimii și lupta ei revoluționară. Viața mizeră a muncitorimii apare în imagini realiste chiar în formula introductivă: „Departă de tot, peste nouă mări și nouă țări, trăia un popor de proletari alcătuit din oameni cumsecade, care munciau din zori și până în noapte și din noapte până în zori, îndurând și foame și frig“. Absența totală a securității muncii în întreprinderi cauza accidentarea muncitorilor. Nemulțumiți, muncitorii au declanșat la un moment dat o grevă de proporții alarmante. „A doua zi a fost ciudat de tot. Atelierele nu mai lucrau, cuptoarele nu mai fumegau, motoarele nu mai bubuiau; scurt - totul părea mort“. Măsurile draconice adoptate de patroni și de autorități n-au putut determina pe muncitori să-și reia lucrul. Abia în urma tratativelor îndelungate dintre părțile interesate, muncitorii și-au reluat activitatea, cu incertitudinea satisfacerii revendicărilor. Însă muncitorimea era conștientă că adevărata viață fericită va începe după victoria revoluției socialiste, moment istoric în care „dracul... va lua pe patroni“. Tot un conflict social stă și la baza poveștii *Îngerii*¹, cu paternitate folclorică discutabilă, însă alcătuită cel puțin după izvoare populare. Aici conflictul social e transferat complet în lumea divinităților cerului. Într-o zi, majoritatea îngerilor se revoltă împotriva lui Dumnezeu, fiindcă niciodată nu-i văzuse chipul. Acțiunea îngerilor a fost pedepsită cu metamorfozarea lor în „oîmp mare cu crini și cu crizanteme“. Înțelepciunea i-a scos nu de puține ori pe oamenii muncii din încurcături și i-a apărat de dușmani. În povestea *Az ördög és a paraszt egyessége (Dragul și țaranul)*², cu variante în folclorul român și maghiar, un țaran și un drac s-au învoit să lucreze un ogor în tovărășie și să împartă recolta. La recoltare, țaranul, profitând de ignoranța „coasociatului“ său în cultura cerealelor, lua toate produsele, iar dracul — componentele furajere. Indignat de păcăleli, dracul, după trei ani, a renunțat la învoire. *Poveste*³, altă creație, subliniază atât semnificația înțelepciunii, cât și spiritul practic în organizarea unei gospodării prospere și a unei vieți fericite. Eroul, „om de treabă“, dar sărac, a devenit fericit abia atunci când s-a folosit de inteligență și de aptitudinile organizatorice la valorificarea unor elemente.

Poveștile traduse din alte literaturi populare tratează aspecte interesante, uneori inedite. Astfel basmul *Lenin și șiretul*⁴, publicat în „Cultura proletară“, evocă — prin optica populară — figura marelui Lenin. Basmul e construit pe motivul perpetuării omului de geniu în memoria urmașilor de pe toate meridianele globului. În conștiința creatorilor anonimi sovietici, Lenin, omul „cu capul clar ca soarele“, trăiește puternic. El n-a murit, ci se odihnește în mausoleu. Îngrijorat de viitorul țării, Lenin îi supraveghează activitatea acesteia. Periodic, se ridică din mausoleu și călătorește prin țară. Vizitează pe conducătorii comuniști la Kremlin, pe muncitori în uzine și pe țărani în satele cele mai îndepărtate. Succesele întregii țări pe drumul unei societăți superioare îl

¹ Sidonia Drăgușin, *Îngerii*, în „Reporter“, II (1934), nr. 14, p. 2.

² Selley József, *Az ördög és a paraszt egyessége*, în „Korunk“, VII (1932), nr. 1, pp. 11—12.

³ G. Popescu-Șura, *Poveste, (Cu năraș și cu mintea)*, în „Școala Mehedintului“, VIII (1938), nr. 5—6, pp. 12—13.

⁴ Rodion Axouline, *Lenin într-un basm popular. Lenin și șiretul*, în „Cultura proletară“, I (1926), nr. 1, pp. 33—35.

bucură și îi fac odihna mai plăcută. Un alt basm, *O luptă marină*¹, prezintă pregnant conflictul de clasă, transferat într-o lume exotică, acvatică. Lupta violentă se dă între „peștele ciocan“, stăpînul apelor calde, și „peștele spadă“, locuitorul apelor reci, și iese învingător ultimul. Sub titlul *Proverbe despre bogăție*² s-au mai imprimat 4 proverbe: 1 proverb armean și 3 proverbe turcești. În textul lor se dezavuează goana după bogăție și se relevă efectele provocate în lume de inegalitatea materială.

b) *Snoava*. Tematica speciei e înrudită evident cu cea a poveștilor. *Snoava De aceea a și fost măgar*³ reflectă atât asuprașirea, cît și revolta maselor populare. Un „om bogat“, stînd odată de vorbă cu un țăran sărac și revoltat, supranumit „catîr“, i-a poruncit să-i are întreaga moșie. Revoltat peste măsură, țăranul se desolidarizează de umilințele părinților săi și respinge prompt și violent porunca boierului. *O anecdotă... fără tîlc*⁴, intitulată eronat inofensiv, își dezvoltă subiectul tot în lumea rurală obidită. Eroul, țăran sărac, ajunge prin practica vieții la conștiința inegalității sociale. Într-o societate nedreaptă, „cel slab și sărac este — spune el — și cu paguba și cu păcatul“. În lupta socială, el dă dovadă de mult tact. Umilit de un chiabur, țăranul obține satisfacție morală în urma lovirii acestuia de către un burghez, pe care îl provocase inteligent la ceartă. Alte snoave, cu o proveniență direct populară îndoielnică, ridiculizează creștinarea presantă a oamenilor (*Curcanul botezat*⁵), imaginile biblice despre viață (*Haim-Darie*⁶).

II. VALORIFICAREA FOLCLORULUI

În complexa acțiune de educare patriotică a maselor populare și de formare a culturii democratice, partidul a utilizat multilateral folclorul literar. Căci, apelîndu-se la folclor, „poporul se va cunoaște pe el însuși — prin el însuși“⁷. Se continua astfel o veche tradiție statornică în presa și mișcarea muncitorească în perioadele anterioare. Presa comunistă din perioada interbelică prefigurează o imagine amplă a acestei valorificări — cu articole la „Reporter“, „Școala Mehedințului“ etc. și cu dări de seamă la „Socialismul“, „Lupta socialistă“, „Drum“ ș.a.

Cercetarea detaliată a tuturor materialelor valorificatoare stabilește cinci tipuri distinote de valorificare a folclorului literar în presă și în mișcarea comunistă: 1. *Valorificare literară*, 2. *Valorificare didactică*, 3. *Valorificare publicistică*, 4. *Valorificare cultural-artistică*, 5. *Valorificare în artele plastice*. Istoric, geneza acestora datează, în mare parte, din secolul trecut, din perioada afirmării mișcării muncitorești. În perioada interbelică însă cînd mișcarea mun-

¹ Riccardo Bacchelli, *O luptă marină*. În rom. de C. N. Negoiaș, în „Reporter“, II (1934), nr. 24, p. 4.

² *Proverbe despre bogăție*, în „Caradașca“, II (1935), nr. 47, p. 1.

³ *De aceea a și fost măgar*, în „Idealul“ (1923), nr. 2, p. 29.

⁴ C. Issacea, *O anecdotă... fără tîlc*, în „Caradașca“, II (1935), nr. 52, pp. 1—2.

⁵ *Curcanul botezat*, *ibidem*, nr. 14, p. 3.

⁶ *Haim-Darie*, *ibidem*, II (1934), nr. 17, p. 3.

⁷ Mih. I. Simcelescu, *Literatură populară în școala primară*, în „Școala Mehedințului“, IV (1934), nr. 8, p. 15.

citorească dobândise un nou impuls sub hegemonia partidului, căile acestea de valorificare obțin, datorită acțiunilor temerare întreprinse de organizațiile de partid și de masă, un evident avânt organizatoric și o concretă finalitate artistic-politică. Fiecare tip are un caracter teoretic și practic și valorifică folclorul pe o cale proprie, cu mijloace specifice. Patru tipuri sînt legate indisolubil de presă, iar unul, al patrulea, îndeosebi de mișcarea cultural-artistică.

1. Valorificarea literară

Această valorificare era una dintre cele mai importante căi de fructificare a creației populare și de creare a unei literaturi culte progresiste. În cadrul ei, se valorifica tematic și artistic folclorul de către scriitori. În perioada interbelică, cînd partidul punea deschis problema unei „literaturi proletare“ și cînd condamna aspru pseudovalorificarea „creațiilor arhaice“, inspirarea scriitorilor din folclor a suscitat discuții vii și utile.

Pretutindeni literatura cultă este precedată și se afirmă prin folclor. La noi, din tematica și arta folclorului „s-a-nfruptat toată literatura românească“¹. În perioada interbelică, perioadă plină de contradicții și pe plan literar, publicațiilor de la presa comunistă au reînnoit apelurile privind inspirarea scriitorilor din folclor.² Ecurile acestor apeluri, legitime și mobilizatoare, s-au reflectat sensibil în acțiunile de valorificare a folclorului de către creatori prestigioși.

În vederea valorificării majore a creației populare, li se solicita scriitorilor — în presa comunistă — îndeplinirea a două condiții cardinale : a) *trăirea mediului folcloric* ; b) *selectarea elementelor vitale și actuale din specii*.

Cunoașterea și asimilarea folclorului, o primă condiție indispensabilă utilizării lui în creația cultă, solicită scriitorilor trăirea în mediul folcloric, în special în anii copilăriei și ai adolescenței. Desfășurarea copilăriei și adolescenței viitorilor scriitori în medii folclorice, mai ales dacă sînt bogate și variate, cum se întîmplă deseori, le formează de timpuriu dragostea față de popor, de creațiile lui spirituale și primesc, prin ele, primele îndemnuri literare. Majoritatea covârșitoare a scriitorilor noștri inspirați din folclor, fenomen relevat în presa comunistă, s-au născut și s-au format în medii folclorice abundente — clasici ca : M. Eminescu³, Ion Creangă⁴ ; contemporani ca : Gala Galaction⁵, Panait Istrati⁶, Emil Gulian⁷, Liviu Rebreanu, Victor Eftimiu, C. Ardeleanu,

¹ Iosif M. Dumitrescu-Bistrița, *Dascălimea olteană în slujba folclorului*, în „Școala Mehedințului“, IV (1934), nr. 9, p. 10.

² Marin Rotaru, *Comentarii pentru săptămîna cărții*, în „Arena“, I (1933), nr. 3, p. 8 ; C. Pajură, *Gorki și folclorul*, în „Școala Mehedințului“, VI (1936), nr. 4, pp. 3—5.

³ Gala Galaction, *În grădina Vîrnav din Botoșani*, în „Clopotul“, I (1933), nr. 22, p. 2 ; Cezar Petrescu, *Lacul din codri*, în „Reporter“, III (1934), nr. 49, p. 4.

⁴ Stanciu Stoian, *Ion Creangă și copilul*, în „Fapta“, II (1938), nr. 7, p. 4.

⁵ Gala Galaction, *Despre provincia natală*, în „Drum“, I (1936), nr. 12, p. 12.

⁶ S. Semilian, *Panait Istrati. Viața și opera lui*, în „Luptătorul“, I (1925), nr. 5—6, pp. 1—2.

⁷ Matei Alimăneșteanu, *De vorbă cu dl. Emil Gulian*, în „Reporter“, II (1934), nr. 22, p. 3.

Eugen Lovinescu, I. Popescu-Puțuri, T. Teodorescu-Braniște¹. Nici scriitorii progresiști aparținând minorităților naționale n-au rămas indiferenți la receptarea mediilor folclorice, în special la cele cu folclor românesc.² Continuitatea contactului profund cu creația anonimă se poate menține — și trebuie să se mențină — prin revenirea periodică a scriitorilor în mediile folclorice, prin efectuarea de culegeri personale, prin lectura colecțiilor etc.

Optarea elementelor consistente din folclor, deci a doua condiție indispensabilă în valorificare, este strict legată de procesul de creație. În acțiunea de valorificare a elementelor folclorice, artistul cuvântului purcede la o operație complexă de cercetare a creației populare autentice; apoi preia teme actuale majore, extrage procedee artistice adecvate, reține imagini expresive și împrumută cuvinte și expresii populare.³ Obligatoriu, el va reține elementele „vii, pe cele palpabile, pe cele contemporane“ din folclor.⁴ Originalitatea și durabilitatea operei inspirate din folclor sînt condiționate absolut de viabilitatea formelor utilizate și de profunzimea asimilării.

Aproape toți scriitorii inspirați din folclor au recunoscut în mai multe rînduri forța lui înnoitoare, primentoare. Lista scriitorilor inspirați rodnic din folclor, alcătuită în cronicile și articolele din presa comunistă, este întinsă, înserînd nume din diverse perioade istorice: M. Eminescu⁵, I. Creangă⁶, G. Coșbuc, St. O. Iosif⁷, D. Th. Neculuță⁸, Panait Istrati⁹, Emil Gulian¹⁰, D. Corbea¹¹ și alții. La literatura minorităților naționale se semnalează inspirarea din folclor a unor piese de teatru.¹² Lista exemplurilor pozitive de valorificare a folclorului se încheie cu numele unor scriitori iluștri din literatura universală: Șota Rustaveli¹³, Elias Lonnrot¹⁴, A. Pușkin¹⁵ și Maxim Gorki¹⁶. Citarea elogioasă a creatorilor respectivi avea darul în acea perioadă de confuzii literare să le amintească scriitorilor de continuarea prețurii literaturii populare și de utilitatea valorificării ei realiste.

¹ *Ancheta noastră*, *ibidem*, nr. 23, p. 3; nr. 24, p. 3; nr. 25, p. 4.

² Camil Baltazar, *De vorbă cu Mihai Sebastian*, *ibidem*, nr. 38, p. 3.

³ C. Pajură, *Gorki și folclorul*, în „Școala Mehedințului“, VI (1936), nr. 4, p. 4.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ George Constant, *Note despre cultura românească*, în „Drum“, I (1936), nr. 15—16, p. 2.

⁶ *Ibidem*; Stanciu Stoian, *lucr. cit.*, p. 4.

⁷ C. Pajură, *St. O. Iosif*, în „Școala Mehedințului“, VIII (1938), nr. 5—6, pp. 1—3.

⁸ *Poetul Neculuță*, în „Tineretul socialist“, XI (1922), nr. 12, p. 2.

⁹ S. Semelian, *lucr. cit.*, pp. 1—2.

¹⁰ *Duh de basm* (De E. Gulian), în „Reporter“, II (1934), nr. 23, p. 4; Octavian Suluțiu, *Emil Gulian — Duh de basm*, *ibidem*, nr. 26, p. 2.

¹¹ Miron Constantinescu, *Război*, *ibidem*, V (1937), nr. 39, p. 4.

¹² H. Segaiovici, *Teatrul evreiesc între artă și „schund“*, în „Caradașca“, II (1935), nr. 41, p. 2.

¹³ Possana Gioseanu, *Șota Rustaveli*, în „Reporter“, VI (1938), nr. 5, p. 2.

¹⁴ Constant Răutu, *Poezia fineză*, în „Școala Mehedințului“, VII (1937), nr. 7—8, pp. 3—5.

¹⁵ Elena Medeanu, *Prometeii omenirii*, în „Poporul“, II (1936), nr. 1, pp. 2—4;

C. Olteanu, *Centenarul lui Pușkin*, în „Școala Mehedințului“, VII (1936), nr. 3—4, pp. 9—11.

¹⁶ C. Pajură *Gorki și folclorul*, în „Școala Mehedințului“ VI (1936), nr. 4, p. 4.

Încălcarea normelor de valorificare autentică a folclorului a fost aspru condamnată în presa comunistă : punerea în circulație a temelor mistice¹, inspi-rarea din contrafacerile contaminate de șovinism². Numai valorificarea realistă era salutată aici.

2. Valorificarea didactică

Valorificarea didactică urmărește selecționarea textelor folclorice adecvate educării sănatoase a tineretului în manuale școlare și antologii speciale. Accentul educării copiilor prin folclor era pus în anii școlii primare. Aici literatura folclorică contribuia la îmbogățirea „vieții sufletești“, la educația estetică, la formarea solidarității de clasă și chiar la cristalizarea unor deprinderi.³ Colindul laic și basmul contribuiau printre primele la educarea civică a copiilor.⁴ Manualele școlare, cursurile universitare etc. trebuiau să includă selecțiuni de texte folclorice autentice.⁵ În realitate, majoritatea acestora⁶, traducând comandamentele moralei burgheze, abundau în prelucrări tendențioase, contra-faceri mistice etc., iar elevii și studenții erau obligați să învețe „nu ceea ce le e drag și ceea ce e practic“. Atingerea obiectivelor educației prin creația populară reclama — în special — concursul manualelor școlare, cursurilor universitare și al antologiilor folclorice, cu texte folclorice autentice și desăvârșite artistic.

3. Valorificarea publicistică

Valorificarea publicistică, practică asiduu în presa comunistă, constă în reproducerea de texte și în împrumuturi de teme și de procedee de artă din folclor de către speciile publicisticii. Această valorificare, a cărei denumire provine de la genul publicistic, se desfășoară pe trei căi deosebite : a) *Reproducere de texte*, b) *Citatul folcloric*, c) *Împrumuturi de motive și de procedee de artă*.

a) *Reproducere de texte*. Unele comitete de redacție substituiau publicarea articolelor și pamfletelor virulente cu reproducerea integrală a textelor și a prelucrărilor folclorice, cu absența comentariilor, care ar fi fost inutile. După categoria textelor reproduse, distingem procedeele : 1. *Reproducere de texte originale* : *Dacă vrei să împuști câinele, țipă că-i turbat* (text paremiologic), în „Lupta de clasă“⁷; 2. *Reproducere de texte prelucrate* : *Noi viețuim* (cântec) în „Oltenia socialistă“⁸. Progresiste prin conținut și accesibile prin

¹ Al fons Adina, *Linia generală*, în „Bluze albastre“, I (1932), nr. 1, pp. 2—4.

² Ion Pas, *Otrava*, în „Gânduri noi“, I (1927), nr. 3, p. 1.

³ Mih. I. Simcelescu, *lucr. cit.*, p. 15

⁴ Walter es Aja Schlor, *A mese lélektana* (Psihologia basmului), în „Korunk“, III (1928), nr. 12, pp. 870—873.

⁵ P. Bobiț, *Gustul cititului în școala primară*, în „Școala Mehedințului“, V (1934), nr. 3—4, pp. 7—9.

⁶ J á g o, *Folclor*, în „Reporter“, V (1937), nr. 9, p. 5.

⁷ *Dacă vrei să împuști câinele, țipă că-i turbat*, în „Lupta de clasă“, I (1920), nr. 1, p. 22.

⁸ *Noi viețuim*, în „Oltenia socialistă“, I (1919), nr. 6, p. 1.

formă, reproducerea își atingeau țelurile în rîndurile cititorilor, asemenea speciilor publicisticii.

b) *Citatul folcloric*. Procedeele e mai cultivat decît primul și constă în introducerea de citate folclorice în speciile publicisticii — în articole, reportaje, foiletoane. Apare în toate ipostazele lor posibile, în titluri, în *motto*-uri și în contexte. În ordinea frecvenței, se apelează la texte paremiologice, la fragmente versificate (cîntece și balade).

Înserat logic în perimetrul speciilor publicisticii, citatul folcloric îndeplinește acolo, grație autorității forței expresive și largii lui circulații, cîteva funcții : 1. *Definirea unei situații sociale semnificative*. Încordarea nobilimii ardelenne (la 1784) : „Pîn-a fost Horia împărat, / Domnii nu s-au desculțat, / Nici în pat nu s-au culcat, / Prînz la masă n-au mîncat“¹ ; 2. *Îndemnare la luptă socială* : „Dați, pandurilor voinici, / Nu fiți la suflet mici, / Dați cu flintele, împușcați, / Din robie să scăpați ! / Dați cu puștile în ciocoi, / Că ei v-au mîncat pe voi !“² ; 3. *Caracterizarea unor eroi populari*. Tudor Vladimirescu : „...Este Tudor, e oșteanul / Ce înspăimînă pe păgîni / E Voinicul, e Olteanul, / Este Tudor, Domn român...“³.

c) *Împrumuturi de motive și de procedee de artă*. Împrumuturile motivice și compoziționale, ca și în literatură, sînt extrem de numeroase și de variate, încît uneori devin greu de delimitat exact creațiile culte de cele populare. Existența celor două categorii de împrumuturi generează două căi de valorificare.

1. *Împrumuturi de motive*. Publiciștii de la presa condusă de partid, oglindind năzuințele contemporane ale maselor populare, au împrumutat nenumărate teme din creația populară pentru scrierile lor. Din gama întinsă de motive împrumutate, spicuim pe cele mai importante : oglindirea sărăciei și exploatarea, revolta socială, criticarea moravurilor claselor stăpînitoare, stigmatizarea politicianilor burghezi, îndemnul în luptă socială etc. Numărul scrierilor axate pe motivele respective e infinit de mare. La prima temă, cu titlu ilustrativ, cităm cîteva articole și cronici rimate : *Sclavii Zărandului*⁴ ; *Cine a sămănat vînt, a cules furtună*⁵ ; *Actualități*⁶.

2. *Împrumuturi de procedee de artă*. Cu ajutorul procedeelor de artă se materializează temele împrumutate sau descoperite în realitatea palpabilă. Construcțiile se ridică cu elementele aparținînd unei game vaste : expresii, imagini, elemente prosodice, procedee artistice (portret, expunere adresată, formule de basm). În principiu, aceste procedee folclorice își găsesc corespondențe în categoriile speciilor publicisticii comuniste în versuri și în proză.

În publicistica în versuri, procedeele de artă folclorică apar în principalele ei specii : cronici, manifeste, pamflete rimate. Preluarea creatoare a artei folclorice s-a produs masiv în numeroasele versuri lirice, cu caracter de manifest, tipărite în publicațiile „Horia“ (Deva, 1933) și „Poporul“ (Cluj, 1936—37).

¹ D. Procopie, 1785, în „Critica“, I (1935), nr. 5, p. 3.

² A. I. Savu, 115 ani de la mișcarea democrația a lui Tudor Vladimirescu, în „Era nouă“, I (1936), nr. 2, pp. 1—2.

³ Gavroche, Tudor Vladimirescu, în „Lupta socialistă“, III (1921), nr. 38, p. 2.

⁴ Sclavii Zărandului, în „Horia“, II (1933), nr. 16, p. 2.

⁵ Priam, Cine a sămănat vînt, a cules furtună, în „Facla“, VII (1925), nr. 105, p. 1.

⁶ Gerson, Actualități, în „Cuvîntul muncitoresc“, I (1933), nr. 2, p. 2 ; *Idem*, în „Curentul proletar“, I (1933), nr. 1, p. 2.

Cele două publicații erau organe de presă ale Frontului Plugarilor, organizație politică constituită din indicația partidului pentru mobilizarea țărănimii muncitoare la luptă, în 1933¹. Programul ei social-politic, larg difuzat în rîndurile maselor populare, a inspirat în versurile lor o mulțime de plugari talentați, ei înșiși membrii ai organizației. Prin tematica social-politică, aceste poezii (55 de texte) alcătuiesc ele înseși o monografie autentică a satului românesc din perioada interbelică.

Viața mizeră a țărănimii muncitoare formează o temă esențială a tristei realități din perioada antebelică. În *Doina plugarului*², grijile materiale din vremea crizei economice stîrneau jale în inimile plugarilor și pustiau satele :

Dar acum de cîțiva ani	Nici seara pe drum cîntînd,
Rău o duc bieții țărani,	Nici feciori la joc mergînd,
Nu-i mai auzi fluierînd,	Parcă toți jelesc și plîng.

Cauzele mizeriei erau multiple și acute: lipsa de pămînt, exploatarea sîngeroasă, asuprairea fiscală (*Doina țărănească*³, *Glas de plugari necăjiți*⁴).

Contrastul social izbitor căscase o prăpastie adîncă între bogați și săraci (*Către plugarii noștri din Ardeal*). În anii fascizării țării, contrastul social căpătase proporții gigantice, țărănimea ducea o viață dramatică :

N-avem grîu, n-avem mălai,	Ne dau crucea încîrligată,
Numai trudă, of ! și vai !	Dictatură deghizată,
N-avem haine, îmbrăcăminte,	Bată-i D-zeu să-i bată. ⁵
Ne răpesc și cele sfinte,	

Pe atunci destinele țării erau conduse de burghezie și moșierime organizate în cele două partide „istorice“. În timpul guvernării lor alternative, duceau o politică profund antipopulară (*Deputații*)⁶. O asemenea guvernare, subliniau poezii plugari, nu trebuia absolut sprijinită, dimpotrivă, combătută violent (*Doina*)⁷.

¹ 23 August 1944. *Culegere de articole*, Buc., Editura Politică, 1964, pp. 72—81.

² Al. Stoica, *Doina plugarului*, în „Horia“, II (1933), nr. 9, p. 4. Și în : I. Moga, *Suferința plugarului*, în „Poporul“, III (1937), nr. 7, p. 3 ; Tudor Cioncă, *Doina suferințelor*, în „Horia“, II (1933), nr. 25, p. 3 ; D. Voica, „Cîntecul plugarilor“ de eri și de azi, *ibidem*, nr. 5, p. 3 ; nr. 6, p. 3.

³ Tudor Cioncă, *Doina țărănească*, în „Horia“, II (1933), nr. 2, p. 3.

⁴ Valer Suciu, *Glas de plugari necăjiți*, *ibidem*, nr. 15, p. 2. Și în : I. Popa, *Cumperi scump, vinzi pe nimica*, *ibidem*, nr. 4, p. 2 ; Sofrom Cimporesc, *Ne-nșală*, *ibidem*, nr. 22, p. 4 ; P. Petrescu, *Doina plugarului*, în „Poporul“, III (1937), nr. 10, p. 2 ; Tudor Manea, *Cîntecul zărăndeanului*, în „Horia“, II (1933), nr. 22, p. 3.

⁵ P. Catană, *Către plugarii noștri din Ardeal*, în „Horia“, II (1933), nr. 22, p. 3.

⁶ I. Cozan, *Deputații*, în „Horia“, II (1933), nr. 12, p. 3. Și în : C. A., *Domnilor de la putere*, *ibidem*, nr. 8, p. 4 ; Aurel Saturn, *Plîngerea ciobanului de pe Valea Jiului*, nr. 20, p. 6 ; Gh. Almașan, *Plugarii*, *ibidem*, nr. 20, p. 6 ; I. Barba-Miresii, *Cîntec*, *ibidem*, nr. 9, p. 4 ; I. Poantă, *Partidele*, *ibidem*, nr. 14, p. 2 ; *Doina frontistului*, *ibidem*, nr. 20, p. 6 ; Gh. Almașan, *Plugarii*, *ibidem*, nr. 14, p. 2 ; *Doina frontistului din Sălaș*, *ibidem*, nr. 24, p. 3.

⁷ I. Lupșa, *Doina*, *ibidem*, nr. 24, p. 2. Și în : Victor Morariu, *Poezie de chemare către toți plugarii*, *ibidem*, nr. 9, p. 4 ; *Marșul plugarilor*, *ibidem*, nr. 13, p. 4.

Înființarea „dragii organizări“ a Frontului Plugarilor, în condițiile intensificării exploataării maselor populare, a constituit în rândurile țărănimii obidite o „veste rară“ și a străbătut „întreaga țară“ cu „veselie“, fiindcă „o iubește mult poporul“ ca „Să-și croiască viitorul“ (*Firicele din program*)¹. Iubindu-și profund organizația politică în care își puneau mari speranțe, creatorii plugari au militat în versuri avântate pentru atingerea obiectivelor : chemarea plugărimii la marile adunări (*Chemare*)², popularizarea sarcinilor social-politice (*Nepoții Iancului*)³, unirea țărănimii sărace în propriul ei partid (*Sătui de partide*)⁴, necesitatea abandonării partidelor politice burghezo-moșierești (*Vînt de primăvară*)⁵.

Organizația Frontul Plugarilor nu și-a desfășurat de loc activitatea în condiții optime, dimpotrivă, într-o atmosferă de tensiune și de hărțuială (*Foaie verde de mohoară*)⁶. În pofida obstacolelor întîmpinate, plugărima nu și-a pierdut niciodată încrederea în „Frontul Plugarilor / care-i spaima domnilor“ și n-a abandonat lupta socială (*Doina chemării*).

Mesajul versurilor protestatare, revoluționare, e slujit integral de o mare artă folclorică. Înseși titlurile numeroaselor poezii sînt împrumutate direct din creația populară : *Doina, Cîntec din Sălaj*. Aspectele tematice apar în creațiile discutate aici fie singulare, fie în serie. Cîteva teme coincid cu cele din folclor.

Conținutul de idei le-a dictat poezilor plugari adoptarea, în principiu, a următoarei scheme în poeziile lor : 1) *rechizitoriul asupra societății contemporane*, 2) *chemarea la luptă revoluționară*, 3) *informații despre creație*. În general, schema corespunde celor din versurile populare. În prima parte a planului se evocă asprele condiții de viață ale plugărimii și se condamnă dubla asupra, moșierească și fiscală. Condamnarea se operează cu minie revoluționară, prin invective comune cîntecelor și baladelor populare : *hoji, tîlhari* ; pentru moșieri și burghezi (*Suferințele plugarului*). A doua parte conține de obicei o înflăcărată chemare la acțiune revoluționară. Acum tonul și termenii se modifică surprinzător, dar justificat, creîndu-se o atmosferă familiară. Creatorii, ca să cîștige adeviziunea interlocutorilor lor, li se adresează cu termeni și construcții familiare : *măi plugari (Deputații) ; Haideți acum toți plugari, Haideți, haideți, astă dată (Chemare către toți plugarii)*. Cele două părți ale construcției se întîlnesc aproape în toate cîntecele și doinele populare sociale. Ultima parte a planului însumează date despre numele și domiciliul autorului, o dovadă a con-

¹ *Firicele din program, ibidem*, nr. 4, p. 3. Și în M. J o r a, *Doina pădureanului, ibidem*, nr. 21, p. 3.

² *Chemare, ibidem*, nr. 5, p. 2 ; nr. 6, p. 4 ; A d a m M a r e ș, *Chemare, ibidem*, nr. 11, p. 1. Și în : *Doina chemării, ibidem*, nr. 4, p. 3 ; G a ș p a r G a ș p o r e s c, *Chemare către toți plugarii, ibidem*, nr. 14, p. 4.

³ I. M o g a, *Nepoții Iancului, ibidem*, nr. 12, p. 3. Și în : I. M u n t e a n u, *Doina plugarilor, ibidem*, nr. 12, p. 4.

⁴ I. M a r e ș, *Sătui de partide, ibidem*, nr. 12, p. 3. Și în : V i c t o r A l i o n e s c u, *Jalea plugarilor, ibidem*, nr. 9, p. 3 ; C. A., *Imnul plugarilor, ibidem*, nr. 10, p. 3 ; P. S t o i c a, *Într-o zi de primăvară, ibidem*, nr. 19, p. 2.

⁵ A r o n B u d i u, *Vînt de primăvară, ibidem*, nr. 14, p. 2. Și în : I. L u p ș a, *Frontul plugarilor, ibidem*, nr. 16, p. 3 ; N e d e l c u Ș e r b a n, *Bobi de linte*, în „Poporul“, III (1937), nr. 4, p. 6 ; G. h. A l m a ș a n, *Așa cîntă la Cozia*, în „Horia“, II (1933), nr. 22, p. 5.

⁶ *Foaie verde de mohoară, ibidem*, nr. 17, p. 2 ; D. S o m e ș a n, *Cîntec de suferință*, în „Poporul“, III (1937), nr. 8, p. 5.

științei lor artistice : „Frunză verde de goron, / Compusă de Popa Ioan / Frunză verde de duhan, / Din Șoimușul Murășan“ (*Cumperi scump, vinzi pe nimic*). Textul acesta alcătuiește propriu-zis o formulă finală împrumutată vizibil din răvașele folclorice și din unele cântece bătrânești. La alinierea ideilor în planul compozițional se apelează deseori la formula tradițională din poezia populară : „Frunză verde de săcară“ (*Doina țărănească*), *Frunză verde de bujor* (*Doina haiducească*). Uneori se împrumută din poetica populară chiar versuri expresive. În câteva contexte se simte și o ușoară infiltrare coșbuciană.

Prin excelență, versificația poeziilor din „Horia“ și „Poporul“ e tot de factură populară (măsura 5—6 silabe, ritm trohaic, monorimă).

Arta folclorică este utilizată de poeții plugari, ei înșiși crescuți în medii folclorice, în mod creator. Componentele artei imprimă versurilor lor o atmosferă pur folclorică.

Prin tematica bogată, prin avântul revoluționar și prin expresia literară adecvată, creațiile literare apărute la „Horia“ și „Poporul“ obțin literalmente, în pofida unor limite ideologice, notorietatea unei mișcări literare populare, unică în felul ei.

La publicistica în proză, procedeele de artă populară apar în articole, pamflete, foiletoane, reportaje. Se împrumută îndeosebi formule artistice din basm, poveste și snoavă. Bunăoară, pamfletul *Basmul cu leul ardelean*¹, îndreptat împotriva unui politician burghez, notoriu, preia de la basm denumirea speciei în titlu și apoi formula inițială în context.

Comună publicisticii rimate și în proză era utilizarea termenilor folclorici, în diverse ipostaze ale contextului, cu două funcții : 1) stabilirea unui raport de similitudine dintre o specie publicistică și una folclorică, ca în cazul poeziilor din „Horia“ și „Poporul“ ; 2) cifrarea unor acțiuni conspirative, bunăoară la acțiunea de evadare a conducerii partidului din lagărul de la Tg. Jiu, în august 1944 (operațiunea evadării — *nuntă* ; comuniștii — *nuntași* ; activul de partid din lagăr — *zestre*² ș.a.).

Prin valorificarea judicioasă a atîtor elemente tematice și artistice din literatura folclorică, presa comunistă reușea să-și transmită ideile prin scrieri accesibile și mobilizatoare.

4. Valorificarea cultural-artistică

Teatrul popular tradițional era dublat, încă din ultima jumătate a secolului trecut, de teatrul popular modern. În perioada interbelică, partidul, prin organizațiile sale proprii și de masă, în mare parte, l-a reorganizat și i-a dat un nou conținut politic pentru formarea conștiinței de clasă a muncitorimii. La atingerea acestor obiective, presa comunistă, legată indisolubil de mișcarea cultural-artistică, a adus — prin articole și dări de seamă — o contribuție catego-

¹ Iuliu Lazăr, *Basmul cu leul ardelean*, în „Dacia nouă”, I (1937), nr. 1, p. 3.

² 23 August 1944. *Culegere de articole*, pp. 57—58.

rică.¹ În repertoriul manifestărilor cultural-artistice, erau incluse creații de origine folclorică.² Folclorul literar a fost valorificat scenic în cadrul a trei manifestări cultural-artistice.

a) *Șezătorile culturale*. Șezătorile („seratele culturale”) aveau loc în orice zi programată din săptămână, de obicei seara, în săli, rar în aer liber. În general, cuprindeau două părți: conferințe și program artistic. La programul artistic, se declamau poezii, se narau povești și snoave, se spuneau ghicitori și proverbe.³

Frecvente erau, de asemenea, seratele culturale în închisori și lagăre, pregătite temeinic și cu gust de comuniști.⁴ Cu ajutorul unor astfel de „seri culturale” a putut conducerea partidului, în august 1944, la lagărul de la Tg. Jiu, înaintea evadării, să liniștească și să înșele vigilența pazei.⁵ În schimb, comuniștii și antifasciștii din închisori refuzau cu fermitate participarea impusă de autorități la desfășurarea anumitor tradiții mistice de sărbătorile de iarnă și la „manifestările culturale” oficiale.⁶

b) *Serbările*. Se desfășurau fie singure, fie urmate de bal. Distingem, după perioada desfășurării, două tipuri de serbări: 1. *Serbări săptămânale* și 2. *serbări anuale*.⁷ În mod deosebit impresionau — prin pregătire și amploare — *serbările*

¹ *Teatrul proletar*, în „Cultura proletară”, I (1926), nr. 1, p. 43; *Felhivás* (Înștiințare), în „Böröpari munkás”, III (1922), nr. 16, p. 4; *Proletár színház Koloszváron* (Teatrul proletar din Cluj), în „A jövő társadalmá”, 1930, nr. 2, pp. 33—35; Costin Negulescu, *Muncă și voie bună*, în „Fapta”, II (1930), nr. 11, p. 2.

² S. Noel, *Cercul artistic-literar*, în „Puterea sindicală”, I (1922), nr. 13, p. 1; *Teatrul proletar*, în „Cultura proletară”, II (1927), nr. 23, p. 136; G. Marinescu, *Activitatea cercului cultural „Tineretului C.F.R.” (Galați)*, în „Tinerimea muncitoare C.F.R.”, I (1932), nr. 1, pp. 4—5.

³ Informații și dări de seamă despre șezători în: „Lupta socialistă” (Ploiești), I (1919), nr. 40, pp. 2—4; II (1920), nr. 7, p. 3; IV (1922), nr. 78, p. 4. „Socialismul”, XVIII (1923), nr. 99, p. 4; XIX (1924), nr. 2, p. 2. „Grafica gălățeană” (Galați), I (1927), nr. 1, pp. 1, 3, România muncitoare” (Paris), III (1927), nr. 5, p. 2; nr. 48, p. 2. „Munca zilnică” (Buc.), 1929, nr. 8, p. 3. „Cuvîntul școlii” (Craiova), I (1932), nr. 4, p. 1.

⁴ B. D., *Fragmente din închisoare*, în „Puterea sindicală”, I (1923), nr. 12, p. 2; M. G. H. Bujor, *Jilava*, în „Amnistia”, I (1927), nr. 1, p. 2; I. Băbici, *Pagini glorioase din istoria presei noastre*, în „Presa noastră”, X (1965), nr. 2—3, pp. 80—81.

⁵ 23 August 1944. *Culegere de articole*, p. 60.

⁶ *Crăciunul în închisoare*, în „Puterea sindicală”, I (1923), nr. 12, p. 1; *Viața în închisoarea Țirgșor, jud. Prahova*, în „Amnistia”, I (1927), nr. 1, p. 1.

⁷ Informații și dări de seamă despre serbări în: „Iașul socialist”, I (1919), nr. 7, p. 2; V (1922), nr. 1, p. 4. „Lupta socialistă”, I (1919), nr. 31, p. 2; nr. 38, pp. 1—2; I (1920), nr. 25, p. 4; nr. 29, p. 4; nr. 35, p. 3; III (1921), nr. 42, p. 1. „Munca grafică”, (Buc.), I (1919), nr. 9, p. 2; IV (1922), nr. 5, p. 2; VI (1924), nr. 4, p. 4; V (1924), nr. 6—7, p. 4. „Socialismul”, XVIII (1923), nr. 4, p. 2; XIX (1924), nr. 2, p. 2. „Fierul roșu” (Buc.), I (1923), nr. unic. „Luptătorul” (Piatra Neamț), I (1925), nr. 1, p. 2; nr. 3, p. 2; nr. 4, p. 2. „Viața muncitoare” (Buc.), III (1926), nr. 24, p. 2. „Tinerimea muncitoare CFR” (Galați), I (1932), nr. 3, p. 7. „Reporter”, II (1934), nr. 27, p. 3. „Drum”, I (1935), nr. 9, p. 2; I (1936), nr. 15—16, p. 8 (foto).

⁸ Informații și dări de seamă despre serbările cîmpenești de 1 Mai în: „Lupta socialistă”, I (1919), nr. 10, p. 2; nr. 11, pp. 1—2; „Iașul socialist”, I (1920), nr. 24, p. 3; III (1922), nr. 146, p. 2. „Dreptatea” (Brașov), I (1921), nr. 2, p. 2; nr. 3, p. 2. „Socialismul”, XVI (1922), nr. 146, p. 1, 4; nr. 147, p. 2; XVIII (1923), nr. 38, p. 2. „Muncitorul în alimentație” (Buc.), XIV (1924), nr. 7—8, p. 2. „România muncitoare” (Paris), III (1926), nr. 31, p. 2; nr. 32, p. 3; V (1928), nr. 17, p. 2. „Viața muncitoare”, III (1926), nr. 31, p. 2; nr. 33, p. 2; V (1928), nr. 18, p. 2; „Deșteptarea” (Buc.), III (1931), nr. 13, p. 2.

anuale cîmpenești de 1 Mai.⁸ Programul lor, așteptat cu viu interes, era pregătit minuțios dinainte de organizațiile de partid și de masă¹, susținut cu talent de artiștii amatori — după demonstrație — pe scene improvizate în fața unui public entuziasmat, chiar cînd autoritățile burgheze interziceau sărbătorirea lui 1 Mai.² Serbări, dedicate aceleiași zile, le țineau, de asemenea, comuniștii în închisori, în condițiile negrei ilegalități. La serbări, valorificarea scenică a folclorului literar, despre care ni s-au păstrat puține informații, cuprindea : versuri lirice și epice, povești și snoave, basme dramatizate și piese de teatru inspirate.³

c) *Revelioanele muncitorești*. Tot în scopuri educative erau organizate în noaptea Anului nou revelioanele, uneori în familie, alteori în săli publice.⁴ Programul artistic, cu revelionul în sală, era alcătuit din obiceiuri tradiționale (plugușorul, capra ș.a.), care dominau, și teatrul popular modern.

În majoritatea cazurilor, toate manifestările cultural-artistice se organizau judicios și cu fantezie.⁵ Deficiențele apărute în desfășurarea lor erau analizate cu atenție și criticate aspru.⁶ Relevate cu sinceritate, ele puteau fi ușor înlăturate la primele spectacole.

5. Valorificarea în artele plastice

Valorificarea folclorului literar în artele plastice consta în transpunerea imaginilor literare, prin procedee specifice, în imagini plastice. Presa comunistă, datorită condițiilor politice vitrice, a înregistrat numai o imagine parțială, dar concludentă, a valorificărilor respective. Valorificarea s-a produs în următoarele domenii ale artei plastice : a) *grafica*, b) *pictură* și c) *sculptură*.

a) *Grafica*. În cadrul artei grafice s-au creat lucrări variate inspirate din domenii folclorice diverse — din obiceiuri și port : *Horă în Cerneți la 1834*⁷, *Cioban cîntînd din fluier*⁸, *D. Ion Petrovici... își întocmește o nouă formație*

¹ Vezi „Lupta socialistă“, I (1919), nr. 10, p. 2 ; „Iașul socialist“, I (1920), nr. 22, p. 3 ; „Dreptatea“, I (1921), nr. 1, p. 1. „Munca grafică“, VII (1925), nr. 3, pp. 1—2 ; „Facla“, VII (1925), nr. 8, p. 2.

² După sărbătoare, în „Lemnarul“, III (1924), nr. 5, p. 5 ; Sărbătorirea lui 1-iu Mai 1925, în „Munca grafică“, VII (1925), nr. 3, p. 2.

³ H. Segaiovici, *lucr. cit.* ; C. Coman, *Nunta țărănească... cu cîntec sau în virteli estivale*, în „Reporter“, 11 (1934), nr. 33, p. 5 ; Hipokrites, *Teatrul național : Avram Iancu ... de Lucian Blaga*, *ibidem*, III (1935), nr. 78, p. 5. Victor, *Artiști, elevi din piesa-basm Ileana Cosînzeana*, în „Drum“, I (1936), nr. 15—16, p. 8 (foto).

⁴ Informații și dări de seamă despre revelion în : „Socialismul“, XVII (1923), nr. 4, p. 3 ; XIX (1924), nr. 1, p. 4. „România muncitoare“, III (1926), nr. 14, p. 4. „Caradașca“ (Iași), III (1936), nr. 55, p. 4.

⁵ F. Florian, *O manifestare*, în „Luptătorul“, I (1925), nr. 1, p. 2.

⁶ *Activitatea culturală*, în „Lupta socialistă“, I (1919), nr. 40, p. 2 ; *Serbare în folosul studenților creștini*, în „Luptătorul“, I (1925), nr. 4, p. 2 ; *Comunicările sindicatului nostru*, în „Constructorul“, I (1934), nr. 3, p. 4.

⁷ *Horă în Cerneți la 1834*, în „Școala Mehedințului“, IV (1933), nr. 2, p. 10.

⁸ [*Cioban cîntînd din fluier*], în „Fapta“, II (1937), nr. 1, p. 2.

politică¹, *Domnul G. Tătărescu în turneu...*² (ultimele două : caricaturi politice virulente) ; din basme : *Lupta cu balaurul*³, *Dăruitoarea în visuri*⁴.

b) *Pictura* și c) *Sculptura*. În aceste două domenii, presa ne transmite îndeosebi creațiile lui Constantin Vasilescu, țăran „sculptor și pictor“, inspirate din activitatea interpreților : *Cobzarul* ; din obiceiuri : *Botezul unui copil*, *O nuntă* ; din snoave : *Întâlnirea dintre Păcală și Tîndală*⁵ ș.a.

Imprimarea imaginilor plastice de către presa comunistă concretizează eforturile ei pentru crearea unei arte naționale viabile, simbioză a năzuințelor poporului și a culturii lui spirituale.

În frământata perioadă dintre cele două războaie mondiale, partidul și-a afirmat — clar și consecvent — concepția științifică despre folclor. Consecvent acestei concepții, a acordat o importanță deosebită culegerii intense și valorificării multilaterale a folclorului. În domeniul culegerii literaturii populare, a recomandat o metodă științifică adecvată și a tipărit numeroase texte folclorice. Creația folclorică a socotit-o parte integrantă în opera de educare patriotică a oamenilor și de creare a unei culturi naționale și progresiste. Căile ei de valorificare au fost, prin multitudinea și prin diversitatea lor, eficiente și surprinzătoare.

Culegerea și valorificarea folclorului în presa comunistă reprezintă tradiții valoroase, luminoase, ale folcloristicii noastre. Prezența lor istorică, cu profilul încă nealterat de timp, facilitează sensibil dezvoltarea impetuoasă — în anii regimului democrat-popular — a folcloristicii noi, socialiste.

¹ D. Ion Petrovici . . . își întocmește o nouă formație politică, în „Reporter“, II (1934), nr. 16, p. 1.

² *Domnul G. Tătărescu în turneu*, *ibidem*, nr. 22, p. 1.

³ *Lupta cu balaurul*, *ibidem*, nr. 19, p. 6.

⁴ *Dăruitoarea de visuri*, *ibidem*, I (1933), nr. 3, p. 10.

⁵ D. Stănescu - Deteste, *Săteanul sculptor și pictor C. Vasilescu*, în „Drum“, III (1937), nr. 4—6, p. 8.

ECOUL ACTIVITĂȚII FOLCLORISTICE A LUI V. ALECSANDRI ÎN TRANSILVANIA

GH. POPOVICI

Vasile Alecsandri descoperise în poezia populară bogate aspecte ale luptei de clasă, pe care le-a folosit în opera sa, pentru a arăta și prin acest argument literar justetea cauzei pentru care lupta.

Numai limba, imaginile și celelalte mijloace de creație literară nu erau îndestulătoare pentru a demonstra comunitatea de sentimente cu poporul.

Prețuirea folclorului nostru nu putea face, în cele două Principate Române, plăcere burgheziei cosmopolite și cu atât mai puțin boierimii în agonie, căci vedeau din partea poetului acceptarea unor vremuri noi. Aceștia s-au grăbit s-o numească „poezia de colibă“ și să-i reproșeze „că voiește să introducă colibă în palat“.¹

În Transilvania, unde nu era de presupus ca poezia „de colibă“ s-aștepte asentimentul ca să intre în palat, căci acolo se vorbeau alte limbi, a fost acceptată de mica burghezie tocmai pentru caracterul ei social și național. Prin aceste două aspecte, ea avea să corespundă întocmai dezideratelor formulate de ardeleni.

G. Barițiu, deși adept moderat al latinismului, curent care neglija creațiile orale pentru limba lor încărcată cu tot felul de cuvinte străine, impresionat de articolul „Poezia populară a românilor“, publicat de V. Alecsandri în ziarul „Bucovina“² făcea în „Foaia“ sa următoarele aprecieri :

„Sora noastră «Bucovina»“, în nr. 36 (de fapt în nr. 32) publică o disertațiune atât de frumoasă asupra poeziilor populare românești, ieșită din condeiul amicului A. (Alecsandri), încît mulți care pînă acum credeau că delicatele urechi s-ar profana dacă ar asculta vreun cîntec popular citind-o se mai îmbîlnzîră, adică cam pe cît se spune, dacă va fi adevărat, că s-au domesticit fiarele la ascultarea muzicii lui Orfeu.“³ În continuare, se gîndește la o colecție de poezii populare „cum s-au făcut acelea la mai multe națiuni“, în care poeziile trebuie alese „cu mult tact“.

Directorul „Foi pentru minte, inimă și literatură“ rămîne atât de încîntat de frumusețea creațiilor orale, încît începe să le reproducă după publicațiile din Moldova, iar cînd apar primele colecții de poezii populare, publicate de V. Alecsandri în anii 1852—1853, G. Barițiu, nu numai că continuă să le re-

¹ Cf. M. Strejan, V. Alecsandri, în rev. „Transilvania“, XXIII, Sibiu, 1887, p. 12.

² „Bucovina“, I, 32, Cernăuți, 30/IX—12/X, 1849, pp. 175—180.

³ *Cîntece populare românești*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, XII, 11, Brașov, 12/XII, 1849, p. 87.

producă în „Foaia“ sa sau în calendarele pe care le edita, ci „trimite cele două broșuri în dar la mai mulți prieteni“. ¹

Etimologist și latinizant moderat, G. Barițiu, cu toată prețuirea pe care o arată creațiilor orale, nu putea vedea încă în ele însănătoșirea literaturii noastre și de aceea se limitează să le aprecieze prin prizma istoricului sau a valorii lor artistice. Pentru istoricul G. Barițiu ca și pentru A. Russo ² și V. Alecsandri poezia populară constituia cel mai temeinic argument în sprijinul afirmării individualității naționale a poporului român din Transilvania. Mai târziu, într-un articol în care prezenta însemnătatea traducerii în limba germană ³ a colecției de poezii populare a lui V. Alecsandri, G. Barițiu, împrumutând argumentele acestuia, scria că „nimene nu ne cunoaște mai bine după calitățile și caracteristicile cele mai excelente care le posedă românul în adâncul inimii sale, decât numai acela care ne studiază poezia noastră“. ⁴ Autorul articolului mai constată că în timpul din urmă, nu numai „popoarele romanității din Apus... ci chiar și germanii au început să se ocupe mai de aproape cu studierea caracterului poporului român, care pînă acuma din penele unor răutăcioși îl cunoșteau numai de nomad și de un popor varvar, hoșos și sălbatec, de viță dacică, gotică, slovenă și cîte toate, numai roman nu, precum e el în esența sa“ ⁵.

Mai puțin inspirat în aprecierea valorii colecției lui V. Alecsandri a fost Timotei Cipariu, care, terorizat de teama cuvintelor străine, disprețuia toate creațiile populare. Îndărătnicul latinizant primea colecția lui Alecsandri cu următoarele nesocotite cuvinte „...au de nu, vrei să te mulțumești cu baladele lui V. Alecsandri, de care și la noi în Ardeal cîntă orbii pre la toate podurile și tîrgurile și în Țara Românească lăutarii țigani. Ce clasici ! Paguba numai că i-au întrecut Sîrbii cu Urașiu și Marcu Craleviciu care cu epopeele române seamănă ca ou cu ou“ ⁶.

În Transilvania însă, un curent de valorificare a folclorului, așa cum îl prezentau moldovenii, cu greu își putea face loc, tocmai din cauza latinistilor care evitau folclorul sub raportul limbii încărcată de cuvinte nelatine, iar cînd aceștia au început să-l cultive, au făcut-o ca să găsească în folclor zeitățile străbunilor romani. ⁷

Pînă la 1848, mai precis pînă la *Răsunetul* lui Andrei Mureșanu, poezia noastră din această provincie se află încă în faza de început. V. Aron („Leonat și Dorofata“ — 1815 — contra beției ; „Anul mănos“, 1820) și I. Barac („Arghir și Elena“, 1805 ; „Risipirea Ierusalimului“, 1821 ; „Halima“) încheie primul sfert al secolului al XIX-lea cu o poezie didactică sub influența raționalismului și iluminismului din secolul precedent.

¹ Ioan Breazu, *Folclorul Revistelor Familia și Șezătoarea*, Sibiu, 1945, pp. VIII și IX.

² *Cugetările* acestuia au fost publicate, în parte, V cap. în „Foaie...“, Brașov, 30/IV, 1865, p. 82.

³ *Romänische Volkspoesie, gesammelt und geordnet von V. Alecsandri*. Deutsch von W. Kotzebue, Berlin, 1857. Verlag, der Königsgeheimen Ober-Hochbuchdruckerei (R. Decker).

⁴ *Poezii române traduse în limba germană* de B. de Kotzebue, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, XXI, 5 și 6, Brașov, 1858, p. 22 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶ T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române*, Blasiu, 1855, apud A. Russo, *Scrieri*, publicate de P. Haneș, Buc., 1908, p. 347.

⁷ Vezi I. Breazu, *Introducere la op. cit.*

Aleksandri, prin colecțiile sale, și mai ales prin volumul *Doine*, aducea o poezie nouă prin chemarea la luptă de pe pozițiile poporului :

La neferi să-nchidem calea,
Să dăm groază prin ciocoi.

Mai precis, cel mai competent cunoscător al operei bardului de la Mircești, G. C. Nicolescu sintetizează în următoarele rânduri contribuția pe care V. Alecsandri a adus-o, prin valorificarea folclorului, la crearea unei literaturi naționale : „Înfățișînd aspecte din ce era mai autentic în viață, gîndirea, simțirea, imaginația, experiența artistică și limba poporului, descoperind bogăția multilaterală a folclorului ca izvor literar, subliniind în mod deosebit semnificația națională și socială a filoanelor lui, Alecsandri îndrepta cu adevărat și în mod conștient literatura românească pe făgașul național și popular.“¹

Caracterul social și național al poeziei lui Alecsandri, care revoluționa acuma literatura scrisă, prin o nouă orientare ce pleca de la creațiile orale, s-a impus deopotrivă atît prin limbă și noutatea imaginilor artistice, cît și prin îndemnul la luptă pentru îndepărtarea tiraniei feudale. Forța acestei poezii, care întrunea năzuințele întregului popor asupra, indiferent cine îi erau asupritorii, nu mai putea fi încetinită din evoluția ei de falsele teorii ale latinizanților.

Pentru Alecsandri, care-și conturase deocamdată imaginea unei „Dacii literare“, fără latiniști, era de un rar interes să cunoască și poezia populară a românilor ardeleni și de aceea chiar în zbciumul zilelor pe care le trăise în Transilvania și-a făcut timp să culegă poezii populare sau să le solicite de la alți culegători.

În „Supliment la România literară“, nr. 1, Iași, 1855, pp. I—XVI, publică sub titlul de *Cîntece populare ale românilor din Transilvania și Banat* un total de 69 poezii cu următoarea notă explicativă : „Unele din aceste cîntece le-am cules de la frații noștri de peste Carpați în vremea pribegiei mele în Ardeal, la 1848, însă cea mai mare parte din ele ne-au fost comunicate de dl. Ioan Popescu, alumn al Gimnaziului din Transilvania.

Tot sub influența noii orientări date literaturii noastre, Aaron Florian, care participase la revoluția din Țara Românească, unde cunoscuse părerile lui N. Bălcescu asupra importanței poeziei populare și citise, fără îndoială — *Introducția* de la „Dacia literară“ și colecția de balade a lui V. Alecsandri, apărută în 1852, venit la Sibiu ca redactor „răspunzătoriu“ al „Telegrafului român“, făcea propuneri similare în ziarul pe care-l conducea. Ca și confrății lui moldoveni, el afirma că numai „acel scriitor va scrie bine românește al cărui stil va fi mai neted, mai oblu, mai natural, al cărui stil va fi precum vorbește românul“.² El constată că în Transilvania scriitorii caută să imite stilul limbii germane sau maghiare, cu care limba română n-are nici-o afinitate. Nici chiar „stilul limbii latine nu se mai potrivește pentru limba română.“³

¹ G. C. Nicolescu, *Studiu introductiv la Vasile Alecsandri, Opere I, Poezii*, Editura Academiei R. S. România, Buc, 1965, p. 9.

² *Ce s-a scris și s-a tipărit pînă acum pentru poporul român? Și cum s-a scris și s-a tipărit*, în „Telegraful român“, I, nr. 8, Sibiu, 1853, pp. 28—29.

³ „Telegraful român“, I, nr. 8, Sibiu, 1853, p. 29.

Acel care avea să arate în ce constă forța înnoitoare a poeziei populare a fost însă Iosif Vulcan în articolul *Vasile Alecsandri*, însoțit de fotografia poetului, pe care l-a publicat chiar în primele luni de la apariția „Familiei”.¹

Pentru I. Vulcan, „poezia populară e acel izvor ce e menit să nutrească literatura națională” și constată că „pînă ce poezia noastră poporală n-a fost ridicată la locul său ce trebuie să ocupe în literatura națională, literații noștri rătăceau prin labirintul literaturilor străine”.²

Pentru ca literatura națională să aibă viață trainică, armonie generală, trebuie să fie „acomodată tonului fundamental care nu poate fi altul decît tezaurul ei cel mai prețios — poezia poporală”.³

Consecvent acestor păreri, Iosif Vulcan în conferința *Cîntecele haiducești*, ținută la adunarea generală a „Astrei” la Năsăud⁴, reluă problema importanței poeziei noastre populare cu aceleași argumente pe care le folosisese V. Alecsandri și amicul său Alecu Russo.

„Poezia populară, spunea Iosif Vulcan la Năsăud, este oglinda sentimentelor unui popor”, în care se reflectă „cu o fidelitate admirabilă toate nuanțele trăsăturilor sale caracteristice. Istoricul, cînd scrie istoria unei națiuni, are să consulte și poezia ei populară. Ignorînd el aceasta, opera sa ar rămîne defectuoasă, enigmatică și neînțeleasă”. Toate citatele, exceptînd unul, după cum afirmă însuși conferențiarul, sînt luate din „colecțiunea d-lui Alecsandri”.

Și Grigore Silași, profesor la catedra de limbă română de la Universitatea din Cluj, după ce citise colecțiile de poezii populare ale lui V. Alecsandri, se convinsese că „ele sînt depozitarul unor idei înalte” și a unor „simțiri fragede și duioase”.⁵ Pentru ca acest „depozit” să nu se piardă, el îndeamnă pe cei binevoitori să le adune, apel pe care-l repetă și într-un studiu publicat în anul următor.⁶

Simpatia ardelenilor față de V. Alecsandri a crescut și în urma elogioasei prezentări, în ședința Academiei Române, a colecției de poezii populare orînduite de I. Urban Jarnik și Andrei Bîrseanu pe care o propune să fie tipărită într-o ediție populară, economică, pentru a se răspîndi cartea cu ușurință”.⁷

În această prezentare, V. Alecsandri găsea asemănări între folclorul din Moldova și cel ardelean. Ideea unității poporului, argumentată istoricește, își găsea în felul acesta și o confirmare de ordin literar.

Așa cum observă Paul Cornea, „Alecsandri n-a scos la iveală un simplu tezaur ascuns : el a recuperat o tradiție și un univers moral, care au legitimat pretențiile națiunii la un loc de frunte în familia culturală a Europei și au

¹ V. Alecsandri, în „Familia”, I, nr. 9, Pesta, 25/VIII, 6/IX 1855, pp. 105—106. Articol nesemnat, dar desigur că aparține directorului revistei, I. Vulcan. După exemplul „Familiei” și „Tribuna” îi consacră primul ei foileton. I. B r e a z u, *Literatura Tribunei*, în „Dacoromania”, VIII, 1934—1935, Cluj, 1936, p. 49.

² *Ibidem*, p. 105.

³ *Ibidem*, p. 106.

⁴ Iosif Vulcan, *Cîntecele haiducești* (civită de autor în adunarea de la Năsăud, în 8 august 1870), în „Familia”, VI, 33, Pesta, 1870, p. 385.

⁵ Gr. Silași, *Însemnătatea literaturii române tradiționale*, în rev. „Transilvania”, VIII, 5, Brașov, 1/III, 1875, p. 51.

⁶ Gr. Silași, *Românul în poezia sa poporală*, în rev. „Transilvania”, IX, 18, Brașov, 1878, pp. 206—208 și urm.

⁷ *Sesiunea Academiei Române*, în „Familia”, XIX, 13, Oradea Mare, 1855, p. 154.

alcătuit un ferment neclintit de propulsie și ricoșeu pentru întregul lirism de mai târziu¹.

Colecția lui V. Alecsandri deschidea calea spre adevărata poezie orală ce trebuia privită ca o oglindire a realităților sociale și sub raportul marilor posibilități artistice ale poporului nostru. Ea va contribui masiv la înlăturarea falselor teorii lingvistice, care, într-o formă sau alta, derivau din teoriile Școalei ardelenе.

M. Străjan, după ce mănturisea că simte „o reînnoire morală“ citind o poezie populară culeasă de V. Alecsandri², conchidea cu altă ocazie că „literatura poporană, necunoscută sau disprețuită pînă atunci (...) a devenit pentru Alecsandri factorul cel mai însemnat al educațiunii sale literare și prin el, prin educațiunea dată de dînsul, ea ajunge a fi astăzi ceea ce trebuia să fie de la început, temelia literaturii noastre naționale“³.

Curentul de prețuire al folclorului în Transilvania, alimentat mai târziu și de sașii întorși de la studii din Germania, unde vestiții folcloriști Herder, Grimm etc. publicaseră colecții și studii, n-a fost numai orientat de V. Alecsandri, ci și întreținut de acesta prin publicarea în „Familia“ și a altor poezii (12 piese) culese din munții Moldovei, convins fiind că „toate aceste publicări vor avea importanța lor la timp, căci vor servi a completa sigiliul original care distinge neamul românesc“⁴.

Abundența folclorului în publicațiile din Transilvania ajunsese atît de promițătoare, încît Petre Mureșianu Șireganul constată cu multă satisfacție „că se și arată astăzi în această ramură un frumos avînt prin publicarea în «Gazeta Transilvaniei», «Familia» și a altor foi, a mai multor poezii populare de valoare literară“⁵, iar I. A. Lăpedat, directorul revistei „Albina Carpaților“, definea contribuția lui V. Alecsandri la „naționalizarea“ literaturii noastre scrise prin următoarele cuvinte: „Nici unul din poeții noștri, afară de d-l. V. Alecsandri n-a știut unde începe calea către Parnasul românesc. D-sa singur a găsit începutul acelei căi și anume l-a găsit în produsele poetice ale poporului“⁶.

În Transilvania, în faza de ascuțire a contradicțiilor între burghezia noastră și cea maghiară — în special, limba și literatura română erau considerate un fel de cenușăresе. Iosif Vulcan, cu ocazia primirii ca membru al societății beletristice maghiare, Kisfaludy din Budapesta, convins de importanța și frumusețea creațiilor noastre orale, și-a ținut discursul de recepție cu *Poezia populară românească*, cu care ocazie a și tradus în limba maghiară mai multe poezii, printre care și „Miorița“, „Iorgovan și șarpele“, „Cucul și turturica“, „Soarele și luna“ etc. după colecția lui V. Alecsandri, pe care le-a prezentat membrilor societății. Cu această ocazie, „Familia“ reproduce măgulitoarele apre-

¹ Paul Cornea, *Insemnări despre poezia lui V. Alecsandri*, „Viața românească“, XVIII, nr. 9, Buc., p. 63.

² M. Străjan, *Cosmopolitismul și naționalismul în literatură*, în rev. „Familia“, VI, 45, 1870, p. 529.

³ M. Străjan, V. Alecsandri, în rev. „Transilvania“, XXVIII, 1, Sibiu, 1897, p. 12.

⁴ *Cîntece populare, precedate de scrisoarea lui V. Alecsandri către Iosif Vulcan*, în „Familia“, XVII, 20, Oradea Mare, 1881, pp. 117—130, 165.

⁵ *Dizertațiunea despre poezia populară*, în rev. „Transilvania“, XIX, 23—24, Sibiu, 1—5/XII 1888, p. 193.

⁶ Vasile Alecsandri, în rev. „Albina Carpaților“, II, 24, Sibiu, 1878, p. 278. Articol neșemnat, dar desigur că aparține directorului.

cieri pe care publicațiile vremii le-au făcut asupra însemnătății dizertației lui Iosif Vulcan.

„Federațiunea“, de exemplu, se bucura că I. Vulcan a făcut „să cadă ceața de pe ochii aceluia care disprețuiesc tot ce e românesc și în poporul român nu văd altceva decât o masă ignorantă“¹. Autorul anonim al articolului remarcă cu satisfacție că adunarea a fost prezidată de D. Greguss, profesor universitar, care, „ațit în viața sa privată“ și „de catedră, în modul cel mai insultător s-a exprimat de mai multe ori despre români, despre literatura lor și care acum, captivat și încântat prin avuțiile, frumusețile și eleganța poeziei populare române, desfășurată prin domnul dizertante, a trebuit să-și facă în interiorul său cele mai aspre muștrări pentru injuriile făcute poporului român cu atâta neprecuțetare“².

O apărare mai magistrală decât aceea pe care și de data aceasta și-o făcea poporul prin comorile sale literare nu este cu puțință.

Cu toate că V. Alecsandri a deschis calea către izvorul pururea înnoitor al limbii populare și către creațiile lui artistice pe care le prezenta cu justificată mândrie și străinilor, prin traducerea colecției sale în limba franceză, și cu toată faima de care se bucura și în Transilvania, totuși adepții curentului latinist, chiar și cei mai moderați ca G. Barițiu, nu i-au putut ierta ironia cu care V. Alecsandri le-a persiflat la *Dicționarul grotesc*³ încercarea de latinizare a limbii noastre. De fapt răfuiala cu moldovenii în această privință este mult mai veche.*

În foaia pe care o redacta la Brașov, G. Barițiu, după ce reproduce primele cinci capitole din *Cugetările* lui A. Russo, în nr. 14 (6/IV 1955, 15/15/IV, 16 (20/IV), în care acesta — cum se cunoaște — condamnă limba latinizantă a celor ce-au vorbit poporului pe Cîmpia Libertății din Blaj, după un lung comentariu ironic împotriva „prorocilor de la Iași“ care strigă : „Noi nu sîntem râmieni și Râmulu (Roma) nu a fost țara strămoșilor noștri, ci la Volga este patria noastră...“, termină cu următoarea replică muștrătoare : „Eră apoi acum după veacuri v-ați ales tocmai voi, care ne muștrați că la anul '48 nu am vorbit și nu am scris românește curat sau românește cum vreți voi, în loc să vă bucurați că nu am uitat toate sunetele limbii cu litere ou slove cu tot ; iară să nu ne amenințați cu războiul limbilor voastre agere“⁴.

¹ *Poezia populară română în ziarele din Pesta*, în „Familia“, VII, 22, Pesta, 30/V, 11/VII, 1871, p. 262. Articol nesemnat.

² *Ibidem*.

³ V. A l e c s a n d r i, *Dicționarul grotesc*, în „Convorbiri literare“, III, 11, Iași, 1/VIII, 1869, pp. 173 și urm., nr. 18, 15/XI, 1869, pp. 305 și urm.

⁴ Șirul acestei îndelungate critici a fost deschis de către Mihail Kogălniceanu în art. *Jurnalismul românesc*, publicat în „România literară“, nr. 4, 5 și 6, Iași 1855, p. 77, în care referindu-se și la „Gazeta Transilvaniei“ îi reproșează directorului că se mărginește în extracții din „Gazeta“ de la Iași și din „Vestitorul“ din București. La replica tăioasă a lui Iacob Mureșanu, directorul „Gazetei“, M. Kogălniceanu îi răspunde că „constatările au fost obiective“ și referindu-se la poezia „Oadă seculară“ a acestuia, scrisă într-o limbă latinizată, adaugă : „Pe legea mea, curioși sînt frații noștri, românii își buni din Ardeal, de pildă, unul din d-lor naște cite o idee, cite o sistemă de limbă. Logica se cam luptă cu idea : forma odată trasă a limbii, armonia care nu este de disprețuit, simțul bun se împotrivesc sistemelor.“ („România literară“, nr 15, Iași, 1855, p. 187.)

⁴ G. B a r i ț i u, „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*“, 16, Brașov, 20/IV, 1855, p. 86.

Lui Alecsandri nu i-a răspuns imediat ; a așteptat să vadă cât timp va dura satira acestuia la adresa latinizanților și cînd s-a convins că poetul moldovean, admiratorul limbii vorbite de popor nu încetează cu ironiile lui, ba încă le extinde și în domeniul teatrului, prin vodevilul *Rusaliele*, în conferința *Despre dicționarul academicu alu limbei române*¹, în care prezintă elogios dicționarul lui T. Laurian și al lui I. C. Massim, terminat de publicat în 1877, după ce-i amintește toate atacurile lui Alecsandri, ca să vadă că nu i le-a uitat, îi reproșează că și „cei de la Iași, în frunte cu Alecsandri, își culeg cuvintele din băltoacele suburbiilor și vorbesc limba de pe timpul fanarioților”². Așa, de exemplu, V. Alecsandri folosește în comedia sa *Boieri și ciocoi* cuvinte străine ca : „să cumpere otcupul ocnelor”, „hazna”, „sevas”, „categorisesc”, „parapon”, pe care nimeni nu le mai înțelege astăzi. Ba pe urmă, Barițiu, îi mai face și următoarea teorie : „Dacă însă îmi propun să scriu pentru un popor între de multe milioane, atunci nu-mi este permis a recurge la expresiuni nu numai locale, dar și barbare, sălbatice, vîrîte în limbă ca de contrabandă, totodată ieșite din uz, așa încît abia le mai pricep cîtiva bătrîni care-și trăieseră zile albe cu ele”³.

„Foișoara telegrafului”, organ al românilor ortodocși, potrivnici nu numai latinizării, ci și uniților de la Blaj⁴, după ce ironizează „descoperirea cu totul nouă a dlui Barițiu” că ar exista patru școli lingvistice, pe cînd în realitate nu sînt decît două : „una care vorbește o limbă adevărat românească, precum aflăm din scrierile lui Alecsandri, Bălcescu, Odobescu, Negruzzi, Hajdeu etc.” și „a doua școală cea cu limba pășărească a lui Laurian, Massim etc. de dincolo și a Ciparienilor de dincoace de Carpați”⁵ explică publicului că Alecsandri „întrebuințează limbajul de pe atunci”, fiindcă voiește a ne da în *Boieri și ciocoi* un tablou istoric cât mai viu al vieții sociale, politice... din România de pe la 1840.⁶

„Ca dovadă, toate cuvintele străine sînt transcrise, spre deosebire conștiencioasă, cu litere cursive, în edițiunea operelor complete ale lui V. Alecsandri ; ba acesta n-a uitat de a adauga la scrierile sale și un vocabular de cuvinte străine.”⁷

Numai la o jumătate de an de la conferința cu pricina a lui G. Barițiu, ținută în dec. 1877, pe cînd publicul transilvănean urmărea cu interes polemica celor două publicații, sosesc telegramele care anunță strălucitul succes al lui V. Alecsandri de la Montpellier. Gh. Barițiu tocmai prezida adunarea generală a Asociațiunii la Șimleul Silvaniei, în lipsa președintelui T. Cipariu și a vicepreședintelui I. Bologa. În această calitate și ca secretar al Asociațiunii transilvane, entuziasmat de succesul bardului de la Mircești, îi trimite următoarea telegramă de felicitare : „Asociațiunea transilvană întrunită în adunarea sa

¹ „Observatoriulu”, I, 1, 2, 3, 4, 5, 6 și 8, Sibiu, 1878.

² Notițe. O conferință a d-lui G. Barițiu, în „Foișoara Telegrafului român”, II, 26, Sibiu, 1877, pp. 207—208.

³ „Observatoriulu”, nr. 6, 1878, f. p.

⁴ G. Barițiu era unit.

⁵ Notițe. O conferință a d-lui G. Barițiu, în „Foișoara Telegrafului român”, II, 26, Sibiu 1877, pp. 207—208.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

anuală, în oraşul Şimleu al Silvaniei, vă aduce omagiile sale pentru marele triumf de la Montpellier prin care aţi decorat cu cununa nemuririi fruntea naţiunii române“.¹

Întors la Sibiu, în acelaşi ziar în care-şi publicase conferinţa plină de atacuri la adresa lui V. Alecsandri, scrie acum următoarele rânduri : „Una din cele mai frumoase victorii din câte câştigă spiritul omenesc este câştigată azi de naţiunea românească prin ilustrul său poet d-nul V. Alecsandri. Bucuria însoţită de legitima fală naţională este generală în toată România“².

Şi pentru ca retractarea celor afirmate anterior cu privire la limba comediilor lui V. Alecsandri să fie deplină, G. Bariţiu pune pe N. Petra Petrescu să scrie un articol conciliant. Acesta se arată încântat de „triumful limbii române“³ şi e de părere „că rău înţeleg unii din discipolii d-lui Alecsandri, care luînd drept model de limbă unele piese de ale d-sale, pe care a fost necesitat a le scrie în jargoanele şi provincialismii respectivi, năzuiesc a introduce în limba noastră nişte arhaisme vechi din evul mediu“⁴.

Discipolul lui Bariţiu reperă cu destulă neîndemînare greşeala pe care o făcuse maestrul său în neinspirata conferinţă de la Sibiu şi „Telegraful“, care înţelesese ce l-a determinat pe G. Bariţiu să bată în retragere, îl întreabă mustrător cum îşi închipuie el că o singură poezie a putut vesti „mărirea lui Alecsandri“. „Au doară Alecsandri nu este el marele şi adevărat românescul poet al nostru pentru *Doinele şi Lăcrămioarele, Mărgăritărelele, Pastelurile şi Legendele* sale?“⁵ Cît priveşte limba, „Alecsandri nu se fereşte de barbarisme“. Dimpotrivă el se fereşte cît se poate de neologisme. Într-o sută de cazuri, Alecsandri zice de nouăzeci de ori „grozav“, în loc de „teribil“, „glas“ în loc de „voce“, „taină“ în loc de „secret“ etc.⁶

Bariţiu a tăcut. Şi-a dat seama că V. Alecsandri e prea iubit în Transilvania ca să continue polemica privitor la latinizarea limbii sortită eşecului. Alecsandri ne făcuse cunoscut în întreaga Europă printr-o poezie scrisă într-o limbă din care nu eliminase cuvintele străine, așa cum doreau latinizatorii.

Alecsandri n-a răspuns lui G. Bariţiu, totuşi s-a văzut obligat să-şi explice, în mod indirect, poziţia sa împotriva latinizării limbii.

Un răspuns la adresa latinizatorilor îl cuprinde şi scrisoarea răspuns, din 24/VII 1877, adresată lui I. A. Lepădat, care-i cerea colaborarea la revista „Albina Carpaţilor“. Fidel ideilor cuprinse în *Cugetări* şi în *Introducţia* de la „Dacia literară“, pe care desigur că o discutase şi cu Alecu Russo⁷, Alecsandri îi scrie directorului de la „Albina Carpaţilor“ următoarele : „Demn de toată lauda şi de încurajare este scopul d-stră de a deprinde publicul român din Austro-Ungaria cu ortografia şi cu graiul din România. Unificarea limbii va deveni o şi mai strînsă legătură de înrudire între fraţii de ambele poale ale

¹ „Familia“, XIV, 5—7, Budapesta, 3/15/VIII, 1878, p. 377.

² „Observatoriulu“, 42 din 24/25/VI, 1878.

³ Petra Petrescu, *Cîntecul gîntei latine*, în „Foişoara Observatoriului“, I, 49, Sibiu, 1878, f. p.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Telegraful român“, XXVI, 72, Sibiu, 1878, p. 288.

⁶ *Ibidem*.

⁷ V. A. Urechia, *Cum am cunoscut pe Alecsandri*, Buc., 1884, p. 6.

Carpaților¹; și în continuare îi promite că va colabora la „Albina Daciei“, așa cum o numește Alecsandri, în aceeași scrisoare.

Lui Iosif Vulcan care-i trimisese piesa *A doua moarte* cu rugămintea ca să-i facă observațiile ce le va crede, Alecsandri, după ce-i face câteva propuneri, îi scrie foarte circumspect că „acum, pentru a termina, vă îndemn a nu crede că românii de dincoace de Carpați disprețuiesc lucrările literare ale fraților de dincolo. Această idee greșită trebuie să dispară, căci e de natură a aduce o fatală învrăjpire în familia romană“².

Polemica s-a stins cu victoria lui V. Alecsandri, fiindcă poetul moldovean pleda cauza întregului popor, nu a unor teorii ce s-au dovedit false și fiindcă și el, ca și Kogălniceanu, vedea în unitatea limbii și a literaturii nu numai progresul culturii noastre pe căile ei firești, ci și preludiul unității noastre naționale.

Teama bardului de la Mircești era, după cum îi mărturisea în 1869 prietenului său Iacob Negruzzi, că atunci „când locuitorii de peste Carpați vor învăța a grăi ca Cipariu, Laurian, Massim etc. tutti quanti, ei nu se vor mai înțelege cu românii din Principate.“³

Numai Aron Densușianu, autorul *Negriadei*, mereu pornit pe ceartă chiar cu ceilalți latiniști, ca Atanasie Marienescu, ajuns profesor la Universitatea din Iași, nu l-a putut ierta pe Alecsandri până la moarte. În tot ce a scris despre Alecsandri, și a scris destul de mult, nu i-a găsit nicio un merit. Așa de exemplu, subiectul poemului *Dumbrava Roșie* era mai nimerit pentru o baladă.⁴ Nu-i place „Balcanul și Carpatul“, fiindcă dialogul sfiorător ce-l ține între sine ne face să vedem doi cocoși.⁵ „Lirica lui Alecsandri este moale, blândă, fără adâncime în cugetare și fără energie în expresie⁶, iar subiectul dramei *Fintina Blanduziei* este o alegere cu totul nefericită.“⁷ Cât privește limba, și-a împetriștat-o și deformat-o cu o sumă de cuvinte dintre care unele nepoetice, ba încă îi mai găsește și „greșeli de gramatică și tehnică“⁸. Și ca să-l învețe cum trebuie să scrie, îi dă ca exemplu pe D. Bolintineanu „cel mai genial dintre poeții noștri“⁹.

Toate aceste critici pătimașe n-au putut diminua cu nimic prestigiul de care se bucura V. Alecsandri în Transilvania. Dimpotrivă, justetea părerilor sale în ceea ce privește pericolul latinizării limbii, precum și noua orientare pe care o dădea literaturii, împreună cu A. Russo, M. Kogălniceanu etc. au determinat pe mulți dintre modeștii mînuitori ai condeiiului din Ardeal să-i ceară și părerea lui.

¹ Marta Anineanu, *Documente literare, V. Alecsandri, Corespondența*, E.S.P.L.A., Buc., 1960, p. 243. Scrisoarea lui V. Alecsandri este datată 24 VII. 1877.

² *Scrisorile lui Alecsandri către Iosif Vulcan*, „Familia“, XXVI, 34, Oradea Mare, 1900, p. 400. Scrisoarea poartă data de 6 febr. 1885.

³ V. Alecsandri, *Scrisori*, publicate de I. Carcalechi și Il. Chendi, Buc., 1904, p. 50.

⁴ A. Densușianu, *Dumbrava Roșie*, poemă istorică de V. Alecsandri, în „Familia“, VIII, nr. 30, Pesta, 1872, p. 347.

⁵ *Epistole literare* (a 4-a epistolă), în „Familia“, XII, Budapesta, 1877, p. 494.

⁶ *Ibidem*, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1885, p. 242.

⁷ *Ibidem*, p. 223.

⁸ *Ibidem*, p. 244.

⁹ *Ibidem*, p. 245.

Lui I. Vulcan, care îi trimisese volumul de poezii, îi răspunde că i-a procurat o mare plăcere, fiindcă „ele sînt înspirate din geniul poeziei populare și a sfintei iubiri de patrie“¹. Dar nu numai cu I. Vulcan era în corespondență, ci și cu alți scriitori „secundari“, cum îi numește Ibrăileanu, care așteptau ideile la el un cuvînt de încurajare, cum a fost V. Ranta Buticescu, ale cărui poezii le apreciază, fiindcă „s-a scaldat în undele poeziei populare“², iar pe I. Pop-Reteganul, de la care primise *Poveștile ardelenesti*, îl îndeamnă să urmeze cu „prețioasa culegere și publicare (...) merită a ocupa un loc însemnat în tezaurul literaturii populare“³.

Toate aceste îndrumări și aprecieri venite din partea celui mai iubit poet constituiau pentru scriitorii ardeleni o adevărată favoare și un îndemn în munca lor. I. Pop Reteganul rămăsese atît de încîntat, încît îi scria lui G. Sion : „Dacă doresc ceva, este ca să pot deveni în plăcuta poziție de a cunoaște în persoană și de a vorbi, și numai cîteva vorbe, cu unii dintre acești mari bărbați ai noștri și care pe zi ce merge se tot răresc. Între aceștia, cu deosebire cu doi inși m-aș ține fericit să pot conveni și adică cu ilustrii bărbați Sion și Alecsandri“⁴.

A trage acum noi concluziile ce se desprind din argumentele „ardelenesti“ ni se pare o intervenție tardivă, căci și acestea au fost formulate, iar noi le redăm aidoma pentru a evita parafraza.

Zaharia Boiu, care-i copiasse poeziile încă din anii școlărității la Sibiu, îi imitase poezia patriotică⁵, și-i admirase „farmecul poeziei“ creată „în spiritul poeziei populare, în care nimeni înaintea lui n-a pătruns-o așa de adînc“⁶, scria următoarele : „Nimeni n-a cunoscut firea poporului român așa de aproape ca dînsul ; nimeni ca dînsul n-a simțit atît de mult bucuriile și durerile lui ; nimeni ca dînsul n-a pătruns atît de adînc în secretele cele mai intime ale inimii lui.

Ceea ce poporul i-a dat lui din comoara nesecată a simțămintelor sale, poetul îi redă înmulțit, înfrumusețat, așezat în ordine, pus pe vasele de argint și de aur ale divinei poezii, și poporul uimit recunoaște în limba lui Alecsandri limba sa, în simțămintele lui, simțămintele sale, în chipul lui, chipul său. Cu bucurie el regăsește în legendele lui Alecsandri străvechile sale datini, ziceri, credințe, de la intrarea în viață a omului pînă la moarte³ (...).

Astăzi după ce adevărurile literare și lingvistice susținute de V. Alecsandri au trecut peste patimile polemicilor și peste erorile latinizanților, putem aprecia cu toată justețea importanța contribuție pe care bardul de la Mircești a adus-o la unitatea culturală a poporului român.

¹ *A zecea aniversare a morții lui V. Alecsandri*, în „Familia“, XXXVI, 34, Oradea Mare, 1900, p. 399.

² Scrisoarea lui V. Alecsandri a fost publicată de I. Oarcășu, în „Steaua“, VI, I, Cluj, 1955, p. 117.

³ Gh. Popovici, *Din corespondența primită de I. Pop Reteganul*, în „Limbă și literatură“, IV, Buc., 1960, p. 317.

⁴ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului G. Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 201.

⁵ *Frunze de laur*, Poezii eroice, publicate de Ioan Baptist Boiu, Sibiu, 1904.

⁶ Zaharia Boiu, *Prefață la Povești din popor*, adunate de Ioan Pop Reteganul, Sibiu, 1895, p. 3.

⁷ Zaharia Boiu, *Semințe...* tom. III, Sibiu, 1899, p. 59.

PROBLEME ALE FOLOSIRII MIJLOACELOR TEHNICE AUDIO-VIZUALE ÎN PREDAREA LITERATURII

ALEXANDRINA DARIE

În cele ce urmează ne propunem să luăm în discuție unele aspecte legate de adaptarea mijloacelor tehnice moderne în predarea literaturii, în funcție de specificul acestui obiect de studiu și de caracteristicile diferitelor tipuri de auxiliare tehnice audio-vizuale.

★

Un prim argument pentru adaptarea unor mijloace tehnice audio-vizuale în procesul studiului literaturii artistice ar fi solicitarea nemijlocită, cu ajutorul lor, a principalelor simțuri — văzul și auzul. În receptarea imaginilor vizuale și auditive, aceste simțuri hotărăsc, în majoritatea cazurilor, intuiția în general și, implicit, intuiția estetică: „Receptarea estetică — susține M. Breazu — începe prin analizatorii senzoriali ai văzului, fără de care intuiția estetică nu este posibilă”¹.

Procesul de înțelegere a multiplelor semnificații pe care le poartă imaginea literar-artistică, realizată cu ajutorul cuvîntului, nu este ușor și presupune din partea adultului, și cu atât mai mult din partea copilului și a adolescentului, o bogată experiență de viață intelectuală și afectivă. „Cu fiecare cititor — afirma Vianu — imaginea aceasta se va putea schimba; după natura și bogăția experienței sensibile pe care fiecare dintre aceștia o aduc sau după gradul predispoziției lor optice sau acustice, imaginea va fi cînd mai lămurită și cînd mai confuză, cînd mai strălucitoare și cînd mai stinsă...”². Așadar, intuiția, percepția senzorială, joacă un rol important în înțelegerea operei de artă și cele mai multe dintre dificultățile întâmpinate de elevi, în această privință, sînt provocate, în primul rînd, de necunoașterea multor aspecte și situații reale ale vieții sociale, de necunoașterea tipurilor și a raporturilor umane. În procesul receptării unei opere de artă, fiecare elev *va vedea și va auzi*, va percepe deci, pe măsura experienței sale mai bogate sau mai sărace.

Literaturii artistice — ca artă a cuvîntului — îi lipsește posibilitatea figurativă nemijlocită, simțurile fiind solicitate indirect, ceea ce nu se întîmplă în cazul picturii, sculpturii, muzicii etc. În schimb, folosind cuvîntul ca mijloc de oglindire a realității obiective, literatura artistică are avantajul de a putea

¹ M. Breazu, *Cunoașterea artistică*, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, p. 44.

² T. Vianu, *Studii de literatură română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965, p. 139.

reflecta tot ce este accesibil gândirii și simțirii umane, fapt care-i conferă, de altfel, și marea putere de influență educativă.

În înțelegerea operei literare, dificultățile sînt provocate și de realizarea cu mijloace abstracte (cuvinte) a imaginii artistice concret-senzoriale. Deci, măsura în care dezvoltarea psihică, intelectuală și afectivă a elevilor va determina ieșirea cuvintelor din lumea abstractului și aducerea în conștiința lor a unor imagini concret-senzoriale, făcîndu-i să vadă și să audă ceea ce le-a fost sugerat, imaginea artistică va fi receptată în toată semnificația ei și va căpăta forță emoțională, capabilă să influențeze la rîndul ei natura umană a fiecărui elev în parte.

Profesorul de literatură avizat, cunoscînd această dificultate, vine în întîmpinarea ei folosind, pentru lărgirea bazei receptiv-senzoriale a imaginii artistice, un bogat material intuitiv. Ilustrațiile, desenele, reproducerile de artă etc. constituie, de multă vreme, materialul didactic intuitiv folosit la lecțiile de literatură.

Dificultățile ar putea fi înlăturate, cu mai mult succes însă, prin intermediul mijloacelor tehnice moderne, al căror limbaj caracteristic se adresează în primul rînd văzului și auzului, ca principale simțuri care hotărăsc lărgirea experienței de viață a elevilor și le dă posibilitatea de a ajunge la o mai bogată intuiție estetică.

Există și alte argumente care ar putea pleda pentru folosirea mijloacelor moderne audio-vizuale în predarea literaturii. Deși, în prezent, vorbind despre literatura artistică ne referim mai întîi la arta cuvîntului *scris*, nu ignorăm literatura populară *orală*, din care prima a luat naștere și ale cărei începuturi cunosc forme de împletire a expresiei poetice cu melodia (cîntecul, balada), armonia sonoră a celor două elemente mărind forța de expresie și, prin ea, emoția estetică. Treptat, în îndelungatul proces al evoluției social-istorice, s-a ajuns la literatura scrisă, dar valoarea estetică a cuvîntului rostit nu s-a pierdut. De aceea, mijloacele tehnice, mai ales cele auditive, pot fi un auxiliar prețios pentru profesorul de literatură în sublinierea armoniilor sonore, în aprecierea originalității unor creații literare. În lucrarea sa *Laboratoire de langues et correction phonétique*, P. R. Léon sublinia: „A ceux qui crieront au scandale, il faut rappeler d'abord les origines orales de notre littérature, les poèmes faits pour être chantés avant d'être dits. Il faut répéter qu'une langue se parle avant de s'écrire. Nos plus grands stylistes, les Pascal, Bossuet, Rousseau, Chateaubriand, Baudelaire, Renan, Flaubert, Barrès, Valéry, Claudel, Malraux et tant d'autres, sont des «musiciens» de la langue avant d'en être des «écrivains». Comment les apprécier, comment apprécier notre théâtre aussi, si l'on veut ignorer le style parlé“¹. Mențiunea făcută de autorul esului metodologic citat se poate raporta și la literatura noastră, de pildă, la marii artiști ai cuvîntului, cum au fost un Eminescu, un Sadoveanu. Mijloacele tehnice auditive ar contribui în cea mai mare măsură la relevarea muzicalității și armoniei creației literare, realizate cu diferite mijloace: cele prozodice (ritm, rimă, rimă interioră etc.), dar nu mai puțin s-ar sublinia efectele limbii vorbite din paginile literaturii epice sau chiar ale celei dramatice (I. L. Caragiale, Z. Stancu).

¹ P. R. Léon, *Laboratoire de langues et correction phonétique*, Ed. Didier, Paris, 1962, p. 231.

În legătură cu problema discutată mai sus, trebuie să mai luăm în considerație și un alt fapt, cel al întrepătrunderii diferitelor domenii ale artelor, față de care literatura a păstrat adesea înțietate.

Evoluția paralel concomitentă a diferitelor arte a dat naștere, deseori, la sinteze artistice. Dintre acestea cea mai interesantă a fost teatrul, în care s-au împletit arta literară, arta plastică și arta muzicală, ultima reducându-se treptat numai la un rol ajutător. Liedul (sinteză între arta literară, poetică și arta muzicală), opera și baletul (împletire între ouăvînt, melodie și dans), oratoriul, muzica programatică sînt producții mai tîrzii de sinteză între diferite arte. Dintre toate, profesorii de literatură au folosit întotdeauna spectacolul de teatru, ca sinteză artistică, în studierea unor opere dramatice, conștienți de forța emoțională a ansamblului de mijloace folosite de teatru. În mod justificat, se consideră că, prin transpunerea pe scenă, imaginea literar-artistică din opera dramatică își poate dezvălui întregul potențial estetic, fapt pentru care vizionarea de către elevi a unor spectacole de teatru înaintea sau după studierea operelor dramatice respective este un procedeu intrat de mult în practica „tradițională” a studiului literaturii în liceu. De aceea, credem că s-ar putea încerca extinderea mijloacelor tehnice moderne la studiul literaturii, acolo unde acestea ar folosi la punerea în valoare a semnificațiilor complexe ale textului literar, de vreme ce în film se realizează sinteze de artă prin împletirea imaginii în mișcare cu sunetul și cuvîntul. Nu este lipsit de semnificație să amintim că multe personalități de seamă ale vieții noastre cultural-artistice, scriitori ca Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, George Călinescu, T. Vianu, au fost interesați de arta cinematografică care lua naștere și se dezvolta sub ochii lor și i-au subliniat potențele estetice. Încă în 1932, George Călinescu afirma că emoția cinematografică este de natură poetică și apropia arta filmului de mijloacele de expresie ale poeziei: „Filmul înrîurește asemeni poeziei, printr-un ritm lent, prin asocierea de imagini dispartate într-o succesiune de stări emotive, adică prin sugestie. Valurile unei mări izbite zgometos în dig după o scenă de zbucium nocturn, nori acoperind neguroși luna, în preajma unei tragedii, copaci goi, austeri succedînd scenelor de deznădejde sterilă, fără soluție, iată de pildă comentarii și mijloace de expresie ale stărilor de cinematograf. Persoanele exprimă și ele stări, adică contemplații și nu conflicte dramatice cum cred unii... Emoția cinematografică este așadar în funcție de idiosincrasie și este de natură poetică...”¹

Important este să se ia în considerație și un alt aspect al percepției imaginii artistice menționat mai sus numai în treacăt, și anume cel privitor la dublul caracter al materialului prin care se realizează imaginea artistică în opera literară. „Materialul artei literare este făcut din cuvintele, locuțiunile, expresiile, proverbele, din sistemul fonetic, din formele și construcțiile limbii.”² În arta literară însă, cuvîntul nu este folosit numai pentru funcția sa denotativă, de desemnare a unui obiect, a unui proces. Artistului nu-i este indiferent cuvîntul și nu-l poate folosi oricînd. El ar putea, în principiu, să folosească toate cuvintele; în realitate, însă — potrivit ou natura sa poetică și în funcție

¹ G. Călinescu, *Poezie și cinematograf*, „România literară”, nr. 7, 1932.

² T. Vianu, *Bogăție și transparență*, în: *Probleme de stil și artă literară*, E.S.P.L.A., Buc., 1955, p. 175.

de conținutul de idei, de sentimente și de emoții pe care le transmite — el selectează cuvintele din întregul material al limbii, îmbogățindu-le cu noi valori și noi semnificații pline de forță emoțională. Păstrându-i pe de o parte „toate sistemele de legături proprii lui, începând cu cele mai elementare, intuitive și terminând cu cele mai complexe și abstracte”¹, iar pe de altă parte, îmbogățindu-l cu înțelesuri noi, reflectând notații subiective ale unei individualități artistice, cuvântul în literatură este atât obiect al lingvisticii, cât și al esteticii literare. T. Vianu în lucrarea *Despre stil și artă literară* începe discuția despre stil cu un capitol intitulat „Dubla intenție a limbajului și problema stilului” afirmând că: „Cine vorbește «comunică» și «se comunică». O face pentru alții și o face pentru el. În limbaj se eliberează o stare sufletească individuală și se organizează un raport social. Considerat în dubla sa intenție, se poate spune că faptul lingvistic este în aceeași vreme «reflexiv» și «tranzitiv»²... și mai departe se arată că „opera literară reprezintă o grupare de fapte lingvistice reflexive prinse în pastă și purtate de valul expresiilor tranzitive ale limbii”³.

Așadar, perceperea „dublei intenții” a cuvântului în realizarea frumuseții artistice presupune din partea cititorului operei literare pe de o parte înțelegerea semnificației proprii a cuvântului, iar, pe de altă parte, pătrunderea semnificației lui figurative. Dacă pentru adult acest proces pare mai ușor, pentru elevul — copil și adolescent — la care puterea de sesizare a abstractului și obișnuința de a face apel la reprezentări este în funcție directă cu nivelul dezvoltării lui psihice și intelectuale, problema este mult mai grea.

Așa se explică de ce în aprecierea valorii estetice a operei literare în școala generală, dar și în liceu, unii profesori de literatură, rupând conținutul imaginii artistice de forma ei (nu întotdeauna din motive didactice), trec ușor peste aprecierea, de exemplu, a stilului operei literare respective, în care se manifestă adesea, în cea mai mare măsură, măiestria și originalitatea artistului.

Găsirea celor mai bune căi și a celor mai potrivite mijloace de a explica și a face înțeleasă măiestria artistică în „latura ei formală” a fost și este una din preocupările cadrelor noastre de specialitate. În ce măsură mijloacele audio-vizuale ar putea fi folosite în rezolvarea dificultăților de a înțelege mai bine fenomenul literar și sub aspectul amintit? Și în cazul de față ele pot aduce plusuri în experiența de viață și în dezvoltarea psihică a elevilor, ceea ce i-ar ajuta să înțeleagă cuvântul în primul rând ca obiect al esteticii literare. H. Dieuzeide sugera — în *Les techniques audio-visuelles et la classe de français* — pentru explicarea unor procedee stilistice și de compoziție literară, apropierea lor de tehnica montajului: „Les procédés de style peuvent être expliqués au cours des rapprochement avec les techniques de montage cinématographiques: antithèses, parallélismes, asyndètes n'apparaissent plus alors comme des catégories inventées de toutes pièces par des grammairiens mais comme des recherches communes à tous les systèmes d'expression”⁴.

¹ *Psihologia în URSS*, Editura Științifică, Buc., 1963, p. 335.

² T. Vianu, *Dubla intenție a limbajului și problema stilului*, în *Probleme de stil și artă literară*, Editura Tinerețului, 1965, p. 21.

³ *Ibidem*, p. 24.

⁴ H. Dieuzeide, *Les techniques audio-visuelles et la classe de français*, 1963, p. 174.

Argumentele aduse mai sus în favoarea folosirii mijloacelor audio-vizuale nu ne împiedică însă să cercetăm și reversul problemei. Există inconveniente provocate de faptul că imaginea televizată sau filmată, rămânând pe prim plan, nu mobilizează activ toate facultățile intelectuale și afective ale elevilor noștri; imaginea aceasta operează la nivelul senzațiilor și uneori numai aci. „A vedea“ în imagini mai mult sau mai puțin fidele ceea ce a realizat prin intermediul expresiei poetice scriitorul nu înseamnă că elevul a și înțeles întreaga complexitate a semnificațiilor imaginii. Așadar, pe de o parte există riscul sărăcirii acestei imagini create de arta literară, pe de altă parte, în succesiunea neîntreruptă a imaginilor, elevii nu au timp să deosebească realul de figurativ, nu au timp să selecționeze, să rețină ce este esențial pentru imaginea literară, se lasă dominați de imaginea vizuală, întrucât ei înșiși sînt mai sensibili la calea văzului. Atitudinea elevului care citește cu interes opera literară, care ascultă atent comentariul profesorului pe marginea aceuiași text literar se aseamănă numai aparent cu aceea a elevului atent la imaginea filmată. În primul caz, el își mobilizează toate posibilitățile intelectuale spre a înțelege cele citite, spre a reține spusele profesorului, în al doilea caz imobilitatea sa poate fi expresia pasivității totale. Constatarea este menționată de o serie de cercetători, dar practica didactică ne spune că pasivitatea poate fi întîlnită și în primul caz. Deci ea nu este un motiv care să determine eliminarea mijloacelor tehnice moderne din predarea literaturii, dacă se acceptă ideea că ele posedă o mare putere de atracție, datorită limbajului lor specific. Așa cum profesorul reușește să cîștige atenția clasei pentru lectura operei sau pentru explicațiile sale, tot așa va proceda pentru a se interpune, între realitate și imaginea vizuală, între elev și multitudinea de senzații vizuale, lumina înțelegerii. Elevul trebuie condus să perceapă imaginea filmată în mod avizat, pentru ca în contact cu ea puterea sa de pătrundere a faptelor concrete să depășească stadiul senzațiilor.

Dacă aceste mijloace tehnice moderne vor permite ca în clasă să se pună cît mai multe întrebări și să se formuleze cît mai interesante răspunsuri, vom feri pe elevii noștri de pericolul acceptării unor soluții facile, a inerției și a saturației în contact cu imaginile filmate sau televizate.

În fine „noul“ pe care îl solicită învățămîntul modern poate fi adus de mijloacele tehnice audio-vizuale și în sensul de a rupe cu rutina de veacuri și de a introduce o variație capabilă să stîrnească și să captiveze interesul elevilor pentru studiu. Indiferent de reținerea cu care ar fi privite, aceste mijloace tehnice audio-vizuale există și elevii noștri sînt din ce în ce mai atrași către ele, poate tocmai pentru limbajul lor specific care aduce pe prim plan imaginea concretă.

Mijloacele tehnice moderne capabile să sprijine studiul literaturii, în funcție de natura disciplinei și de particularitățile psihologice ale elevilor pot fi clasificate (după măsura în care solicită cele două principale simțuri) în *mijloace tehnice auditive* (discul, magnetofonul, radioul), *mijloace tehnice vizuale* (diapozitivul, diafilmul) și *mijloace tehnice audio-vizuale* (cinematograful, televiziunea).

Mijloacele tehnice auditive (discul, magnetofonul, radioul) sînt — în linii generale — cele mai indicate adaptării lor la lecțiile de literatură. Orice înregistrare pe disc sau pe bandă de magnetofon, ca și orice audiție radiofonică, avînd la bază opera literară, înseamnă în primul rînd o valorificare a potențelor cuvîntului, a fațetei celei mai aproape de realitatea obiectivă a textului literar respectiv. În cazul acestor audiții, cuvîntul ca material de expresie a imaginii literar-artistice rămîne pe prim plan, valoarea audiției constînd dintr-o mai mare solicitare a auzului în receptarea operei literare și din surpriza noutății.

Prin specificul lor, documentele sonore (discuri și înregistrări după ele sau audiții radiofonice) au avantajul, față de mijloacele tehnice vizuale de pildă, de a da frîu liber imaginației elevilor, fapt care interesează în cel mai înalt grad pe profesorul de literatură, ce le poate folosi deci în etapa de cunoaștere directă a textului literar, în cadrul lecturii expresive integrale sau fragmentare.

Folosirea unor imagini fixe, la predarea literaturii, nu constituie o noutate. Studiul istoriei literare, în special, a profitat întotdeauna de utilizarea unui asemenea material didactic, mai ales cînd era vorba de caracterizarea unei epoci, sau de ilustrarea vieții scriitorilor. Tehnica modernă, însă, contribuie nu numai la îmbogățirea materialelor, dar și la mărirea forței lor de sugesție.

Mijloacele tehnice vizuale, diapozitivul și diafilmul, permit proiectarea unor documente autentice: facsimile, pagini de manuscrise, fotografii sau desene ce ilustrează textul literar (unele create chiar de artistul respectiv). Profesorul de literatură poate astfel, în funcție de conținutul lecției și de particularitățile de vîrstă ale elevilor săi, să-și însoțească explicația cu numeroase documente concrete, sau poate să și-o conceapă pe baza acestora.

Diapozitivul și diafilmul au avantajul că dau posibilitatea tuturor elevilor unei clase să urmărească imaginea fixă proiectată la dimensiunile care permit observarea atît a ansamblului, cît și a amănuntelor, înlesnindu-le în felul acesta perceperea și analiza. Faptul este semnalat și de Henri Canac în *Les instruments d'une pédagogie moderne : le document, l'image, l'audio-visuel*¹. Vorbînd despre folosirea imaginii vizuale fixe, el apreciază tocmai posibilitatea acesteia de a fi privită și cercetată în liniște și cu toată atenția de către fiecare elev în parte și de toți în același timp. Fiind fixă, afirmă Henri Canac, mult mai stabilă decît obiectul real, care e mai mult sau mai puțin schimbător și prezentîndu-l sub diversele sale aspecte, imaginea suscită o atenție activă față de impresiile transmise. Acum pot fi dezvoltate precizia în analiză, ordonarea atentă a ideilor, judecata personală și spiritul critic al elevilor.

Evident că explicația profesorului de literatură, valorificînd întreaga semnificație a documentului respectiv, poate determina un interes sporit din partea elevilor pentru imaginea vizuală fixă.

Aceste mijloace tehnice vizuale sînt preferate de către profesorii de literatură atît din cauza caracterului lor didactic, care permite integrarea perfectă a acestora în activitatea din clasă, la lecțiile de literatură, atît ca durată, cît

¹ H. C a n a c, *Les instruments d'une pédagogie moderne : le document, l'image, l'audio-visuel*, în *Les techniques audio-visuels au service de l'enseignement*, Coll. Bourrelrier, Paris, 1963, p. 12.

și pentru posibilitatea ce li se oferă de a selecta imaginile vizuale în funcție de programa clasei și de necesitățile lecției.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că, față de toate mijloacele tehnice moderne audio-vizuale, materialele pentru proiecții fixe sau diafilmele nu sînt costisitoare, sînt ușor de transportat și se pot utiliza chiar și în lipsa curentului electric de la rețea, în minim de spațiu. Ar fi, deocamdată, un motiv pentru menținerea și îmbogățirea lor.

Mijloacele tehnice audio-vizuale : *filmul sonor* (documentar, film spectacol, sau film cu scenariu realizat după opere literare) și *televiziunea* (lecție de literatură televizată, document sau montaj literar televizat, spectacol televizat) se deosebesc față de mijloacele auditive sau de cele vizuale amintite anterior.

„Cinematografia combină plastica în mișcare, sunetul și cuvîntul. Sineza ei e cea mai bogată din cîte a încercat pînă acum istoria artei“, remarcă S. Iosifescu¹. Remarca se poate extinde și la televiziune. Imaginile televizate au forță, poezie și suplețe în expresie, putînd să impresioneze și să determine pe elevi să gîndească, să reflecteze în contact cu complexitatea impresiilor primite. Prin imaginile filmate sau televizate, cinematograful și televiziunea pot oferi cel mai bogat material, în primul rînd pentru studiul istoriei literare, fie sub raportul varietății, fie sub cel al rarității. Pe lîngă aceasta, mijloacele audio-vizuale au caracteristici care răspund particularităților psihologice ale elevilor : setei lor de a cunoaște și de a participa cît mai direct la faptele și întîmplările narate, sau necesității lor de a vedea, nu numai cu „ochii“ imaginației, persoane și obiecte, locuri și peisaje. Cinematografia și într-o mai mică măsură televiziunea, depășind îngrădirile impuse scenei de teatru, dar folosind în parte tehnica acestuia, reușesc să realizeze, prin limbajul lor specific, o unitate a senzațiilor optice și acustice, asociație sinestezică, caracteristică deosebit de importantă dacă o raportăm la imaginea literar-artistică, care și ea folosește, cu alte mijloace, tehnica sinesteziiilor. Este, deci, deosebit de important faptul că atît cinematograful, cît și televiziunea aduc pe „prim plan“ imaginea omului cu viața, cu sentimentele și emoțiile sale, hotărînd prin aceasta puterea lor de atracție, făcîndu-l pe spectator părtaş direct la întîmplările și stările sufletești care se perindă prin fața lui.

Din cele arătate, reies avantajele folosirii mijloacelor audio-vizuale în predarea literaturii. Ele sprijină lărgirea experienței de viață a elevilor, atît de necesară receptării multilaterale a operei de artă. Ele favorizează contactul elevului cu imaginea literar-artistică, în întregul ei, datorită faptului că unelor filme sau emisiuni televizate operează la nivelul percepției (filmul-spectacol și spectacolul televizat), în timp ce lectura singură face apel numai la reprezentări. Impresiile senzoriale sînt mai puternice, datorită prezenței fizice și a jocului actorilor, datorită prim planurilor, variației de perspectivă, montajului etc. Impresiile acestea sînt favorizate și de alți factori. În cazul cinematografului, întunericul din sală care desparte ecranul de restul sălii, iar în cazul televiziunii, luminozitatea ecranului creează un cadru deosebit și necesar, mărind solicitarea directă a analizatorilor vizuali și auditivi, prin concentrarea

¹ S. Iosifescu, *Pe marginea istoriei cinematografului în Artă și arte*, E.L., București, 1965, p. 351.

atenției numai spre ecran. În acest cadru, nici un alt stimul incidental nu distrage atenția, iar figurile și sunetul, aducând în planul concretului imaginea sugerată de creator prin cuvinte, ea se imprimă în cele mai bune condiții în memorie. Se reține în primul rând imaginea omului, a gesturilor și a comportamentului său, deoarece ea este mai captivantă, și se reține, în al doilea rând, imaginea locurilor, a peisajelor de natură, sau imaginea unor documente rare.

Robert Lefranc, vorbind despre mijloacele audio-vizuale în învățământ, adaugă că una dintre caracteristicile lor cele mai importante ar fi faptul că timpul și spațiul se supun necesităților explicației: „Peu de limitation dans le temps ; s'il est nécessaire, le temps physique est modifié, remanié ; on anticipe, on retourne en arrière ; on accélère, on ralentit ; on arrête le temps s'il le faut. Le monde est domestiqué ; il devient une proie facile, offerte à l'appétit de connaissance des élèves. La vie sous ses formes multiples pénètre dans la classe“¹.

Ceea ce în opera literară se exprimă prin cuvinte într-o succesiune im-pusă de specificul artei respective, în film este ilustrat printr-o imagine ; o descriere de câteva pagini a cadrului acțiunii (interioare, costume, peisaje), în film, poate apare deodată, la prima imagine. Mai mult, gândurile personajelor, vorbirea lor interioară se concretizează în imagini, proiectate concomitent cu mimica actorului luat în prim plan.

Dacă sîntem de acord să acceptăm ideea că profesorul de literatură poate să folosească aceste mijloace moderne în predare, trebuie să adăugăm însă corectivul ca utilizarea să se facă în așa fel încît „noul“ să îmbogățească, prin caracteristicile menționate, studiul literaturii ca artă a cuvîntului și nu să-i anuleze specificul.

În procesul predării, mijloacele moderne audio-vizuale pot fi folosite în funcție de momentele desfășurării studiului literaturii, de tipul de lecție sau în funcție de momentele desfășurării studiului operei unui scriitor. Astfel, ele pot fi aduse în clasă la lecțiile de teorie sau istorie literară, la lecțiile introductive (la prezentarea unei perioade literare, sau la studiul monografic al unui scriitor), la lecțiile de analiză literară, la lecțiile de repetare a materiei.

Cu mult succes pot fi folosite mijloacele tehnice audio-vizuale în cadrul lecțiilor introductive privind o perioadă literară sau viața unui scriitor studiat monografic. Prezentarea unor diafilme sau a unor filme documentare (didactice), care să favorizeze cunoașterea de către elevi a unor documente rare de istorie literară (imposibil altfel de procurat), a unor ediții princeps ale scriitorilor, ale criticilor literari, sau ale unor oameni de cultură etc., toate ar reprezenta un material didactic vizual de mare importanță. Mai interesantă ar fi însă utilizarea, la lecțiile de istorie literară, a unor scurte filme sonore (tot documentare) în care imaginile să nu fie niște simple copii neînsușite. Un film didactic cuprinzînd momente importante din viața și activitatea lui M. Sa-

¹ Robert Lefranc, *Les techniques audio-visuelles d'enseignement*, în : *Les techniques audio-visuelles au service de l'enseignement*. Coll. Bourrelier, Paris, 1963, p. 22.

doveanu ar impresiona în cel mai înalt grad pe elevii noștri. Asemenea filme sonore documentare ar putea aduce în clasă imaginea vie, trăsăturile și gesturile multor scriitori contemporani.

O lecție televizată de prezentare a epocii contemporane (eventual o discuție la masa rotundă) susținută de un istoric literar (un critic literar sau un scriitor) ar fi și utilă și interesantă. Asemenea emisiuni și filme sonore documentare, mai mult decât simpla expunere orală a profesorului, fac din fiecare elev martorul direct al unor evenimente literare sau al unor fapte de viață ale scriitorilor, depărtate sau recente, lărgindu-i posibilitățile lui de cunoaștere. Profesorul de literatură va trebui însă să-și pregătească, în asemenea cazuri, cu toată răspunderea *explicația* sa în funcție de nivelul colectivului de elevi căruia i se adresează. El nu va trebui să repete ceea ce s-a spus în comentariul documentarului, ci va trebui să sublinieze cu toată rigurozitatea esențialului (față de multitudinea impresiilor audio-vizuale), va trebui să facă din expunerea sa și din conversația cu elevii baza lecției. Atît filmul documentar, cît și anumite transmisii televizate, folosite în cadrul lecțiilor introductive de istorie literară, au pe lîngă menirea de a furniza documente inaccesibile tuturor școlilor (stampe, obiecte de muzeu etc.), și pe aceea de a ușura profesorului efortul de evocare a „atmosferei” literare (lupta de idei, curente literare etc.), a unui moment din istoria dezvoltării societății noastre. În sîrșit profesorul — prin intermediul acestor auxiliare — va putea să aibă la îndemîna imaginea vie a *celor mai recente, a celor mai actuale documente literare*, care dă elevilor sentimentul apartenenței lor la contemporaneitate.

Afirmam la început că mijloacele tehnice moderne pot fi folosite și în analiza operei literare. Aici se manifestă rezervele cele mai mari ale profesorului de literatură, și, în cea mai mare măsură, ele sînt justificate.

Înțelegerea imaginii artistice, creată cu mijloacele specifice literaturii, cere din partea elevilor noștri o cunoaștere a acestor mijloace și, implicit, o sensibilizare a antenelor lor intelectuale și afective în direcția receptării tuturor semnalelor transmise de arta cuvîntului. Scopul lecțiilor de analiză literară este multiplu. Analiza urmărește „să facă cunoscută opera literară într-o mai mare măsură decât cea rezultată dintr-o simplă lectură; iar în al doilea rînd, să pună în lumină concepția, ideile și sentimentele scriitorului, precum și felul personal în care acesta îmbracă în formă poetică conținutul de idei, de sentimente etc.”¹ se arată în *Probleme metodice ale predării literaturii*. Structura și modalitățile artistice de realizare a operei literare impun și moduri diferite de cercetare. În analiza literară a unor opere epice, dramatice sau lirice, folosirea mijloacelor tehnice audio-vizuale este discutabilă, cu atît mai mult cu cît lipsește o experiență mai bogată care să confirme sau să infirme unele sugestii.

Totuși, pentru unele etape ale analizei literare, în funcție de natura operei, se pot discuta nu numai unele sugestii, ci și unele realizări, așa cum practica școlii de pînă acum ne-o dovedește.

O primă etapă a analizei textului literar, la clasele IX-XII, unde mijloacele tehnice audio-vizuale își pot găsi utilizarea, este cea premergătoare

¹ C. G. Chioșa, *Studiul operei literare, în Probleme metodice ale predării literaturii*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962, p. 292.

analizei propriu-zise; care informează pe elevi asupra genezei operei literare, asupra motivelor abordării unei anumite tematici, sau asupra „atmosferei“ epocii în care a fost creată opera respectivă. Prin specificul ei, această etapă premergătoare analizei literare propriu-zise se apropie de lecția introductivă. În cazul unor opere literare a căror acțiune este plasată în locuri necunoscute elevilor sau într-o epocă istorică mai mult sau mai puțin depărtată, comentariul premergător analizei trebuie să cuprindă și unele evocări, care ar putea fi sprijinite de imaginile, mai ales vizuale, oferite de aceste mijloace tehnice.

Trecînd la analiza propriu-zisă a textului literar, posibilitățile de folosire a mijloacelor tehnice audio-vizuale se reduc, avînd în vedere că baza acestor lecții trebuie să rămîină textul literar. În cercetarea, însă, a subiectului operei literare, în analiza personajelor operei literare, și mai rar în analiza măiestriei artistice a unor scriitori, mijloacele auditive sau audio-vizuale pot fi uneori de folos.

În analiza subiectului operei literare, mi se pare important să relevăm un singur aspect legat de aportul acestor mijloace moderne. În cazul unor opere de mare amploare, există o anumită experiență a folosirii lor. De pildă, H. R. Cassirer în lucrarea sa *La télévision et l'enseignement*¹ arată că în Statele Unite, unii profesori de literatură au experimentat cu succes vizionarea spectacolelor televizate pentru realizarea înțelegerii teatrului lui Shakespeare, care se caracterizează prin multitudinea conflictelor, a caracterelor, prin complexitatea ideilor.

Desigur că pentru operele dramatice, vizionarea unui film spectacol bine realizat, a unui spectacol televizat sau a unui spectacol radiofonic, lucrurile ni se par mai simple, întrucît în toate aceste cazuri textul literar nu suferă modificări, ci, dimpotrivă, prin personalitatea artistică a regizorilor, a actorilor și a tuturor factorilor care contribuie la realizarea unor asemenea spectacole, el poate fi valorificat la maximum la fel ca și în teatru. Tot așa se pune problema, în cazul folosirii mijloacelor tehnice auditive, pentru realizarea în clasă a lecturii model integrale sau pe fragmente a textului literar. Lectura epesivă realizată cu ajutorul discului sau a magnetofonului are un prim avantaj că poate capta în mai mare măsură interesul și atenția elevilor, obișnuiți a vedea și a auzi mereu numai pe profesor, iar, în al doilea rînd, e de preferat în cazul fragmentelor din operele dramatice. Să nu pierdem din vedere că transpunerea pentru profesor este adeseori dificilă, chiar dacă ar avea talentul necesar unei interpretări artistice. Profesorul poate să interpreteze cu ironie și sarcasm pagini din *Pamfletele* lui T. Arghezi, sau va găsi, fără îndoială, tonul potrivit pentru lectura unor pasteluri de V. Alecsandri, G. Coșbuc etc., dar îi va fi greu să interpreteze, fără să provoace zămbete în clasă, roluri ca cele ale lui Cașavencu, al Zoei, al Coanei Chirița, sau alte roluri din teatrul clasic și contemporan.

Vocea profesorului are meritele sale, după cum o bună înregistrare le are pe ale ei. Ar fi zadarnic să cerem uneia ceea ce ne poate oferi cealaltă și invers.

¹ H. R. Cassirer, *La télévision et l'enseignement*, U.N.E.S.C.O., Paris, 1961, p. 125.

În afară de aceasta, profesorii singuri își pot face ușor unele înregistrări pe bandă cu ilustrații care să țină seama de programă, suplinind unele lipsuri didactice ale actualelor emisiuni de radio sau de televiziune. Aceste înregistrări vor aduce în clasă vocea unor mari actori, a scriitorilor înșiși și spre exemplu s-ar putea folosi discuri sau benzi de magnetofon din piesa *Bălcescu* în interpretarea lui Mihai Popescu, din *Ovidiu*, din *Fântina Blanduziei* de V. Alecsandri, din *Vlaicu-Vodă* de Al. Davila, în interpretarea lui George Vraca; sau fragmente din spectacolele *Răzvan și Vidra*, în sfârșit rolul lui *Ștefan cel Mare* din *Apus de soare* de B. Șt. Delavrancea în interpretarea actorului G. Calbo-reanu, fără să uităm piesele lui I. L. Caragiale în interpretarea colectivului Teatrului Național din București. Fiecare școală ar trebui să posede câteva din aceste înregistrări pe discuri sau pe bandă de magnetofon. Procedeu mai are avantajul de a stimula spiritul creator al elevilor, în sensul realizării și de către ei a unor interpretări frumoase după modelele audiate. Analiza literară va putea pune apoi în lumină mai pregnant mesajul operei literare și mijloacele de realizare a imaginii artistice. Singura obiecție mai importantă în cazurile arătate mai sus ar fi aceea că — în lipsa radioteleviziunii școlare — deocamdată acestea nu pot fi incluse decât de la caz la caz în activitatea din clasă. Recomandarea ca aceste piese să fie în prealabil vizionate sau audiate este utilă, deoarece nu este o noutate faptul că profesorul trece mult mai ușor la analiza unor opere literare de mare întindere, când elevii săi au citit în întregime aceste lucrări, când cunosc acțiunea, au lămurită perspectiva locului și a momentului istoric în care este plasată această acțiune și când nu mai confundă între ele personajele. Dar *analiza literară abia acum începe*.

Mult mai greu este de realizat cu aceleași mijloace „lectura integrală“ a unei opere epice. Filmele artistice realizate după o operă literară epică sînt deosebite de o înregistrare pe disc sau bandă, ele au suferit intervenția altor individualități artistice, a scenaristului, a regizorului. Nu se poate obține cunoașterea unei opere de artă prin altă operă de artă. În cazul ecranizării unor opere epice nu se pierde numai specificul artei literare, ci autorul însuși — scriitorul ca atare — trece cu totul în umbră. Prezența caldă, vie, copleșitoare prin înțelepciune și forță sufletească a lui M. Sadoveanu, de pildă, nu se mai simte deloc într-un film ca „Neamul Șoimăreștilor“ și ni se pare că aceasta e cea mai mare pierdere, față de celelalte pe care le suferă o operă literară când devine scenariu cinematografic. Este și mai greu de conceput studiul unei opere lirice cu ajutorul imaginilor audio-vizuale. Limbajul poeziei lirice refuză transpunerea în imagini concret-senzoriale, de tipul filmului. Încercarea ar putea fi oarecum asemuită cu aceea de a traduce cuvînt cu cuvînt, într-o altă limbă, o poezie lirică. Numai mijloacele tehnice auditive pot veni, în acest caz, în sprijinul profesorului, punîndu-i la îndemîină o lectură de mare calitate artistică.

Analiza literară propriu-zisă a operelor epice și dramatice are în școală o latură dominantă, analiza personajului literar. În această etapă a analizei ar putea fi de folos aportul mijloacelor tehnice moderne. Importanța studierii personajului literar este cunoscută, ea îi dă posibilitatea profesorului să atingă principalele scopuri instructiv-educative ale predării literaturii. Limbajul specific cinematografului, televiziunii, ca și al teatrului se caracterizează, așa cum aminteam la început, prin aceea că, prin prezența vie a actorului, aduce în

prim plan imaginea omului cu acțiunile și cu sentimentele sale, pune în evidență caracterele umane.

Secvențele de film sînt revelatoare pentru stările sufletești ale eroilor, pentru gesturile cele mai mici, pentru întregul lor comportament.

Pentru profesorii de literatură este important faptul că personajul literar întrupat pe scenă, în film, în cadrul unei emisiuni de radio sau televiziune se dezvăluie elevilor în toată complexitatea lui, nu numai prin urmărirea jocului actorilor, ci și prin „participarea“ la acțiune, pe care spectacolul o facilitează. Stările sufletești ale personajelor, frământările lor, emoțiile sînt trăite, prin intermediul imaginii concret-senzoriale, cu cea mai mare intensitate. Personajul literar devine psihologic și artistic mult mai accesibil, pentru că are viață, el se mișcă, acționează, suferă și se bucură, cunoaște eșecuri și victorii. Filmul, însă, servește și aici doar ca un puternic reflector, care luminează calea analizei, a înțelegerii mijloacelor specifice artei literare, folosite de scriitor în realizarea personajului. Este clar, așadar, că mijloacele tehnice moderne nu pot înlocui analiza literară realizată de elevi sub conducerea profesorului de literatură, ci pot numai s-o sprijine în anumite momente ale ei, aducînd un plus în explicație, în înțelegerea faptelor și a caracterelor umane. Aportul lor ni se pare totuși important mai ales pentru anumite creații literare cum ar fi cele antice sau străine, care înfățișează aspecte de viață, moravuri etc. mult prea îndepărtate sau cu totul necunoscute elevilor.

La predarea noțiunilor de teorie literară, de pildă, lecția despre tragedia antică ar putea începe cu vizionarea filmului „Electra“. Elevii vor urmări, la sugestiile sumare ale profesorului, peisajul, chipurile umane, firea lor, obiceiurile etc. Vizionarea acestui film le va trezi interesul pentru analiza literară care urmează să se desfășoare în clasă, făcîndu-i să-și apropie sensurile adînci ale tragediei antice, care adesea le apar nemotivate suficient psihologic, vor descifra unele caracteristici ale speciei, cum ar fi rolul corului, prin suspendarea — în prim planuri — a chipurilor omenești încremenite în expresii de groază, spaimă, milă și durere sau fiorul tragic care străbate tragedia, sugerat chiar de la primele secvențe prin jocuri de umbre și lumini.

La lecțiile de concluzii sau la lecțiile de recapitulare finală, de asemenea, se pot utiliza unele mijloace tehnice moderne.

La repetarea materiei de istorie a literaturii române are o importanță deosebită ca elevii să revadă și să discute materia dintr-un punct de vedere nou. În *Probleme metodice ale predării literaturii* se subliniază cu grijă: „Reluarea sistematică și organizată a cunoștințelor mai vechi sau mai noi determină la elevi o atitudine mai atentă, și de aci o mai profundă înțelegere chiar în momentele repetării cunoștințelor; le impune o serioasă muncă independentă, dîndu-le posibilitatea nu numai să-și mențină cunoștințele, dar să le și consolideze, în legături noi, în asocieri cu alte cunoștințe dobîndite“¹.

O lecție de recapitulare finală la studiul vieții și operei lui I. L. Caragiale ar putea utiliza filmul „Momente 1900“, pentru a stabili caracterul tipic al personajelor întîlnite nu numai în *Momente și schițe*, ci în cea mai mare parte a creației lui I. L. Caragiale. Elevii, vizionînd filmul, vor urmări — în

¹ C. G. Chiosa, *Repetarea materiei la istoria literaturii române*, în *Probleme metodice ale predării literaturii*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962, p. 376.

împletirea imaginilor create cu ajutorul limbajului specific cinematografului — tipurile umane cunoscute din creația marelui dramaturg. Vizionarea filmului și repetarea materiei, urmate de întocmirea planului de idei al unei lucrări recapitulative cu tema „Personaje tipice în schițele și comediile lui I. L. Caragiale” ar avea avantajul unei confruntări a cunoștințelor elevilor (prin recunoașterea personajelor și a situațiilor din film), dar și a unei reluări, într-o formă nouă, a acestor cunoștințe. Acest fapt le-ar solicita interesul și le-ar da posibilitatea stabilirii unor noi asociații de idei și comparații, ceea ce ar însemna nu numai o fixare mai temeinică a cunoștințelor însușite anterior, dar și o lărgire a acestui cerc de cunoștințe. În plus, o asemenea lecție ar prilejui și aducerea în discuție a unor noțiuni de teorie literară (schiță — ca specie literară, personaj tipic etc.), însușite în clasa a IX-a.

Înregistrările realizate pe benzi de magnetofon și cuprinzând mai multe opere literare de mică întindere sau numai unele fragmente, ar putea fi folosite în realizarea fie a unor lecții de concluzii, după studierea liricii populare de pildă, fie a unor lecții de repetare finală a folclorului. În cazul acesta, elevii ar fi puși să recunoască caracteristicile creațiilor literare cuprinse în audiițe, pe care să le integreze apoi într-o specie sau alta din cele studiate.

Experiența profesorilor de literatură din țara noastră și din alte țări arată că mai există și alte posibilități de folosire a mijloacelor tehnice audio-vizuale în studiul literaturii, fie în cadrul diverselor activități din clasă, fie din afara clasei — la verificarea cunoștințelor, la exercițiile de dezvoltare a exprimării orale sau la cercetările literare.

În cele expuse mai sus nu ne-am propus să dăm soluții pentru diversele probleme pe care le ridică utilizarea mijloacelor tehnice audio-vizuale în studiul literaturii, ci am încercat doar să stabilim care sînt principalele aspecte care trebuie luate în considerație, și să schițăm unele sugestii, bazându-ne pe literatura de specialitate recent apărută.

Într-o chestiune atît de delicată cum este contribuția auxiliarelor tehnice audio-vizuale la studiul operei literare și la îmbogățirea analizei literare, ni se pare că sîntem abia la începutul unui drum lung și spinos, pentru străbaterea căruia cercetarea științifică și practica școlară trebuie să-și dea mîna.

FRAGMENTE DIN CORESPONDENȚA LUI I. SLAVICI

VASILE POPEANGĂ

Scrisorile pe care le dăm publicității — fragmente din corespondența bogată a lui I. Slavici — permit cititorului și istoricului literar să contureze mai clar personalitatea scriitorului, prin datele documentare pe care le conțin. Pe lângă unele amănunte biografice, ele oglindesc preocupările sale de organizare a Institutului Ortoteleșeanu, relațiile cu unii dintre contemporanii săi, angajați ca și Slavici în lupta pentru realizarea unității noastre naționale, și atestă consecvența manifestată de scriitor în activitatea sa. Aceste scrisori sînt o mărturie a schimbului de opinii pe care Slavici l-a avut cu prietenii săi arădeni : R. Ciorogariu¹ și V. Mangra.² Între 5—9 august 1907, I. Slavici, R. Ciorogariu și V. Mangra au făcut o vizită lui E. Brote la Găiceana și au dezbătut problema privind acțiunile lor viitoare. Concluziile la care au ajuns după schimbul lor de opinii au fost consemnate într-un document cu caracter de program, cunoscut sub denumirea pe care i-a dat-o R. Ciorogariu, de „Pactul încheiat la Găiceana, unde era E. Brote administratorul moșiei, și l-am vizitat noi : Mangra, Slavici, eu“³.

Correspondența pe care o publicăm e prezentată în ordine cronologică. Scrisorile au fost trimise de Slavici prietenilor săi în cursul anilor petrecuți la Sibiu, cînd s-a îngrijit de apariția „Tribunei“, și de la Măgurele. Pentru valoarea lor documentară, alăturăm acestor scrisori și fragmente din convorbirile purtate de G. T. Kirileanu cu I. Slavici și dintr-o scrisoare a Eleonorei Tănăsescu, în care ea relevă cîteva din trăsăturile personalității lui Slavici. În note s-au dat unele date biografice despre persoanele amintite în scrisori.

La 17 martie 1884, „Timpul“, la care Slavici colaborase alături de marele său prieten, M. Eminescu, și-a încetat apariția. Slavici își va continua activitatea publicistică la Sibiu, unde, în 14 aprilie 1884, a apărut „Tribuna“. La Sibiu, el participă, în 1886, la organizarea unei serbări în cadrul căreia urma să fie sărbătorit George Bariț. Din comitetul de organizare, alături de

¹ Correspondența lui Slavici cu Ciorogariu se află în arhiva particulară dr. Nerva Iercan. Acest fond arhivistic cuprinde documente rămase de la R. Ciorogariu. Printre documentele ce interesează istoria noastră literară semnalăm o bogată colecție de scrisori adresate lui R. Ciorogariu de I. Slavici, O. Goga, I. Chendi, V. Mangra.

² Scrisorile adresate lui V. Mangra fac parte din fondul arhivistic al bibliotecii Institutului teologic Sibiu.

³ Cf. Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5—9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, IV, 3, 1965, p. 571.

Slavici, făceau parte I. Măcelariu¹ și I. Hannia². Membrii comitetului au difuzat în rîndurile românilor transilvăneni invitații de participare la această manifestare. Redăm cuprinsul uneia :

Stimate domnule,

Reamintindu-vă adresele noastre de pînă acum, Vă facem cunoscut că pentru serbarea proiectată în onoarea publicistului nostru G. Bariș s-a adunat suma de aproape două mii florini. Nici în ceea ce privește întrebuintărea acestei sume, nici pentru termenul serbării nu s-a putut însă lua pînă acum o hotărîre definitivă, ci s-a hotărît ca aceasta să se ieie în întrunirea ce se va ține marți 13/25 mai a.c. aici la Sibiu. Vă rugăm dar ca pînă atunci să binevoiți a ne trimite sumele ce se vor mai fi încasat.

Ar fi de asemenea de dorit ca românii din diferitele părți să trimită oîte un delegat la acea întrunire, iar dacă aceasta nu se poate, Vă rugăm să binevoiți a ne arăta pînă atunci în scris părerile d-voastră în ceea ce privește termenul serbării și întrebuintărea sumelor încasate.

Primiți expresiunea deosebitei noastre stime,

Sibiu 11/23 april 1886

E. Măcelariu, I. Hannia, I. Slavici

Activitatea culturală desfășurată de Slavici la „Tribuna“ a determinat pe unii din prietenii săi să se gîndească la candidatura lui pentru un loc de deputat, într-un cerc electoral din părțile Aradului. Ideea este exprimată de V. Mangra într-o scrisoare adresată lui Mihai Velici :¹

Arad, 10 iunie s.n. 1887

Amice Mihai,

În „Tribuna“ de azi citesc convocarea alegătorilor din cercul Chișineului⁴, făcută de Taica Ilie, ca să vă înțelegeți în privința candidatului național... Mangra arată că șirienii s-au gîndit la candidatura lui Stănescu⁵, dar el a refuzat. Trebuie candidat un om cu greutate în viața noastră politică. Și Mangra adaugă : Slavici. Slavici, dacă l-am putea trimite în dieta ungurească, ar suplini zece deputați ; și cum s-ar mai necăji Tisza !“

Al tău amic, V. Mangra

¹ *Ilie Măcelariu (1822—1891)*. A studiat la Sibiu și Cluj. A participat la revoluția din 1848. În 1862 a fost numit jude regesc în Miercurea. A condus conferința de la Miercurea, ținută în zilele de 7—8 martie 1869, pentru constituirea Partidului Național Român.

² *Ion Hannia (1818—1897)* s-a născut în comuna Sadu (Sibiu.) A studiat la Sibiu, Cluj și Viena. În 1848 a fost numit profesor la Institutul teologic Sibiu, pe care l-a condus în calitate de director între 1865—1895.

³ *M. Velici (1846—1921)* s-a născut în comuna Sepreuş (Bihor). Avocat în Chișineu-Criș. A fost condamnat în procesul „Memorandului“.

⁴ „Tribuna“, nr. 119, an IV, 1887. Chemarea la adunarea era semnată de Ilie Bozgan.

⁵ *Mircea V. Stănescu (1841—1888)* a studiat la Arad, Viena și Budapesta. După terminarea studiilor juridice a practicat avocatura în Arad. În cancelaria sa a făcut practică, între august 1872—februarie 1873, Ion Slavici. M. V. Stănescu a editat „Gura satului“, la care a colaborat Slavici.

De la Sibiu, Slavici a adresat unei doamne din Arad o scrisoare, prin care-i mulțumește pentru vinul trimis.

Stimabila mea doamnă¹,

Buna-cuviință cere să Vă mulțumesc pentru butoiușul de vin excelent încă atunci când am primit butoiușul, ori, cel puțin, în ziua când am spart butoiul ca să gust vinul.

Sînt însă considerațiuni care trebuie să fie puse mai presus de buna-cuviință; una din considerațiuni de felul acesta m-a făcut să mă grăbesc cu exprimarea mulțumirilor noastre, în prima linie ale nevastei mele, care e cea mai zeloasă consumatoare a vinului, apoi ale mele, ca cel mai moderat în materie de băuturi. Mi s-a făcut de sărbători o surprindere cu cîteva exemplare dintr-o prețioasă publicație asupra Curții de Argeș, o carte care nu se află, pe cît știu eu, în vânzare. Lada cu cărțile mi se anunțase încă înainte de sărbători, abia însă zilele acestea a sosit, iar nevastă-mea ținea să Vă rog a primi din partea noastră drept semn de aducere-aminte un exemplar.

O și fac aceasta acum. Când voiam însă să expediez cartea, am aflat că expedarea pentru exemplarele singuratiche e foarte anevoioasă, deoarece formatul e mare. Am expedit-o deci împreună cu alte lucruri, într-o ladă, la Siria, unde va trebui să se afle acum, la nepoata mea, pe care am însărcinat-o să vi-o trimită prin cineva. Vă rog deci să binevoiți a o primi ori a însărcina, când se prezintă vre o ocaziune, pe cineva să o ieie de la casa fie-iertaților mei părinți.

Vă cer iertare pentru acest înconjur de expedițiune, dar așa era mai bună și mai sigură expedițiunea. Iar cît pentru lauda vinului, a fost o adevărată operă de caritate că ni-ați învrednicit și pe noi să gustăm nițel din vinurile de la noi, căci cele din Ardeal nu le putem bea, atîtea sînt de „virtuoase“, cum se zice în România.

Dați-mi voie să Vă comunic cele mai afectuoase salutări și complimente din partea nevastei mele, dimpreună cu sărutările mele de mîna.

Al d-voastră devotat servitor,

Ioan Slavici

Sibiu, 20 ianuarie v. 1888

În 1888, Slavici e condamnat la un an închisoare într-un proces de presă. În închisoarea de la Vaș se mai aflau învățătorul Ștefan Albu² și profesorul Ștefan Bobancu, unul din colaboratorii „Gazetei Transilvaniei“³. Din închisoare, Slavici îi scrie lui V. Mangra o scrisoare, prin care-l roagă să-i trimită vin lui Ștefan Albu.

¹ Scrisoare aflată în fondul Mangra al Bibliotecii Institutului teologic Sibiu. Nu se cunoaște destinatarul. Adresa s-a pierdut.

² Fusese condamnat de Curtea de jurați din Budapesta pentru articolul *Zur Lage der Rumänen in Ungarn*, publicat în „*Romänische Revue*“.

³ Ștefan Bobancu (1861—1940) s-a născut la Brașov. Studiile universitare le-a făcut la București. După terminarea studiilor a funcționat ca profesor la Ploiești și Brașov. A colaborat la „Gazeta Transilvaniei“. A fost condamnat la șase luni închisoare într-un proces de presă. În 1890 a trecut Carpații, fiind numit director al gimnaziului „Tudor Vladimirescu“ din Tg. Jiu.

Vaș, 4 februarie n. 1889

Iubite amice,

Mă iartă că-ți răspund numai acum și acum numai în câteva cuvinte. Vinul, pe care mi l-ai trimis, e unul din cele mai bune și m-am bucurat de el cu atât mai virtuos, cu cât nevastei mele i-a plăcut mai mult ca celelalte, tot vinuri excelente, dar prea tari pentru dînsa. Mă veți îndatora deci prea mult, dacă peste câteva săptămîni îmi veți mai trimite 15—20 litri din același vin, în genere vin vechiu și *blind*, cum se cuvine unei femei care lăptează.

Dar aceasta, numai dacă se poate fără de opintire. Vă rog însă cu tot dinadinsul să-i trimiteți lui *Albu* un vin de băut, căci aici apa e proastă, iar vinul e scump și falsificat. Eu mi-am procurat vin prin învățătorul Stefu¹. E foarte bun, dar prea scump și prea tare, un vin pentru oameni ca mine, care nu beau mai mult ca un pahar la prînz și numai rare ori cîte unul la cină. Îi dau din vinul acesta și lui, care bea mai bucuros 2—3 pahare dintr-un vin tot curat, dar mai domol, cum sînt cele de la Siria și Covășinț. Ați face o treabă bună, dacă i-ați trimite 30—40 litri, ce nu costă mult. Aceasta însă cît mai curînd.

Vorba între noi rămîne.

Slavici

În anii cît a funcționat ca profesor la institutul Otteteleșeanu, Slavici a întreținut o strînsă corespondență cu prietenii săi din Transilvania. Una din preocupările ogîndite în următoarele două scrisori ale sale a fost și de a înlesni primirea în Institut a unor absolvenți ale școlilor populare de peste Carpați.

Măgurele, 3/15 mai 1898

*Iubite amice,*²

Încă de mult mi-a scris nepotul meu Rusu³, că ai o nepoată pe care ai dori s-o internezi la Măgurele. M-aș bucura dacă aș avea-o aici și cred că și pentru ea ar fi bine. Nu ți-am scris însă fiindcă nu știam nici eu ce să-ți spun.

La examenele de primire de pînă acum, ne-am încredințat că fetele de peste Carpați nu pot să ție conourență cu cele de aici. Chinoiute peste măsura firească cu o limbă străină de firea lor, ele nu numai că nu pot să învețe ceea ce învață cele de aici, dar se și împesc. De aceea, încă acum 2 ani am făcut propunerea,

¹ *Nicolae Stefu* (Nicu Stejăr) — 1855—1914), a funcționat ca învățător la Siria (1876—1883), Cuvin (1883—1890) și în Arad după 1890. A colaborat la „Tribuna poporului” și a fost prim-redactor al foii umoristice „Cucu”, apărută în 1905.

² Scrisoare adresată lui *R. Ciorogariu*.

³ *Ion Rusu-Șirianu* (1864—1909), nepot al lui Slavici. În 1884 a trecut Carpații, stabilindu-se la București. În 1891, colaborează la „Tribuna”, în 1893 a editat „Foaia poporului” (Sibiu), iar în 1898 îl găsim redactor la „Tribuna poporului” (Arad).

ca fetele care nu sînt din România, să nu mai fie supuse la examenul de primire, ci să se aleagă în virtutea atestatelor școlare primite în țara lor. Abia alaltăieri s-a luat o hotărîre în acest sens.¹

Te rog deci ca să trimiți la Academia Română cererea însoțită de carte de botez, atestat școlar, act de paupertate, adeverință de vaccină și dovadă dată de un medic român că fata e sănătoasă. Termenul prezentării e pînă la 1 august a.c., iar fata se va prezenta aici numai după ce a fost admisă de Majestatea-Sa Regele. Eu îmi voi da silința ca să obțin admiterea ei și sper că voi reuși, fiindcă din Ungaria nu mai avem fete. Este învederat că sigur nu pot să fiu, cînd sînt la mijloc oameni ca d-l. D. Sturdza, d-l. Kalinderu și regele Carol.

Salutări afectuoase,

Ioan Slavici

Tot în acest sens, în 2 septembrie 1900, Slavici îi scrie lui V. Mangra :

Iubite amice,

Răspunde, te rog, telegrafic, pe cine ai recomandat d-lui. I. Kalinderu spre a fi primită în Institut ?

E ori nu Evuțianu ?

Slavici

Preocupările lui Slavici de construire a unei case la Bușteni fac obiectul a două scrisori adresate la Arad lui R. Ciorogariu în septembrie și octombrie 1902.²

Măgurele, 16 septembrie v. 1902:

Iubite amice,

Profitînd de bunăvoința D-voastră, m-am pus în înțelegere cu doamna Cesianu și m-am învoit să cumpăr cele două locuri, pe care mi le dă acum cu o scădere de 33%, dacă voi plăti acum 2.000 lei, iar restul cînd se va face transcrierea. Ți-am trimis dar polița subscrisă de noi, ca să-mi scăzi din cele 6000 lei ceea ce e de scăzut, iar restul să mi-l trimiteți la Academia Română. Se vede însă că s-a ivit vreo greutate, căci eu nu am primit pînă acum nimic. Te rog deci să mă vestești cum stau lucrurile, ca să mă pot orienta.

¹ În Institutul Otteteleșeanu, întemeiat în 1893, se primeau și absolvențe ale școlilor populare din Transilvania și Banat. Candidatele din aceste provincii se înscriau fără a depune examen de admitere. I. Slavici a îndeplinit funcția de director al Institutului Otteteleșeanu între anii 1894—1908. Activitatea gospodărească desfășurată de I. Slavici la Măgurele s-a izbit de adversitatea lui D. A. Sturdza, care a luptat pentru a restrînge sfera activității lui Slavici numai la problemele de învățămînt. La sfîrșitul anului școlar 1907—1908, Slavici a fost înlăturat de la conducerea Institutului Otteteleșeanu.

² Ambele, în colecția *Nerva Iercan*.

Apa de Bușteni se vinde la București destul de bine. E însă frig și astfel sezonul nu e potrivit; va trebui să așteptăm primăvara. Aștept veste bună de la Budapesta. Să-i spui lui Stefu că are șanse.

Salutări prietenești,

Slavici

Măgurele, 22 octombrie v. 1902

Iubite amice,

Am primit încă de mult banii și i-am și cheltuit, nu ți-am scris însă, fiindcă nu știu nici acum nimic hotărât în ceea ce privește timpul când voi cumpăra-o.

Doamna Cesianu s-a înțeles cu mine să-mi dea locurile mai ieftin, dacă voi achita prețul acum. Sunt însă la mijloc interesele minorei și această reducere nu se poate face decât cu consimțământul consiliului de familie și cu aprobarea tribunalului. Chiar nici transcrierea celor 8 locuri acum plătite nu se poate face fără de acesta. Nu pot dar să știu când voi putea să cumpăr.

Mai e apoi la mijloc și o învoială din partea mea. Am intrat la învoială cu I. Brancovici, un fabricant de ape gazoase, care-mi cumpără litrul de apă cu 20 bani și speră să poată vinde cel puțin 300 litri pe zi, în timpul verii. Dacă va reuși, voi lua și eu vreo 50 lei pe zi și atunci pot să mă întind. Deocamdată, fiind toamnă, abia vinde câteva sute de litri pe săptămână.

Pentru băi am puțină apă. Borlea urmează, ce-i drept, lucrarea la puțul nr. 3 și a ajuns la vreo 12 m, dar apa e tot puțină, deși mai concentrată decât cea de sub nr. 1. Se sporește, ce-i drept, și a ajuns la vreo 2000 litri pe zi, dar pentru băi nu e destulă, dacă n-am rezervoare ca să o adun iar rezervoarele costă parale. Mai aștept dar sporirea apei înainte de a mă avînta.

Dacă cumpăr cele două locuri de la colțuri, am să mai dau 3000 lei, bani mulți, pe care nu-i voi putea decât mă mai creditați cu ei, nu-i cer, dar te rog să spui, dacă poți ori nu să mi-i dați fără de supărare, dacă ar fi să-i cer. I-am spus lui Borlea să trimită sticlele pentru Șerb.¹ Nu știu, dacă le-a trimis ori nu. Domnul Kalinderu mi-a spus că va trece mîine la Arad. Mare lucru ar fi ca să se nimerească acolo cînd vă va sosi știrea bună de la cei de sus.

Vă îmbrățișez pe toți,

Ioan Slavici

La Măgurele, Slavici se îngrijește de buna organizare a Institutului. Apelează la R. Ciorogariu să-i trimită la Măgurele țărani destoinici de la Pecica², pricepuți în creșterea animalelor. Cu ajutorul lui I. Kalinderu, cumpără pentru

¹ *Gherasim Șerb* a absolvit Institutul teologic Arad în 1871. A făcut parte din redacției revistei „Speranța” (1869—1872), la care a colaborat și Slavici.

² Comună situată în raionul Arad. E locul de naștere al lui R. Ciorogariu.

Institut animale de rasă din părțile Aradului. Preocupările gospodărești ale lui Slavici la Măgurele fac obiectul unor scrisori adresate lui R. Ciorogariu în anii 1903—1904. În aceste scrisori, Slavici e preocupat și de achitarea la timp a împrumutului contractat la banca „Victoria“ din Arad.

Măgurele, 13 ianuarie 1903

Iubite amice,

Azi e ziua de 26 ianuarie 1903 și la 29 ianuarie e scadența poliței mele de 6000 coroane. Deprins a socoti după stilul vechi, mă obișnuisem cu gândul că mai am 2 săptămîni răgaz și momentan nu sînt pregătit să vă trimit cele 600 coroane, pe care am să le scad la termenul acesta. Aș fi doar foarte ușurat dacă reînoirea s-ar putea face astă dată, fără de aceste 600 de coroane. Vă rog dar să faceți, dacă se poate, lucrul acesta.

Mi-am prezentat cartea la concurs și sper să iau în aprilie premiul și atunci îmi dă mina să scad și mai mult. Dacă nu se poate, voi face tot ceea ce este cu putință ca să vă trimit banii. Te rog deci să-mi trimiți imediat blancheta pentru poliță, ca să o subscriem, nevastă-mea și eu, și să vă trimit fie procentele pe 3 luni, fie procentele și cele 600 coroane.

Salutări și urări de succes,

Ioan Slavici

Măgurele, 7 iunie v. 1903

Iubite amice,

Abia azi pe la 6 seara, mi-au sosit iepele. Numai miercuri am putut să trimit intendentul la Bușteni, ca să le aducă și a venit cu ele în 3 zile. Pecicanul a venit și el. Îl opresc deocamdată ca rîndaș la grajd cu sîmbrie de 30 lei pe lună.

Iepele sunt frumoase și ieftine, dar, deși îndeosebi pentru mine, foarte scumpe, căci n-am în buget decît vreo 300 lei și voi trebui să fac fel de fel de operațiuni, ca să fac din 3—9. N-o să-mi pară însă rău, căci de cai buni și puternici am mare nevoie și prăsilă țin să fac, și ca chestiune de educațiune. O îngrijare am însă. Intendentul, care e cunoscător bun în materie de cai, un maniac al cailor, se teme că iepele n-au prins. Aș fi foarte mîhnit, dacă aceasta s-ar adevăra. Ce fac în cazul acesta? Armăsarii cumpărați de domnul Kalinderu sunt și ei destul de buni? Banii și-i voi trimite îndată ce mă voi duce la București, ca să schimb, marți ori miercuri, deocamdată îți mulțumesc din toată inima și cu toată sinceritatea.

La Bușteni nu mai fac vara aceasta nimic. Îți va fi spus Borlea că am cumpărat locul cu groapă și încă un loc încănt am cu totul aproape 4000 m.p. Am cheltuit cu canalizări și cu împrejmuire, am pus țevi smălțuite, o puțină de marmoră și două de tuci smălțuite și mă opresc aici, căci n-am deocamdată destulă apă.

Brancoșci al meu n-a făcut pînă acum nici o treabă cu apa, ca borviz. Să vedem ce va face la vară. Guvernul mi-a acordat avantajele prevăzute pentru izvoarele de ape minerale din țară, scădere de 50% la transporturi pe calea ferată și scutirea de zeii 7 bani pe sticlă ce plătesc alte ape minerale. Neguțătoria se pornește dar în bune condițiuni, căci putem să vindem ieftin. Nu mă îndoiesc, că în curînd va urma și declararea Buștenilor de stațiune balneară. Acestea sunt rezultate mari și importante, bani însă pînă acum am tot dat numai și încă n-am primit.

Alegerea de la Dobra nu m-a încîntat. În punctul acesta sunt de părerea lui „Aurică”.¹ Numai atunci, cînd în Ungaria va fi un guvern, care are nevoie de voturile românilor, participarea la lucrările Dietei ungare, poate să aibe rațiune. Dar. dvs. vă urmați drumul potrivit cu vederile dvs, care pot să fie mai potrivite cu împrejurările. Căderea lui Szell a fost pentru mine o mare mîngîiere și aștept cu nerăbdare să văd ce urmează mai departe. Dacă Tisza reușește să formeze noul guvern, simțămîntul meu e că se face un însemnat pas înainte. Salut pe toți prietenii și te rog încă o dată să primești mulțumirile mele călduroase,

Ioan Slavici

Abia am terminat scrisoarea, și a venit omul de la Pecica să-mi spună că el pleacă acasă. A rămas vorba să aducă și pe soția lui pentru cuptorul de pîine. Aflînd lucrul acesta, prietenul, despre care ți-am scris, stăruie din nou să-i fac și lui rost de 2 cai de 4—5 ani, la fel cu iepetele și în același pâr. E gata să cheltuiască pînă la 1000 lei cu ei. Am îrsărcinat pe omul din Pecica să-i caute. Aș ține să nu se hotărească nimic, decît după ce îi vei fi văzut și d-ta. și nu-ți vei fi dat părerea. Dacă primești sarcina aceasta, scrie-mi care e prețul, căci țin ca expedițiunea să se facă numai după ce cumpărătorul va fi acceptat. El e gata să ieie caii la Brașov în primire.

Salutări,

Slavici

Măgurele, 2 iulie st. v. 1903

Iubite amice,

Sînt acum treizeci și doi de ani, cînd am scris studiul *Noi și maghiarii*; eram de părere că viața întregului popor român se razămă pe monarhia habsburgică, că trebuie noi românii să căutăm a ajunge la înțelegere cu maghiarii, dar că în actualul lor stat ungar înțelegerea aceasta e peste putință, căci maghiarii nu vor înțelegere, ci supunere, și numai ajunși la mare stîmtoare vor fi accesibili pentru o înțelegere cu noi. De aceeași părere eram la 1884, cînd am trecut la Sibiu, ca să înființăm „Tribuna”, și de aceeași părere sunt și azi, cînd primesc știrea despre desființarea „Tribunei”.

¹ Aurel Vlad a fost ales deputat la 6 iunie 1903, într-o alegere parțială de la Dobra.

Stării dar în părerea că e o greșeală politică a lua parte la lucrările parlamentului ungar. Pot să ceară lucrul acesta cercurile politice din Viena și cele din București, noi însă nu avem să-l facem decât atunci, când aceste cercuri vor fi reușit a încredința conducerea statului ungar unui guvern care se va răzema și pe noi și e interesat a ne crea în statul ungar pozițiunea ce ni se cuvine. Românii numai ca guvernamentali pot avea rost în Dieta Ungariei, căci ca opozițiune servesc cauza maghiarilor, făcând greutatea monarhiei. Greșită a fost dar întreaga d-voastră atitudine în chestiunea legilor militare. Trebuia să le susțineți ostentativ ca fiind cerute de interesele monarhiei. Greșită a fost dar și cuvântarea d-lui Vlad, care de altminteri a fost frumoasă și bine chibzuită.

Cu iepele noastre mi s-au încurcat rău ițele. Ți-am spus că nu le-am prevăzut în buget. Atunci când am întocmit bugetul, nu aveam nevoie de cai. Am păgubit însă cu un cal, ceea ce nu puteam să prevăd, și mi-a fâtat o iapă. Am fost nevoit dar pe neașteptate să mă gândesc la doi cai buni, pe care mă pot răzema. Amicul nostru, d-l Bianu, care de când a ajuns boier mare îmi face multe mizerii, s-a supărat și a știut să-l monteze și d-l. Kalinderu¹. Când am prezentat conturile pentru iepe, mi s-a refuzat aprobarea. Nu mi-a rămas dar decât să-mi dau demisiunea. Mai stau pînă la întoarcerea d-lui Sturdza și de acolo înainte nu știu ce voi fi făcînd. E o bubă veche care sparge și mulțumesc lui Dumnezeu că lucrurile au venit așa, căci nu sunt om făcut a fi slugă la dîrloagă și tot nu pot să fac nimic, dacă nu am cuvenita autoritate.

Salutări frățești,

Ioan Slavici

Măgurele, 15 august st. v. 1903

Iubite amice,

Sunt acum două săptămîni, și-am trimis banii, ca să achiți procentele, cam tîrziu, dar mai curînd nu a fost cu puțință, căci dl Sturdza abia zilele acestea s-a întors și nici pînă azi nu mi-a făcut rost de bani.

Trecînd atunci pe la Măgurele, am luat înțelegere și în chestiunea cailor despre care am vorbit. D-l Andreescu e dispus să meargă la Arad. Te rog dar să mă vestiți cu cîteva zile mai înainte cînd e tîrg de cai, ca să vie la timp. Deoarece eu plec zilele aceste la Kremsmünster și abia peste vreo zece zile mă voi întoarce, te rog să-mi scrii la adresa Ilie Popescu² (Măgurele, Ilfov), dacă tîrgul va fi înainte de 25 august st. v. Țin să trec la întoarcere pe la Arad, dar nu știu dacă va fi cu puțință.

¹ I. Kalinderu a fost administrator al domeniilor regale. În 1893 a fost ales membru al Academiei Române. Împreună cu D. A. Sturdza a făcut parte din Comisia Fundațiunii Otteteleșeanu. I. Slavici a evocat momente din acivitatea sa la Măgurele în *Inchisorile mele*, pp. 10—37. Bănuit că nutrește simpatii pentru conservatori, Slavici are de înfruntat la Măgurele adversitatea lui D. A. Sturdza, care în rapoartele sale îl acuză pe scriitor că n-a dat dovadă de spirit gospodăresc în conducerea Institutului Otteteleșeanu.

² Portar la Tg. Măgurele. Cf. *Inchisorile mele*, „Viața românească“, p. 24.

Sezonul nu a fost anul acesta priincios pentru apele noastre. Fiind mereu rece, s-a consumat puțină apă, și în zilele ploioase s-au luat puține băi. Peste tot însă, în zilele bune a fost îngheșuală la cele trei cabine și reputația apelor se stabilește. Am avut un număr însemnat de abonați, între care câteva cazuri grave, în care băile au avut efect surprinzător. În groapa pe care o știi, am făcut sondaje în trei locuri și, la adâncimea de 2 1/2 metri, am găsit apă multă, cam 15 litri pe oră pentru o întindere de 20 cm patrați, deci pînă la 400 litri pe oră în o groapă de 1 metru pătrat. Nu mai încape dar îndoială, că e abundență de apă concentrată pentru băi.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici

Măgurele, 9 octombrie v. 1903

Iubite amice,

E o neglijență din partea mea că nu m-am interesat cînd e termenul pentru regularea poliței, dar neglijența mi se poate ierta, căci mult sunt hărțuit de nevoi și de ocupațiuni. Te rog deci să-mi trimiți blancheta, ca să regulăm cît mai curînd polița.

Am avut multe cheltuieli la Kremismünster și cu instalarea lui Titu la Friburg în Elveția, unde poate să învețe și franțuzește pe lângă nemțeasca pe care o știe. Socotelile cailor n-am ajuns apoi nici acum să le regulez. Mă aflu dar în mare strămtoare și mi-ar fi de mare ușurare dacă ai putea să obții și de astă-dată reinvoirea fără de scăderea celor 10%. Dacă nu se poate, îmi voi anticipa onorarul pe luna viitoare și-ți voi trimite banii.

Cu locurile de la Bușteni încă mă aflu în încurcătură. Am plătit pentru ele peste 6000 lei și am cheltuit alte 6000 pentru zidiri, puțuri și instalațiuni, iar acum mă pomenesesc că împlin greutăți la transcriere. Fiind adică la mijloc o minoră, vînzarea nu se poate face fără consiliul familial și numai prin licitațiune, și cu greu să ajung la întrunirea consiliului de familie. Sper însă că voi reuși în curînd. Locul pe care se află casa fiind cumpărat încă în viața lui Cesianu a fost scris atunci pe numele nevastei mele; vorba e numai de loturile cumpărate mai tîrziu de la princesă.

Trimite-mi, te rog, blancheta și intervino să nu-mi mai facă cheltuieli.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici

Am trimis exemplare la „Tribuna poporului“. Cercetează, te rog, ce s-a vîndut și cîți bani am acolo. Am dat și lui Stefu 35 lei. Te rog ia-i și de la d-sa.

Slavici

Măgurele, 10 februarie 1904

Iubite amice,

De când cu cea din urmă scrisoare, greutățile de tot felul s-au ținut lanț pe capul meu și niciodată, poate, în viața mea nu m-am simțit în grele strîmtorări ca acum. Vă rog dar să mă mai îngăduiți și de astă dată să reînnoiesc polița fără de scăderea de 10%. Terminîndu-se procesul, pe care moștenitoarea Cesianu l-a avut, transcrierea se poate face, și pentru aceasta ar trebui să mă împrumut cu 12—15%. La vară o să le dau toate în arendă și pot apoi să încep scăderea. Îți trimit dar polița și 200 lei. Dacă va fi nevoie de mai mult, pune, te rog, de la d-ta și-ți voi trimite restul. Cu cât mai lung va fi termenul, cu atît mai ușurat mă voi simți.

Nu uita, te rog, vorba cu ouăle.

Salutări prietenești,

Slavici

În legătură cu trimiterea lui Titu la studii în Elveția, Slavici îi scrie lui R. Ciorogariu :

Iubite amice,

Vă mulțumesc pentru ușurare și-ți mulțumesc mai ales d-tale pentru osteneală. Azi am trimis și polița și 140 lei pentru poliță. Dacă e prea puțin, mai ia de la d-l. Stefu.

De la Titu am primit azi știri bune. Mulțumită bunelor recomandățiuni primite de la Kremmünster și intervenirii monseniorului Jaquet, fostul episcop de la Iași, pe care nu-l cunosc personal, a fost primit în convicatul cordelierilor din Friburg, cu taxa de 600 l. pe an, și aranjat în clasa V-a a colegiului St. Michel. Îți va părea, poate, curios, că băiatul meu a ajuns pe mîna călugărilor catolici. Nu te mira de lucrul acesta : dac-aș putea, m-aș duce și eu cel puțin pe un timp oarecare unde nu stau între frații mei români creștini drept-credincioși.

Am primit și răspunsul lui Mülek și edițiunea germană-maghiară a „Tribunei poporului“. Ideea a fost bună. Mi-a trimis Rusu și corespondența din „Pesti Naplo“. Răspunsul îl vom da însă numai după ce veți fi dorind d-voastră. Un bun răspuns ar fi și reproducerea articolului publicat în „Convorbiri“ asupra serbării de la Putna. Cu amicii mei de la Academie se continuă lupta. Încep însă a rîde de ea, deși mă costă ambițiunea vreo 1500 lei, pe care i-am dat pentru nevoile Institutului, și nu pot să-i iau fără ca să mă umilesc. Te miri apoi dacă lumea oredă că sunt bogat ?

Criza din Ungaria s-a rezolvat, după părerea mea, destul de bine. Nu-mi fac, ce-i drept, iluziunea că Tisza Pista va putea să facă chiar și numai legea europeanescă, dar lucrurile merg înainte și dacă s-ar face în curînd vreo vacanță, ați avea șanse mai bune decît în trecut, ceea ce e bine. Zilele aceste am primit

de la Brote¹ știrea că nu mai e urmărit și poate să se întoarcă acasă. Simțământul meu e că bine ar face dacă s-ar întoarce.

Multe salutări prietenești,

Ioan Slavici

Măgurele, 8 octombrie 1904

Iubite amice,

Să nu-i deie, zice românul, Dumnezeu omului cât poate să rabde, și puțini vor fi rostit adevărul acesta cu ațta convingere ca mine. În mijlocul nevoilor normale, cu care mă lupt, mi s-a îmbolnăvit, precum vei fi aflat de la d-l. Șteful, cea mai mică dintre fete de angină difterică. Inoculată cu ser, ea a scăpat, ce-i drept, dar multe nopți neliniștite am petrecut la căpățîiul ei, mari griji am avut și mult a trebuit să cheltuim cu dînsa. Oțeva zile după întoarcerea noastră de la București ne-a căzut apoi o altă năpastă pe cap. Făceam pregătirile să-l trimitem pe Titu în Elveția și să-l ducem pe Marcel la București, unde dădeam lecțiuni pentru el. Fără de veste însă lucrurile au luat o întorsătură, că nu mai puteam să-l țin pe băiat la București, ci am fost nevoit să-l trimit la Iași, unde nu mai pot să dau lecțiuni pentru el și mă costă peste o mie de lei pe an. Au plecat dar băieții amîndoi, Marcel cu cumnata mea, iar Titu singur.

Tot singur făcuse călătoria de la Kremsmünster la Friburg și de la Friburg înapoi. Nu aveam dar nici un cuvînt de a fi îngrijați. Băiatul e, după ale mele vederi, uimitor de chibzuit pentru vîrsta lui. Îndeosebi în călătoria de la Friburg în țară s-a oprit la Constanța, Viena, la Budapesta și la Arad și tot mi-a adus din 260 lei 136 înapoi, căci fiind singur a călătorit în clasa a III-a și și-a strîns punga în toate privințele. Părintele este însă părinte și mai ales mamă-sa a stăruit să ne scrie îndată ce va fi sosit la Viena, pînă unde îi dădusem un bilet de clasa a II-a. El a plecat însă joi și a trecut și joia viitoare fără ca să ne fi venit vreo știre de la el. N-ai nevoie să fii părinte ca să-ți poți închîpui starea sufletească a mumei, care timp atît de îndelungat nu primește nici o veste de la copilul ei dus în lume. A trecut însă și a doua săptămîină fără ca să ne fi venit știre de la el. Văzînd cum nevasta-mea se zbate, îmi venea să plec pe urma lui, dar nu puteam să-mi dau seamă unde să-l caut. Era învederat că i s-a întîmplat vreo nenorocire și ne era peste putință să-i alergăm într-ajutor.

Așa și era, și băiatul ne scrisese, dar noi abia după 18 zile i-am primit scrisoarea. La Viena s-a dus la Burg în timpul „Wachparadei“ și un pungaș i-a furat portmoneul din buzunar. Aceasta a fost sîmbătă. El a alergat pe la poliție în zadar. Știînd în ce stare sufletească ne-a lăsat, n-a voit să ne scrie. Iar la vreunul dintre românii din Viena s-a sfiit să se adreseze, căci, mi-e rușine să ți-o spun, după toate cele cîte le-am pășit între frații noștri și cîte le-a pășit el îndeosebi, avea simțământul că va fi luat el drept un pungaș nemernic, care a cheltuit banii și acum umblă să cerșească. Sîmbătă seara i-a scris dar prefectului său la Friburg. Abia miercuri, după ce a stat trei zile nemîncat, mi-a scris

¹ Eugen Brote (1850—1912), născut în Rășinari. A studiat științele agricole la Altenburg. A colaborat la „Tribuna“. După 1894, a fost urmărit în procesul „Memorandului“.

mie. Știind că nouă ne vine poșta numai de trei ori pe săptămână și voind să nu întristeze și pe mama lui, el mi-a adresat scrisoarea la Academia Română, iar pe dosul plicului a scris : „Urgent. Rog chemați pe d-l. Slavici la Academie ca să ia scrisoarea“. Nu s-a găsit însă la Academia Română nimeni ca să primească scrisoarea ori să mă cheme la telefon s-o iau, deși eu în fiecare zi întrebam dacă nu cumva la depeșele date de mine n-a sosit vreun răspuns, fie scrisoare, fie depeșă. Nici atât n-a fost însă destul : scrisoarea a fost trimisă de la București la Jilava ; unde a stat ea, cine a oprit-o ?

Aceasta e lumea în care îmi petrec viața. Dacă acel străin, prefectul, nu ar fi grăbit să-i trimită băietului ajutor, ca să-și poată urma drumul, noi stam aici și el aștepta acolo ca în pustiul Saharei. Sosit cu ajutorul lui Dumnezeu la Friburg, ni-a trimis a doua scrisoare de acolo și am ajuns în cele din urmă să ne liniștim.

Întârzierea poliței a fost dar pentru mine o mare binefacere. Nu știu ce aș fi făcut, dacă în mijlocul altor zburciunări ar mai fi venit și asta pe capul meu. Mi-e greu din cale afară că m-am încurcat atât de rău cu Buștenii, și nevasta-mea îmi face multe muștrări pentru aceasta. Nu are însă dreptate, căci lucrurile ar fi ieșit bine, dacă n-ar fi dat criza peste noi. Acum nu ne rămâne decât să vindem cum vom putea, ca să scăpăm. Vă rog să mă iertați și de astă dată dacă vă trimit numai procentele. Mare bine mi-ați făcut și-mi voi da silința să nu vă căiți. Nu o dată am pus la o parte cele 600 de coroane, ca să încep a scădea din capral ; precum vezi însă au căzut pe capul meu năpăști, care m-au silit să-i cheltuiesc. După toate prevederile omenești, la proximus termen ce-oi putea, chiar și dacă nu găsim cumpărător, să începem scăderea.

Pentru „Tribuna“ nu vi-am scris de atâta timp fiindcă am pierdut, în izolarea în care mă aflu, simțământul situațiunei și mă tem că voi zice lucruri care nu se potrivesc cu vederile d-voastră. Vă voi scrie însă zilele aceste și veți face în cele scrise de mine modificările ce veți fi crezând de cuviință. Deocamdată primește încă o dată mulțumirile mele. Toate cele bune,

Ioan Slavici

În 1894, Slavici se stabilește la Măgurele, unde va rămâne până în 1908. Scriitorul a considerat Institutul Oteteleșeanu ca un loc de refugiu. În *Închisorile mele* mărturisește că la București era cuprins „de simțământul că nu era pentru mine loc în mijlocul clasei culte române“¹. Dintr-o scrisoare adresată de Slavici, în 1904, prietenului său V. Mangra, se desprind sentimentele pe care le trăia scriitorul, retras și izolat la Măgurele.

Măgurele, 10 ianuarie, st. v. 1904

Iubite amice,

Surghiunit aici, am ajuns încetul cu încetul să mă mărginesc a-mi căuta mulțumirile vieții în cercul restrâns al activității mele și să mă socotesc ca ieșit din lumea cea mare, de la care atât de multe supărări am avut și am și cu care nu

¹ *Închisorile mele*, „Viața românească“, p. 18.

mai pot să întrețin relațiuni. Mă simt dar viu atins când văd că tot mai e între vechii și bunii mei prieteni câte unul care-și mai aduce aminte de mine și mă mihnește gândul că nu-mi este cu putință să mai potrec împreună cu dânsul.

Acesta e simțământul care m-a cuprins când am primit urările ce mi-ai trimis de sfintele sărbători. Mie parcă mi-a venit o veste din o lume care pentru mine a fost, dar nu mai este și nici nu mai poate fi. Îți mulțumesc și-ți urez și eu din toată inima să ai de aici înainte viața plină de fapte pentru care te socotesc merit.

Al d-tale devotat amic,

Ioan Slavici

Information d'Orient
Bucarest Bul. Elisabeta 12
Budapest Kossuth Lajos uca 8

Budapesta, 1910 14 mai¹

Iubite amice²,

A făcut foarte rău cine a publicat notița din „Tribuna“³, căci eu nu sînt nici cetățean al regatului ungar, nici călugăr, ci părinte a 6 copii, care a venit pentru ca să facă un lucru bun din punct de vedere românesc și să-și agonisească prin muncă cinstită pîinea de toate zilele.⁴ Printr-o singură trăsătură de condei au fost zădărnice ostenețile puse de noi în timp de câteva luni, cheltuind peste 6000 lei, care nu erau ai noștri. Dar s-a făcut și asta, și eu nu-ți scriu ca să mă plîng, ci ca să te rog să iei dispozițiuni să mi se dea răspuns dacă vă mai țineți ori nu de învoiala pe care am luat-o în ceea ce privește schimbul de știri.

¹ Slavici a sosit în ziua de 21 aprilie 1910 la Budapesta, unde studenții români l-au primit călduros. La serbarea dată în onoarea lui Slavici, au vorbit Lucian Bolcaș și Gh. Alexici. Slavici a răspuns, arătînd că „Tribuna“ a urmărit un scop cultural, nu unul politic. Cultura e considerată de Slavici ca un factor de unitate națională. Cf. „Tribuna“, an. XIV (1910), nr. 77 și 80.

² R. Ciorogariu.

³ Se referă la nota informativă „Mangra și d. Slavici“, apărută în „Tribuna“, an. XIV, nr. 93. Autorul notei îi cerea lui Slavici să-și precizeze poziția față de candidatura lui Mangra, în 1910, să răspundă dacă aprobă atitudinea lui Mangra de a edita un organ de presă, al cărui redactor urma să fie autorul „Marei“. În 22 decembrie 1911, V. Mangra, E. Brote și A. Vlaicu semnau un „act de învoială“ pentru editarea periodicului „Deșteptarea“. „Actul de învoială“ se află în Fondul Mangra, din biblioteca Institutului teologic Sibiu.

⁴ În 1893, Slavici a editat cotidianul „Corespondența română“, cu „gîndul de a da lămuriri conștiințioase și informații exacte asupra celor ce se petrec la românii din regatul ungar. Nu am putut însă să ne susținem în lupta cu ziarele „mari“ de atunci, căci vînzătorii „Corespondenței“ mîncau trînteală, și după vreun an de zile am curmat lucrarea, cu pierderi însemnate“ (Slavici: „Sbuciumări politice la românii din Ungaria“, Minerva, București, 1911, p. 69). În toamna anului 1909, Slavici și E. Brote au înființat agenția de presă „Corespondența română“. Pentru organizarea agenției, Slavici a mers în primăvara anului 1910 la Budapesta.

Sunt semne că vi-e greu să aveți legături cu oameni ca mine. Eu vă sfătuiesc să nu faceți politică și unde este vorba de negustorie. E în interes general ca publicul să fie exact și conștiincios informat despre cele ce se petrec și eu vă fac un serviciu nu numai când vă dau, ci și când primesc știri, ca să le dau ziarelor de aici, ori să le trimit fie la București, fie la Viena. În tot cazul, vă rog să-mi răspundeți ca să știu ce am să fac.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici

București, 15 iulie v. 1910

Iubite amice¹,

Sînt acum vreo 10 zile, am trimis la adresa redacțiunii „Tribunei“ răspunsul² pe care, ca om cuminte, nu puteam să-l dau nici din Budapesta, nici în jurul alegerilor. Deoarece acela care pune întrebări vrea să aibe răspuns, nu mi-a trecut prin minte gîndul că n-are să fie publicat răspunsul meu în coloanele „Tribunei“, în care mi s-au pus întrebările.³ Chiar și dacă n-aș avea dreptul de a mă socoti între întemeietorii atît morali, cît și materiali ai „Tribunei“, mă socotesc între prietenii celor ce dispun de ea azi și cred că e o chestiune nu numai de bună-credință, ci și de bun-simț, să mi se publice scrisa în coloanele ei. Primesc, cu toate aceste, azi o scrisoare, în care mi se face împărtășirea că s-a luat dispozițiunea ca să nu fie publicat răspunsul meu, dar aceasta fără ca să mi se arate și cuvintele pe care se întemeiază această dispozițiune.

Te rog fii încredințat că nu mă simt cîtuși de puțin jignit de această purtare a amicilor mei din Anad, la care țin și azi tot atît de mult ca mai înainte. Mă simt însă dator a-mi da silința să vă fac să înțelegeți că e foarte greșită calea pe care ați pornit. Primind conducerea unor oameni ca Teodor Mihali, Gh. Pop și dr. V. Lucaciu, care nu sînt în stare să stăpînească pe oameni ca Vaida, Vlad ori Suciu, veți putea să păstrați aparențele unei popularități, care nu-i este nimănui de nici un folos, dar nu veți servi nici interesele bisericii noastre, nici cauza națională. Nu are nici Gh. Pop, nici Mihali destoiniciile și autoritatea

¹ R. Ciorogariu.

² În numărul 96, an. XIV, „Tribuna“ reproduce o parte din „Declarațiunile“ făcute de Slavici unui redactor al „Luptei“. În aceste declarații, Slavici subliniază că nu va răspunde la întrebările „Tribunei“. „N-am să răspund nimic“, declară Slavici. „Amicii mei de la «Tribuna» numai în urma unei uimitoare lipse de pricepere au putut să pună întrebarea chiar acum, în toiul luptelor electorale, și eu, om acum mai bătrîn, aș face o greșeală neiertată dacă le-aș da vre-un răspuns. Nu am venit aici ca să iau parte la certurile dintre foștii mei tovarăși de luptă, care nu-mi mai sînt și cetățeni, și nu mi se cuvinte să încurajez nici pe unii, nici pe alții dintre dînșii“.

³ Cf. „Tribunei“, 1910, nr. 115, într-o notiță se arată că Slavici n-a răspuns. „În consecință — se precizează în notiță — colaborarea d-lui Ion Slavici la ziarul nostru a încetat cu ziua de astăzi, fiindcă nu putem să facem cauză comună cu un om care nu ține să se clarifice în fața unor acuze ca și acelea care i s-au adus d-sale.“ Slavici era acuzat că aprobă acțiunea antinațională a lui Mangra de a candida, cu program guvernamental, la Ceica.

ce se cere spre a conduce o acțiune politică în împrejurările de azi, iar cei adunați împrejurul lor sînt niște sectari pătimași, care sădesc vrajba între frați și le fac dușmanilor cele mai bune servicii. D-voastră le știți acestea tot atît de bine ca Mangra, ca Brote și ca mine și trebuie să aveți și bărbăția de a le și mărturisi, pentru ca lumea să nu fie amăgită. Dacă n-o faceți azi, veți fi nevoit s-o faceți mîine, și întîrzierea nu-i poate fi nimănui de nici un folos. D-voastră știți tot atît de bine ca noi că românii cei cu desăvîrșire mulți nu țin la autonomia Ardealului și nu cred că ea mai e cu puțină. Chiar dacă ar fi însă cu puțină după ce ne-am unit bisericește, nu e în interesul nostru să ne despărțim politicește. E deci lucru nerațional să stăruim asupra autonomiei Ardealului, căci pentru aceasta le dăm arme dușmanilor noștri și producem în sus impresiunea că avem gînduri iredentiste, ceea ce nu e adevărat.

Dacă cu toate acestea stăruieți în calea ce v-au croit oameni ca T. Mihali, Vaida și Vlad, dați-ne voie să stăruim și noi în căile în care am umblat totdeauna. Putem să ne scîmăm unii pe alții și să fim chiar prieteni și nemaifiind în cele politice de aceeași părere, și ar fi un semn de barbarie dacă noi, prieteni vechi, ne-am învrăjbi pentru că așa vor niște oameni care au fost întotdeauna de rea-credință față de noi. Dacă nu vă dă mîna să publicați articolul meu, nu-l publicați, dar păstrați formele, spuneți-mi și mie de ce anume nu-l publicați și nu ne siliți să intrăm în conflict, căci din conflictul ivit între noi numai dușmanii pot să profite.

Noi nu sîntem oameni care pot să fie intimidați ori chiar terorizați și vom și să găsim mijloace de a ne apăra, dacă vom fi mereu denunțați urgiei publice, fără ca să ni se deie puțința de-a expune cuvintele pentru care facem ceea ce facem.

Să căutăm nu ceea ce ne desparte, ci ceea ce ne apropie, căci numai smintiții vorbesc de solidaritate, declarînd de trădător pe cei ce nu sînt de părerea lor. Atîta judecată, atîta experiență, atîta pricepere și atîta drept de-a ne pronunța în chestiunile naționale vom fi avînd și noi, ca să nu primim cu ochii închiși ceea ce ne comandă niște oameni pripitiți, care fac sport pe spinarea poporului românesc.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici

Răspunsul trimis de Slavici ziarului „Tribuna“, pentru a fi publicat în coloanele ei, era intitulat : „Părintele Mangra și noi“. În acest răspuns, Slavici răspundea întrebărilor ce i se puseseră în numărul 93 al „Tribunei“. Aceste precizări, revelatoare pentru caracterul și fermitatea convingerilor lui Slavici, om consecvent în atitudine, n-au fost publicate de „Tribuna“. Răspunsul lui Slavici a fost publicat de „Telegraful român“¹ sub titlul : „Părintele Mangra și vechii «tribuniști»“.

¹ An. LXVIII (1910), nr. 73.

București, 30 iunie v. 1911

*Iubite amice*¹,

Îți mulțumesc că mi-ai trimis articolul din „Telegraful român”.² Sunt în politica răposatului A. Mocsonyi³ nuanțe, pe care nu le-am admis niciodată și pe care nu le admit nici acum. Îmi pare bine că nu le-ai admis nici d-ta în articolul care, în întregimea lui, mi-a produs o foarte bună impresiune. Sunt două lucruri pe care le-am combătut totdeauna ca fiind lipsite de rațiune, cât și nepotrivite cu simțămîntul comun al poporului român: tendința spre independența Ungariei și așa-numitul iredentism. Țin să se știe că le combat și acum, spre sfîrșitul vieții mele.

Am luat dispozițiuni să și te trimită exemplarele ce se mai aflau la tipografie. Mi s-a spus că expedierea s-a făcut și anume la Oradea-Mare. M-aș bucura dacă am putea să ne-nîlnim cînd vii la Sibiu, ca să mai stăm de vorbă. Nu cred însă că-mi va fi cu putință. Tîmp aș avea, ce-i drept, destul, căci n-am nici o treabă: nu mă iartă însă împrejurările să fac asemenea plimbări plăcute în vreme ce familia mea se coace în căldurile de la București. Chiar și cei 20 l pentru pașaport i-aș da numai făcîndu-mi muștrări. D-ta ai avut de altminteri ocaziunea de a te încredința că amicul nostru Broțe și eu sîntem cam de aceeași părere în toate.

„Atacurile nesăbuite” nu mă „alterează” nici pe mine, dar în lumea aceasta viață și moarte și la vîrsta mea e firească dorința omului de a mai face tot ceea ce e cu putință pentru luminarea celor amăgiți.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici

În ultimii ani ai vieții sale, Slavici e preocupat să-și scrie amintirile. În anul 1924 apare, în editura Cultura națională, *Amintiri*, în care Slavici evocă momente trăite alături de marii săi prieteni: Eminescu, Creangă, Caragiale, Coșbuc, Maiorescu. În perioada în care redacta *Lumea prin care am trecut și Amintiri*, Slavici își deapănă aducerile-aminte în convorbirile avute cu G. T. Kirileanu, căruia îi împărtășește opiniile sale despre Eminescu. G. T. Kirileanu notează în însemnările sale⁴ că duminică 30 decembrie 1923 a dus lui Slavici colecția ziarului „Timpul” din anii în care a colaborat și Eminescu. „Foarte vioi — remarcă G. T. Kirileanu — bătrînul îmi povestește despre Eminescu și zice că boierii de la «Timpul» îl aveau în cea mai mare considerație.”⁵ „Cu

¹ Scrisoarea a fost trimisă lui V. Mangra, la Oradea-Mare.

² Se referă la articolul „Lămuriri”, pe care Mangra l-a publicat în „Telegraful român”, an. LIX (1911), nr. 64, iunie. În aceste precizări, Mangra răspunde unor articole cu caracter polemic, remarcînd politica moderată pe care a dus-o Alexandru Mocionyi.

³ *Alexandru Mocionyi* (1841—1849) a studiat la Budapesta și Graz. A publicat articole politice în „Albina” și studiile „Conștiința națională” (1888), „Problema vieții” (1911) și „Religie și știință” (1905).

⁴ *Convorbiri cu I. Slavici despre Eminescu*, Biblioteca Academiei R. S. România, msse, fondul G. T. Kirileanu, VII, varia II.

⁵ Vezi în *Amintiri* capitolul „Eminescu și conservatorii”.

deosebire Lascăr Catargiu îl prețuia mult, și când liberalii au hotărât să închidă procesul împotriva miniștrilor conservatori, Lascăr Catargiu s-a dus la Vodă, spunându-i că nu primește iertarea liberalilor, cerînd că trebuie să fie judecați de autoritatea îndreptățită. Și memoriul făcut atunci a fost redactat de Eminescu și citat în comitet. Când a scris Eminescu articolul patriotic despre trecerea Dunării, Al. Lahovary i-a făcut observații că de ce a publicat asemenea articol favorabil guvernului. Eminescu i-a răspuns că este vorba de o chestie națională mai presus de partide și Lahovary răspunzîndu-i cu aroganță, Eminescu l-a trimis de unde a ieșit grec puturos. Chestia a venit înaintea comitetului și Lascăr Catargiu a zis : «Admitem că Eminescu n-are dreptate, dar atunci publică tu, Alexandre, un articol mai bun».

Eminescu a fost chemat de Maiorescu să locuiască la el. Dar unde a fost chip să steie. Nu putea suferi să se vadă trăind pe socoteala altora. Și atunci m-am înțeles cu Maiorescu să-l iau la mine cu chirie. Și nu se poate închipui un chirieș mai cumsecade. Plătea regulat, nu făcea zgomot, atîta că uneori mă ținea de vorbă pînă se făcea ziua albă. Nu bea vin decît atunci cînd îl îndemneau alții ca să-l facă mai strălucitor la conversație. Bea multă cafea. Scria mai ușor decît Caragiale (care își copia mereu articolele, schimbîndu-le), dar nu publica pînă ce nu citea și altora“.

G. T. Kirileanu a continuat să-l viziteze pe Slavici și la începutul anului 1924, ducîndu-i colecția ziarului „Timpul“ pe anul 1878. Convorbirea avută cu Slavici în ziua de duminică 17 februarie 1924 a fost axată pe probleme de limbă. Slavici povestea că a fost însărcinat de Maiorescu să predea limba română la un liceu din București. „I-am zis însă lui Maiorescu — își reamintea Slavici — eu n-am învățat gramatică și cum o să-mi iau o asemenea sarcină ?

— Fă d-ta o gramatică, îmi răspunde.

Și de atunci m-am apucat de strîns material ani și ani. Mă înțelesesem cu Eminescu să facă etimologia, Caragiale sintaxa, iar eu rînduirea cuvintelor, lucru care nu se făcuse pînă atunci. Aveam gata în manuscris (peste 400 de pagini) și mi-a luat-o poliția cînd m-au arestat în 1916. Cînd m-a chemat Romulus Voinescu să mă cerceteze și să mă puie în libertate, am văzut pe masa lui toate manuscrisele mele (sintaxa, un roman, *Musculița*, un studiu filozofic), le-am cerut. A zis că le ține la dispoziția mea, dar după îndeplinirea formalităților. M-am dus de mai multe ori după aceea, dar în zadar. Apoi, fiindcă lumea mă insulta pe stradă, am trimis pe fiica-mea, dar tot în zadar. Am cerut însumi lui Marghiloman, a zis că-s la Moscova. Am cerut lui Brătianu : nici un răspuns.“¹

Într-o scrisoare adresată lui R. Ciorogariu, Eleonora Tănăsescu schițează un portret moral al lui Slavici.

„Preasfințite Părinte Sufletesc,

O greutate s-a ridicat de pe sufletul meu, greu încercat, cetind amănunte din tinerețea lui Slavici, scrise de Sfinția-Voastră. Eram cu totul strivită de gîndul că toți prietenii, apreciatorii, colaboratorii, tovarășii lui de muncă și de suferință, toți, toți pînă la cel din urmă, s-au lepădat de sufletul lui cinstit.

¹ *Ibidem*, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, msse Fondul Kirileanu, VII, varia II.

Slavici a muncit 50 de ani la ridicarea nivelului moral și intelectual al poporului român, a fost un om modest, cinstit și cu inima deschisă. Admirator al lui Confucius, el, dintre multele îndrumări ale marelui înțelept, și-a însușit, după cum mărturisește, următoarele : iubirea de dreptate, iubirea de adevăr, buna-credință și mai ales sinceritatea.

Aceste însușiri i-au adus lui nenorocirea despre care Sfinția-Voastră vorbiți. El cu sine însuși era împăcat, căci toate le făcea din convingere și niciodată nu s-a simțit nenorocit, căci era în acord cu conștiința lui. Ideile lui prin tradiție s-au cimentat cu tot organismul său și lipsindu-i completamente simțul practic, a rămas un bloc incapabil să se diferențieze. Aceasta o poate orîșicine comenta : cum se poate ca un om dotat, cum a fost el, să nu profite de acest dar, ca să poată trece fără peripeții prin această enigmatică viață. I-a lipsit prevederea și egoismul personal necesare orîșicărui om ca factori esențiali unei vieți echilibrate. A rămas un singuratic și, în societatea de aici, un neasimilat. N-a suferit să fie subalternul nimănui și de aceea nu a intrat în nici un partid, căci cu firea lui deschisă intra repede în conflict cu oamenii mai pregătiți pentru viața practică. De aceea a fost încîntat cînd i s-a făcut propunerea să organizeze Institutul Otteteleșeanu. Avea o mare slăbiciune pentru munca încordată și grea, căci în capul lui, o dată cu începutul, vedea și frumosul sfîrșit pentru care ostenea. Tocmai ca și concepția unei opere literare, care era gata în capul lui și apoi și-o dicta.

El a organizat marea serbare de la Putna, el a făcut „Memorandul“, mărturie am pe domnul profesor S. Mehedintzi, care era în capul tinerilor și venea în casa noastră. Cu el s-a început organul de publicitate „Tribuna“.

Așadar, cu bucurie s-a retras din lumea largă, ca să lucreze independent și rezimîndu-se pe încrederea ce-o avea în sine însuși, a luat cu toată inima greaua sarcină de a transforma într-o oază înfloritoare un teren părăginit, care timp de 10 ani, cît a ținut procesul cu moștenitorii, nu a fost nici săpat, nici greblat.

Asupra activității lui în această școală, cînd era în plină forță fizică și morală, a lăsat memorii, în care se va cunoaște, de asupra și de posteritate, ceea ce a lucrat el acolo într-un mod dezinteresat și cu ce fel de oameni a avut să lupte : se va vedea icoana vremilor prin care a trecut.

Ce s-o fi petrecut în sufletul lui cinstit, unde nu intra ura și răzburarea, cînd a văzut minciuna, calomnia și răutatea triumfînd ? Memoriile, care se publică azi, în lumina din tinerețele lui, se vor întîlni cu cele ce se vor publica mai tîrziu cernite de decepțiuni și înveninate de monștruoșii dușmani.

Sub această tristă icoană, pironit și dezorientat, a rămas nobilul său suflet și nu e mirare dacă pierduse încrederea în virtutea oamenilor de aici. El vedea, în lumina oglinzii de odinioară, mirajul unei lumi idealizate, plină de iubire, iar pe oamenii cu care a luptat atunci, ca singurii oameni de caracter vrednici de cinste și mărire. El zice :

În lupta grea și îndelungată am avut tovarăși oameni cu lepădare de sine, care s-au ostenit și ei, s-au expus și au adus jertfe. S-au stins unul după altul acești vrednici și mie neuitați luptători, tovarășii mei de muncă și de suferință și eu am rămas singur aproape.

Nu e oare o datorie de pietate să stăruim în convingerile noastre și să port, în grelele vremuri de azi, steagul sub care am luptat ? Dacă n-aș face-o, ei s-ar ridica din mormintele lor și ar striga : „Nemer-nicule, Dumnezeu ți-a făcut parte de o mai îndelungată viață pentru ca de frică să te lepezi de noi și să taci ?“

Aceasta era concepția minții lui.“

Scrisorile adresate de Slavici prietenilor săi sînt o mărturie a interesului pe care scriitorul l-a manifestat pentru problemele majore care frământau pe românii transilvăneni : lupta națională și unitatea culturală. Slavici n-a rămas străin de aceste frământări care agitău spiritele și din care se desprindeau îndemnuri și speranțe pentru acțiuni viitoare. În această luptă, Slavici ne oferă exemplul unei personalități care n-a acționat în funcție de jocul capricios al unor întâmplări, ci pe baza unor principii etice care, în această perioadă zburci-mată, au fost afirmate de scriitor cu tărie și hotărîre. Dincolo de adversi-tățile trecătoare, suflet cumpănit și sensibil la ceea ce se întîmplă în jurul său, Slavici a păstrat față de contemporanii săi înțelegere și respect față de opinii. În manifestările publice, Slavici rămîne consecvent respectului normelor etice. E convingerea lui fermă că spiritul public al epocii poate progresa numai prin așezarea lui pe temeinice baze morale. De aci grija de a nu oferi tineretului un rău exemplu.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

*Dat la cules 08.02.1967. Bun de tipar 29.05.1967. Apărut 1967.
Tiraj 2500+100 ex. Hârtie scris II A 63 g/m². Format 70×100/16.
Coli editoriale 17,79. Coli tipar 13,00. A. 18705/1966. Indici
de clasificare zecimală pentru bibliotecile mari 4+8(09), pentru
bibliotecile mici 4+8.*

Tiparul executat sub comanda nr. 144 la
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România

